

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*

Devrimci Marksizm

Sayı: 10/11 - Kış 2009/2010

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayım)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rişvanoğlu

Yönetim Yeri: Kuruköprü Mah., Özler Cad.,
Özden İş Merkezi, No.41 K.2 D.38 Seyhan/ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 12 Avro Kıbrıs Fiyatı: 8 TL

Fiyatı: 8 TL (KDV Dahil)

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi

Kış 2009 / 2010

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	4
Kurtar Tanyılmaz	21. yüzyılın ilk büyük buhranına doğru	17
Salim Tanıl	Dünya ekonomisinde kriz ve Türkiye kapitalizmi	51
Sungur Savran	Keynesçilik, Fordizm, “refah devleti”	86
Lev Trotskiy	Kapitalist gelişme eğrisi	130
Şiar Rışvanoğlu	“Çar hawar” (2): İnkâr ve imhanın tarihi	138
Levent Dölek	Çin’de sürekli devrim	166
<u>Kitap eleştirileri:</u>		
Evren Asena	Nesimi’nin nasibi	200
Mehmet İnanç Turan	İsmiyle uyuşmayan bir kitap	213
Can Ilgın	Çöken duvarın altından çıkma kılavuzu	226
<u>Arsiv:</u>		
Joseph Dietzgen	Bilişin sınırları	232

Bu sayı

Devrimci Marksizm dergisinin elinizdeki bu çift sayısı kapitalizmin dünya çapında derin bir krizle karşı karşıya olduğu tarihsel bir dönemde çıkıyor. Bu sayı bu bakımdan oldukça kritik bir önem taşıyor. Şu nedenle: Dünya ekonomisinin içinden geçmekte olduğu “yüzyılda bir görülebilecek” kriz karşısında takınılacak tavır bu krizin nedenlerini anlamaktan, neye karşı, kiminle ve nasıl mücadele edileceğini kavrayabilmekten geçiyor. *Devrimci Marksizm*’in önceki sayılarında son 20-30 seneye damgasını vuran hakim ideoloji olarak burjuva liberalizminin etkisi altındaki sivil toplumcu, post-Marksist, küreselleşme taraftarı çeşitli sol akımları, bunların emperyalizm, işçi sınıfı ve sendikal hareket gibi kritik konulardaki yaklaşımlarını devrimci Marksist temelde eleştirmeye çalışmıştık. Bugün teorik mücadelenin önemi konusunda taşıdığımız hassasiyetten ödün vermeden işçi hareketinin bu ve başka güncel sorunlarına eğilmenin yanı sıra bir başka görevle daha karşı karşıyayız. Olguların sınavından geçmiş tespitleri bir adım daha ileriye taşıyarak işçi sınıfı ve tüm ezilenlere mücadelelerinde yol ve yön gösterebilecek bir politik hattın temel taşlarını döşemek!

Dünya Bankası Başkanı istediği kadar “kumarhane kapitalizmi bitti, sorumlu küreselleşeceğiz” desin, asıl küreselleşme tartışması çoktan bit-

ti. “Yeni” kapitalizmle birlikte güçsüzleştikleri iddia edilen ulus-devletler kendi ülkelerinin sermayelerine devasa boyutlarda destek ve müdahalelerde bulundular, batan bankaları ve firmaları kurtardılar, talebi canlandırmak için yüz milyarlar saçıılar.

Krizin “teğet geçtiği” Türkiye ekonomisi ise kriz başlangıcından bugüne dünyada en çok küçülen ve krizden en çok etkilenen ülkelerin başında geliyor. Krizin iyi yönetildiğini iddia eden hükümet “sopayla ekonomi yönetimi”ni kastediyor olsa gerek. Zira krizin faturasını çalışan sınıflara çıkartma çabası karşısında direnen, yavaş yavaş da olsa hareketlenen bir işçi sınıfıyla karşılaştıkça daha da saldırgan bir hal alıyor. Son dönemde kamu çalışanlarının iş bırakma eylemi, işten el çektirilen demiryolu işçilerinin direnişi ve özellikle de Tekel işçilerinin kararlı mücadeleleri geleceğin gündemine ışık tutuyor.

Öte yandan Kürt açılımı adı altında uzun zamandır mücadele eden Kürt hareketini tasfiye etme çabaları, DTP’nin kapatılması ve bir dizi tutuklamalarla birlikte gerçek yüzünü ele vermiş durumda. Böyle bir dönemde, işçi sınıfının, Kürtlerin ve Alevilerin haklı mücadele ve taleplerinin yanında yer alarak sermayenin artan saldırganlığına karşı ne milliyetçi, ne de sivil toplumcu ve piyasa yanlısı olan bir mücadele verebilmek oldukça önem taşıyor.

Devrimci Marksizm’in bu çift sayısı işte dünya kapitalizminin son 20-25 yılına damgasını vurmuş “küreselleşme” tartışmalarına son noktanın konulduğu böylesi kritik bir dönemde ve olguların sınavından geçmiş tespitlerinden de güç alarak günümüz dünya krizini çeşitli boyutlarıyla ele alan bir dosyaya yer veriyor.

Kriz dosyasının ilk yazısında Kurtar Tanyılmaz 21. yüzyılın bu ilk büyük krizinin 1929 büyük buhranı ile başlayan uzun durgunluk evresi kadar derin etkilerinin olacağını ileri sürüyor. Tanyılmaz, bu doğrultuda, yaşanmakta olan küresel çaptaki krizin 70’lerden beri süregelen yapısal bir uzun durgunluk dalgası içindeki yerini, diğer krizlerden ne gibi farklılıklar taşıdığını ortaya koyduktan sonra bu uzun durgunluk dönemi içinde 90’lardan 2000’lere kadar dünya ekonomisinde yeni bir canlı birikim dönemine girildiği iddialarına yol açan belirtilerin aslında kapitalizme içkin ve özsel eğilimlerin çarpıtılmış bir tezahürü olduğuna işaret ediyor. Marksist Uzun Dalga yaklaşımı ve kâr oranlarının düşme eğilimine dayalı bir açıklamadan hareketle yazar, söz konusu krizin derinliği ve çözüme dönük izlenebilecek politikalar bakımından özellikle radikal ve reformcu yaklaşımların

açmazlarını ortaya koyuyor.

Salim Tanıl, dünya ekonomisindeki büyük krizin Türkiye kapitalizmi üzerindeki etkilerine odaklandığı yazısında, Türkiye'nin dünya çapındaki ekonomik krizden en çok etkilenmiş olan ülkelerden biri olduğunu hem olgularla ortaya koyuyor hem de bunun nedenlerine eğiliyor. Bu yazı Türkiye'de yaşanan krizin derinliğinin Türkiye ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşme tarzının bir ürünü olduğunu belirtmenin yanı sıra, burjuvazinin son otuz yıldaki bütün hükümetleri gibi AKP hükümetinin de krizin sorumlusu olduğuna işaret ederek işçi hareketinin ve sosyalist hareketin kriz karşısında izlemesi gereken politik hattı çizmeye çalışıyor.

Yaşanan ekonomik krizin toplumsal bir krize dönüştüğü günümüzde Türkiye'de dünyada olduğu gibi reformist sol, savaş sonrası döneme atıfta bulunarak bu krizden çıkışta Keynesci politikaların ve bir dizi "Sosyal Devlet" uygulamasının yeniden gündeme getirilmesi ve mücadele programına alınması gerektiği görüşünde. Sungur Savran bu yazısında eksik tüketim teorisine dayalı kriz açıklamasının teori alanında kapitalizmin krizlerinin doğru kavranmasında bir engel, politika alanında ise reformizmin iktisat politikalarının bir beslenme kaynağı olduğunu göstermeyi amaçlıyor. Kapitalizm 1930'lu yılların Büyük Depresyonundan sonra yaşanan en büyük krizinin içindeyken işçi hareketi ve sosyalist harekette Keynesçi fikirlerin yaygınlığı göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye topraklarında Marksizmin Keynesçilikten kopuşuna katkıda bulunmak bakımından bu yazının önemli bir işlev göreceği kanısındayız.

Kriz dosyasının en son, ancak daha az önemli olmayan yazısı Lev Trotskiy'in bir klasik niteliğindeki "Kapitalist Gelişme Eğrisi" adlı metni. Bu metin tarihsel maddeci yaklaşımla kapitalizmin ekonomik hayatının nasıl iniş çıkışlarla geliştiğini, belirli bir dönemin ekonomik tarihine nasıl bakılması gerektiğini gözler önüne sermesi bakımından önem taşıyor. Daha önce *Sınıf Bilinci* dergisinin 17. sayısında basılmış olan bu metinde Trotskiy, kapitalizmde ekonomik dönemlerin iniş ve çıkış evreleri arasındaki farklılaşmada salt ekonomik faktörlere bakılmasının yeterli olmadığını belirterek, politik faktörlerin özgüllüğü ve belirleyiciliğine işaret ediyor.

Şiar Rişvanoğlu, Kürt halkının mücadelesindeki isyan ve özgürlük geleneğini sergilediği yazılarına bu sayıda 1930-50 arasındaki döneme ışık tutarak devam ediyor. Hükümetin sözde "Kürt açılımı" ile güncellik kaza-

nan bu sorunun tarihsel temellerini, devletin ve egemen sınıfın Kürdistan üzerinde uyguladığı yoğun ve sistematik imha, inkâr ve asimilasyon politikalarının farklı biçimlerini ortaya koymayı amaçlayan Rişvanoğlu, yazıda o dönemde TKP ve Komintern'in Kürt sorunu karşısındaki tutumlarını da tartışıyor.

Levent Dölek, “Çin’de Sürekli Devrim” başlığını taşıyan yazısında, devrimin 60. yılında hızla kapitalizmle bütünleşmekte olan Çin’in, sosyalist devrim öncesinde süreçte ne gibi toplumsal çelişkilerle malûl olduğunu, ÇKP’nin ve SBKP’nin bu süreçteki rollerini titiz bir araştırmacı gözüyle ortaya koyuyor. Dölek yarı-sömürge niteliğinde olan ülkeler bakımından da sürekli devrim teorisi açısından dersler çıkartmayı amaçladığı bu yazısında dünya devrimi hedefinden kopartılmış ulusal sosyalizm ütopyalarının sınırlarına dikkat çekiyor. Dölek’in yazısı aynı zamanda Çin deneyiminden hareketle ulusal ve uluslararası alanda örgütlenmiş ve enternasyonalist sürekli devrim programıyla donanmış devrimci bir proletarya partisi ve enternasyonalin olmayışının sonuçlarını kavramaya hizmet etmek bakımından da önem taşıyor.

Elinizdeki çift sayının “Kitap Tanıtımı” bölümünün ilk yazısı Evren Asena’ya ait. Asena, Abidin Nesimi’nin *Türkiye Komünist Partisi’nde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949* başlıklı kitabını değerlendirirken Nesimi’nin bir TKP “gözlemci”si olarak hem iç ilişkileri hem de Komintern ile ilişkilerini anılarından yola çıkarak ele aldığını belirtiyor. Nesimi’nin Türkiye solunda hak ettiği kadar tanınmadığını iddia eden Asena başta genç kuşaklar olmak üzere genelde Türkiye sosyalist hareketinin özelde de TKP’nin tarihine ilgi duyanlar için bu anı kitabının oldukça değerli bilgiler içerdiğini öne sürüyor.

Mehmet İnanç Turan, Denis Collin’in *Marx’ı Anlamak* adlı kitabını eleştirel bir gözle değerlendiriyor. Turan bu kitabın Marx’ı anlamaktan çok onu anlamamaktan muzdarip olan akademik kürsülerin bilgiç profesörlerinin basmakalıp eleştirileriyle paralellik taşıdığını ortaya koyuyor. Bu çerçevede Turan yazarın Marksizmin özülle değil, kelimelerle uğraşarak Marksizmi belirsizlikler dolu bir dünya görüşü olarak göstermek istediğini, kitabın bu gözle okunmasının daha faydalı olacağını belirtiyor.

Can Ilgın ise Mehmet İnanç Turan’ın *Yaşanmamış Sosyalizm* kitabını değerlendiriyor. Sovyetler Birliği’nde ve “sosyalist” olarak anılan öteki ülkelerde yaşanan deneyimin çöküşünü Marksist teorinin iflası olarak yorumlayanların ve özellikle sosyalist solun büyük bölümünün duvarın

Devrimci Marksizm

altında kalması ile genç kuşağın da Marksizme olan inancının sarsıldığı bir dönemde İlgin, Turan'ın kitabının geçmişte kapitalizmin karşısına dikilebilmiş tek alternatif olan sosyalizmin başına neler geldiğini anlamak bakımından adeta bir “duvarın altından çıkma kılavuzu” olarak herkes açısından yakıcı bir önem taşıdığını belirtiyor.

Nihayet “Arşiv” bölümünde Evren Asena'nın Joseph Dietzgen'den çevirdiği *Bilişin Sınırları* başlıklı bir denemesine yer veriyoruz. Klasik Marksizmin parlak bir temsilcisi olan Dietzgen'in söz konusu denemesi her ne kadar polemik amacıyla kaleme alınmış da olsa, Asena'nın ifadesiyle Marksizmin epistemolojik pozisyonunun yalın bir sergilemesi olarak görülebilir. Bu denemenin Dietzgen'in dinsel-mistik-spiritüel görüşler karşısındaki us yürütmesinin ne denli berrak olduğunu görmek bakımından da *Devrimci Marksizm* okurlarına faydalı olacağı kanısındayız.

Derginin bu çift sayısına katkıda bulunan ve emeği geçen tüm yoldaşlarımıza teşekkür ediyoruz. Bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle.

Aziz Vatan (Ali Dehri): Teori ve pratiğin birliğine dayalı bir devrimci yaşam

Levent Dölek

Aziz Vatan (Ali Dehri) mücadeleyle dolu bir yaşamın ardından talihsiz bir hastalığa yenik düşerek 10 Ağustos pazartesi sabahı aramızdan ayrıldı. İster Aziz Vatan, isterse de Ali Dehri olarak tanımış olsun, herkes onun sadece politik mücadelesiyle değil bu mücadeleye kopmaz biçimde bağlı olan insani ve ahlaki değerleri ile de örnek bir insan olduğu konusunda birleşiyor. Aziz Vatan'ın örnek olan kişiliği ve mücadelesi bugün mücadele eden devrimciler için önemli dersler içermektedir. Öncelikle Aziz Vatan'ın yaşamı Türkiye devrimci hareketinin 40-45 yıllık serüveniyle örtüşmekte ve bu hareketin hem yükseliş hem de düşüş dönemlerini kapsamaktadır. Bu inişli çıkışlı dönemin politik açıdan savrulmalara, kopuşlara, yeniden kümelenmelere, yeniden dağılmalara, ilerlemeler ve gerilemelere sahne olduğu açıktır. Benzer çalkantıların aynı kuşağın insani ve ahlaki değerlerinde de yaşandığını görüyoruz. Geriye dönüp baktığımızda Aziz Vatan'ın tüm bu süreçlerden her yönüyle

alınının akıyla çıkmış olduğunu görüyoruz.

Bugün mücadeleye atılan genç kuşağı, Aziz Vatan'ın kuşağının yaşadığı zorluklardan daha azı beklemiyor. O halde bu süreçten alınımızın akıyla çıkabilmek için Aziz Vatan (Ali Dehri) örneğine sahip çıkmamız gerekiyor.

Marx'ın meşhur 11. Tez'i her Marksistin dilindedir. Yeri geldiği düşünüldüğünde, 11 Tez bir alıntı halinde hemen ortaya atılır ama yaşamda ve pratikte dünyayı değiştirmeye soyunmak söylendiği kadar kolay olmamaktadır. Tarih bize devrimci teori ile devrimci pratiğin diyalektik bir karşılıklı etkileşim içinde ilerlediğini öğretiyor. Ancak bu diyalektik sürecin Marksizm bakımından bir başlangıcı var. Bu başlangıç Marx'ın 11. Tez'inde ifadesini buluyor. "Esas sorun dünyayı değiştirmektir." Eğer gerçekten eşitsizliklere, baskılara ve her türlü ezilmeye karşı dünyayı değiştirme iradesi yoksa teori ne kadar engin bir entelektüel birikime dayanırsa dayansın temelsizdir ve çürüktür. Her an yıkılabilir ya da karşıtına dönüşebilir.

70'lere gelirken Türkiye solunun ve devrimci hareketinin içine girdiği tartışma/ayırışma sürecinin Milli Demokratik Devrim - Sosyalist Devrim tartışmasına indirgenmesine çok sık tanık oluruz. Oysa her ne kadar devrim stratejisi üzerine odaklanan tartışma saflaşmaya rengini verse de özünde devrimcilik-reformculuk temelinde bir ayırışma yaşanmıştır. Bu ayırışmada devrimci safta tutum alanlar burjuva düzenini pratikte karşısına alanlar oldu. THKP/C, THKO ve TKP(M-L) gibi yapılar anti-empyalist ve yurtsever temelde yükselen gençlik mücadelesinin içerisinden çıkarak burjuva düzenine ve devletine meydan okuyan, onu politik olarak karşısına alan bir mücadeleye giriştiler.

Aziz Vatan (Ali Dehri) o dönemde Milli Demokratik Devrim tezini benimsemekle birlikte devrimcilik-reformculuk ayırışmasında düzenden kopamayan Doğu Perinçek ve TİİKP'den ayrılan İbrahim Kaypakkaya ile birlikte TKP(M-L)'nin saflarında yer almıştır. Ancak Aziz Vatan bu kopuşun ideolojik bakımdan doğru yönde olmakla birlikte (özellikle TKP(M-L) Kemalizm ve Kürt sorununda dönemin en ileri tezlerini savunuyordu) yetersiz olduğunu zamanla görmüştür. Aziz Vatan, 12 Mart sonrasında TKP (M-L) Hareketi'nin tekrar örgütlenişinde sorumluluk alırken, Türkiye'nin yarı-feodal ve yarı-sömürge olarak nitelenmesine Marksist eleştiriler getirmiştir, işçi sınıfı yönelişini ve kitle çizgisini savunmuştur. Yine Maoist yapılarda son derece sarsıcı etkileri olan Üç Dünya Teorisi tartışmalarında Aziz Vatan'ın önderliğinde yer aldığı TKP (M-L) Hareketi (Devrimci Halkın Birliği) bu oportünist tezi reddetmiş ve Hareket ÇKP'den ideolojik olarak kopmuştur. Aziz Vatan'ın burjuvaziden ideolojik olarak kopma yönelişindeki çalışmaları ve bunun politik sonuçları 1979'da geçmişte kurduğu örgütle yollarının ayrılmasına neden olmuştur.

Aziz Vatan, politik yaşamının devamında Stalinizmi devrimci bir eleştiri temelinde reddederek devrimci Marksist bir senteze ulaşmış ve bu doğrultuda örgütlü bir mücadele yürütmüştür. Bu yıllardaki politik mücadelesinde Ali Dehri adıyla tanınan Aziz Vatan'ın devrimci Marksizmi'nin temeli 1968'li yıllardaki Aziz Vatan'ın başlangıç noktasıyla aynıdır. Burjuva düzenini yıkmak üzerine verilmiş olan karar, bu amaca en iyi hizmet edecek olan teoriyi benimsemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu gerçek devrimci tutumdur. Aziz Vatan'ın yaşamı ve mücadelesi herhangi bir ideolojiyi bir sekt mantığıyla savunmanın, bir teorik anlayışı devrim hedefinden kopartarak salt bir kimliğin parçası olarak benimsemenin devrimcilikle bir ilgisinin olmadığını öğretmiştir.

Esas sorun olan dünyayı değiştirmeye yönelik gösterilen kesin irade, sadece ideolojik ve politik değil, insani açıdan da çalkantılardan anlıının akıyla çıkmanın birinci koşulu. Aziz Vatan'ın kendi kuşağından maddi ve manevi olarak kapitalizmin derinliklerine savrulanların sayısı ne yazık ki çok fazla. Bu örnekler oldukça da moral bozucu. Ne var ki tersi örnekler de mevcut ve Aziz Vatan bu örneklerden biri. Burjuvaziden ideolojik ve politik olarak kopmak ne kadar önemliyse, bu düzenin pisliklerinden ahlâki olarak da kopmanın aynı ölçüde önemli olduğunu, Aziz Vatan yaşamıyla göstermiştir. Devrimciliğin bir yaşam tarzı ve bir ahlâki duruş olduğunu zaman zaman yoldaşlarına anlatmıştır. Bununla birlikte bu konuda esas değerleri sözleriyle değil bizzat yaşamıyla aktarmıştır.

Aziz Vatan, Çinli devrimcilerin kalabalık köylü yığınlarına politikaları aktarıırken sayılarla maddeleme ve özetleme yönteminin ne kadar etkili olabildiğini anlatırdı. Aziz Vatan'ın yaşamından hareketle bugün bayrağı devralacak biz genç devrimcilere benzer bir özetleme yapılabilir: “Devrime ulaşmak isteyen burjuvaziden 3 kopuşu (politik, ideolojik, ahlâki) gerçekleştirmek zordur.”

Duvar aşan Tülay'a ağıt

Nail Satlıgan

Ben, Tülay'ı 1970'lerin boz bulanık günlerinde İstanbul Üniversitesi merkez binasının taş duvarları arasında tanıdım. Doktorasını Amerika'da yeni bitirip dönmüş, çiçeği burnunda bir genç "asistan" olarak. Ortalık kan revan- dı - birbirimize sarılmış, ayakta durmaya, bir sığınak yaratmaya, o "mevziyi savunmaya" çabalıyorduk. Dışarıda bombalar patlıyordu; içeride, amfilerde silahlı askerler vardı. Tülay, afallayacağına, dayanışmanın örülmesine var gü- cüyle katıldı. O dayanışmanın içinden, Cengiz ile olan imrenilesi hayat arka- daşlığı doğdu.

Girdiği "kürsü" Maliyeydi. O zamana kadar büyük ölçüde mali hukukun sultası altında kalmış bu alanın, siyasi ilişkiler ile sosyoekonomik çelişkilerin kesişimi olarak, eleştirel ve radikal bir içerik edinmeye başlamasında büyük katkısı oldu. Yalnız bizim Fakültede değil, maliye camiasının tümünde de. Cengiz ile birlikte katılmayı, pek az ihmal ettiği bir alışkanlık hâline getirdiği akademik toplantılarda söz gelimi bir "devletin mali bunalımı" kavramıyla onun sayesinde tanışmış olanlar çoktur.

Sonra 12 Eylül ve YÖK düzeni geldi. Ortam, boz bulanıkken zifirî ka- ranlığa döndü. Yaşlı Üniversitemizin taş duvarları, bizi kucaklar değil, mekân

ve zaman olarak ayırır oldu. Tülay, bizim uzaktan ancak sezinelebildiğimiz kim bilir ne meşakkatlere katlanarak “mevzi”yi savunmaya devam etti. Ama - ne demişler? - her işte bir hayır vardır: *II. Tez* kolektifinin içinde yeniden buluştuk. Artık resmîyetin ve kompartımanlaşmış disiplinlerin duvarlarının ötesine geçmiştik.

Bizi birbirimize bağlayan bir bağ vardı kuşkusuz: o karanlık günlerde, Marksizmin eleştirel ve emekçi yanlısı düşünsel ışığının söndürülmesine boyun eğmeme kaygısı. Gelgelelim çoğumuz, sosyalizmin ve Marksizmin tarihinin, nice facialardan geçip üstümüze yığılmış “ölü ağırlığını” hissediyorduk. Kararlı gibi görünen birlikteliğimiz her an çıkırından çıkabilirdi de. İşte burada Tülay, geçmişe dönüp baktığımızda farkına daha çok vardığımız bir “perçin” oldu. Geçmişten kalma mesafelerin, ön yargıların, tabuların değil, kendi sonuçlarından ürkmeyen eleştirel bir sorgulayıcılığın ferahlatıcı soluğunu o mütevazı topluluğumuzun içine üfledi. *II. Tez*'in, bilimsel ve devrimci düşüncenin sürekliliğinin bugünlere getirilmesinde şu kadarcık olsun katkısı olduğunu düşünenler, Tülay'ın bundaki vazgeçilmez payını bilmelidirler. Tülay'ın duvar tanımazlığı, o dönemde başka bir oluşumda da kendini gösterdi: BİLAR, ülkemizde, Anglosaksonların **extramural** (yani duvar aşan) dedikleri türden bir ilk alternatif eğitim girişimi olarak şekillenirken, onun içinde emek veren bir avuç “muvazzaf” öğretim üyesi arasında Tülay da vardı.

Elio Petri'nin unutulmaz sinema epiğinin adına bakılırsa **İşçi Sınıfı Cennete Gider** imiş. Bu doğruysa, bir işçi sınıfı aydını olarak Tülay da “cennetmekân” olmuştur. Ama benim bildiğim Tülay orada da ne huri olur ne gılmanlara yüz verir. Petri'nin filminin bir başkişisi gibi, orada bu kez cennetin duvarlarını yıkmaya çalışır. Gerçek cenneti gökyüzünde değil, ait olması gereken yerde, yeryüzünde, kurmak için...

Tülay Arın'ın ardından

11. Tez'in anasını yitirdik

Sungur Savran

1984 yılı. George Orwell'in ünlü romanı sanki Türkiye için yazılmış. Ağzınızı açsanız, siyasi rejime en ufak bir eleştiri yöneltecek olsanız, duvarların kulağı sizi ihbar edebilir, kendinizi içeride bulabilirsiniz. Sözde çok partili seçimler yapılmış, Özal birinci ANAP hükümetini kurmuş, ama 12 Eylül rejimi bütün ağırlığıyla toplumun üzerine abanmış, aba altından sopa gösteriyor. Cunta başı cumhurbaşkanı olmuş. 12 Eylül rejiminin lideri Kenan Evren, 1982 Anayasası için yapılan referandumda kendini cumhurbaşkanı seçtirmiş. Yani rejim hâlâ melez. Yasaklı bir parlamenter rejimin tepesinde hâlâ cuntanın başı oturuyor. Eski partiler ve liderleri yasaklı. DİSK toptan içeride. Sosyalist sol en büyük saldırıya maruz kalmış. Sayısız militan cezaevinde, sayısız militan yurtdışında yaşamaya mecbur edilmiş. Dışarıdaki solun bir bölümünde ise “yola gelme” belirtileri başlamış. *Yeni Gündem* başlığını taşıyan haftalık bir dergi (daha sonra 90'lı yıllarda ortaya çıkacak *Özgür Gündem* geleneği ile hiçbir ilişkisi yok), sola, “sivil toplum” kavramı etrafında yeni bir teori ve yeni bir ideoloji çerçevesinde askeri rejime karşı burjuvazinin güçleriyle, en başta da Süleyman Demirel ile ittifak propagandası yapıyor.

Buna karşı ilk refleks eski Aydınlik (bugünkü İşçi Partisi) geleneğinden geliyor. Kemalizm-Stalinizm kırması bir ideoloji ve teori temelinde, Maoistler *Saçak* adlı bir dergiyle *Yeni Gündem*'in "sivil toplumculuğu"na saldırıyor. Sol adına karanlık bir tablo! Bir askeri rejim döneminde liberalizm Türkiye sonunda Marksizme karşı bir taarruz başlatmış. Buna cevap Doğu Perinçek'in ekibinden geliyor! Tabii temeller çürük olunca, dikiş tutmuyor. *Saçak*, birkaç yıl *Yeni Gündem*'e karşı polemik yaptıktan sonra, en önde gelen teorisyenlerinden (örneğin Halil Berktaş) ya da politik liderlerinden (örneğin Oral Çalışlar veya Atilla Aytemur) bazıları liberalizme iltihak ediyor! Bu yetmiyor, Doğu Perinçek'in kendisi, esas olarak "sivil toplumcu" denebilecek pozisyonlarla flört ediyor. (Bunu *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* kitabımda anlattım, şimdi girmek gerekmiyor.) "Sivil toplumculuk" adım adım Türkiye solunda yayılıyor.

O 1984 yılının sonlarında, bir avuç insan, kimi akademisyen, kimi yayıncı, kimi siyasi, bir araya gelerek Marksizme yönelmiş olan bu taarruza karşı teorik-ideolojik düzeyde, adını Marx'ın ünlü 11. Tez'inden alacak olan bir yayımla mücadele etmeye karara veriyorlar. *Saçak*'tan farklı olarak Kemalizmden ve Stalinizmden kendilerini ayırarak. Klasik Marksizm temellerinde. Önce beş kişi, sonra yedi, sonra büyüyor kadro. *11. Tez* dergisinin ilk sayıları, o baskı ortamında dergi için izin almak zor olacağı için "Kitap Dizisi" olarak yayımlanıyor. İlk sayı Kasım 2005'te çıkıyor. O dönemin sosyalistleri, özellikle daha devrimci eğilimde olanlar tanıklık edeceklerdir: *11. Tez* dergisi, ilk kez kendi sayfalarında kullanılan terimle söyleyecek olursak, "sol liberalizm"e karşı, büyük etki yaratan bir yayıml haline geliyor.

İşte dergiyi çıkarmak için o karanlık günlerde kafa kafaya veren o ilk beş kişiden biri Tülay Arın'dı. Benim de kişisel olarak yakın dostum, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yıllarımda kapı komşum, can yoldaşım Tülay. Onu geçtiğimiz Ağustos ayının sonunda aniden yitiriverdik.

Tülay o kapkaranlık günlerde böyle bir projeyi kucakladıysa, bu, onun daha öğrencilik döneminden itibaren sosyalist bilince sahip militan ruhlu bir insan olmasıyla ilgiliydi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenci iken, 1960'lı yılların ortasında çıkmış ilk sosyalist dergilerden biri olan *Dönüşüm*'ü canla başla dağıtılardan biri olmuştu. Bir üniversite öğretim üyesi olarak, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü'ne asistan olarak katıldığı 1976'dan aynı bölümden emekliye ayrıldığı güne kadar, gerek derslerinde ve seminerlerinde, gerekse öğrencileriyle yaptığı tez çalışmalarında, bütün yönelişine Marksizm damgasını vurdu. İster lisans düzeyinde, ister lisansüstü, nice öğrenci Marksizmin düşünceleriyle onun sayesinde tanıştı, Marksizmi onunla sevdi, benimsedi. 1980'li yılların ikinci

yarısında, üniversitenin dışında İstanbul Bilal’da da sosyalist düşüncelere aç nice öğrenciye Marksizmin ışığını taşıdı.

Tülay, *11. Tez*’in hep en dinamik, en aktif, en heyecanlı mensuplarından biri oldu. Sadece çağdaş kapitalizm, Türkiye, sosyalizmde yeni gelişmeler ve benzeri konularda yazdığı kapsamlı teorik yazılar ile değil, bir Yayın Kurulu üyesi olarak, dergiye gelen her yazıyı titizce okuyup eleştirerek derginin başarısına büyük katkıda bulundu. Yayın Kurulu’nun toplantılarına sık sık ev sahibeliği yaptı. Hem de ne anaç, ne şefkatli bir tavırla bağrına basarak her birimizi!

Tülay, kendisini yakından tanıyanların çok iyi bildiği gibi, son derecede cesur, gözü hiçbir şeyden kolay kolay yılmayan, sözünü sakınmayan, hesapsız kitapsız, düşündüğünü dobra dobra söyleyen bir insandı. Bir şey inandı mı, o konuda tavizsiz olurdu. Bu, Yayın Kurulu toplantılarında bazen inatçılığa bile dönüşürdü. “Ben ikna olmadım” Tülay’dan sık sık işittiğimiz cümlelerden biriydi. Ama onun bu meydan okuyan inatçılığıydı ki, nice yazımızı daha berraklaşacak biçimde geliştirmemizi sağladı. Naifliği ünlüydü. Şeylerin ardında bir tuzak, bir ayak oyunu, bir hinlik aramazdı. Bu, aslında onun kendisinin ne denli arı ve saydam bir dünyası olduğunun işaretiydi. Varsın, kendi dışındaki dünya öyle olmasın. Tülay, her naif tutum alışıyla, o dünyayı ikirciklilikten uzaklaşmaya, berrak ve saydam olmaya çağırıyordu sanki.

Türkiye sosyalizmi, kendisine düşünsel planda büyük katkı yapmış bir akademisyeni, bir düşünce insanını yitirdi. Tarih ne ironilerle dolu! Bu insan öldüğünde, sosyalist basın bir kısmında “feminist iktisatçı Tülay Arın’ı yitirdik” diye yer aldı. *Zeitgeist!*

Tülay kadınların ezilmişliğini elbette ciddi bir sorun olarak görüyor, onun üzerinde de düşünüyor, çalışıyordu. Ama kayıtlara doğru geçsin: Türkiye solu, en çalışkan, en verimli Marksist iktisatçılarından birini yitirdi! Hepimizin başı sağ olsun!

21. yüzyılın ilk büyük buhranına doğru

Kurtar Tanyılmaz

1- Giriş

Dünya çapında çatışma tehlikesinin uzak görüldüğü, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin ülkeler arasındaki sınırları belirsiz hale getirdiği, ender bulunur bir tarihsel dönemle karşı karşıya bulunmaktayız (Eski ABD Çalışma Bakanı Robert Reich'in 90'ların başındaki tespiti)¹

80 katlı bir gökdelenin tepesinden aşağı düştüğünü farzet bir an. Öyle olabilir ki, 79 katı geçinceye kadar uçtuğunu da zannedebilirsin (New York Times'ın köşe yazarı Thomas Friedman'ın, küresel kredi krizi karşısında yaygın olan ruh halini betimleyişi)²

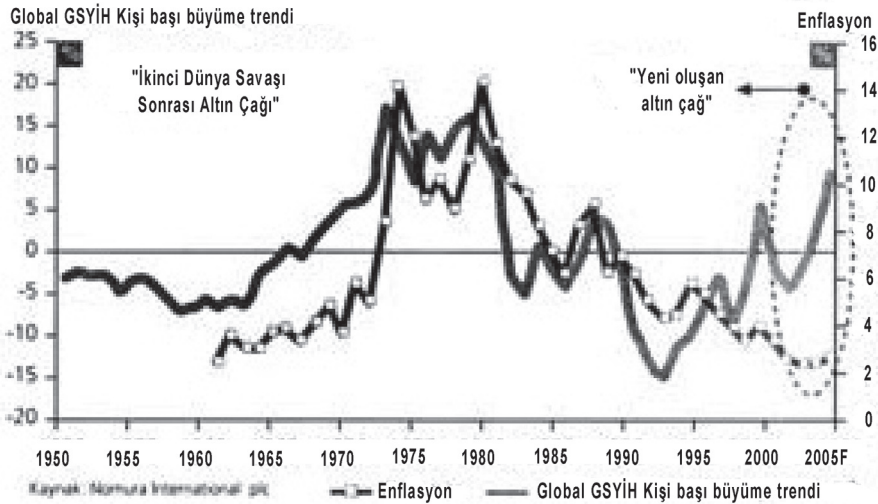
Dünya ekonomisinde 70'li yıllar, dünya kapitalizminin İkinci Dünya Savaşı öncesine benzer büyük bunalımlardan arınmış olduğuna, ortaya çıkan krizlerin ise gelip geçici ve hepsinden önemlisi yönetilebilir olduğuna dair uzun zamandır hüküm süren inançların sorgulanmaya başlandığı yıllardı. Oysa

¹ Bill Clinton döneminde ABD Çalışma Bakanlığı yapmış Robert Reich'in 1992 tarihli "The Work of Nations" adlı eserinden aktaran M. Keller: *Otomobil Devlerinin Yarışı*, 1996, s. 273.
² aktaran H. Cemal, *Milliyet*, 1.11.2008).

Devrimci Marksizm

80'lerden itibaren kapitalizmin doğa değiştirerek, yeni bir "küreselleşme" aşaması olarak kendini yenilediğine dair fikirler, 90'lardan itibaren Sovyetler Birliği ve Çin'in başını çektiği bürokratik işçi devletlerinin de kapitalizmle bütünleşmeye doğru yönelmesiyle birlikte şaha kalktı.

2000'li yıllarla birlikte yeni bir "altın çağa" girdiğimizi, son 30 sene de dünya ekonomisinin istikrarlı büyüme kaydettiğini ileri sürenlerin başını daha önce olduğu gibi yine liberaller çekmekteydi. Bunlardan biri köşesinde aşağıdaki grafiğe "referansla", "ekonomistler siz hâla annenizin göstergelerini mi kullanıyorsunuz?" diye dalga geçiyor ve şöyle ekliyordu:

Şekil-1: Enflasyon oranı ve global kişi başı büyüme trendi

"Eğer iyimser olmak için bir neden arıyorsanız, hemen paylaşayım: Dünya ekonomisi yeni bir 'altın çağ'a giriyor. Bu yeni dönemin lokomotifleri gelişmekte olan ülkeler"³. Çok değil 3 sene sonra herkesin teslim ettiği gibi dünya ekonomisi bırakın "altın çağ"a girmeyi, son 60 yılın en büyük krizi ile karşı karşıya kaldı.

Büyük bunalımların ister "küreselleşme", ister yeni teknolojilerin kullanımı, isterse de işçi sınıfının değişen yapısı ("esnek işgücü") ile olsun kapitalizmin yaşadığı dönüşümler sonucunda artık geçmişte kaldığı kanısı son 30 yılda yaşanan bir dizi irili ufaklı krize rağmen yaygınlığını sürdürdü. Burjuvazinin "post-kapitalist" bir topluma geçilmekte olduğu iyimserliğinin

³ D. Judson, *Referans*, 3.3.2005.

altında işçi hareketinin uğradığı yenilgilerin ve özellikle Doğu Bloku'nun çöküşünün rolü belirleyici idi.

Özellikle devlet müdahaleleri ve burjuvazinin “yönetme deneyimi” üzerindeki bu vurgu ile krizlerin önlenebileceği kanısı oldukça yaygındı. Dünya finans piyasalarının ünlü spekülâtörü George Soros, Güneydoğu Asya’da başlayıp, Rusya ve Türkiye üzerinden Brezilya’ya uzanan krizi takiben 1998 yılında yayınladığı *Kapitalizmin Sonu* adlı kitabında “bir süre küresel kapitalist sistemin çökeceği düşüncesini taşıdım. Yanılmışım” dedikten sonra yanılığının altında yatan nedenleri ABD’deki ekonomi yönetiminin ve özellikle Merkez Bankasının ortaya çıkan krizleri kontrol altına almak-taki başarısı ve yeni teknolojilerin yarattığı verimlilik artışı ile açıklamıştı⁴. Aynı Soros şimdi yaşanan son finansal krizin Büyük Buhran’dan bu yana en kötü kriz olduğunu belirtip, “iyi bir dip yaşadık. Ancak bu büyük olasılıkla yaşanan son dip olmayacak”⁵ diyor ve ekliyor “dünya ekonomileri uçurum-dan yuvarlanıyor”.⁶ Anlaşılan burjuvaların da artık kafası karışmış durumda. Piyasalara güveniyorlar olmuyor, devlete güveniyorlar yine olmuyor!

Ancak bu tür görüşlerin sadece liberaller arasında yaygın olduğu sanılmasın. Radikal ve sol bazı çevrelerde de kapitalizmin yeni ve istikrarlı bir canlanma evresine girdiği, “küreselleşme” ile birlikte doğa değiştirdiği (“vahşi kapitalizm”) görüşünün benimsendiği söylenebilir. Temel ayırım noktası bu değişimin toplumsal bedelleri üzerindeki vurguda yatmaktadır.

90’ların başında kapitalizmin görece istikrarlı bir döneme girdiğinden kuşku duymayanların başında dünyaca ünlü sol eğilimli iktisatçı Robert Heilbroner geliyordu. Doğu Bloku’nun çöküşü ile daha o zamandan “kapitalizmin zaferi”ni ilan etmişti:

(...) kapitalizmle sosyalizm arasında hemen hemen 75 yıl önce başlayan yarış bitti ve kazanan kapitalizm oldu. (...) Piyasa, malları ne kadar eşitsizce ya da sorumsuzca dağıtırsa dağıtsın, bunu kuyrukları dillere destan olan planlı ekonomiden daha iyi yapıyor.⁷

Bugün, yani bu “zafer ilanından” 19 yıl sonra ABD’den bütün dünyaya sirayet eden küresel krizin etkilerine bakıldığında işsiz, evsiz ve yoksul insanların kuyruğa bile girecek durumda olmadıkları bir kapitalizmle karşı karşıya olmamız oldukça ironik. Bir gazete şu haberi veriyor: “ABD’de ‘oto-

4 *Radikal*, 13.8.2000.

5 *Milliyet*, 4.4.2008.

6 *Milliyet*, 21.1.2009.

7 R. Heilbroner, “Kapitalizmin Zaferi”, *NPQ*, Güz 1991, s. 6.

motivinin kalbi' Detroit'te mahkûmlar dışarı çıkmak istemiyorlar".⁸ Neden der-siniz? Tahliye sonrası işsiz ve aç kalmak korkusundan!

Küresel kriz yüzünden ILO verilerine göre dünya genelinde işsiz ordusuna 2009 yılı itibariyle 50 milyon kişinin daha eklenmesi ve böylece bu rakamın 250 milyonu bulacağı tahmin ediliyor. Aslında tam gün iş bulamayanlar da dikkate alınırsa dünyada 1 milyardan fazla insan işsizdir. Keza 2006 istatis-tiklerine göre dünyada 1.4 milyar insan günde 2 doların altında bir ücrete, 507 milyon ise 1 doların altında bir ücrete çalışıyor. Yani dünyadaki çalışanların yüzde 47,4'ü günde 2 doların altında bir ücretle kendilerini ve ailelerini ge-çindirmeye çalışıyor. Ne zafer ama!

Heilbronner ayrıca kâr oranının düşme eğilimine ilişkin olarak da şu görüşleri ifade etmişti:

(...) Gerçekten global bir piyasa varsa, bu piyasadaki rekabet eninde sonun-da kâr oranlarını düşürür tabii, ama dünyada ücret ne olursa olsun çalışmaya razı milyonlarca yoksul bulunduğu sürece böyle bir şeyin gerçekleşme olasılığı çok uzak. Bu nedenle kâr oranının azalması bence bir sorun oluşturmuyor. (...) Kapitalizm elbette bunalımlar geçirecek; bu onun yapısı gereği. Ancak bu bunalımların ona diz çöktürebileceğine ihtimal vermiyorum.⁹

Heilbronner'in kafasında Çin'in olup olmadığını bilemiyoruz, ancak yaşamakta olduğumuz krizin "büyük bunalım" niteliği, ki bunu aşağıda gös-termeye çalışacağım, dikkate alındığında oldukça iyimser olduğu görülüyor.

Günümüzden bir örnek vermek gerekirse, Claudio Katz "1929 krizi ile son yılların mali çöküşleri arasında paralellikler çizmeye yönelik genel bir eğilim vardır, fakat bu noktada egemen sınıfın bu durumları **yönetmede** edindiği deneyim unutulmaktadır"¹⁰ görüşüyle krizlerin önlenebileceği ya da yönetilebileceği yönlü yargılara katılanlar arasındadır. Perry Anderson ise sol radikalleri de etkisi altına alan bu döneme ilişkin kötümser havayı "ancak iki dünya savaşı arasındakine benzer çapta bir kriz dışında hiç bir şey güncel bur-juva uzlaşısını ortadan kaldıramaz gibi görünüyor" diyerek özetlemiştir.¹¹

Bu saptamalar ışığında bugünkü krizin doğasını ve derinliğini kavramak, geleceğin eğilimlerini doğru olarak öngörmek ve sınıf mücadelesi açısından sonuçlarını çıkarmak bakımından önem taşıyor. İşte bu yazının amacı, son dö-nemde yaşadığımız finansal çöküşün kapitalizmin dönemsel iniş çıkışlarının

⁸ *Milliyet*, 22.12.2008.

⁹ age. s. 8.

¹⁰ C. Katz, *21. Yüzyılda Emperyalizm*, çev. Uraz Aydın, Ecehan Balta, Emre Yıldız, Yazın yay., 2004, s. 24.

¹¹ P. Anderson, *New Left Review*, 2000 Seçkisi, Everest yay. , s. 19.

ötesinde bir nitelik taşıdığını, daha önceki mali krizlerden uzunluğu ve derinliği ile “ancak iki dünya savaşı arasındakine benzer çapta bir kriz” olarak kapitalizmin 70’lerden günümüze süren uzun durgunluk evresi içinde depresyona¹² doğru hızla evrildiği bir dönüm noktası olduğunu ortaya koymaktır. Öne süreceğim temel iddia 1990’larda hızlı bir büyüme dalgasına girilmiş olsa bile, bu canlanmanın bunalımdan çıkışa yetmediği, uzun durgunluk dalgasından henüz çıkılamamış olduğudur.

Bu doğrultuda önce yaşanmakta olan küresel krizin 70’lerden beri süregelen yapısal bir uzun durgunluk dalgası içindeki yerini, diğer krizlerden ne gibi farklılıklar taşıdığını, bir sonraki bölümde ise bu uzun durgunluk dönemi içinde 90’lardan 2000’e kadar dünya ekonomisinde yeni bir canlı birikim dönemine girildiği iddialarına yol açan belirtilerin aslında kapitalizme içkin ve özsel eğilimlerin çarpıtılmış bir tezahürü olduğunu ve nihayet son bölümde bu finansal krizin ve onunla mücadele etmek üzere izlenen politikaların hangi özgül çelişkileri bağrında taşıdıklarını ortaya koyarak politik çıkarımlarda bulunmaya çalışacağım.

2- Tarihsel arkaplan: Konjonktürel krizden çok daha fazlası

Davos'ta kimse küresel ekonominin derin ve uzun bir durgunluğa gittiği tahmininin aksini ispata çalışmadı. Üst düzey bir para piyasası yöneticisi ise şu samimi itirafta bulundu: “Eğer dünyanın bu yıl sonunda ya da 2010 yılında köşeyi döneceğine inanıyorsanız, size köşeyi dönemeyeceğimizi söyleyebilirim, köşeyi göremiyoruz, hatta köşenin nerede olduğunu bile bilmiyoruz” (Dünya burjuvazisinin liderlerinin biraraya geldiği son Davos zirvesine ilişkin bir gazete haberi)¹³

Bu finansal çöküşün derinliğinin 1929-1932 dönemi ile karşılaştırılabilecek düzeyde olup olmadığını saptayabilmek bakımından tarihsel gelişimini, günlük seyrini ve toplumsal etkilerini ortaya koymak gerekir. Öncelikle ilk elden bu krizin son 20-30 senedekilere benzer basit bir finansal kriz olmadığını dile getiren burjuva ekonomisinin önde gelen kişilerinin değerlendirmelerine başvuralım, sonra da bu gelişmelerin aslında yapısal, uzun süreli eğilimlerin

¹² **Resesyon (daralma)**: bir konjonktürel çevrim yada uzun dalga içinde ekonominin canlanma evresinden daralma evresine geçmesi ve birbirini izleyen iki üç aylık dönem boyunca büyümemesi ya da büyüme hızının düşmesi. **Depresyon**: çevrimin ya da dalganın daralma evresinde büyüme hızının devamlı düşmekle kalmayıp, büyümenin de uzun bir süre durması.

¹³ *Milliyet*, 3.2.2009.

bir momenti olduğuna dair verileri sergileyelim.

Ünlü Amerikalı iktisatçı Paul Krugman daha 2003 yılında gelmekte olan krizin ayak seslerini duymuşcasına son 50 yılın durgunluk dönemlerini karşılaştırarak “bugünkü resesyon babalarımızın resesyonuna değil, dedelerimizin resesyonuna benziyor” diye uyarıda bulunmuştu.¹⁴ Küresel krizden sonra ise Krugman ABD’nin en erken bu yaz (Ağustos 2009) resesyondan çıkabileceğini, ancak ABD’de “durgun ekonomi” döneminin 5 yıl kadar sürebileceğini belirtiyor.¹⁵ ABD Merkez Bankası’nın efsanevi eski Başkanı Alan Greenspan ise “ben meslek hayatımda böyle bir krizle karşılaşmadım”¹⁶ diyor. Bir diğer dünyaca ünlü iktisatçı Stiglitz ise finansal krizin küresel bir resesyona dönüştüğünü, bu yıl küresel ekonominin yüzde 1.5 küçüleceğini belirttikten sonra bunun 1929 krizinden bu yana en kötü performans olduğuna işaret ediyor.¹⁷

Dünya kapitalizminin önde gelen kurumlarından Dünya Bankası, küresel ekonominin bu yıl (2009) 1982’den beri ilk kez daralacağını ve dünya ticaretindeki büyüme oranının son 80 yıldaki en düşük seviyesine düşeceğini tahmin ettiğini açıklıyor.¹⁸ IMF ise 2008 yılında hazırladığı raporda bazı gelişmiş ülkelerde ekonominin uzun ve derin bir yavaşlamaya, ABD ekonomisinin de “derin resesyona” girebileceğini belirtmişti.¹⁹ Derin bir resesyon? Herhalde depresyon demeye dilleri varmıyor!

Bu finansal çöküşün derinliğinin 1929-1932 dönemiyle benzerliğine ilişkin sembolik gelişmeleri de hatırlayalım: ABD’nin finans merkezi Wall Street’in simgesi, ABD’nin dördüncü büyük bankası ve finans kapitalinin kalesi olan Lehman Brothers battı, General Motors (GM) iflas etti. GM’in iflas etmesi şu bakımdan çarpıcı. Bir asırlık otomotiv devi GM, 1953 yılından geçen yıla kadar dünyanın en büyük üreticilerinden biri ve ABD ekonomisinin sembolüydü. Bu aynı zamanda ABD tarihindeki üçüncü, imalat sektöründe ise yaşanmış olan en büyük iflas.

Şimdi bu krizin tahripkâr etkilerine bakalım: *The Independent* gazetesinden bir ekonomi yazarı krizle birlikte dünya GSYİH’sının üçte birinin yıkıma uğramış olduğu tahmininde bulunmuş.²⁰ Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) hazırladığı bir rapora göre küresel ekonomik krizin ülkelere maliyetinin 10

14 aktaran Meral Tamer, *Milliyet*, 25.10.2003.

15 *Referans*, 19.5.2009.

16 *Milliyet*, 16.9.2008.

17 *Milliyet*, 28.3.2009.

18 *Referans*, 1.3.2009.

19 *Milliyet*, 4.10.2008.

20 Hamish McRae, *The Independent*, 4.4.2009.

trilyon doları aştığı bildirilmiş.²¹ *Financial Times* gazetesinden Martin Wolf ise yaşadığımız krizin maliyetinin neredeyse bir “dünya savaşı”ninkine denk düştüğünü yazmış. Aşağıdaki veriler ise krizin etkilerinin ne kadar dramatik olduğunu gösteriyor²²:

- ABD'nin işsizlik oranı Ağustos 1983'ten, yani son 26 yıldan beri ilk kez yüzde 9.5'i geçti. Bu oranın 2010'da yüzde 11'e kadar yükselebileceği iddia ediliyor²³. Resesyona başladığı varsayılan Aralık 2007'den bu yana ABD'de 6.5 milyon kişi işini kaybetti. Bu rakam, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en büyük kaybı ifade ediyor.²⁴

- ABD'de bütçe açığının İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ilk kez 1.2 trilyon doları aşacağı açıklandı. 2009 bütçe açığı GSYİH'nin yüzde 12.3'ü büyüklüğünde ve bu bakımdan İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük açık.²⁵

- İngiltere Merkez Bankası 315 yıllık tarihinde ilk kez faiz oranlarını yüzde 1.5'e indirdi. Büyük Buhran döneminde bile yüzde 2'nin altına inmemiştir.²⁶

- ABD'de hanelerin toplam borcu GSYİH'nin yüzde 130'una, haneler, işletmeler ve devletin toplam borcu ise GSYİH'nin yüzde 230'una ulaşmış durumda. 1929 krizinin arifesinde bu toplam borcun ABD ulusal gelirine oranı yüzde 130'du.²⁷

Aralık 2007 itibariyle geçen yaklaşık 12 aylık süreden ötürü bu durgunluk dönemi Büyük Buhran'dan beri ABD'nin geçirdiği en uzun üçüncü durgunluk olarak görülmektedir.²⁸ Ekonomistlerin çoğu bu tespitlerini, 1970'lerin ortalarındaki ile 1980'lerin başındaki, her biri 16'şar ay süren önceki uzun durgunluk dönemleri ile karşılaştırmalarına dayanarak yapmakta ve bu krizin 2008 itibariyle gelecek yıl ortalarında, yani Temmuz 2009'da sona ereceğini tahmin etmekteydiler. Ağustos 2009 itibariyle henüz durgunluktan çıkıldığına dair sağlam bir işaret olmadığına göre bu durgunluğun Büyük Buhran'dan sonraki en uzun durgunluk ünvanını aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

21 Referans, 31.7.2009.

22 Milliyet, 11.1.2009.

23 Milliyet, 7.7.2009.

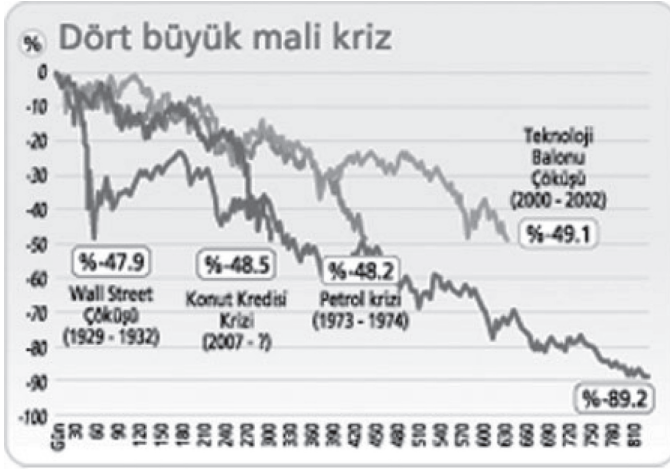
24 Referans, 4..7.2009.

25 Milliyet, 8.5.2009.

26 Referans, 9.1.2009.

27 aktaran A. İnsel, *Radikal İki*, 30.12.2007.

28 Milliyet, 3.12.2008.

Şekil-2: Dünya ekonomisinde mali krizler ve piyasa günleri

Yukardaki grafik dünya ekonomisinde yaşanan dört büyük mali krizin sürelerini ve derinliğini gösteriyor.²⁹ Sürenin uzaması derinliğin de arttığı anlamına geliyor (Grafikte dik eksen krizde borsa düşüş oranını, yatay eksen piyasa günlerini gösteriyor). Buna göre:

- 1929-1932 krizi 810 gün sürmüştü ve o süreçte borsa tam yüzde 90 oranında düştü.
- 1973-1974 krizi 450 gün sürmüştü ve o süreçte borsa tam yüzde 48 oranında düştü.
- 2000-2002 krizi 660 gün sürmüştü ve o süreçte borsa tam yüzde 49 oranında düştü.
- Son kriz (2007-2008) çikalı 410 gün oldu (grafığın yayınlandığı tarihe dikkat!) ve bu süreçte borsa tam yüzde 49 oranında değer kaybetti. İktisatçı Hurşit Güneş'in bu verilerle ilgili yorumu şöyle:

Şu anda krizin bitmediğini biliyoruz. Bitmesini de beklemiyoruz. Zaten bitseydi en kısa süren küresel kriz olurdu. Bu krizde, başlangıçtan bugüne değin (yani hemen hemen 10 aylık sürede), borsadaki kayıp oranı yüzde 50'yi bulmaktadır. Bu kayıp 1929 krizinde ilk 45 günde oluşmuştur. 1973 ve 2000 krizlerinde ise sırasıyla 15 ay ve 22 ay sürmüştür. Kısacası, bu açıdan bakıldığında, daha çok 1929 krizine benzediği düşünülebilir.

²⁹ aktaran H. Güneş, *Milliyet*, 3.12.2008.

Son 30 yıla, “neoliberal” döneme bakıldığında kapitalizmin bir dizi irili ufaklı mali kriz yaşadığı görülmektedir: 1987 Wall Street krizi, 1990 yılında Japonya’da gayrimenkul balonunun patlaması, 1992’de Avrupa döviz kuru sisteminin krizi, 1994’de Meksika krizi, 1997’de Güneydoğu Asya’da yaşanan kriz, 1998’de Rusya krizi, 2001’de dot.com krizi ve ABD’de resesyon. İçinden geçmekte olduğumuz 2007-2008 resesyonu ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yedinci büyük çaplı resesyon. 1967, 1970-71, 1974-75, 1980-82, 1991-93, 2001-02 yıllarında karşılaşılan resesyonlar her seferinde eğilimsel olarak daha uzun sürme ve daha derin etkileri olma özelliğine sahiptiler. Ne var ki bu krizlerin hiç biri şu anda yaşamakta olduğumuz kriz kadar derin ve yaygın değildi. Söz konusu krizin hem merkezinin ABD olduğu hem de bütün kapitalist ülkelerin 1973 yılından beri ilk kez eş zamanlı olarak resesyona girdikleri gerçeği göz önüne alındığında, krizin derinliğini ve etkilerini daha iyi kavramak mümkün olabilir.

Tablo-1: Büyük çaplı resesyonların dünya ekonomisi üzerindeki etkileri

Küresel Resesyonlarda Neler Oldu?				
	1975	1982	1991	2009
Kişi başına üretim	- % 0.13	- % 0.89	- % 0.18	- % 2.50
Sanayi üretimi	- % 1.60	- % 4.33	- % 0.09	- % 7.57
İşsizlik oranı artışı	+ % 1.19	+ % 1.61	+ % 0.72	+ % 2.56
Kişi başına tüketim	+ % 0.41	- % 0.18	+ % 0.62	- % 1.11
Kişi başına yatırım	- % 2.04	- % 4.72	- % 0.15	- % 8.74
Toplam ticaret hacmi	- % 1.87	- % 0.69	+ % 4.01	- % 11.75

Yukardaki tablo İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisindeki belli başlı küçülme dönemlerini (resesyonları) karşılaştırmakta ve halen yaşanmakta olan resesyonun açık farkla en “derin resesyon” olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰

Kapitalist devletlerin krizi yatıştırmak için aldıkları tedbir paketlerinin boyutları ise krizin derinliğinin başka bir kanıtı olarak görülebilir. 1929 Büyük Buhranı’ndan bu yana piyasalara yönelik en büyük kamu müdahalesinin söz

30 Bir IMF araştırmasından aktaran O. Ulagay, *Milliyet*, 3.5.2009.

konusu olduğu belirtiliyor.³¹ Avrupa’da hükümetler 1.9 trilyon euroluk, ABD hükümeti ise 700 milyar dolarlık bir yardım paketini finans sistemini kurtarmak üzere harcadılar. Yalnızca banka sistemini ayakta tutmak için sağlanan kamu desteğinin ve verilen garantilerin GSYİH’ya oranı ABD’de yüzde 18’i, Euro alanında yüzde 21’i, İngiltere’de yüzde 69’u, İrlanda’da yüzde 200’ü bulmuş durumda.³² Bu önlemlerin en önemli sonucu İkinci Dünya Savaşı’ndan beri görülmemiş boyutta kamu açıklarının ortaya çıkması. G-20 içinde yer alan ülkelerin kamu borcunun GSYİH’ya oranının 2014 yılında muhtemelen yüzde 114’ü bulacağı, en kötü senaryoda ise bu oranın yüzde 150’ye tırmanabileceği öngörülüyor.³³

Bu olgular bize krizin uzunluğu, derinliği ve etkileri bakımından bugünün küresel kriziyle 1929-32 Büyük Buhranı arasında önemli benzerlikler bulunduğunu göstermektedir. Krizin bir de niteliksel boyutuna bakıldığında aşağıdaki eğilimler itibarıyla Büyük Buhran ile önemli ölçüde benzeştiği görülmektedir:

- Ödeme imkânlarının kredi sistemi vasıtasıyla hem yaratılması hem de yok edilmesi
- Muazzam bir borçlanmanın gelişmesi
- Hisse senetleri ve para üzerine yoğun bir spekülasyon
- Finansal ve parasal sistemin temelli istikrarsızlığı

Son 20-30 yıla damgasını vuran ve dönemin özgülüğü olarak değerlendirebileceğimiz asıl nokta ise, “finansal genişleme” diye nitelendirilen etkenlerin boyutları ve sermaye birikiminin seyri üzerindeki etkileridir.

İki dünya savaşı arası döneme benzer şekilde bu dönemin de temel özelliği **finansal genişleme** olgusudur. Finansal piyasaların son yıllarda aşırı büyümesini hem somut veriler hem de aşağıdaki grafik gözler önüne seriyor: 1980’de 10 trilyon dolar olan dünya GSYİH’sı 2007 sonunda 55 trilyon dolara yükselmişti. Küresel finansal varlıkların toplamı ise 1980’de 12 trilyon dolardan 2007 sonunda 196 trilyon dolara tırmanmıştı. Bu süreçte getiri peşinde koşan finansal varlıkların küresel ekonomide yaratılan toplam katma değere oranı 1980’de yüzde 119’dan 2007’de yüzde 356’ya fırlamıştı.³⁴

31 *Radikal*, 21.9.2008.

32 *Milliyet*, 19.6.2009.

33 *Milliyet*, 14.6.2009.

34 Mc Kinsey Global Institute tarafından gerçekleştirilen bir araştırmadan aktaran O. Ulagay, *Milliyet*, 13.1.2009.

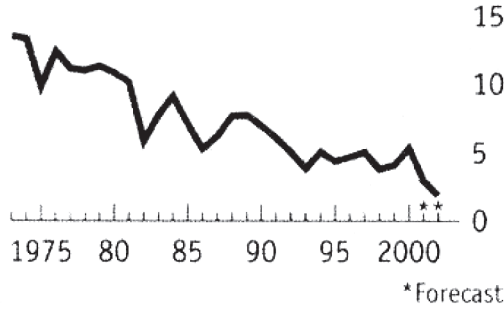
Şekil-3: ABD'de finansal varlıkların GSYİH'ya oranı

Yukarıdaki şekil ise benzer eğilimin özellikle ABD'de geçerli olduğunu gösteriyor.³⁵ ABD'de finansal varlıkların GSYİH'ya oranı 1980'lerden beri sürekli olarak tırmanmış ve finansal varlıkların değeri geçen yıl GSYİH'nın 10 katına çıkmıştı. Buna olanak veren şey yeni icat edilen finansal araçlarla gerçek sermayeyi defalarca katlayan miktarlarda finansal varlık yaratma sihirbazlığı idi.

Dünya ekonomisinin uzun dönemli eğilimleri içinde bu krizi konumlandırmak istiyorsak, burjuva iktisatçıların sıklıkla yaptıkları gibi son aylara, en fazla son yıllara odaklanmak yerine 20-30 seneyi kapsayan uzun dönemi ele almak çok daha sağlıklı olacaktır. Bu açıdan baktığımızda “finansal genişleme” eğilimindeki artışın dünya ekonomisinde kalıcı bir büyümeye yol açtığını söylemek mümkün değildir. Aşağıdaki ilk grafik önde gelen 7 emperyalist ülke ekonomisinin nominal (enflasyondan arındırılmamış) büyüme oranlarının, bir sonraki grafik ise IMF ve OECD verilerine göre dünya genelinde ve OECD ülkelerindeki reel (enflasyondan arındırılmış) büyüme oranlarının seyrini göstermektedir. Her iki grafikte de dünya ekonomisinin 90'lı yıllardaki kısmi büyüme dışında istikrarlı bir biçimde durgunlaşma eğiliminin sürdüğü görülmektedir.

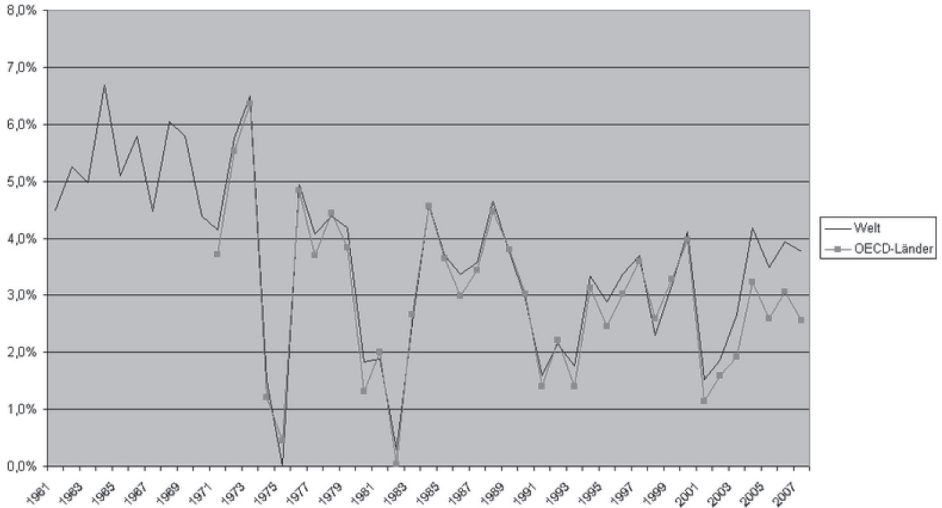
³⁵ The Economist'ten aktaran O. Ulagay, Milliyet, 23.3.2008.

Nominales Wirtschaftswachstum
G7-Staaten (Veränd. gegenüber Vorjahr)

Şekil-4: G-7 ülkelerinde bir önceki yıla göre iktisadi büyüme oranlarındaki değişim

Wachstumsraten des Bruttoinlandsprodukts seit den 60er Jahren nach IWF und OECD

Şekil-5: 60'lardan günümüze dünya ekonomisi ve OECD ülkelerinde GSYİH büyüme oranları

10'ar yıllık ve 20'şer yıllık dönemler itibariyle aşağıdaki tabloda dünya GSYİH'sının ortalama büyüme oranlarına ilişkin veriler de bahsedilen eğilimi

doğrular niteliktedir.³⁶

Tablo-2: Dünya GSYİH'nın ortalama büyüme oranları

10'ar yıllık	
1971-1980	+3.8%
1981-1990	+3.2%
1991-2000	+2.6%
2000-2005	+2.7%
20'şer yıllık	
1960-1980	+4.7%
1980-2000	+3.0%

3- “Finansal hegemonya”nın yükselişi ve düşüşü tezi

Yukarıda sergilemeye çalıştığım gibi tüm bu gelişmeler dünya ekonomisinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında en derin krizini yaşadığını gösteriyor. Şimdi mesele bu finansal krizin neden bu sefer 1929 bunalımı kadar derin olduğunun kanıtlanması. Bunun için öncelikle krizin neyin krizi olduğu ortaya konulmalı. Krizin kaynaklarını insanların denetlenemeyen hırsları ya da politika hatalarında, düzenleme eksikliklerinde mi aramalı, yoksa kapitalist üretim tarzının kendi iç çelişkilerinde mi? Bu soruya aralarındaki farklılıklarla birlikte ana hatlarıyla iki tür cevap verilmekte.

Bir yanda neoliberal dönemde, özellikle 90'lı yılların başından itibaren kapitalizmin uzun süreli bir canlanma yaşadığını, sistemik krizlere yol açan çelişkilerinin üstesinden geldiğini ileri sürenler yer alıyor. Artan finansal “küreselleşme”, yeni “teknolojik devrim” ve özellikle de başta Çin olmak üzere eski bürokratik işçi devletlerinde kapitalizmin restorasyonu sayesinde kapitalizmin durgunluk eğilimlerini belli bir süreyle de olsa aştığını ileri süren bu yaklaşım liberaller ve çeşitli sol çevrelerde oldukça yaygın.

Söz konusu yaklaşımın liberal ve sol çeşitleri kapitalizmin 80'lerden itibaren doğasının değiştiği varsayımından hareket ediyorlar³⁷ ve halen yaşamakta olduğumuz krizi, genel canlanma dinamiğini durduramayacak geçici bir yavaşlama, “küreselleşen” kapitalizmde bir “yol kazası” olarak değerlendiriyorlar. Bu ortak bakış açısının izlerini Birleşmiş Milletler

36 Aktaran Michael Pröbsting, “Imperialismus, Globalisierung und der Niedergang des Kapitalismus”, *Revolutionärer Marxismus* 39, Ağustos 2009.

37 Kapitalizmin doğasının değiştiği bu “yeni” evreye çeşitli adlar veriliyor: Neo-liberal küreselleşme, post-Fordizm, küresel kapitalizm, esnek birikim rejimi, finansal kapitalizm vb.

Kalkınma Programı Başkanı Kemal Derviş'in şu ifadesinde bulmak mümkün:

“Geçtiğimiz 20 yılda zengin ülkelerde kapitalizmin doğası değişti. Eskiden sanayi sektörünün motor olduğu bir kapitalizmden hizmet sektörünün payının arttığı ve finansal sektörün lider olduğu bir sisteme geçildi”.³⁸ (...) “Unutmayalım, nükleer savaş çıkmadı, bir salgın hastalık yaşamıyoruz, fabrikalar yerinde. Üretim kapasitemiz sağlam. Bu kriz düzensiz piyasalar, kötü politikalar ve kötü iletişimin bir sonucu... Dünya ekonomisinin temel anlamda çöküşü değil ki. Bunu aşabiliriz”.³⁹

Sol içinde daha çok bazı Marksist çevrelerin ve yazarların benimsedikleri öteki yaklaşıma göre ise kriz sistemin iç çelişkilerinin bir ifadesi olarak kendini ortaya koyan kâr oranlarının düşme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Söz konusu kriz, kapitalizmin 70’lerde girdiği uzun durgunluk dalgasının geçici toparlanmalara rağmen devam ettiği ve resesyondan depresyona doğru evrilmekte olduğunun güncel bir kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Aslında üretim alanındaki (“reel sektör”) sorunlar ve çelişkiler 80’lerden itibaren artan finansallaşmanın temel nedenidir. İkinci yaklaşımın birincisi karşısında neden günümüz kapitalizminin daha gerçekçi bir açıklamasını sunduğunu bir sonraki bölüme bırakıp, “iradeci kriz teorileri” olarak nitelendirilebilecek birinci yaklaşımı aralarındaki ayrımları da dikkate alarak inceleyelim.

Gerek liberal gerek sol ve/veya bazı Marksist çevrelerin dünya ekonomisinin son 20-30 senelik gelişme eğilimi üzerine ortaklaştıkları zemin, tarihsel arkaplanını yukarıda göstermeye çalıştığım gibi, dünya kapitalizmine son 25-30 senede hâkim olan finans sektörünün aşırı büyümesidir. Temel ayrışma bunun nedenleri ve sonuçlarında ortaya çıkmaktadır.

Bu yaklaşımı benimseyenlere göre 80’lerden itibaren neoliberal politikaların uygulanması ve “küreselleşme”nin yaygınlaşması ile birlikte “küresel kapitalizm” dönemi açılmış, bu dönemde kapitalizm “finansallaşmaya” başlamıştır. Krizin nedeni finansallaşan kapitalizmle üreten kapitalizm arasında süren bir savaştır.⁴⁰ Bu savaşta finans sektörünün reel sektör karşısında gücü ele geçirişinin arkasında yeni teknolojilerin belirleyici rol oynadığı

38 *Milliyet*, 23.4.2008.

39 *Milliyet*, 14.12.2008.

40 Türkiye’de de bu bakış açısının izlerini liberal çevrelerin yanısıra Emek Platformu Programı ve Bağımsız Sosyal Bilimcilerin çeşitli yayınlarında bulmak mümkündür. “Hormonlu büyüme” nitelemesiyle Türkiye kapitalizminin açmazlarını “üretim ekonomisi” karşısında “rant ekonomisi”nin yaygınlaşmasında bulan bu yaklaşımın eleştirisi için bkz. K. Tanyılmaz, “Türkiye Ekonomisi’nin 80 Sonrası Sanayileşme Deneyimine Bakarken”, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, Dipnot yay., 2006, s. 291-327.

“küreselleşme” süreci yatmaktadır. Basit bir benzetme yapacak olursak, bu kavrayışa göre bir zamanlar General Motors ekonomiyi egemenken, onun yerini George Soros, Lehman Brothers vb. finans şirketleri almıştır.⁴¹

Bir tür “iradeci” diye nitelendirilebilecek bu yaklaşımın kriz açıklamasında liberal ve çeşitli sol çevrelerde temel ayırım noktası, finans sektörünün aşırı büyümesinin ve bu çapta bir krize yol açmasının baş sorumlusunun kim, hangi toplumsal kesim olduğu noktasındadır.

Liberal kesimler ve burjuva iktisatçıları temel sorumlu olarak sermaye piyasalarına yön veren toplumsal kesimleri ve hükümetlerin yanlış politikalarını görmekte dirler. Bu bakış açısını, ABD Hazine Bakanı'nın “son dönemdeki çalkantı ekonomik zayıflıktan değil, kötü kredi vermekten kaynaklanmaktadır”⁴² ve ABD eski başkanı Bush'un 2002'de patlak veren bir önceki daralmada “bir kaç kötü aktör tüm serbest girişim sistemimizi lekeliyor” sözleri gayet iyi ifade ediyor.⁴³ Halen yaşadığımız krizin nedeninin sermaye piyasalarının “risk iştahı”nın yeniden artması olduğunu ileri süren liberal çevrelerin önemli temsilcilerinden Thomas Friedman bu durumu “ortak aptallık” olarak nitelemektedir: “Yatırımcılar, yatırım bankaları, kredi derecelendirme kuruluşları, denetleyici ve düzenleyici kuruluşlar; herkes bu aptallığın bir parçası. Kâr hırsını dizginleyemediler”.⁴⁴ Görülebileceği gibi, liberaller açısından sorumlular kapitalizm ya da piyasaların işleyişi değil, “bir kaç kötü aktör” ve onları **aşırı risk almaya teşvik eden kötü hükümet politikalarıdır**. Dolayısıyla liberaller açısından “krize doğru yanıt, bu politikaların temizlenmesidir, sonrasında kapitalizm gayet iyi olacaktır”.⁴⁵ Liberallere göre krizden çıkışa çözüm, piyasaların daha iyi işlemesini olanaklı kılacak “kurumsal yeniliklere” odaklanmaktan ve finans piyasalarını denetleyecek kurumların yeniden tanımlanarak, yeni işlevlerle donatılmasından geçmektedir.

Solda aralarındaki bazı farklılıklara rağmen ana hatlarıyla neo-Keynesyen diye nitelendirilebilecek bakış açısına göre ise sorun, mevcut kapitalist düzenleme mekanizmalarının işlememesinden, hem ABD hem de dünya finans sistemine gerekli devlet müdahalelerinin yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kavrayışa göre sorun konut piyasasında kredi şişmesi gibi gözükse de bunun altında hükümetlerin izlediği yüksek faiz politikasının ekonomik canlılığı örselemesi ve hızla artan petrol fiyatlarının enflasyona ne-

41 Benzetme Arslan Başer Kafaoğlu'na ait. *Cumhuriyet Strateji*, 2.2.2009.

42 *Milliyet*, 22.8.2007.

43 *Milliyet*, 2.7.2002.

44 Aktaran D. Bayramoğlu, *Referans*, 27.7.2009.

45 Harvard Üniversitesi iktisatçılarından Jeffrey A. Miron'un açıklaması, *Referans*, 8.10.2008.

den olması ve özellikle neo-liberal politika uygulamaları yatmaktadır. Neo-liberal politikaların benimsenmesinin arkasında “yeni” kapitalizm evresinde sermayenin (özellikle finansal sermayenin) ulus-devletleri önemsiz kılacak derecede dünya çapında yayılması ve Doğu Bloku’nun çökmesiyle Amerikan kapitalizminin egemen konuma geçmesi yatmaktadır. Bu gelişmelerin sonucunda piyasaların toplum karşısındaki hakimiyeti artmış, toplumsal denetimsizlikler mali krizlere yol açmaya başlamıştır.

Çeşitli sol çevrelerde yaygın olan bu görüş, reel sektör ve finans sektörü ayırımına dayanmakta ve kapitalizmin finansallaşma ile birlikte dönüşerek ekonominin üretim alanından **özerk** bazı süreçler tarafından belirlendiği, mali piyasaların “reel” sektör üzerinde hâkimiyet kurduğu bir döneme girdiği tespitine dayanmaktadır.⁴⁶ Sorun esas olarak finans piyasalarının son yıllarda kazandığı güçten kaynaklanmaktadır. Finans sektörünün özerkliği ve egemenliği tezini dünyaca ünlü sosyolog Alain Touraine şöyle ifade ediyor:

Sovyetler yıkıldıktan sonra vahşi kapitalizm dünyada zaferini ilan etti. Yani, ekonomi üzerindeki sosyal ve siyasi denetim yerle bir oldu. Sonuçta üretim ve tüketim ekonomisinden bağımsız bir finans ekonomisi ortaya çıktı, siyasi kurumların her türlü kuralı darmadağın oldu.⁴⁷

Yeni teknolojilerin aracılığıyla finans kesiminin hükümetler ve onlarla bağlantılı çeşitli düzenlemelerin kontrolü dışına çıkması sonucunda kâr-ücret ilişkisi bozulmuş, ücretlerin katma değerden aldığı pay azalmıştır. Mali sektörde oluşan “rant gelirleri” gelir dağılımının bozulmasına yol açmış, bu da arz ile talep arasında orantısızlığa ve eksik tüketime yol açmıştır. Dolayısıyla eksik tüketim ya da başka bir ifadeyle “talep yetersizliği” (artan üretimi tüketecek yeterli alım gücünün bulunamaması) bu yaklaşıma göre krizlerin ana nedenidir.⁴⁸

Çeşitli sol çevrelerde benimsenen bu yaklaşıma göre krizden çıkış ve yeniden yapılanmanın yolu talebin “düzenlenmesi”nden geçmektedir:

İçinde bulunduğumuz küreselleşme dönemi, düzenleyici siyasi kurumların yani esas olarak devletlerin ellerindeki yetkilerin alındığı veya daraltıldığı, buna

46 Gerard Dumènil, Dominique Lévy, François Chesnais, David Harvey gibi Marksist yazarların da benzer bir kavrayışa sahip olduklarını gösteren ifadeler için bkz. C. Harman “Neoliberalizmi Yorumlamak”, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, Kalkedon yay., çev. Gülsüm Akalın, s. 74-76.

47 *Radikal*, 2.12.2001.

48 Bu kavrayış açısından krizin nedenleri, farklı alt yaklaşımlarının (başta Düzenleme Okulu olmak üzere) eleştirisi ve kendi aralarındaki vurgu farkları konusunda ayrıntılı bir tartışma için bkz. K. Tanyılmaz, “Kriz ve post-Fordizm teorileri”, *İktisat Dergisi*, 2000, Sayı: 403, S. 74-96).

karşılık küresel boyutta düzenleme kurum ve mekanizmalarının oluşmadığı⁴⁹

bir dönemi nitelemektedir.

Temel problem, deregülasyon, özelleştirme ve özellikle de finansal yenilikler tarafından ortadan kaldırılan ulusal düzenleme ve kontrol mekanizmalarının yerine herhangi bir uluslar arası düzenleme ve kontrolün getirilmemiş olmasıdır⁵⁰.

Sistemin yeniden işler hale getirilmesi isteniyorsa, kamu kaynaklarını batan kuruluşları kurtarmak üzere kullanmaya ve finansal spekülasyonlara çeşitli sınırlar getiren kurallar ve tedbirlere dayalı bir devlet müdahalesi ve yeni bir **toplumsal uzlaşımın** tesis edilmesi gerekmektedir. Krizden çıkış ancak - eksik tüketimi ortadan kaldırmak amacıyla – bir yandan üretkenlik artışlarını mümkün kılacak yeni teknolojileri yaygınlaştırarak, öte yandan bunu toplumsal uzlaşma çerçevesinde gerçekleştirecek kurumları oluşturarak mümkündür. Bu yaklaşımı benimseyenlerin çoğunun çözüm önerisi finans sektörünü tekrar denetim altına almak ve gelirin yeniden bölüşümünde radikal bir değişim gerçekleştirmektir.

Neo-Keynesyenler arasındaki belli bir kesim ise 1929 sonrası dönemin ABD başkanı Roosevelt tarafından uygulanan New Deal politikalarının eşlik ettiği bir tür “refah devleti”ne dönüşü mümkün görmektedir. Bu bakış açısını kriz üzerine toplanan G-20 zirvesi sonrasında Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy’nin “Anglosakson tarzı kapitalizm döneminin kapandığı”⁵¹ ifadesiyle özetlemek mümkündür. Ahmet İnsel de “içinde bulunduğumuz krizle birlikte 1970’lerin sonunda başlayan ultraliberalizm modasının sonuna geldik (...) finans aktörlerinin elinin kolunun büyük ölçüde bağlandığı bir denetimli kapitalizm evresine gireceğiz”⁵² öngörüsünde bulunmaktadır. Çağlar Keyder’in daha erken bir aşamada ifade ettiği görüşe göre çözüm “Uluslararası Keynescilik” politikalarının uygulanmasından geçmektedir, zira asıl sorun “küreselleşmenin meyvesini dağıtmak”tır.⁵³

49 A. İnsel, “Anti-kapitalizm, pazar ve küreselleşme”, *Radikal İki*, 26.1.2003.

50 R. Went, *Küreselleşme*, Yazın yay., çev. Emrah Dinç, 2001, s. 148.

51 *Cumhuriyet*, 3.4.2009.

52 *Radikal İki*, 21.9.2008.

53 *Radikal*, 15.11.2001.

4- Krizin nedeni finansal genişleme değil, yapısal aşırı birikim

İradeci kriz teorilerini öne çıkaran, liberal ve (aralarında neo-Keynesyenler ve bazı Marksistlerin de bulunduğu) sol çeşitleri olan yaklaşım karşısında daha çok Marksist çevrelerin benimsedikleri kâr oranının düşme eğiliminden hareketle krizi açıklayan ikinci bir yaklaşımın bugünün kapitalizminin sorunlarını daha iyi kavramak bakımından daha elverişli olduğuna değinmiştim. Şimdi bunun nedenlerini açıklamak gerekiyor.

Daha önce ele alınan yaklaşımda, liberal ve sosyal reformcu kanatlar arasındaki bütün farklılıklara rağmen ortak unsur, sermaye birikimine **dışsal** etkenlerin (piyasa aktörlerinin açgözlülükleri, finansçıların daha fazla kârla simgelenen iktidar hırsları, neoliberal politikalar, devletin denetim hataları vb.) krizin asıl sorumlusu olarak görülmesidir. Oysa yukarıda bahsedildiği gibi sermaye birikimine **içsel** etkenlerden hareket eden bir yaklaşım daha mevcuttur. Söz konusu yaklaşım, 90'lardan itibaren uzun durgunluk evresinden artık çıkıldığı, kapitalizmin yeniden dinamizm kazandığı temelli iddialar karşısında, 90'lı yıllarda ancak "bunalımı bitirmeyen bir toparlanma"dan söz edilebileceğini, 70'lerde girilen uzun durgunluk dalgasının ise henüz sona ermediğini uzun yıllardır öne sürmekte. Bu öngörü isabetliliğini Marksist Uzun Dalga teorisine borçluyuz.

Genel anlamda Uzun Dalga teorileri –aralarındaki farklı nedensel açıklamalara rağmen - kapitalist gelişmenin, kısa süreli, konjonktürel (kimi zaman 5-6 kimi zaman 7-10 yıllık) iktisadi çevrimlerin yanısıra, uzun dönemli (40-50 yıllık) dalgalanmalara maruz kaldığını; ya da başka bir ifadeyle kapitalizmin (kapitalist sermaye birikiminin) alçalan (yavaşlayan) ve yükselen (hızlanan) evrelerden geçtiği konusunda hem fikirdirler. Uzun Dalga yaklaşımının temsilcileri (Kondratieff, Trotskiy, Schumpeter, Mandel, Rostow, Freeman) analizlerinde söz konusu evrelerin dönemleştirilmesi ve izlenmesi gereken göstergelerin ötesinde, temelde, uzun dalgaların nasıl **açıklanması** gerektiği konusunda ayrışmaktadırlar.

Uzun Dalga yaklaşımının kendi içinde temel ayrışma noktası yeni bir "genişleyici" evrenin ortaya çıkmasının kapitalizmin iç dinamikleriyle mi yoksa dış dinamiklerle mi belirlendiğidir. Burada asıl sorun neyin içsel neyin dışsal etkenler olduğunun saptanmasıdır. Savaşlar ve sınıf mücadeleleri kapitalist üretim tarzının işleyiş mekanizmalarına "dışsal" mıdır, yoksa onun çelişkili gelişiminin bir sonucu mudur? 1920'lerin başında Sovyetler Birliği'nde "kapitalizmin istikrarı" etrafında dönen bu tartışmada Kondratieff (ve daha sonra ondan esinlenerek Schumpeter) sistemin kendi iç dinamik-

leriyle (başta teknolojik gelişmelerin itici gücü olmak üzere) bir “**yaratıcı yıkıcılık**” evresinden (eski teknolojilerin ve sermayelerin tasfiyesi) geçerek kendi istikrarını tekrar sağladığını ve kendini yeniden üretme/yenileme kapasitesine sahip olduğunu ileri sürer. Kondratieff (ve daha sonra Schumpeter) “uzun çevrimleri” içsel ve ekonomik bir mekanizmanın ürünü olarak (kısa süreli iktisadi çevrimlere benzer şekilde) düşünerek kapitalizmin *otomatik* olarak kendini yeniden düzenleyebileceği varsayımından hareketle, kapitalizmin kendini iyileştirebilen özelliklere sahip olduğunu savunmuştur.

Buna karşılık yükselen bir uzun dalganın uzun bir alçalış döneminden sonra **kendiliğinden** ortaya çıkmadığı saptaması Trotskiy ve Mandel tarafından temsil edilen **Marksist** Uzun Dalga teorisine özgüdür ve onu diğer uzun dalga/çevrim teorilerinden ayırır. Trotskiy’in 20’li yılların başında kaleme aldığı *Kapitalist Gelişme Eğrisi* başlıklı makalesi⁵⁴ bu tartışmaya sunulmuş önemli bir katkıdır. Bu katkının tarihsel maddeci yöntem açısından önemi iki boyutta ele alınabilir. Birincisi kapitalist toplumda ekonomik faaliyetlerin kısa süreli, konjonktürel yükseliş ve alçalış dönemleriyle, uzun süreli, bir kaç onyıla uzanabilen canlılık ve durgunluk dönemleri arasında bir ayırım yapması, ikincisi ise bu uzun dönemli gelişme eğrisinin her iki evresi arasında bir bakışsızlık (asimetri) bulunduğunu ortaya koymasındır.

Bu yaklaşıma göre uzun bir durgunluk dönemi otomatik olarak, yani içsel olarak yeni bir genişleme evresine götürmez. Bu tür bir dönüm noktası dışsal etkenlerin (yeni doğal kaynakların keşfi, sınıf mücadelesi, işçi hareketinin tarihsel bir yenilgisi, savaşlar) bir sonucu olarak, **uzun dönemde** koşulların sermaye birikimi için daha elverişli hale gelmesinden ortaya çıkar. Trotskiy’e (ve daha sonra onu izleyen Mandel’e) göre içsel etkenler **doğrudan** sermaye birikiminin yasaları tarafından belirlenmişken (örneğin kâr oranının düşme eğilimi), dışsal etkenler sermayenin hareket yasalarının **dolaylı** etkilerinin bir ifadesidir. Bu “dışsal” olguların her biri sadece birer “etken” olarak görülemez. Bu olgular ilgili dönemin bütün boyutlarını tanımlayan unsurlardır. Bu durumda krizden çıkışı tayin eden kapitalizmin hareket yasaları değil, bütün bir tarihsel dönemin sınıf mücadelelerinin sonuçlarıdır.⁵⁵

Yukardaki tespitler ışığında Marksist Uzun Dalga yaklaşımının ana önermelerini özetleyelim:

1- Kapitalizmde kâr oranının düşme eğilimi 20-30 senelik uzun bir dö-

54 bkz. bu sayıda yayınlanan Trotskiy’in yazısı.

55 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. E. Mandel, *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, Yazın yay., çev. Doğan Işık, 1991, ve Satlıgan/Savran (der.): *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge yay., 2009.

Devrimci Marksizm

nemde açığa çıkar.

2- Uzun durgunluk evresinde karşı eğilimler (başta devlet müdahaleleri olmak üzere) ana eğilime (kâr oranının düşme eğilimi) tâbi olurlar.

3- Uzun durgunluk evresinde çevrimsel, konjonktürel krizler daha sık, derin ve uzun olur.

4- Kapitalizmi krize, uzun durgunluk evresine sokan dinamikler sisteme içseldir, ancak yeni bir uzun canlanma evresine geçiş dışsal etkenlerce (“sistem şokları”) belirlenir.

5- Krizden çıkışın ve yeni bir genişleme evresinin önkoşulu sermayenin değersizleşmesi ve yıkımıdır.

Marksist Uzun Dalga yaklaşımına ilişkin bu temel tespitleri II. Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin gelişim eğilimlerine bakarak somut bir tarihsel çerçevede sınamak mümkündür. “Sistem şoku” niteliğindeki II. Dünya Savaşı ile birlikte tekrardan sisteme içkin bir canlı sermaye birikimi dönemine girilmişti. Bu dönemde konjonktürel krizlerin sıklığında bir azalma söz konusuydu. 70’li yılların ortalarından itibaren ise kapitalizm tekrar uzun bir durgunluk eğilimine girmiştir. Kâr oranının hesaplanması konusundaki bütün farklı yöntemlere rağmen özellikle Marksist iktisatçılar tarafından yapılan araştırmalar aşağıda (şekil 6-10) görülebileceği gibi bu oranda uzun dönemli ve belirgin bir azalma eğilimini ortaya koymaktadır. Savaş sonrası dönemde kapitalizmde kâr oranının düşme eğilimi şu iki temel nedenden kaynaklanmaktadır:

1- sermayenin organik bileşimindeki (yani değişmez sermayenin değişir sermayeye oranı) artışı artı-değer oranındaki artıştan hızlı olması

2- üretken olmayan emeğin üretken emeğe oranındaki değişim

Sermayenin organik bileşiminde görülen artış Marx’ın ortaya koyduğu üzere kâr oranını azaltıcı yönde bir etkiye sahip olmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, daha fazla artı-değer arayışında olan sermayedarların toplam artı-değer pastasından daha fazla pay alabilmek amacıyla üretim maliyetlerini düşürmek üzere yeni teknolojilere yatırım yapmalarının en önemli sonucu, canlı emeğin üretimden çıkarılmasıdır. Üretim sürecinde işgücünün (canlı emek), değişmez sermaye (cansız emek) tarafından ikame edilmesinin sonucu artı-değer yaratma potansiyelinin baltalanması olmaktadır. Zira kârın, yani artı-değerin asıl kaynağı işgücüdür. Yaratılan yeni değerın temel kaynağı canlı emek olduğundan ve sermayedarlar işçileri makineler ile yani canlı emeği ölü emekle ikame ettiklerinden (üretimde artan sermaye yoğunluğu) zaman-

la sermayenin organik bileşiminde görülen artışın (ölü emeğin canlı emek karşısından payının artması) artı-değer oranındaki artıştan (canlı emeğin yeni değer yaratma kapasitesi) daha fazla olması sonucunda kâr oranı düşmektedir. İleride (şekil 11) görülebileceği gibi kâr oranlarının uzun dönemli düşüşünün önemli bir sonucu yatırımların büyüme hızının da düşmesidir. Yani sermayedarlar açısından üretime yatırım yapmak o kadar da kârlı olmamaktadır.

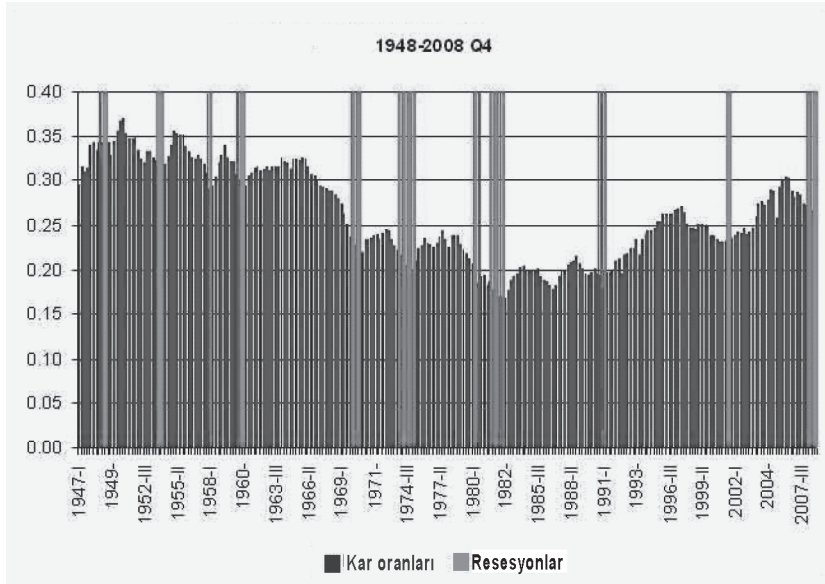
Benzer şekilde üretken olmayan emek içeren faaliyetlerin (finans, pazarlama, vd.) üretim sektörü karşısında artan payı, üretken olan emek tarafından üretilen artı-değerin çok daha büyük bir kısmının üretken olmayan emeğin finanse edilmesinde harcanacağı anlamına gelmektedir. Bu da kâr oranlarını düşme yönünde etkileyen ikinci bir unsurdur. Üretim ve finans şirketleri arasındaki kâr oranlarının gelişimine bakıldığında başta finans olmak üzere üretim dışı sektörlerde kâr oranlarının artışı, üretim sektörünün kârlılığını aşmıştır.⁵⁶ Bunun arkasında da 70’li yıllardan itibaren kâr oranlarındaki uzun dönemli azalma eğilimine tepki olarak uygulanan neoliberal politikaların etkisiyle sermayenin üretim dışı sektörlerle yönlendirilmesi yatmaktadır.

Her iki eğilim (sermayenin organik bileşimindeki artış ve üretken olmayan sektörlerdeki şişkinlik) kapitalizmin sermaye birikiminin yeniden durgunluğa yöneldiği, eski canlılığını kaybettiği, yatırılan sermayeye oranla elde edilen artı-değerin yeterli olmadığı anlamını taşımaktadır. Yatırılan sermayenin üretilen artı-değere oranla aşırı birikmesi kendisini kitlesel işsizlik ve devasa kapasite fazlalıkları ile dışa vurur. 80’li yıllardan sonraki kapitalizme damgasını vuran paradan para kazanma eğilimi sermayenin **aşırı birikim** sonucunda üretim-dışı sektörlerine yüzünü dönmesinin bir ifadesidir.

70’lerden itibaren sermayenin aşırı birikimi sonucu girilen yeni bir uzun durgunluk eğiliminin açığa vurduğu ve günümüz uzun krizini karakterize eden “finansal şişkinlik” sadece sermayenin üretim-dışı alanlarda kârlılığı artırma çabasının bir ürünü değildir. Aynı zamanda bu uzun krizden çıkmanın çözümlü olabilecek sermayenin değersizleşmesini erteleme amacının da bir sonucudur. Özellikle kredi genişlemesi ve ulus-devletlerin yerli sermayelerinin batmasını engellemeye yönelik politikalar izlemeleri uzun daralma evresinde değersizleşmeyi geciktirme işlevi görmektedir. Marx’ın kredi sistemi üzerine yaptığı analizden hareketle bu işlevi şöyle açıklayabiliriz: Devletlerden firmalara ve hanehalkına kadar hemen her kesimin bir borç ekonomisine sürüklenmesiyle ortaya çıkan parasal şişkinlik, bir anlamda karşılığı bulunmayan bir paranın bankalar ve finans piyasalarından elde edilebilmesi, hem üretim için büyüyen bir talep yaratarak hem de talebin canlı olduğu bir ortamda “çü-

⁵⁶ Bu konuda teorik açıklamalar ve somut veriler için bkz. A. Tonak, “Krizi Anlarken,” *Kızılçık*, Kış 2009.

rük” sermayelerin ayıklanmasını da engelleyerek birikim sürecini aslında olduğundan daha uzun süre sürdürülebilir kılıyor ve bu durum temelde yatan iktisadi çelişkilerin su yüzüne çıkmasını ya da çoğunlukla derinleşmesini erteliyordu.⁵⁷

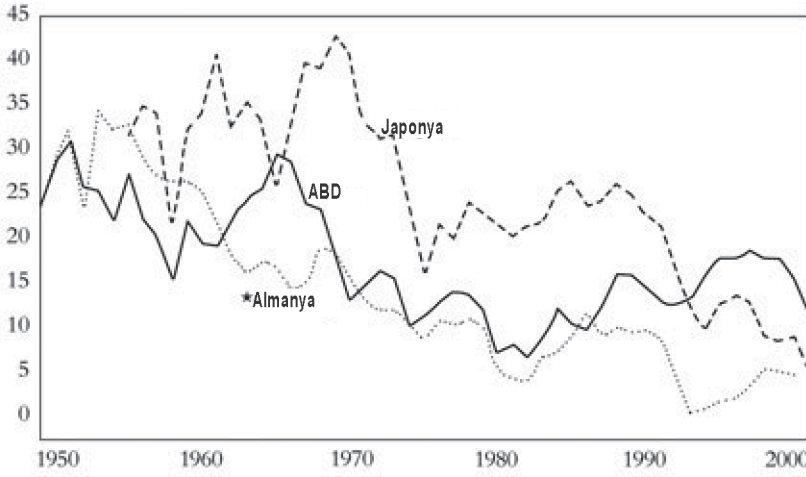
Şekil-6: ABD’de kâr oranlarının ve resesyonların seyri⁵⁸

Öte yandan Şekil-6, Marksist uzun dalga yaklaşımında öne sürüldüğü gibi ABD örneğinden hareketle savaş sonrası dönemle karşılaştırıldığında 70’li yıllardan itibaren konjonktürel krizlerin (resesyonların) sıklığının ve şiddetinin arttığını göstermektedir.

Bu saptamalar ışığında şimdi de uzun depresyon dalgasının sona ermemiş olduğu iddiasının, yapısal aşırı birikim krizinin halen devam ettiğinin olgusal kanıtlarını ele alalım. Bunların başında yukarıda çeşitli grafik ve verilerle gösterilen büyüme oranları ve işsizlik oranları gelmektedir. Ayrıca Şekil-7’de sunulan ABD, Almanya ve Japonya imalat sanayii net kâr oranlarını

57 A. Callinicos, *Antikapitalist Manifesto*, Literatür yay., çev. Derya Kömürcü, 2004, s. 46.

58 Aktaran Bill Jeffries, <http://www.permanentrevolution.net>.

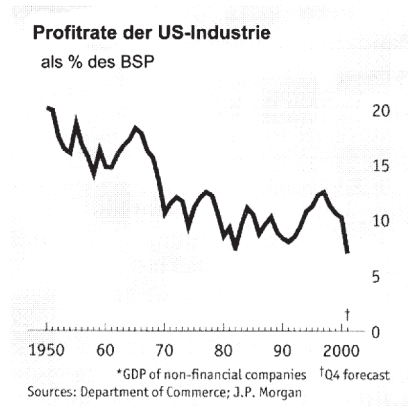
Şekil-7: ABD, Almanya ve Japonya'da kâr oranlarının seyri

gösteren grafik uzun depresyon dalgasından henüz çıkılmadığına işaret etmektedir.⁵⁹ Bu tespitlerin anlamı 90'lı yıllarda geçici bir toparlanmaya yol açan gelişmelerin **yeterli** olmadığıdır. Aşağıda ABD ekonomisinde 1948-2007 arasında firmaların kâr oranlarını gösteren çeşitli grafiklerde de görüldüğü üzere 80'li ve 90'lı yıllardan 2005'e kadar kısmi bir canlanmadan söz edilebilirse de, hem 1981, 1998 ve 2001 tarihlerinde görülen büyük çaplı resesyonların varlığı hem de 2005'den itibaren düşüş eğiliminin yeniden şiddetlenmesi nedeniyle kalıcı bir toparlanmadan söz edilemez.

⁵⁹ Bu konuda kâr oranlarının Keynesyen ulusal gelir hesaplarından hareket edilerek hesaplanması nedeniyle verilerin güvenilirliği tartışmalı olsa da Marksist kavramlardan hareketle yapılan hesaplamalar da benzer bir eğilime işaret etmektedir. Bu konuda bkz. A. Shaikh ve E. A. Tonak, *Measuring The Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*, New York, 1994.

Şekil-8: ABD’de 1948-2007 yılları arasında ABD’de firma kâr oranlarının seyri

Şekil-9 ve 10: Farklı kaynaklarda ABD’de sanayi şirketlerinde kâr oranlarının seyri

Dünya kapitalizminin uzun bir durgunluk evresinden geçtiğinin ve bir türlü toparlanamadığının ve sermaye birikiminin büyüme hızında bir yavaşlama olduğunun önemli göstergelerinden biri de aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi tasarruf ve yatırım oranlarındaki uzun süreli belirgin düşüş eğilimidir. Üretim

alanında yeterli düzeyde kâr elde edilememekte, buna bağlı olarak yatırım ve tasarruf oranları düşmektedir.

Şekil-11: Dünya GSMH'nin oranı olarak küresel tasarruf ve yatırım oranlarının seyri

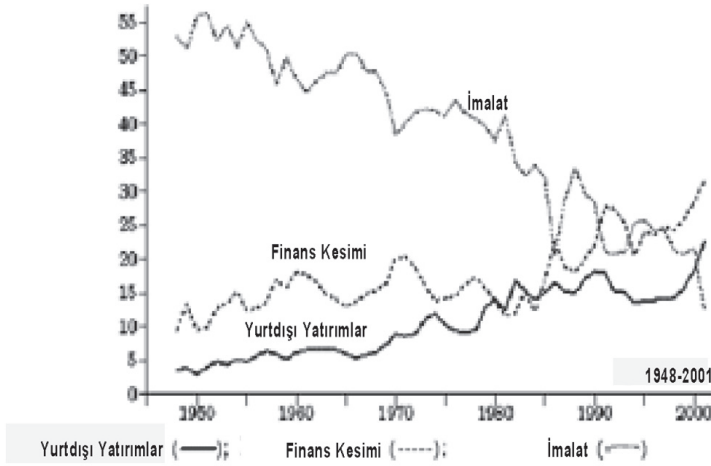
Sorunun üretim alanından kaynaklandığını görmek bakımından iki göstergeye başvuralım. Bunlardan birincisi ABD, Japonya ve Almanya'da finans dışı özel sektör firmalarının net kârlılıklarını gösteren tablodur.⁶⁰ Bu tablo bize her üç emperyalist ülke sermayesinin kârlılığının belirgin bir azalma eğilimi içinde olduğunu göstermektedir.

Tablo-3: ABD, Almanya ve Japonya'da kâr oranlarının seyri

	ABD	Japonya	Almanya
1948-1959	14.3%	17.3%	23.4%
1959-1969	15%	25.4%	17.5%
1969-1979	10.3%	20.5%	12.8%
1979-1990	9.0%	16.7%	11.8%
1990-2000	10.1%	10.8%	10.4%

⁶⁰ Aktaran Michael Pröbsting, age.

Figure 9 Share of three components of the total profits of corporations in the US (%)

Şekil-12: ABD’de şirketlerin toplam kârları içinde imalat sanayii, finans kesimi ve yurt dışı yatırımlardan elde edilen kâr bileşenlerinin payı

Bununla birlikte 90’lı yıllarda ABD’de kısmi bir yükselme söz konusu gibidir. Bunun arkasında yatan dinamiği kavramak bakımından da diğer göstergeye bakalım. Yukarıdaki grafik ABD’de firmaların toplam kâr kaynaklarının üç ana bileşeninin (finans, imalat sanayii ve yabancı yatırımlar) paylarının yıllar itibariyle dağılımını göstermektedir.⁶¹ Grafikte yabancı ülkelerde yapılan yatırımlardan elde edilen kârların toplam kârlar içindeki payının yanı sıra açıkça finans gelirlerinin toplam kârlar içindeki payının artmakta olduğu, buna karşılık imalat sanayii kârlarının payının azalmakta olduğu görülmektedir. Bu veriler bize şunu anlatmaktadır: 80’lerin başında ABD’de firma kârlarının %5-10’u finans kesiminde gerçekleşmekteydi. 2006 yılında ise %40’ı!

Sermaye birikim tarzının seyrinde görülen bu biçimsel dönüşümün ardında 70’li yıllarda başlayan birikim krizi yatmaktaydı. Savaş sonrası şekillenen sermaye birikim tarzının tıkanması sonucu, bu tıkanıklığı aşmak üzere verilen tepkilerin başında finansal işlemlere yoğunlaşma ve artan borçlanma geliyordu. Bu olgu son 30 yılda dünya kapitalizminde görülen dönüşümün **özgüllüğünü** anlamak bakımından önemlidir.

61 Aktaran Michael Pröbsting, age.

Kâr oranının düşme eğilimi karşısında faal olan karşı eğilimlerin (uygulanan iktisat politikaları, reel ücretlerin düşürülmesi gibi çeşitli sermaye stratejilerinin yanısıra) son 25-30 seneye damgasını vuran ana unsur, sermayenin üretim yerine üretim dışı ve spekülâtif alanlara yönelmesi olmuştur. Bu yönelişin arkasında yatan temel amaç ya da burjuvazinin izlediği strateji, sermayenin değersizleşmesinin ertelenmesi ve/veya oldukça yavaş seyretmesini mümkün kılmaktır. Kısaca “finansal genişleme”nin temel işlevi, krizi ötelemektir diyebiliriz. Aynen krizi geciktiren, erteleyen diğer mekanizmalar gibi (sermayenin savunma sanayii ve reklamcılık gibi üretken olmayan alanlara yönelmesi) “finansallaşma” olgusu ve ardında yatan yeni borçlanma mekanizmalarıyla (“hayâli sermaye”) kriz ve hepsinden önemlisi sermayenin değersizleşmesi sürekli ertelenmiş, bununla birlikte krizler her bir seferinde daha şiddetli olarak tekrar ortaya çıkmıştır. Böylece finansal genişleme dünya ekonomisinde geçici bir canlanma yaratmış olsa da bir dizi dengesizliğe (devletlerin, firmaların ve hanehalkının aşırı borçluluğu, zenginlerle fakirler arasındaki gelir dağılımı bozukluğu ya da gelişmiş ülke açıklarıyla Çin gibi gelişmekte olan ülkelerin fazlaları gibi) yol açmış, ekonomileri giderek daha kırılğan hale getiren etkilere sebebiyet vermiştir. Elbette bu dengesizlikler önemlidir. Ancak daha önemlisi şudur: Bütün bu dengesizliklerin temelinde, bütün dünya ekonomisine yayılmış hayali sermaye kütlesiyle ona yeterli kâr oranı vaat eden elde edilebilir artı-değer kütlesi arasındaki çelişki yatmaktadır. Bu dengesizliğin giderilmesi yığınsal sermaye miktarlarının yıkıma uğratılması ile bertaraf edilebilir ki, bunun anlamı dünya çapında işçi sınıfı üzerindeki baskıların daha da artırılacağıdır.

Tam da bu nedenle Marksist Uzun Dalga yaklaşımı krizin çözümünde devlet müdahalelerinin gerekli olmakla birlikte yeterli olmayacağını, devletler-arası ya da devletler-üstü bir koordinasyonun, işbirliğinin gerçekleşemeyeceğini, sınıf-içi ya da sınıflar-arası bir uzlaşımın mümkün olmadığını, sermaye birikiminin yeniden üretimini sağlayan, güvenceye alan kurumların reforme edilmelerinin de yeterli olmayacağını altını çizerek, “kriz yönetilebilir”, ya da “kriz devlet müdahalesi ile denetlenebilir” görüşünü savunan çeşitli yaklaşımlardan farklı bir perspektife sahiptir. Temel çıkarsama kapitalizmin uzun durgunluk evresinde sınıf mücadelesinin şiddetleneceğidir.

Oysa liberal ve/veya reformcu sol çevrelerde vurgu, krizin adeta kapitalizmin kendini yenileme süreci olarak görülmesindedir⁶². Kapitalizmin kendi-

62 Bu bakış açısını özetleyen liberal görüşler hemen her gün gazetelerin ekonomi sayfalarında bulunabilir. Daha “sol”dan görüşlere Türkiye’den bir örnek olarak bkz. İzzettin Önder: “(...) Aslında bu kapitalizmin kendisini yenileme sürecidir de. Sonuçta çeki düzen verilecek ve yeni bir finans dünyası oluşacak”, www.emekdunyasi.net, 24.10.2008.

ni yeniden üretme kapasitesine odaklanmakla birlikte, reformcu sol çevreler, neoliberal yerine neo-Keynesyen politikalarla kapitalizmi yeniden düzenlemenin mümkün olduğu görüşündedirler. Zira kâr oranının düşme eğilimi karşısında **karşı eğilimlere**, özellikle devlet müdahalesine belirleyici önem atfederler.

Peki neden karşı eğilimler, özellikle artı-değer oranını artırmak amaçlı uygulamaya konan her türlü devlet müdahalesi ve kurumsal düzenlemeler kâr oranının kalıcı bir yükselişe kavuşması bakımından yeterli olmaz? Bu soruya bir burjuva iktisatçısının ifadesiyle “(...) para kazananların yaratıcılık ve kural aşma yeteneği ile düzenleyici otoritelerin düzenleme yapma hızı bir türlü kesişmiyor. Düzenleyici otoriteler hep geride kalıyor” diye cevap vermek mümkün olabilir⁶³. Oysa yukarda izah etmeye çalıştığım gibi sorunu kapitalizmin karar birimlerinin (devlet ve hükümetler, girişimciler ve firmalar, tüketiciler) yanlış davranışlarıyla ya da yeteri kadar denetimin olmamasıyla açıklamak yüzeysel bir cevap olacaktır. Neo-Keynesyen, “düzenlemeci” yaklaşımlarda paylaşılan varsayım şudur: Teknolojik gelişmelerin sürekliliği ve yaygınlaşması, eğer bununla uyumlu kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilebilirse, kâr oranının düşme eğilimini uzun vadede durdurabilir. Bu varsayım gerçekçi olmaktan uzaktır. Çünkü toplumsal üstyapıdaki bu değişimler (kurumsal yenilikler), ekonomiye sadece emek üretkenliğinde bir artışla ya da artı-değer oranında bir yükseliş biçiminde etkide bulunabilir. Ancak gerek emek üretkenliğindeki artışlar gerekse artı-değer kütesinin yeniden bölüşümü kâr oranının düşme eğilimini durduramaz, zira sermayenin organik bileşiminin artış hızı – emeğin sermaye ile ikame edilmesi sonucunda artı-değer yaratma kapasitesi sınırlandığından - daima artı-değerin artış hızından fazla olacaktır. Bu durumda krizin yeni bir “düzenleme tarzı”, toplumda yeni bir kurumsal yapılanma ya da “toplumsal uzlaşma” ile ortadan kaldırılabileceği umudu nafiler demektir.

Yukardaki tespitleri toparlayacak olursak:

1- sınıf mücadelesindeki güç dengelerinin, işçi sınıfının 60'lardan 80'lere kadar süren dönemde bir dizi yenilgi yaşadktan sonra ve hele 90'lardan itibaren “Doğu Bloku”nun çözülüşü ile birlikte sermaye lehine değişmesi, 2- sermayenin finansallaşma ve borçluluk temelinde üretim alanı dışında kâr arayışı (hayali sermaye olgusu) kâr oranlarının belli bir süre toparlanmasına yol açmıştır. Ancak kâr oranı 90'larda kısmi olarak yükselmesine rağmen kapitalist sermaye birikimini yeniden canlandıracak kadar kendini toparlayamamıştır. Kaldı ki kârlılığın örneğin 20 yıl düşmemesi bile yasanın

⁶³ Referans, 22.8.2007.

yanlış olduğu anlamına da gelmez.⁶⁴ Ücretlerin düşürülmesi, yeni teknolojiler sayesinde sabit sermayenin (yatırım mallarının) değerinin düşürülmesi, yeni pazarlar yaratılması, hammaddelerin ucuzlatılması ve asıl önemlisi günümüz kapitalizmine damgasını vuran ve “finans sektörünün aşırı büyümesi”ne yol açan üretken olmayan alanlara yönelik gibi karşı eğilimlerin bu düşüşü geçiçi olarak bastırdıkları, yavaşlattıkları ve kısmen de etkisini azalttıkları anlamına gelir, 3- Yukardaki bulgular ışığında daha yüksek kâr oranı elde etmeyi mümkün kılacak düzeyde sermayenin değersizleşmeye/yıkıma maruz kalmaması madalyonun bir yüzüyse, diğer yüzü de son 20-25 seneye damgasını vuran finansallaşma eğiliminin, gerçek anlamda krizden çıkmanın temel önkoşulu olan sermayenin değersizleşmesini yavaşlatmanın ve ertelemeenin önemli bir aracı olma işlevi görmüş olmasıdır.

5- Neoliberalizmin değil, kapitalizmin alternatifi için

“Kuralına göre oynamakla kuralları koymayı birbirinden ayırmalıyız”
– George Soros - ⁶⁵

Yaşamakta olduğumuz krizin olağan bir mali kriz olmadığını, şiddeti ve derinliği itibariyle 1929 sonrası yaşanan büyük depresyonla karşılaştırılabilir boyutlarda olduğunu, bir daha büyük çaplı bir kriz yaşanmayacağını ya da krizin pekala yönetilebileceğini iddia eden yaklaşımların öngörülerinin tutmadığını, Marksist Uzun Dalga yaklaşımının içgörülerini ışığında ortaya koyabildiğimi sanıyorum.

Yaşanan sorunları sisteme dışsal etkenlerle, davranış bozuklukları, yetersiz denetim ya da Amerika’ya özgü “vahşi kapitalizm”in dünyaya egemen olmasıyla açıklamak doğru değildir. Soru şudur: Başta sermayedarlar olmak üzere, hükümetlere ve farklı bölgelerdeki ülke ekonomilerine aynı davranış kalıplarını dayatan, onları böyle davranmak zorunda bırakan dinamikler nelerdir? Bu sorunun cevabı, dünya kapitalizmine son 20-30 yıldır damgasını vuran yapısal bir özellikte, başta ABD ve Japonya olmak üzere pek çok ülkede devletten firmalara ve tüketicilere uzanan bir zincir içinde aşırı ölçüde borçlanılmış olmasında yatmaktadır. Peki neden başta mali sermaye kuruluşları olmak üzere firmalar ve tüketiciler kendilerini bu kadar borçlanmak zorunda hissediyorlar. Bunun temel nedeni kapitalizmin uzun bir kriz içinde olması, azalan kâr oranları karşısında sermayenin kendini üretim alanından kaçarak

64 P. Salama, *Ekonomi Politik El Kitabı*, Gözlem yay., 1974, s. 115.

65 A. Dorfman, *Blake'in Terapisi*, çev. Esin Sungur, Agora yay., 2004, s.1

daha kârlı yatırım alanlarına yönelme zorunluluğu altında hissetmesidir.

Bu yazıda varılan sonuç şudur: Son 30 yıla damgasını vuran ve bir dönem geçici de olsa kâr oranlarında kısmi bir toparlanmayı mümkün kılan neoliberal strateji (mutlak ve görelî artı-değerin artırılması, yeni bölgelerin pazar olarak kapitalist sömürüye katılması ve finans kesimindeki şişkinlik) ve sermayenin değersizleşmesinin sürekli ertelenmesi kâr oranının uzun dönemli düşme eğilimini geriye çevirememiş, kalıcı bir yükselişi, yeni bir canlanma evresine geçişi güvence altına alamamıştır.

Bu sonuca şu önemli tespiti de eklemek gerekir: Mesele sadece dünya kapitalizminin büyük kayıplar yaşaması, bir dizi dengesizliğe maruz kalmış olması değildir. Şu anda yaşamakta olduğumuz kriz bağlamında asıl mesele bir bütün olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası hâkim olan sermaye birikim tarzının çökmekte oluşudur. 2008 yılında dünya kapitalizminin çökmenin eşiğine gelmesi yanlış bir politikanın ya da burjuva politik karar alıcılarının şimdi düzeltilebilecek eksik kavrayışının ürünü değildir. 70'li yılların başından beri işlemekte olan ve kapitalist üretim tarzının içsel çelişkilerinin doğurduğu süreçlerin bir sonucudur.

Dünya kapitalizminin içinde bulunduğu güncel durumu bir ekonomi köşeyazarının ifadesi özetliyor: “başta ABD olmak üzere Batı'nın zengin kalkınmış ülkelerinin kendi kararlarıyla ve politikalarıyla kendi sorunlarını çözme yeteneğinin iyice azalmış olduğu ortaya çıkıyor”.⁶⁶ Burjuvazinin dünyayı yönetemediğinin bundan açık itirafı olmasa gerek. Bu tespitin en çarpıcı kanıtını yine aynı köşeyazarının şu karşılaştırmasında bulmak mümkün: ABD ve Avrupa'da finans sistemini ayakta tutmak için harcanan paranın ve verilen güvencelerin toplamı şimdiden 8 trilyon doları bulmuş durumda. Oysa dünyada yoksulluğu ve açlığı önlemek için bir yılda harcanan toplam para 100 milyar dolayında.⁶⁷

Günümüzde enformasyon teknolojilerine dayalı “yeni ekonominin” dünya kapitalizminin canlanmasına yol açacağı, neoliberaler, sosyal demokratlar ve bir çok muhalif sol akım (başta “hayırsever” sosyalistler olmak üzere) tarafından paylaşılan yaygın ve iyimser bir kanıdır. Onlar kapitalizmin krizini dışsal etkenlerde aradıkları için ve çıkış yolu olarak da sistemi reforme etmeye, devleti demokratikleştirmeye odaklanıyorlar. Sınıf mücadelesinin şiddetleneceği ve ona göre bir mücadele vermek gerektiğini es geçiyorlar.

Krizin yönetilebilirliği ya da bazı kurumsal reformlarla denetim altına

66 O. Ulagay, *Milliyet*, 13.7.2008.

67 Aktaran O. Ulagay, *Milliyet*, 28.1.2009. Dikkat edilsin! Verilen 8 milyar dolar rakamı Ocak 2009 itibarıyla geçerli. Ağustos 2009'da harcanan paranın ve verilen güvencelerin yani krizin maliyetinin 11.9 trilyon doları bulduğu iddia ediliyor. *Milliyet*, 11.8.2009.

alınabileceği, hatta yeni bir “New Deal” beklentisinin gerçekçi olduğunu savunan ve günümüzde azımsanmayacak bir yaygınlığa sahip olan görüşleri ve gerekçeleri başka bir iktisatçı köşe yazarının şu sözleri güzel özetliyor:

“Yaşadığımız krizin daha çok 1929 krizine benzediği düşünülebilir. (...)“Bununla beraber, 1929 krizine benzemesini 3 nedenle de beklemiyoruz. Birincisi, krize tedbir almakta gecikilse de 1930 krizi gibi yanlış teşhislerle hareket edilmedi. İkincisi, tüm dünya ülkeleri buna tepki verdi ve birçok önlem cömertçe ve eşgüdümle yürürlüğe konuldu. Bir de siyasal gelişme var. ABD’deki iktidar değişikliği krizin ortasında yeni bir umut dalgası yaratıyor. Yeni Başkan Obama beklentileri değiştirebilir. Ve o gazla büyüme tüketicinin güveninin toparlanması ile yeniden kendine gelebilir. Son söz olarak da şu söylenmeli: dünyada pek çok ekonomik krizin kalıcı yahut uzun süren hasarları olmuştur. Ama hiçbir finansal kriz ebedi bir ahirete dönüşmez. Süresi vardır. O bitince etkileri de geçer. Bu küresel kriz de geçer. Kubbede hoş bir seda bırakır”.⁶⁸

Şimdi bu gerekçeleri tek tek ele alalım:

1- Yanlış teşhislerle hareket edilmedi mi? Burada yazara da haksızlık etmemek ve her hangi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek bakımından bir kavramı açıklığa kavuşturmak gerekli. Yazar şayet “teşhis” ile alınan önlemlere işaret ediyorsa, bu elbette doğruluk payı taşıyan bir önermedir. Ancak teşhis ile kastedilen krize ilişkin doğru tespitlerin yapıldığı ise, bu hiç de gerçeklerle örtüşmemektedir. Bir an için Başbakan Erdoğan’ın “kriz bizi teğet geçti” isabetli (!) teşhisini bir kenara bırakalım. IMF 1. Başkan Yardımcısı John Lipsky krizin başlangıcı olarak kabul edilen dönemde dünya mali piyasalarındaki durumu değerlendirirken “borsalarda son günlerde kaydedilen iniş çıkışları sağlıklı bir düzeltme hareketi” olarak nitelemişti.⁶⁹ ABD Hazine Bakanı Paulson’ın kriz başlangıcındaki açıklaması ise “Bu ev ve gayrimenkul piyasasında yaşanan bir düzeltmedir, yoksa bankacılık sistemi gayet sağlıklıdır” idi.⁷⁰ Çok değil, 3 ay sonra ABD ekonomisinin resesyonda olduğu resmîyet kazandı.⁷¹ Ne kadar doğru teşhisler ama!

2- Tüm dünya ülkeleri eşgüdümle hareket etti mi? Kriz sonrasında İngiliz basınının “dünya liderlerinin son 50 yıldaki en büyük toplantısı” diye tanımladığı G-20 ülkelerine uluslararası işbirliği ve koordinasyon görevi verilmişti. Stephen Roach adlı bir analist toplantıya ilişkin değerlendirmesinde

68 H. Güneş, *Milliyet*, 3.12.2008.

69 *Milliyet*, 3.8.2007.

70 *Milliyet*, 16.9.2008.

71 *Milliyet*, 3.12.2008.

“başta BM olmak üzere uluslararası kurumların havlayan ama ısırmayan köpeklere benzediğini” söylüyordu.⁷² G-20 zirvesi sonrası bir iktisatçı gelinen durumu şöyle özetliyordu: Kapitalist liderler “küresel konuşup, ulusal düşünüyorlar”. Türkiye kamuoyunun yabancı olmadığı bir isim, eski IMF Başkanlarından Anne Krueger ise “G-20’de geçtiğimiz Kasım ayında devlet başkanları toplandı ve bir yıllık dönemde ek bir korumacılık önlemleri almayacaklarını söylediler. Ama yalnızca dört ay sonra 17 ülkenin yeni korumacılık önlemleri aldıkları ortaya çıktı. Bunlar ileriye yönelirken son derece tehlikeli...” demektedir.⁷³

3-Obama’nın başa gelmesi önemli bir değişime yol açar mı?: Obama’nın başa gelmesiyle ABD’nin önderliğinde yeni bir düzenin kurulabileceği umudu da artmış görünmektedir. Keynesçi ekonomi politikaları ile “refah devleti” bağlantısı kurularak işçi sınıfı dostu, sermaye ile toplumsal uzlaşmaya dayalı bir döneme doğru gidilebileceği düşüncesi giderek yaygınlık kazanmaktadır. Oysa Roosevelt tarafından uygulanan New Deal politikaları o dönem ABD ekonomisine oldukça sınırlı bir canlanma sağlamış ve ancak ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’na girme sürecinde gerçek anlamda bir canlanma gerçekleşmişti. Ayrıca Roosevelt 1933 yılında iktidara geldiğinde ABD halen yükselmekte olan bir iktisadi gücü temsil etmekteydi. Oysa şimdi dünyanın en borçlu ülkesi konumunda! Bu tespitlere bir de şu riski eklemek gerekir: ABD başta olmak üzere bir çok ülkede kurtarma paketlerinin boyutları kamu borçlanmasını büyütürken devletlerin iflasını gündeme taşıyacaktır.⁷⁴ ABD’nin kamu açığının GSMH’nin %10’unu bulabileceği söylenmektedir.

Son 30 yılda işçi hareketinin yer yer ve tekil direnişler dışında büyük ölçüde gerilediği, sermayenin ise neoliberalizm adı altındaki saldırı stratejisiyle dünya ekonomisini belirlediği bir dönemi geride bırakıyoruz. 2008 yılı hiç şüphe yok, kapitalizmin gelişim eğrisinde bir dönüm noktasına işaret ediyor. Söz konusu olan sadece bir “derin resesyon” değil, bütün bir tarihsel dönemin sonu. Bu küresel mali kriz aynı zamanda mevcut sermaye birikim tarzının çöktüğü, savaş ve devrimlere gebe bir döneme girdiğimiz anlamına da geliyor. ABD hegemonyasının, emperyalist önderliğin ciddi bir güç kaybı yaşadığı, dünya ekonomisinin farklı bölgelere parçalandığı, yeni güç dengelerinin ortaya çıkacağı ve bir dizi gerilimlerle toplumsal ve politik kutuplaşmanın artacağı bir döneme gidiyoruz. Sermayenin dünya çapında he-

⁷² *Milliyet*, 30.1.2009.

⁷³ *Radikal*, 20.5.2009.

⁷⁴ Bu yazının tamamlanma aşamasında Belçika federal hükümetinin Bütçe Bakanı “Belçika bir anonim şirket olsaydı iflas beyan etmek durumunda kalırdı” diyerek acilen çok katı önlemler alınması gerektiğini itiraf etmiş bulunuyor (*Milliyet*, 8.9.2009).

defi bundan sonra, kâr oranını tekrar istikrarlı bir şekilde yükseltmek için eş zamanlı olmak üzere hem artı-değer oranını yükseltmek hem de sermayenin değersizleşmesini (sermayenin merkezileşmesi, paranın değer yitirmesi vb.) öyle ya da böyle gerçekleştirmek olacaktır. Toplumsal uzlaşının maddi zemininin olmadığı böylesi derin kriz dönemlerinde burjuvazi krizden çıkmak için işçi sınıfını siyasi olarak yenilgiye uğratmak zorundadır. Böylesi bir dönemde sermaye sınıfı ve işçi sınıfına birlikte fayda sağlayacak bir kriz çözümü yoktur. Emek eksenli bazı reformlar bile ancak militan ve örgütlü bir mücadele ile sağlanabilir.

Dönem oyunun kuralına göre oynanacağı değil, **oyunun kurallarının konacağı** dönemdir. Dolayısıyla işçi hareketi, önünde duran alternatifleri tarihsel deneyimleri de hesaba katarak doğru değerlendirmek durumundadır. Solda şu iki alternatifin oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür: Kapitalizmin krizinin zorunlu olarak ve kendiliğinden sosyalizme yol açacağı beklentisi içinde olmak ve kapitalizmin kendini yeniden üretme mekanizmalarına odaklanarak emekçilerin sömürsünü daha iyi yönetmek için geliştirilen bir dizi tavsiye ve reformlarda “katılımcı” olma talebinde bulunmak. Günümüz koşullarında birincisi ne kadar gerçek dışı ise ikincisi de o kadar gerçek dışıdır. Ancak ikincisi yaygınlık bakımından özellikle 90’lardaki bürokratik işçi devletlerinin çöküşü ile birlikte birincisini fersah fersah geçmiş durumdadır. Kapitalizmin kendi içinde neo-liberalizme alternatif arayışının ifadesi olan ve kapitalizmi demokratikleştirme amacına dönük bu “radikal reformist” bakış açısını “alternatif küreselleşme” hareketinin önde gelen kişilerinden Susan George güzel özetliyor: “gözü dönmüş kapitalizm ile dünya çapında ayaklanma arasında üçüncü bir yol bulmak zorundayız”.⁷⁵ Oysa mevcut alternatiflerden daha gerçekçi olanı, eğer yukarıda dile getirilen tespitler ve zorunluluklar doğru ise, şudur: Kapitalist sisteme alternatif arayışı içinde olmak!

Şimdi gerek dünya gerekse Türkiye burjuvazisi bütün sorunu “dipten çıktık mı?”, “ne zaman çıkarız?” ve “çıkış U,V,W mi yoksa L şeklinde mi olacak?” tartışmasına indirgemektedir. Bir de son günlerde “krizden artık çıkılıyor” iyimser havası estiriliyor. Oysa bu gibi şiddetli ve derin kriz dönemleri, kalp krizlerine benzer. Kısa dönemde kısmi iyileşmeler görülebilir, hasta tam yoğun bakımdan çıkacakken birden tekrar kendini ölüm döşeginde bulabilir. ABD’de de 1929 çöküşü sonrasında 1933-37 arasında da kısmi iyileşmeler görülmüş, ancak 1937-38 arasındaki 9 aylık dönemde ABD ekonomisi çok daha derin bir çöküşün eşiğine gelmişti. Bu ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’na girmesine giden sürecin taşlarını döşeyen en önemli gelişmeydi.

⁷⁵ *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 12.12.2008.

Devrimci Marksizm

Eğer yazı boyunca göstermeye çalıştığım gibi bu “küresel mali kriz” dünya ekonomisinin depresyona doğru evrildiği bir kırılma noktasını temsil ediyorsa, o takdirde krizin bundan sonraki seyrinin büyük olasılıkla L şeklinde olması beklenir. Kapitalizmin kendini yeniden üretme kapasitesini, kriz deneyimlerinden ders çıkarma özelliğini vurgulamak isteyenler genellikle Lenin’in “kapitalizmin daima bir çıkış yolu bulacağı” tespitini zikrederken cümlenin devamını es geçerler: “ancak bu işçi sınıfına ve onun örgütlerine dayanılmaz acılar ve ‘bıçağın kemiğe dayanması’ pahasına mümkün olacaktır”. L’yi D yapmak istiyorsa işçi hareketi Lenin’e kulak vermelidir.

Dünya ekonomisinde kriz ve Türkiye kapitalizmi

Salim Tanıl

Tayyip Erdoğan geri adım atmıyor. Ta 2008 yılının ortasında yaptığı hataları, olgular kendisini bütünüyle yalanlamış olduğu halde, bugün de savunmaya devam ediyor. 2009'un son günlerinde yaptığı bir konuşmada, krizin Türkiye'yi teğet geçtiğini iddia etmek cüretini yine gösterdi:

ABD'de işsizlik oranının 2007 yılında yüzde 4,6'dan 2009'da yüzde 9,3'e, İspanya'da aynı dönemde 8,3'ten 18,2'ye yükselmesi şu anda bekleniyor. Türkiye'de ise, lütfen samimi olacağız, 2007 yılında yüzde 10,3, 2009 Ağustos ayında ise 3,1 puanlık artışla 13,4. Gerçekleşen seviye bu. Buna rağmen kıyamet koparıyor. Şunu açık yüreklilikle söylüyorum. Küresel kriz elbette Türkiye ekonomisi üzerinde etkili olmuştur. Elbette büyümede, ihracatta, işsizlikte belli oranda düşüş gerçekleşmiştir. Ama teğet geçmiştir, aynı şeyi söylüyorum. Ama bunlar teğetin tanımını bilmiyorlar. Teğet hiç sürtünmeden geçmek anlamına gelmez. Sürtünerek geçer ama çok çok az bir şeyler oradan tırpanlar, olay budur.¹

Aşağıda rakamlarla Türkiye'nin dünya çapındaki ekonomik krizden en çok etkilenmiş olan ülkelerden biri olduğu ortaya konulacak. 2008-2009 yıllarında yaşanan daralmanın boyutları, cumhuriyet dönemi Türkiye tarihinin

¹ *Radikal*, 28 Aralık 2009.

en derin krizlerinden birini yaşamakta olduğumuzu ortaya koyuyor. Bu durumda, Erdoğan'ın güneşi balçıkla sıvamaya, halkı aldatmaya çalıştığı açıkça ortaya çıkıyor. Bu yazının amaçlarından biri, bu yalanı ortaya koymak olacak.

AKP hükümeti ve başbakan Erdoğan'ın sadece krizin varlığını inkâr etmekle kalmadığı, aynı zamanda varolduğu kadarıyla krizin ortaya çıkmasında kendilerinin hiçbir kusuru olmadığı görüşünü de sık sık işlediğini biliyoruz. Bu yaklaşıma göre, Türkiye'de yaşanan kriz, artık ne kadar krizse, "küresel" finansal krizin bir sonucudur. Küresel finansal kriz ise, açgözlü Amerikalı bankacıların parası olmayan siyahilere bile ev almaları için kredi (mortgage) vermelerinin, sonra da bu alacaklara dayanarak türev menkul kıymetler çıkarılmalarının ürünüdür. AKP hükümeti mükemmel politikalar izlerken, birdenbire mavi gökte şimşekler çakmaya başlamış ve fırtına patlak vermiştir. Bu durumda sormak gerekmez mi? Yıllardır dünya kapitalizmi ile bütünleşme politikalarınızı hükümetinizin büyük bir başarısı gibi sunmayı marifet biliyordunuz. Dünya çapında çok olumlu bir ekonomik konjonktürün Türkiye'de olanaklı kıldığı bir hızlı büyüme dönemini (2002-2006) kendi politikalarınızın başarısına bağlamaktan kaçınmadınız. Şimdi aynı dünya ekonomisinin yaşadığı kriz Türkiye'nin başına bela olunca, beş yıl boyunca izlediğiniz politikaların sorumluluğundan nasıl kaçırıyorsunuz? Kapitalizmle bütünleşme büyüme getirince sizin marifetiniz, daralma getirince sizin sorumluluğunuz yok! Bu yazının bir başka amacı, Türkiye'de yaşanan derin krizin Türkiye ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşme tarzının bir ürünü olduğunu ortaya koyarak, burjuvazinin son otuz yıldaki bütün hükümetleri gibi AKP hükümetinin de krizin sorumlusu olduğunu ortaya koymak olacak.

Ama burjuvazinin temsilcileriyle yapılan bu tartışmanın ötesinde, bu yazının esas hedefi, kriz içinde işçi sınıfının ve onun öncüsünün nasıl bir politika izlemesi gerektiği üzerinde durmak olacak. Krizin derinliğini ortaya koyduktan ve işçi sınıfı ve emekçiler üzerindeki yıkıcı etkilerinin önümüzdeki yıllarda da devam ediyor olacağına dikkat çekerek, işçi sınıfı hareketinin kriz karşısında mutlaka yeni bir yol tutması gerektiğini ortaya koymaya çalışacağız. 2008 sonbaharından bu yana Türkiye işçi ve emekçilerini büyük sorunlarla karşı karşıya bırakan krize karşı işçi hareketi hiçbir biçimde gerekli adımları atmamıştır. Bu yazının son bölümü, bu konuda hareketin üzerine düşen görevlere ilişkin bir hat çizmeye çalışacaktır.

Önce Türkiye'nin içinden geçmekte olduğu ekonomik krizin boyutlarına bakacağız. Bu inceleme, bize krizin Türkiye'yi çok ciddi biçimde sarstığını gösterecek. İkinci bölümde, krizin Türkiye'de neden böyle derinlemesine sarstığını anlamaya çalışacağız. Nihayet, bir üçüncü bölümde, işçi hareketinin

ve sosyalist hareketin kriz karşısında izlemesi gereken politik hat üzerinde düşüncelerimizi belirteceğiz.

1- Türkiye ekonomik krizi nasıl yaşadı?

Türkiye ekonomisi bir yanda dış kaynağa bağımlılık öte yanda çekilen kaynağın geri kaçma olasılığı (sermaye kaçıışı) kriterleri dikkate alınarak hazırlanan aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi dış şoklara en açık ülkelerin başında geliyor².

Şekil-1: Ülkelerin dış şoklara duyarlılığı

Bu olgu, içinden geçmekte olduğumuz dünya çapında krize Türkiye kapitalizminin son 25-30 seneye damgasını vuran dış pazara dayalı sermaye birikim sürecinin çelişkilerinin ve açmazlarının çözülmeden girdiğine işaret ediyor. Dünya kapitalizmiyle kurulan bu bağımlı ilişkidir ki küresel krizle birlikte Türkiye ekonomisini bütün “krizden etkilenmedik”, “kriz miriz yok” tespitlerinin tersine krizden en çok etkilenen ülkelerden biri konumuna getirmiş durumda. Aşağıdaki tablo bize Türkiye’nin 2009 yılında ekonomisi en fazla küçülecek üç G-20 ülkesinden biri olacağını gösteriyor³.

² aktaran O. Ulagay, *Milliyet*, 20. 04.2008.

³ aktaran O. Ulagay, *Milliyet*, 13.10.2009.

Devrimci Marksizm

Tablo-1: G-20 ülkelerinde GSYH 2008-2009 (artış/azalış)

	<u>2008</u>	<u>2009</u>	<u>Toplam</u>
Çin	8.5	9.0	18.3
Hindistan	7.3	5.4	13.1
Endonezya	6.1	4.0	10.3
Brezilya	5.1	-0.7	4.4
Arjantin	6.8	-2.5	4.1
S. Arabistan	4.4	-0.9	3.5
Avustralya	2.4	0.7	3.1
G. Kore	2.2	-1.0	1.1
G. Afrika	3.1	-2.2	-0.8
Kanada	0.4	-2.5	-2.1
Fransa	0.3	-2.4	-2.1
Rusya	5.6	-7.5	-2.3
ABD	0.4	-2.7	-2.3
İspanya	0.9	-3.8	-2.9
İngiltere	0.7	-4.4	-3.7
Almanya	1.2	-5.3	-4.2
Türkiye	0.9	-6.5	-5.7
İtalya	-1.0	-5.1	-6.0
Meksika	1.3	-7.3	-6.1
AB	1.0	-4.2	-3.2
Dünya	3.0	-1.1	1.9

Aşağıdaki yer alan veriler de (Tablo-2) krizin Türkiye ekonomisini ne kadar derinden etkilediğini başka boyutlarıyla göstermekte⁴. Bu verilere göre krizin Türkiye ekonomisine yansımaları bakımından en temel sonuçlar şunlar: ihracatta belirgin azalış, şirket ve bankaların net dış borç ödeyicisi (yurtdışına net kaynak aktarımı) konumuna düşmeleri, içerde bankaların açtıkları kredi miktarında azalma (kredi daralması) ve ekonomiye duyulan güvende düşüşü.

Faiz oranları 18 Eylül 2008’de yüzde 16.75’den 15 Ekim 2009’da yüzde 6.75’e inmiştir⁵. Özellikle tek haneli DİBS (devlet tahvili) faizinin olduğu bir ortamda reel kredi artışındaki belirgin azalmanın anlamı ekonominin ciddi bir durgunluk içinde olduğudur.

4 F. Özatay, *Radikal*, 25.10.2009.

5 *Milliyet*, 16.10.2009.

Tablo-2: Krizin Türkiye ekonomisine yansımaları

Tablo 1: Küresel krizin yansımaları							
	İhracat artış (%)	Reel kredi artış (%)	Güven endeksi	İşsizlik artış	Net borçlanma milyon \$	Sanayide büyüme (%)	GSYH büyümesi (%)
2008.6	31.1	24.4	98.3	0.6	4277	2.4	2.8
7	40.9	19.5	96.1	1.1	3218	3.8	
8	26.4	18.8	94.5	1.0	3492	-3.5	
9	41.5	22.9	85.2	0.8	2008	-4.3	1.0
10	-1.7	19.7	69.2	1.0	1770	-6.7	
11	-17.0	15.8	54.6	2.1	-2063	-13.3	
12	-20.6	12.3	52.3	3.1	-2091	-17.8	-6.5
2009.1	-25.9	10.0	59.4	3.9	-619	-21.3	
2	-23.9	7.9	62.6	4.2	-1091	-23.8	
3	-28.6	3.0	67.8	4.8	-2440	-20.8	-14.3
4	-33.4	2.0	85.1	5.0	-1937	-18.5	
5	-41.1	3.0	96.9	4.4	-2645	-17.4	
6	-29.1	-0.1	99.4	3.6	-372	-10.3	-7.0
7	-28.1	-0.2	100.1	2.9	-627	-9.0	
8	-29.1	-1.0	98.5	-	-2306	-6.3	
9	-30.5	-	97.8	-	-	-	-

Türkiye ekonomisi krizin etkilerini 2008 yılı Haziran ayından itibaren hissetmeye başlamış durumda ve ekonominin büyüme oranı bakımından tarihi rekorlar kırarak düzeyde küçüldüğü görülüyor.

Tablo-3: Türkiye ekonomisinde yıllık büyüme oranları (1999-2009)

Yıllık büyüme oranları (1999-2009)

1999	-3.4
2000	6.8
2001	-5.7
2002	6.2
2003	5.3
2004	9.4
2005	8.4
2006	6.9
2007	4.6
2008	0.9
2009	-6.5

Devrimci Marksizm

Tablo-4: Türkiye ekonomisinde dönemler itibariyle yıllık ortalama büyüme oranları karşılaştırması (yüzde olarak)⁶

1960-1969	5.4
1970-1981	4.1
1981-1993	5.2
1994-2005	3.6
1994-2009	3.1

İnandırıcı olmayan bir diğer yaklaşım ise, 2002-2007'deki derlenme-to-parlanmayı AKP'nin başarılı yönetimiyle, 2008-2009'daki durgunluğu ise küresel krizle açıklamaktır. 2009'da GSYİH'nın yaklaşık yüzde 6 küçülmesiyle tamamlanacak olan 2001-2009 orta dönemli konjonktür çevrimi, Türkiye'nin son otuz yıldaki potansiyel büyüme hızına çok yakın, yılda ortalama yüzde 4.3 dolaylarında bir büyüme hızı vermektedir.

Tablo-5: IMF'ye göre dünyada ve Türkiye'de büyüme hızları öngörülleri

IMF'ye göre Dünya ve Türkiye (%)						
	2002 - 07 ort.	2009	2010	2011	2012	2009-12 ort.
Türkiye GSYH büyüme hızı	6.8	-6.5	3.7	4.0	3.5	1.2
Dünya GSYH büyüme hızı	4.4	-1.1	3.1	4.2	4.5	2.7
Gelişmekte olan ülkeler büyüme hızı	7.0	1.7	5.0	6.1	6.4	4.8
Türkiye'de yatırım /GSYH	20.0	18.8	19.0	19.2	19.4	19.1
Gelişmekte olan ülkelerde yatırım / GSYH	27.3	30.6	30.5	30.6	30.7	30.6
Türkiye GSYH büyüme hızı (OVP)	6.8	-6.0	3.5	4.0	5.0	1.6

Kaynak: 2008 Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları Kongresi, Ercan Uygur sunumu

Yukardaki tablo ise hem yüzde 6.8 olan büyüme hızının 2009 yılında yüzde 6.5 oranında küçüldüğünü hem de birikim hızının yavaşladığını (yüzde 20'lerden yüzde 18'e) ve daha da önemlisi bu veriler ışığında krizin etkilerinin diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha şiddetli olduğunu göstermekte-

⁶ aktaran H. Güneş, *Milliyet*, 13.11.2009.

dir⁷.

Büyüme hızının küçülmesinin izlerini özellikle imalat sanayii verilerinden de izlemek mümkün. Kriz içinde imalat sanayi en sert düşüş noktasında (Şubat 2009'ta) yüzde 25'e varan oranda düşmüştür. Öte yandan son bir yılda kapanan işyeri ve fabrika sayısı 100 bine dayanmış durumda. Bu da her gün ortalama 270 işyeri veya fabrikanın kapandığı anlamına geliyor⁸.

Tablo-6: Aylık Sanayi Üretim Endeksindeki Değişimler

	Yıllık		2009					
	2007	2008	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz
Sanayi	6,9	-0,9	-23,8	-20,8	-18,5	-17,3	-10,3	-9,2
Madencilik	8,3	7,5	-17,1	-9,6	-5,3	-12,8	-7,8	0,9
İmalat	6,6	-1,8	-26,0	-23,4	-20,5	-18,9	-11,2	-10,5
Enerji	8,7	3,8	-9,6	-3,3	-5,3	-5,7	-3,8	-3,2

Kaynak: TÜİK

Tablo-7: Aylık Sanayi Üretim Endeksi⁹:

2005	100.0
2007 Eylül	119.0
2008 Eylül	113.9
2009 Temmuz	110.5
2009 Ağustos	104.2
2009 Eylül	104.1

2009 yılı içerisinde açıklanan üretim rakamları, sanayinin krizden ağır bir darbe aldığını gözler önüne sermektedir. Sanayi üretiminde yaşanan küçülme son yılların en sert daralması olmuştur. 1994 krizi, 1999 Asya-Rusya krizi, 2001 krizinde yaşanan tüm daralmaların üstündedir. Sanayi üretimi 1994 krizinde % 16.3, 1999 krizinde % 10.2, 2001 krizinde ise % 11.4 küçülmüştür. Toplam sanayi üretimi % 23.7 küçülürken en büyük daralma % 44.8 ile sermaye malı imalatında yaşanmıştır. Bu veri reel sektörün bu kriz döneminde yeni yatırıma niyeti olmadığını açıkça göstermektedir.

⁷ aktaran O. Ulagay, *Milliyet*, 8.11.2009.

⁸ aktaran G. Uras, *Milliyet*, 29 07.2009.

⁹ *Milliyet*, 11.11.2009.

Devrimci Marksizm

Tablo-8: Sabit sermaye yatırımlarının milli gelire oranı (yüzde olarak)

1991-2000 (ortalama)	24.2
2001	19.0
2002	17.3
2003	16.1
2004	18.4
2005	20.1
2006	24.6
2007	21.8
2008	20.3

Tablo-9: Talep Unsurlarında Gelişmeler (Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Yüzde Değişme)

	2008					2009	
	I.Ç.	II.Ç.	III.Ç.	IV.Ç.	Yıllık	I.Ç.	II.Ç.
Toplam Tüketim	6,5	1,2	-0,1	-3,3	0,9	-8,5	-1,0
Kamu	5,5	-3,4	2,6	3,4	1,9	5,2	0,5
Özel	6,6	1,9	-0,5	-4,5	0,8	-10,2	-1,2
Sabit Sermaye Yat.	6,1	-2,9	-9,7	-19,4	-7,1	-27,5	-24,6
Kamu	18,2	14,9	5,2	15,8	13,0	24,7	5,5
Özel	4,9	-5,4	-12,1	-25,7	-10,0	-33,5	-29,7
Stok Değişimi(1)	1,2	2,2	1,6	-3,8	0,3	-7,3	-3,6
Toplam Nihai Y.İçi Talep	6,4	0,2	-2,4	-7,4	-1,0	-13,0	-6,7
Toplam Yurt İçi Talep	7,7	2,3	-0,7	-11,1	-0,8	-20,0	-10,1
Mal ve Hizmet İhracatı	13,0	3,6	3,0	-8,5	2,3	-11,2	-10,1
Mal ve Hizmet İthalatı	13,9	1,6	-3,5	-23,7	-3,8	-31,3	-20,5
GSYH	7,2	2,8	1,0	-6,5	0,9	-14,3	-7,0

(1) GSYH Büyümesine Katkı

Bu verilerden de görülebileceği gibi sabit sermaye yatırımlarında 2008 I. çeyreğinde başlayan bir azalma ve 2008 III. çeyreğinden itibaren de hızla düşüş söz konusudur. Özel sektörde yatırım harcamalarının kriz etkilerini tam göstermeden azalmaya başlamış olması, başka bir ifadeyle ekonominin aslında kriz öncesinde yavaşlama konjonktürüne girmiş olması, küresel krizin Türkiye ekonomisini başka gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında daha fazla derinden etkilemiş olmasını açıklayan önemli bir nedendir.

İmalat sanayiinde kapasite kullanım oranı Mart ayında, geçen yılın aynı ayına göre 16,5 puan azalmış ve yüzde 64.7 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2008 yılı Mart ayında yüzde 81.2 olan üretim değeri ağırlıklı kapasite kullanım oranı, 2009 yılının Mart ayında yüzde 64.7 olarak hesaplanmıştır. Kapasite kullanımı 2009 yılının Şubat ayında ise yüzde 63.8 düzeyindeydi. Kapasite

kullanım oranındaki yıllık düşüş sürse de oranlar aylık bazda artış göstermeye başlamıştır. Sanayideki durumun en önemli göstergesi kabul edilen imalat sanayii kapasite kullanım oranı 2009'un yaz aylarında son dönemin en yüksek noktasına erişmiştir. İyileşmede, KDV ve ÖTV indirimlerini içeren 6. kriz paketi etkili olmuştur.

Tablo-10: İmalat Sanayiinde Kapasite Kullanım Oranları

YILLAR	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ocak	77,2	76,6	75,4	78,3	80,3	63,8
Şubat	73,5	77,1	77,2	80,1	79,3	63,8
Mart	82,1	80,5	80,7	82,0	81,2	64,7
Nisan	76,5	79,8	82,3	81,7	81,7	66,8
Mayıs	84,3	81,3	82,6	83,3	82,4	70,4
Haziran	85,3	81,4	83,1	83,5	82,3	72,7
Temmuz	83,9	80,6	81,8	81,9	80,0	72,3
Ağustos	81,4	79,8	79,4	80,3	76,2	69,7
Eylül	84,3	82,7	82,7	83,2	79,8	70,1
Ekim	82,4	82,3	82,4	83,1	76,7	71,8
Kasım	83,5	80,9	82,8	82,6	72,9	
Aralık	84,0	80,7	81,7	81,1	64,7	

Haziran 2009'dan yıl sonuna kadar kapasite kullanım oranının yüzde 70 dolaylarında seyredeceği tahmin edilmektedir. Bu düzey dahi son otuz yılın tarihsel olarak en düşük kapasite kullanım oranlarına tekabül etmekte ve kurulu kapasitenin yüzde 30'unun atıl durumda olduğuna işaret etmektedir. Gerek sabit sermaye yatırımlarında gerekse de kapasite kullanım oranlarında görülen belirgin düşüşlerin en önemli sonucu ise verimlilik artışlarında azalma eğilimine girmiş olmasıdır.

Tablo-11: Verimlilik endeksleri

	2005	2008 (I. Çeyrek)	2009 (I. Çeyrek)	Değişim (%)
Çalışan kişi başına verimlilik endeksi	100	107.3	93.5	12.9
çalışılan saat başına verimlilik endeksi	100	106.4	96.9	8.9

Devrimci Marksizm

İmalat sanayiinde verimlilik 2008-2009 Ocak-Mart döneminde yüzde 15.6 azalmıştır¹⁰. Bu veriler büyüme oranlarındaki azalışla birlikte ele alındığında Türkiye kapitalizminde artı-değer yaratma kapasitesinin oldukça azaldığına işaret etmektedir.

Dış ticaret verileri de krizin derin etkisini göstermek bakımından önem taşımaktadır. TÜİK verilerine göre, 2008 ve 2009 Haziran ayları itibariyle dış ticaret rakamlarındaki gelişme şöyledir:

Tablo-12: Dış Ticaret Rakamları (Milyon Dolar)

	Ocak-Haziran Değişim		
	2008	2009	Yüzde
İhracat	68,751	47,746	-30,6
İthalat	105,849	62,325	-41,1
Dış denge	-37,098	-14,579	-60,7

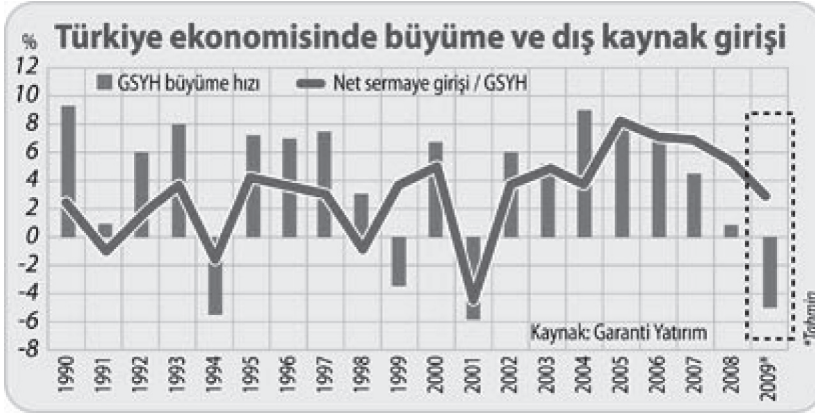
Türkiye'nin 2009 yılı 9 aylık (Ocak-Eylül dönemi) ihracatı geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 30.5, ithalatı ise yüzde 38.8 azalmıştır. Düşen ithalat ve ihracat rakamları dış ticaret açığının da azalmasına yol açmıştır. 2009 Ocak-Eylül döneminde dış ticaret açığı yüzde 53,7 gerileyerek, 27 milyar dolar olmuştur. TÜİK'in dış ticaret rakamlarına göre, 2009 yılı Ocak-Eylül döneminde geçen yılın aynı dönemine göre ara malı ithalatı yüzde 42,9, sermaye malları ithalatı yüzde 30'a gerilemiş durumdadır.

Tablo-13: Cari açık (milyon dolar)

2002	-626
2003	-7515
2004	-14.431
2005	-22.088
2006	-32.051
2007	-38.212
2008	-41.525
2009	-16.200 (ilk 7 ay)

¹⁰ MPM, 3.8.2009.

Türkiye ekonomisinin dünya kapitalizmiyle bütünleşme biçiminin temel özelliklerinden biri dış kaynak girişine bağımlı olmasıdır. 2008-2009 krizi bu bağımlılığın ne kadar güçlü olduğunu göstermek bakımından da örnek teşkil etmektedir.

Şekil-2: Türkiye ekonomisinde büyüme ve dış kaynak girişi

Büyüme ile dış kaynak girişi arasındaki bağı gösteren yukardaki grafik bu bağımlılığa işaret etmekte ve büyüme hızının yavaşlamasıyla birlikte dış kaynak girişinin de azalma eğilimine girdiğini göstermektedir. Bu bağımlılık ilişkisinin özgül bir sonucu Türkiye ekonomisinin krize 300 milyar dolara yaklaşan dış borç stoku ve 50 milyar dolar düzeyindeki cari açıkla yakalanmasıdır. Bu dış borcun yaklaşık 145 milyar dolarlık kısmı özel sektöre aittir. Dış borçlanmanın böylesi büyük boyutlara gelmesinde sabit sermaye yatırımlarının finansmanında dış borçlanmanın payının 2002 yılından Eylül 2008 dönemine kadar yüzde 1'den yüzde 22'ye yükselmesi¹¹ belirleyici öneme sahiptir.

Bütçe açığı bakımından ise Türkiye küresel krizde en büyük sapma yaşayan ekonomilerden biri konumundadır. 2009 yılında bütçe açığının GSYİH'ya oranı 2008 yılıyla karşılaştırıldığında İzlanda'da 13.5 puan, Rusya'da 10.9 puan, İspanya'da 8.4 puan, ABD'de 6.6 puan saptanırken, Türkiye'de 4.8 puanlık bir sapma yaşanmıştır. 2009 yılı başlangıç bütçesine göre ise sapma 5.5 puanı bulmuştur.

2009 yılı için öngörülen bütçe açığı 10.4 milyar TL idi. Bütçe açığı ilk 9 ayda üç misli sapma göstererek 40.8 milyar TL oldu. Böylece GSYİH'nın yüzde 1'inden daha az olan bütçe açığı 2009 Eylül ayı itibariyle yüzde 5.5-6.0

¹¹ Milliyet, 30.9.2009.

seviyelerine kadar yükseldi. Yılsonunda bütçe açığının GSYİH'ya oranının yüzde 6.6'ya çıkması, Orta Vadeli Programda da belirtildiği üzere bütçe açığının 2009 yılı sonunda 60 milyar dolar civarında gerçekleşmesi öngörülmektedir. Bu durumda bütçe açığının bütçeye oranı yüzde 20'leri geçecek demektir.

2009 yılı başlangıç bütçesinde 10.4 milyar TL olarak öngörülen açığın küresel ekonomik krizin de etkisiyle hükümetin öngörüsünün 62.8 milyar TL'ye çıkmasıyla birlikte bütçe açığının GSYH'ye oranı da arttı. 2009 yılı için hükümet tarafından 10.4 milyar TL olarak öngörülen bütçe açığının GSYH'ye oranı yaklaşık yüzde 1'e işaret ederken, küresel ekonomik kriz nedeniyle revize edilen tahmini bütçe açığının Orta Vadeli Plan'da 2009 sonu için öngörülen milli gelire oranı dikkate alınarak yapılan hesaplamalara göre yüzde 6.6'ya çıktı. Böylece genel yönetim bütçe açığının milli gelire oranındaki sapma 2009 yılında kriz nedeniyle 5.5 puana ulaştı. Yüzde 1.8 olarak gerçekleşen 2008 yılı merkezi yönetim bütçe açığının GSYH'ya oranıyla, hükümetin yüzde 6.6 olarak Orta Vadeli Program'da revize ettiği bütçe açığının milli gelire oranı arasındaki sapma ise 4.8 puanı buldu¹².

Öte yandan bütçe açığındaki artışlar iç borçlanmayı da artırmış durumda. 2008 yılında yüzde 80 seviyesinde olan iç borç çevirme oranının (100 birim borcu faizi ile birlikte ödeyebilmek için alınması gereken borç tutarı) 2009 yılı sonunda 110-120 seviyesinde olacağı öngörülmüyor.

Yatırımları özendirmek, sermayeyi desteklemek için alınan önlemlerin kamu açıklarını daha da büyütme eğilimi taşıdığı görülmektedir. Kamu borç yükü (kamu borcunun milli gelire oranı) aşağıdaki tablodan¹³ da izlenebileceği gibi önümüzdeki yıllarda artacaktır.

	Borç stoku/GSYİH		Bütçe dengesindeki bozulma
	2009	2014	2009
G-20	75,7	84,6	-5,1
Gelişmiş G-20	97,7	114,1	-5,5
Gelişmekte olan G-20	38,7	35,0	-4,5
Türkiye	47,2	53,7	-4,5

12 *Milliyet*, 21.10.2009.

13 IMF verilerinden.

2- Krizin işçi sınıfı üzerindeki etkileri

Bu krizde de krizin faturasını çoğu zaman olduğu gibi yine krizin çıkmasında hiç sorumluluğu olmayan işçi sınıfı ve kısmen de küçük üreticiler ödemektedir. Krizin işçi sınıfını doğrudan etkileyen en önemli sonucu istihdam daralmasıdır. 2008-2009 Şubat ayları işsizlerin sayısı iş aramayıp çalışmaya hazır olanlarla birlikte 1.5 milyondan daha fazla bir artışla 6 milyon 288 bin kişiye, düzeltilmiş işsizlik oranı da yüzde 19.4'den yüzde 24.1'e çıkmıştır. Gerçek işsiz sayısı Mayıs 2009 itibariyle 6.5 milyona ulaşmıştır¹⁴.

2008 Aralık -2009 Temmuz dönemi itibariyle işsizlik oranı yüzde 14 olarak gerçekleşmiş, işsiz sayısı ise 3.3 milyon kişiye ulaşmıştır¹⁵. Özetle krizin faturasının çok büyük bölümü işi olan ya da bu süreçte işsiz kalanlara çıkmıştır. 2.2. milyon kişilik işsizler ordusu 4 milyon sınırını zorlarken işyerlerinin en önce kayıtlı olarak çalışanları işten çıkarması sonucunda kayıt dışı çalışma oranı da yüzde 45'leri aşmış durumdadır. 2008 yılında 8 milyon 50 bin kişi olan kayıt dışı çalışanların sayısı 2009 Haziran ayı itibariyle 1 milyon 975 bin kişi artarak 10 milyon 25 bin kişiye çıkmıştır¹⁶.

Ekonominin durgunluğa girmesi ile birlikte 2002'de yüzde 10 dolaylarına yükselen ve 2002-2007 dönemi de bu düzeyde kaldığı iddia edilen işsizlik oranı, 2008 yılında ortalama yüzde 11 olmuş, Aralık 2008 sonundaki yüzde 13.6 düzeyinden Ocak 2009 sonunda yüzde 16.1'e çıkmıştır. Üstelik bu rakama umudunu kesip iş aramayanlar dahil değildir.

İşsizlik 2008-2009 Ağustos döneminde 927 bin kişi artmış ve toplamda 3 milyon 429 bin kişiye ulaşmıştır. İş arayanlar ve mevsimlik iş bekleyenlerin yaklaşık 5 milyon kişi olduğu tahmin ediliyor. Bu durumda işsizlik oranının yüzde 20'ye çıkmasıyla birlikte Türkiye dünyada işsizliği en çok artan 3 ülke arasında yer almıştır¹⁷.

14 *Referans*, 2.6.2009.

15 İSMMM'nun hazırladığı "Kriz Çalışanı Vurdu" raporundan aktaran *Radikal*, 25.10.2009.

16 *Radikal*, 25.10.2009.

17 *Referans*, 24.6.2009.

Tablo-15: İşsizlik herkesin korkulu rüyası		
Ülke	İşsizlik oranı	Dönem
Güney Afrika	23,5	Mart
İspanya	18,1	Nisan
Türkiye	16,1	İlk çeyrek
Kolombiya	12,0	Mart
Belçika	11,2	Şubat
Polonya	11,0	Nisan
Rusya	10,2	Nisan
ABD	9,4	Mayıs
Mısır	9,4	İlk çeyrek
Yunanistan	9,2	Mart
Çin	9,0	2008
İsveç	9,0	Mayıs
Brezilya	8,9	Nisan
Fransa	8,9	Nisan
Almanya	8,3	Nisan

Krizin yıkıcı etkisinin, resmi işsizlik rakamlarının 4 milyona ulaşması ile iyice belirginleştiği böyle bir dönemde, işten atılmış milyonların dikkate alınmaması çarpıcı bir olgu olarak önümüzde durmaktadır. Krizde sermayeyi kurtarmaya yönelik bu pakete karşın, işçiler, ücretsiz izinlerle, işten çıkartmalarla krizin ağır yükünü sırtlanmış durumdadır.

Tablo-16: İŞTEN AYRILIŞ NEDENLERİNE GÖRE İŞSİZLER

	<i>Toplam içindeki payı (%)</i>	<i>Sayısı (bin kişi)</i>
Geçici işçi	28,9	1.091
İşten çıkarılan	25,9	978
kendi isteği ile işten ayrılan	12,3	464
İşyerini kapatan/iflas eden	9,5	359
Ev işleri ile meşgul	7,3	276
Öğrenime devam, yeni mezun	6,5	245
Diğer nedenler	9,6	362

TÜİK'in haziran ayında açıkladığı Hanehalkı İşgücü anketi sonuçlarına göre mevcut işsizlerin, yüzde 26'sı yani 978 bin kişi işten atıldığı için işsiz kalmıştır. İşten atıldıktan sonra iş aramayanlar da dahil edildiğinde bu sayı 1 milyon 635 bine ulaşmaktadır. Geçici işçi konumundaki 1 milyon 91 bin işçi sözleşmesi yenilenmediği için işsiz kalmıştır.

İş-Kur'a başvuran işsizlerin sayısı 2008 yılında 1 milyon kişi (bunların 98 bini işe yerleştirildi) idi. 2009 yılının ilk 8 ayında ise 755 bin kişiye ulaştı (bunların 66 bini işe yerleştirildi).

2008-2009 kriz konjonktüründe işsizlik oranındaki yükselişin sadece reel ücretleri değil, nominal ücretleri de baskıladığı ve yarım yüzyıldan bu yana ilk defa imalat sanayiinde ortalama nominal ücretlerin Ekim 2008 - Mart 2009

arasında % 1.5 dolayında gerilediği anlaşılmaktadır. Düşük enflasyondaki gerilemelere rağmen 2009 Haziran ayı itibariyle sanayide reel ücretler yüzde 11.4 gerilemiş¹⁸, böylece çalışanların alım gücü erimiş, öte yandan hanehalkının borç yükü ise artmıştır.

İşsizlik ve azalan ücret düzeyi kriz ortamında kredi kartı ve kredi borç ödemelerini gerçekleştiremeyenlerin sayısında önemli bir artışa neden olmuştur. 2009 yılının ilk 7 ayı itibariyle kredi kartı ve ferdi kredi borcunu ödeyemeyenlerin sayısı 894 binin üzerine yükselmiştir¹⁹.

3- Türkiye'nin krizi neden bu kadar derin?

Kapitalist ekonominin her krizi, bir dizi somut faktörün bir araya gelişinin ürünüdür. Somut, her zaman karmaşıktır; tek bir nedene indirgenemez. Türkiye'nin şimdilik "2008-2009 krizi" olarak anacağımız krizi de bu anlamda bir dizi değişik faktörün bir araya gelerek oluşturduğu bir tarihsel gelişmedir. Ancak bu değişik faktörler arasında belirleyici bir ağırlık taşıyan, bütün öteki faktörlere rengini ve gelişme biçimini veren bir temel faktör vardır. Bu faktör ortaya çıkmasaydı, öteki faktörler bir süre boyunca ekonomiyi kendiliklerinden bir krize sürüklemeyebilirdi. 2008-2009 krizinde bu temel faktör elbette kapitalist dünya ekonomisinin 2008 sonbaharında yaşadığı mali çöküş ve onu izleyen ekonomik kriz olmuştur.

Dünya çapındaki ekonomik bunalımın tarihsel arka planı, dinamikleri ve boyutları, Devrimci Marksizm'in bu sayısında Kurtar Tanyılmaz'ın yazısında ayrıntılı olarak ele alındığı için, biz Türkiye'nin yaşadığı krizi kendisine konu olarak almış olan bu yazının sınırları içinde bu meseleye girmeyeceğiz. Kısaca şunu söyleyelim. Kapitalist üretim tarzının yasalarının kendini en uygun biçimde ortaya koyduğu alan, kapitalizmin kendisinin ürünü olan dünya ekonomisidir. Bu kriz konusundaki yasalar için de geçerlidir. Bunun anlamı şudur: Kapitalizmin büyük krizlerinin ardındaki esas dinamik kâr oranının eğilimli düşüş yasası olduğu için, krize düşen her ülke ekonomisinde otomatikman kâr oranının düşüşünü aramak, son derecede mekanik bir yaklaşım olur. Kapitalizmin tek çelişkisi bu değildir. Dünya ekonomisi, bir bütünün parçası olmakla ve son tahlilde tek tek bütün ulusal ekonomilerin gelişmesinde belirleyici olmakla birlikte, pürüzsüz bir bütünleşme içinde değildir, birbirinden birçok özgül farklılıkla ayrılmış, eşitsiz ve bileşik gelişme yasasına tâbi bir bütündür. Bu yüzden de, tekil ülke ekonomileri kâr oranının düşüşü-

18 *Radikal*, 25.10.2009 ve başka çeşitli kaynaklardan karşılaştırılarak alınmıştır.

19 *Cumhuriyet*, 27.9.2009.

nün ötesinde birçok başka çelişkiye de maruz kalır. Tekil ekonomilerin krizleri birçok durumda, dünya ekonomisinin çelişkilerinin yarattığı bir arka plan çerçevesinde, bu somut, ikincil mertebeden çelişkilerin ürünü olarak doğar.

Bu ikincil mertebeden çelişkilerin varlığı ve etkililiği aynı zamanda dünya ekonomisi bir büyük ve genel krize girdiğinde, değişik ekonomilerin neden bu krizden farklı biçimde etkilendiğini de açıklayan faktördür. Kapitalizmin dünya çapında yaşanan bir genel ekonomik krizi, dünya ekonomisinin bir parçası olan bütün tekil ulusal ekonomileri elbette etkileyecektir. Ama bu etkilenenin biçiminin ve şiddetinin ülkeden ülkeye farklı olması tam da her ekonomide farklı dinamikler yaratan bu ikincil mertebeden çelişkilere bağlıdır.

Bu metodolojik gözlemlerden sonra işin özüne gelebiliriz: 2008-2009 krizi, Türkiye'nin son yıllarda yaşadığı öteki krizlerden bir ölçüde farklıdır. 1994, 1999 ve 2001 krizleri, her ne kadar kapitalizmin 1974-75'te dünya çapında yaşanan daralma (resesyon) ile başlayan uzun krizinin dinamiklerinin ürünü ise de, dünya ekonomisindeki gelişmelerin etkisi hiçbirinde bugün olduğu kadar **dolaysız** değildi. Hiç kuşku yok ki, bu üç krizin de arka planında dünya kapitalizminin 70'li yılların ortasında başlayan uzun krizi, uluslararası sermayenin bu krizi aşmak için benimsediği strateji (neo-liberalizm ve "küreselleşme") ve kriz içinde finansal alanın yaşadığı şişkinliğin yarattığı çelişkiler **belirleyici** rol oynuyordu. Ama sadece diğer bütün faktörleri belirleyen bir temel faktör olarak. Bunlardan farklı olarak, 2008-2009 krizinde dünya ekonomisi, **hem** temel faktör rolüne sahiptir, **hem de** krizi tetikleyen faktördür, yani aynı zamanda Türkiye ekonomisinin **dolaysız** nedenidir. Elbette, bu bakımdan bile 1994, 1999 ve 2001 krizleri arasında görece farklar vardır. Bu açıdan bakıldığında, 1994 krizi içinde bulunduğumuz krizin karşı ucunda yer alır. Dünya ekonomisinin konjonktürü 90'lı yılların başındaki daralmayı atlattıktan ve canlı bir büyüme patikasına girdikten sonra patlak vermiştir. 1999 krizi ise bu açıdan bugünkü krize en yakın olanıdır, çünkü dünya ekonomisinin bugün yaşamakta olduğu bütünsel krizin bölgesel bir provasının dümen suyunda ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin 1999 krizi, kısmen, 1997'de bütün Asya ülkelerini sarsan, 1998'de Rusya'ya, 1999'da ise başta Brezilya ve Arjantin olmak üzere Latin Amerika'ya sıçrayan krizin bir sonucudur. Bu anlamda dünya konjonktürü onun da, kısmen, dolaysız nedeni olarak görülebilir. 2001 krizi ise arada bir yerde yer alır. Bu kriz daha çok Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine adapte olmasının bir krizidir, ama yaşandığı dönemde "dot.com balonu" olarak anılan borsa çöküşü ve onu izleyerek uluslararası bir da-

ralma yaşanıyor olduğu için kısmi olarak bundan da etkilenmiştir²⁰.

Bütün bunları bir sonuca bağlayacak olursak, şunu açık biçimde ifade etmeliyiz: **İçinden geçmekte olduğumuz kriz, doğrudan doğruya dünya ekonomisinin yaşadığı derin krizin Türkiye topraklarındaki ifadesidir.**

3.1- Türkiye krizinin özgüllüğü

Ne var ki, sorunu bu genellik içinde ele almak yeterli değildir. Çünkü bu genellik düzeyi, bize ne Türkiye'nin bugün yaşadığı ekonomik gerçekten **özgül** karakterini kavramaya olanak verir, ne de bu krizin neden bu kadar **şiddetli** olduğunu açıklar. Öyleyse, şimdi bu temel saptamadan sonra, Türkiye krizinin özgül yanlarına girelim.

Dünya kriziyle Türkiye krizi arasındaki temel bir uyumsuzluk, Türkiye'deki ekonomik krizin özgül karakterinin en dikkat çekici yanını ortaya koyuyor. Bilindiği gibi, dünya krizi kronolojik açıdan ve biçimi bakımından bütünüyle finansal bir kriz olarak başlamış, banka, sigorta ve mortgage sektörlerinin çöküşü daha sonra üretim alanında yaşanan krizi ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de ise finansal alanda ortaya çıkan, "kriz" olarak anılabilecek tek gelişme, borsadaki (55 bin dolayından 25 binin altına) muazzam düşüş olmuştur. Buna karşılık banka sisteminde, bırakalım başka ülkelerdeki banka iflas ve kurtarmalarını, hiçbir büyük sarsıntı doğmamıştır. Ödemeler sisteminin öteki veçhesi olan uluslararası ödemeler açısından da, zorluklar yaşansa da büyük bir sarsıntı yaşandığını hatırlatmak gerekir. Borsanın finans sistemindeki özgüllüğü ise şudur: Her ne kadar borsa, finans dünyasının en "hayali" denebilecek (yani "hayali sermaye" niteliğiyle, değerleri üretim sisteminde ortaya çıkan değerlerden en çok kopma potansiyeli taşıyan, "balon" olgusunu düşünün) sektörü olsa da, üretimdeki bir çöküşten zorunlu olarak etkilenecektir. Bütün bu faktörleri göz önüne alarak diyebiliriz ki, **Türkiye bir finansal çöküş yaşamaksızın ağır bir üretim krizine girmiştir.**

Bunun nedenleri üzerinde biraz durmak gerekir. Bildiğimiz gibi yaygın açıklama, Türkiye banka sisteminin 2001 krizinden ders almış olması dolayısıyla bu sefer krize sağlam girmiş olmasıdır. Burada elbette ciddi bir hakikat payı vardır. Hatırlanacağı üzere, 1994 krizinde bazı bankalar batmıştı. 1999-2001 krizleri arasında da banka sistemindeki sorunlar devam etti. Ama

20 Türkiye'nin 1994 krizinin analizi için bkz. Sungur Savran, "Türkiye Kapitalizminin Krizi", *Sınıf Bilinci*, 15, Temmuz 1994. 2001 krizi içinse şu kaynağa bakılabilir: Sungur Savran, "İkinci Düyun-u Umumiye Dönemi", *İşçi Mücadelesi*, eski dizi, 1, Ocak-Şubat 2002. Bu son yazı, 2001 krizinin geleceği konusunda bazı yanlış değerlendirmeler içerirse de krizin ana dinamiklerine ilişkin tespitleri geçerlidir.

2001 krizi her şeyden önce bir banka krizi idi. Onlarca banka “Fon’a devredildi”, yani devlet muhafazasına alındı. On binlerce banka çalışanının işine son verildi. “Hortumlama”, yanılıcı biçimde, krizin en yaygın açıklaması haline geldi. 1994-2001 yılları arasında bankacılık sistemi bu kadar büyük bir sarsıntıdan geçtiyse, bu, Türkiye burjuvazisinin neo-liberal stratejiyi bankacılık sektöründe çalgınlık düzeyine ulaşan bir aşırılığa vardırması olmasının bir ürünüydü. Bankacılık sektörü, kapitalizmin tarihinin de ortaya koyduğu gibi, öteki sektörlerle benzemez. Çünkü banka sisteminin çöküşü, ödemeler sisteminin işlemez hale gelmesine yol açarak ekonominin işleyişini durdurur. Bu yüzden bankacılık tarihsel deneyimlerin, en önemlisi de Büyük Depresyon’un derslerinin ışığında ileri kapitalist ülkelerde devlet tarafından en çok düzenlenmiş sektör olagelmıştır. Türkiye burjuvazisi yeni yetme neo-liberalizminin bu gevşekliğini üç büyük krizle ödedikten sonra, nihayet 2001’den sonra bankacılığa gerçek bir düzenleme getirmiştir. Hatta “sütten ağzı yananın yoğurdu üfleyerek yemesi” gibi, 2001 krizinin travması altında, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) zaman zaman ileri kapitalist ülkelerden de daha sıkı bir dizi politika izlemiştir. Örneğin ileri kapitalist ülkelerde yasal olarak zorunlu sermaye yeterlik rasyosu genellikle % 8 dolayında iken, BDDK Türkiye’de asgari düzeyi % 12 olarak saptamıştır. Bankalar da risk değerlendirmesinde geçmişe göre çok daha titiz yöntemler uygulamaktadır. Tabii, 2001 krizinin bir başka etkisi, zayıf bankaların elenmesini sağlayarak, Türkiye bankacılık sisteminin 2008-2009 krizini en güçlü bankalarıyla karşılamasına olanak sağlaması olmuştur.

Ama kapitalizmin finansal spekülasyon gerçeği ve sermaye birikiminin doğasında içkin “aşırı kredi” eğilimi dolayısıyla, devlet ne kadar düzenleme ve denetleme yaparsa yapsın, banka sistemleri çöküşe karşı bağımsızlık kazanamaz. Dolayısıyla, burjuvazi tarafından sürekli öne sürülen yukarıdaki faktör, tek başına Türkiye’nin bankacılık sisteminin bu krizi hiçbir büyük badire atlattıktan yaşamamasını açıklayamaz. Ek ve ilkinden daha önemli bir faktörden daha söz etmek gerekir. Türkiye bankaları ABD ve Avrupa bankaları gibi büyük bir sarsıntı yaşamadıysa bunun nedeni, onları krize sürükleyen türden işlemlerin Türkiye’nin bankacılık sisteminde yaygın olmamasındandır. Bu işlemlerin en önde gelenleri türev ürünler ve mortgage’dır. Bilindiği gibi, ABD finans sisteminin krizini tetikleyen, gayrimenkul piyasasında aşırı şişmiş olan değerlerin çöküşü dolayısıyla bankaların mortgage kredilerinin önemli bir bölümünün batacak hale gelmesi, ayrıca bu mortgage kredileri temelinde yaratılan türev menkul değerlerin de bütünüyle değersiz hale gelmesi idi. ABD bankaları için geçerli olan, başta Britanya, İrlanda ve İspanya olmak üzere, Avrupa bankaları için de geçerliydi (çöken İrlanda ve çöküşün eşğine gelen Doğu

Avrupa banka sistemlerinin sorunu başka idi, buna birazdan döneceğiz). Oysa Türkiye’de, herkesin bildiği gibi, mortgage yepyeni bir alan. Türev piyasaları ise henüz Türkiye’de ileri kapitalist ülkelerde olduğu gibi yaygın değil. Dolayısıyla, Batı’nın banka krizinin kaynakları Türkiye’de mevcut değildi. Bankaların krizi sarsıntısız atlatmasının asıl nedeni buydu. **Eğer** Türkiye bankacılık sektörü, İrlanda ya da İspanya’daki gibi gayri menkul ve ona bağlı menkul değerler spekülasyonuna batmış olsaydı, en iyi düzenleme sistemi bile onu kurtaramazdı!

Bunun altını çizmek, bizi iki sonuca götürüyor. Birincisi, Türkiye bankacılık sektörü, burjuvazinin büyük bir övünçle ileri sürdüğü gibi, bu bakımdan hiç de benzersiz değildir. Türkiye bankacıları zaman zaman gülünç iddialarda bulunuyor: bizim bankacılık sistemimiz, dünyada bu krizi devlet desteğine gerek duymadan geçiren iki-üç bankacılık sektöründen biriymiş! Verilen örnekler, iddianın gülünçlüğüne ipucunu veriyor: öteki iki ülke Kanada ve Avustralya imiş! Türkiye burjuvazisi, kendini dev aynasında görmeye, emperyalist ülkelerle aynı ligdeymiş gibi konuşmaya başladı. Emperyalist ülkeler arasında gerçekten pek azında bankalar kriz yaşamamıştır. Ama Türkiye ile aynı ligde yer alan bir dizi ülkede, örneğin Güney Kore’de ve başta Brezilya olmak üzere Latin Amerika’da da büyük banka krizleri yaşanmamıştır²¹. Dolayısıyla, karşılaştırma grubu doğru seçildiği takdirde, Türkiye’nin deneyimi hiç de benzersiz değildir! İkinci sonuç da buradan çıkıyor: Türkiye bankacılık sistemi 2008-2009 krizinde (henüz) büyük bir sarsıntı yaşamadıysa, bunun nedeni “geriliği”dir. Yani kapitalizmin finans sektöründeki bütün gelişmelerine henüz adapte olamayıştı. Eğer bu kriz on sene sonra yaşansaydı, şimdi Türkiye’nin bankacılık sistemi de muhtemelen Britanya ya da İrlanda’nınki gibi yerlerde sürükleniyor olacaktı!

3.2- Krizin derinliğinin nedenleri

Bu yazının ilk bölümünde Türkiye’nin krizi ne kadar derinden yaşamış olduğunu rakamlarla ortaya koymuştuk. **Bankacılık sisteminin krizi neredeyse yara beresiz atlatmış olmasının ışığında, üretimde yaşanan krizin ağırlığı daha da çarpıcı hale geliyor.** AKP hükümetinin “krizin Türkiye’yi teğet geçtiği” yolundaki (içi boş) böbürlenmeleri bu bağlamda daha da gülünç görünüyor. Eğer bankacılık sisteminin krizi şimdilik sarsıntısız geçirmesinin nedenleri 2001 krizi travmasından sonra BDDK’nın izlediği politika, zayıf bankaların elenmiş olması ve sistemin içsel “geriliği” ise, bunların hiçbiri

21 Brezilya için bkz. *The Economist*, 14 Kasım 2009, Brezilya özel eki, s. 6-7.

hükümetin politikasına bağlanamaz. (BDDK, sonuç olarak, politikadan bağımsızlaştırılmış bir “özerk kurul”dur.) O zaman, sağlam bir banka sistemine rağmen krizin üretim alanında böylesine ağır yaşanması, hükümeti durumdan daha da sorumlu kılar!

Şimdi de üretim alanındaki krizin ya da başka bir deyişle finansal krizden farklı olarak ekonomik krizin Türkiye’de neden bu kadar ağır yaşandığına ana hatlarıyla değinelim. Burada, Türkiye’nin dünya ekonomisi ile bütünleşme tarzı krizin bu kadar derin yaşanmasının esas sorumlusudur. Başka bir şekilde söylersek, Türkiye burjuvazisinin amentüsü haline gelmiş olan neo-liberalizm, ekonomiyi kaldıramayacağı kadar korunaksız hale getirdiği içindir ki Türkiye krizi bu kadar ağır yaşamıştır.

Burada ilk ele alınması gereken nokta Türkiye ekonomisinin 1989’dan itibaren konvertibiliteye geçmiş olmasıdır. Teknik olarak ödemeler bilançosunda sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi olarak anılması gereken bu önlem, Türkiye gibi rekabet gücü belirli sınırların tahdidi altında olan bir ülkede ekonominin işleyişinde büyük çelişkiler yaratmaktadır. Bu çelişkiler, daha önce 1994, 1999 ve 2001 krizlerinde de hükümlerini icra etmişlerdir. Bu sefer de krizin birçok başka ülkeden daha derin yaşanmasının ardındaki dinamikleri oluşturmuşlardır.

Konvertibiliteden doğan ilk büyük sorun, Türkiye ekonomisinin bütünüyle dış finansmana bağımlı hale gelmesi, büyümenin ciddi ölçüde dış finansmana dayanması, bu yüzden de kriz eğilimleri baş gösterdiğinde ve dış finansman çekildiğinde ekonomideki sarsıntıların son derecede sert olmasıdır. Rakamlarla ifade edecek olursak, Eylül 2007 ile Eylül 2008 arasında Türkiye’nin 50 milyar dolara yaklaşan cari dış açığı, yine 50 milyar dolara yaklaşan bir dış finansman ile kapatılmıştır. Bu dış finansmanın büyük bölümü (eskisinden farklı olarak) özel finansmandır: yani, doğrudan yabancı yatırımlar (2008’de 20 milyar dolara yaklaşmıştır), banka ve şirketlerin dış dünyadan borçlanması ve kısa vadeli portföy yatırımları, yani borsaya yatırıma gelen “sıcak para”. Bir kez dünya ekonomisinde sarsıntı başladığında, gelişmekte olan ülkelere dış finansman, sermaye kriz dönemlerinde en güçlü paralara yatırım yapmak, yani “güvenli liman”lara sığınmak eğiliminde olduğu için kurur. Nitekim, Türkiye’ye 2008’in ilk dokuz ayında giren doğrudan yatırımların miktarı 14 milyar doların üzerinde iken, 2009’un ilk dokuz ayında bu % 60’a yakın bir düşüş göstererek 6 milyar dolar dolayına düşmüştür²². Bankaların ve şirketlerin dış borçlanmaları, krizin bastırmasından önceki 12 ay boyunca yaklaşık 20-25 milyar dolarıken Eylül 2008’den itibaren akım tersine dönmüş, Türkiye bankaları ve şirketleri dışarıya birlikte 7 milyar dolarlık

²² *BirGün*, 14 Kasım 2009.

net kaynak aktarmıştır²³ (“Sıcak para” hareketine birazdan döneceğiz). Bunun anlamı, Türkiye banka sistemi bir sarsıntı yaşamasa dahi, bir kredi sıkışmasının doğal olarak yaşanmış olmasıdır. Hem bankaların hem de şirketlerin kaynakları kurumuştur.

Türkiye gibi bir ekonomide konvertibilite bir de ekonominin rekabet gücünü doğrudan doğruya etkileyen bir ikinci çelişkiye yol açar. Bu Türk lirasının uluslararası değeri üzerinde odaklaşan bir çelişkidir. Bir ülkenin yabancı sermaye çekebilmesi için ulusal parasının istikrarlı ve değerli olması gerekir. Buna karşılık, dış ticarete rekabet gücünün belirleyenlerinden biri, o ülkenin ulusal parasının aşırı değerli olmamasıdır. Türkiye ekonomisinin yabancı sermaye akımlarına bütünüyle açık hale getirilmiş olması ve yabancı sermaye ve finansmanın her türlü yoldan teşvik edilmesi, canlı büyüme dönemlerinde döviz arzının bollaşması yoluyla Türk lirasının aşırı değerlenmesine yol açmaktadır. Bunun ihracatçıların Türkiye’nin ihracat ürünlerini pahalılaştırarak rekabet gücünü azalttığı yolunda sürekli şikâyetlerine konu olduğu zaten biliniyor. Buna rağmen, Türkiye’nin ihracatı yıllar üzerinden gerçekten ciddi bir artış göstermiştir. Asıl vahim sonuç ihracat değil ithalat üzerinde gerçekleşir: Aşırı değerli Türk lirası ithal malları ucuzlattığı için, Türkiye’nin ithalatı hem tüketim mallarında, hem de “ara malı” ve “yatırım malı” olarak bilinen üretim girdilerinde büyük bir patlama yaşamıştır. Bu, kendine bağlı olarak yeni bir çelişki doğurur: **İhracatın artışı dış ticaret ve dolayısıyla dış ödemeler dengesini düzeltmek yerine bozar**. 2000 – 2007 döneminde net ithalatçı olan sektörlerin başında %27,2’lik payla “sanayi için işlem görmüş hammaddeler” gelmektedir. Bunu %20’şerlik paylarla “yatırım malları” ve “işlem görmemiş yakıt ve yağlar” izlemektedir. 2006 yılı verilerine göre “Taşıt Araçları” sektörünün ihracatında ithalatın payı %69, “demir-çelik” sektöründe ise %75’tir²⁴. Bunlar hep ihracatçı sektörlerdir.

Bunun sonucu dev bir dış ödemeler açığıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, krizin bütün gücüyle patlak vermesinden önceki dönemde, Türkiye’nin cari açığı tarihi bir rekor olan 50 milyar dolara yaklaşıyordu. AKP hükümetinin çok övüldüğü 2002-2006 arası yüksek büyüme temposu böyle bir çelişki ile malûldü. Oysa bu hızlı büyüme aynı dönemde Türkiye benzeri başka ekonomilerde de görülmüştü; ama onlarda ek olarak dış açık ortadan kalkmış, döviz rezervleri patlama göstermişti. İşte Türkiye’nin “dış kaynak ihtiyacı yüksek, sermaye kaçıışı ihtiyacı yüksek” ülkeler arasında yer almasının (bkz. Şekil-1) nedeni budur. Bu kadar büyük dış açığı olan bir ülkenin ulusal parası aşırı bir değer yitimi tehlikesiyle karşı karşıyadır. Dolayısıyla, **sermaye kaçıışı birçok**

23 Aktaran: Uğur Gürses, *Radikal*, 13 Kasım 2009.

24 Sönmez, 2009, s. 86-92.

başka ülkeye göre daha hızlı olacaktır.

Nitekim bundan dolayı, yukarıda belirtildiği gibi, banka ve şirketlerin dış borçlanma olanakları bütünüyle kurumuş, hatta dış kaynak akımı yerine dışarıya kaynak aktarımı başlamıştır. Yine aynı nedenden dolayı, kısa vadeli portföy yatırımlarında (“sıcak para”da) da akım hızla tersine dönmüştür. 12 aylık dönemler olarak alındığında yıllık sıcak para girişi Eylül 2007 öncesinde 8 milyar dolar, Eylül 2008 öncesinde 3 milyar dolarken, 2008 Eylül’ü ile 2009 Eylül’ü arasında akım tersine eksi 5 milyar dolardır. Yani sıcak para gelmek bir yana, büyük miktarlarda kaçmıştır!²⁵

Buraya bir not düşmek gerekiyor. Dış finansmana bu kadar bağımlı bir ekonomide dış finansman aniden kurursa, normal olarak yukarıda belirttiğimiz gibi o ülkenin parası birdenbire ağır bir değer yitimine uğrar. (Örneğin 2001 krizinde tam da bu yaşanmıştır.) Ne var ki, bu kez bu durum yaşanmamıştır. Böylece yukarıda finansal çöküşün öteki veçhesini oluşturduğunu belirttiğimiz dış kaynaklı bir ödemeler sistemi krizi de ortaya çıkmamış, finans piyasalarındaki sarsıntı borsadaki büyük düşüşle sınırlı kalmıştır. Bu neden böyle olmuştur? Bunun üç nedeni vardır. Birincisi, üretim alanında öylesine bir daralma yaşanmıştır ki, ithalat gereği hızla daralmış, dolayısıyla finanse edilecek dış açık süratle düşmüştür. Nitekim, bir önceki yıl 50 milyar dolar seviyesine yaklaşan cari açık, şimdilerde yıllık 15 milyar dolar düzeylerinde seyretmektedir. İkincisi, 2002-2007 yılları, dünya ekonomisi açısından o kadar olumlu bir konjoktüre tanık olmuştur ki, Türkiye gibi çok açık veren bir ülke bile döviz rezervlerini önemli miktarda arttırmayı başarmıştır. Son bir yıl içinde dış finansmandan yararlanamayan ülke, rezervlerindeki bu artış sayesinde durumu tehlikeye atmadan açığın 5 milyar dolarlık bir bölümünü rezervleriyle karşılayabilmiştir. Üçüncüsü, dış ödemeler dengesinde soldan iktisatçıların keşfederek işaret ettiği anormal bir durum vardır. Ödemeler bilançosunun normal olarak birkaç yüz milyonluk bir tutar gösteren “Net hata ve noksan” kaleminde son 12 ayda tam 13 milyar dolarlık bir içe akım görülmektedir! Açığı kapayan asıl budur. Bu konuda akla iki açıklama geliyor: Birincisi, AKP hükümeti fon bolluğu içindeki Körfez ülkelerinden belirli bir miktarda destek elde etmiştir, ama siyasi nedenlerle bunu açıklayamamaktadır. Bu düşük bir olasılıktır. Daha yüksek olasılığa sahip ikinci açıklama ise şudur: Kapitalistler, krizin büyüklüğü karşısında, geçmişte yasal olmayan yollardan yurtdışına kaçırdıkları paraların bir bölümünü ülke içinde kullanmak üzere geri getirmişlerdir. Hükümetin aldığı önlemlerle bunun yolunu döşediği biliniyor. Yine de paraların bir bölümü anlaşılan kaçak gelmiştir. Bu, burjuvazinin en yerleşik ve düzenli çalışan kesimlerinin bile nasıl yasadışı

yöntemlere başvurduğunun açık bir kanıtıdır. İşte Türkiye'nin dış ödemeler sorunundan kaynaklanan bir finansal krize düşmemesinin, Türk lirasının büyük bir değer kaybına uğramamış olmasının nedenleri bunlardır.

Ama finansal kriz yaşanmamasına rağmen, para ve sermaye akımlarının yarattığı bu çelişkiler Türkiye'nin üretim alanında çok sert bir kriz yaşamasıyla sonuçlanmıştır. Dış kaynağa bağımlılık, dış kaynak kıtlığında doğrudan doğruya yatırımların azalmasıyla ve ekonominin durma noktasına gelmesiyle sonuçlanmıştır.

Yukarıda “dış şoklara duyarlılık” bakımından Türkiye ile aynı durumdaki (bkz. Şekil-1) Doğu Avrupa ülkeleri (Litvanya, Letonya, Estonya'dan oluşan Baltık ülkeleri, Ukrayna, Romanya, ayrıca şekilde nedense yanlış bir bölgeye yerleştirilmiş olan Macaristan) ve İzlanda hakkında bir şeyler söyleyeceğimizi vaad etmiştik. Bu ülkeler de bir bakıma kriz öncesinde Türkiye ile aynı durumdaydılar. Ortaklık, bütün bu ülkelerde de Türkiye'de de 2002-2007 arasındaki canlı büyümenin dış finansman tarafından ateşlenmesidir. Farklılık ise Türkiye'nin banka sisteminden farklı olarak bu ülkelerin banka sistemlerinin bütünüyle yabancı sermaye hakimiyetinde olmasındadır²⁶. Dolayısıyla, bu ülkeler de aynen Türkiye gibi derin bir ekonomik krize düşmüşlerdir. Ama buna ek olarak, bu ülkeler (ve en başta banka sistemi **bütünüyle** çöken İzlanda) Türkiye'den farklı olarak bir de banka krizi yaşamışlardır.

Nihayet, Türkiye'de ekonomik krizin bu derece sert yaşanmasının üçüncü bir nedeni de ekonominin Avrupa pazarlarına yüksek derecede bağımlı olmasıdır. Gümrük Birliği'nden (anlaşma 1995, uygulanması 1996) bu yana, Türkiye'nin dış ticaretinde Avrupa'nın ayrıcalıklı bir yeri olagelmıştır. Avrupa Birliği ülkeleri krizi çok sert biçimde yaşadığı için, Türkiye'nin ihracatında çok büyük bir düşüş ortaya çıkmıştır. İhracat değer olarak 2008 yılında 132 milyar dolara ulaşırken, gidişat, 2009 yılında en fazla 100 milyar dolara ulaşabileceğini gösteriyor. Bu en az dörtte birlik bir düşüş demektir. Bilindiği gibi Türkiye'nin ihracatı ağırlıklı olarak sanayi mallarında yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla sanayi üretiminde görülen iki haneli düşüşlerin ardında ihracatın bu düşüşü önemli bir rol oynamıştır.

26 Bu, Türkiye'nin banka sisteminde yabancı sermaye bir ağırlık taşıyor anlamına gelmiyor. Yabancı sermayenin bankacılık sektöründe faal olabileceği esas alan olan mevduat bankacılığında 32 bankanın 17'si yabancı sermayeli ortaklıklardır. (Sigorta sektöründe oran daha da yüksektir: 53 şirketin 34'ü yabancı sermayeli şirketlerdir.) Türkiye'de bankacılık sektöründe yabancı sermayenin payı yüksek olmasına yüksektir, ama Doğu Avrupa ülkelerinde ve İzlanda'da bankacılık **neredeyse tamamen** yabancıların elindedir. Batı Avrupa bankaları krize düşünce bu ülkelerin bankalarının kaynaklarının kuruması çöküşü ya da krizi tetiklemiştir.

3.3- Krizin nedeni eksik tüketim değildir!

Solda kapitalizmin krizlerini toplam talepte bir azalışla, bunun da tüketicinin üretim ile aynı hızda arttırılamayışı ile açıklanması son derecede yaygındır. Bu yaygın yaklaşım *Devrimci Marksizm*'in bu sayısında Sungur Savran tarafından teorik düzeyde kapsamlı biçimde eleştiriliyor. Biz burada Türkiye'de yaşanmakta olan somut krizin ardında, tüketimdeki zayıflığın yattığı yolundaki görüşün bütünüyle yanlış olduğuna işaret edeceğiz. Kriz döneminde, kimine sendika bürokrasisinin de katkısıyla düzenlenen çeşitli kampanyalar, tüketim harcamaları arttığı takdirde ekonominin düzlüğe çıkacağı temasını sürekli olarak işledi. Solda da dünya krizinin yanı sıra Türkiye krizinin de tüketimdeki düşüşün bir sonucu olduğu görüşü oldukça yaygın.

Oysa yukarıda yaptığımız analiz, Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan krizin kaynağında, dünya ekonomisinin içine düştüğü krizin çeşitli mekanizmalarla Türkiye ekonomisine aktarılması sonucunda **yatırımların çöküşünün** yattığını gösteriyor. Dış finansmanın kuruması, Türkiye sermayesinin kredi açılığın uğrayarak yatırım yapmasını olanaksızlaştırırken, dış pazarlarda küçülme de talebi düşürerek yatırım yapılmasını anlamsız hale getirmiştir. Yani yatırımların çöküşünün yanı sıra krizin derinliğinde rol oynayan öteki faktör dış taleptir. Bu söylediğimiz bu yazının birinci bölümünde verilen istatistiklerle de doğrulanıyor.

Yukarıda talep unsurlarındaki gelişmeleri özetleyen tablonun (Tablo-9) iki satırına burada yeniden yer veriyoruz:

Tablo-17: Talep Unsurlarından Toplam Tüketim ve Sabit Sermaye Yatırımlarına İlişkin Gelişmeler (Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Yüzde Değişme)

	2008					2009	
	I.Ç.	II.Ç.	III.Ç.	IV.Ç.	Yıllık	I.Ç.	II.Ç.
Toplam Tüketim	6,5	1,2	-0,1	-3,3	0,9	-8,5	-1,0
Sabit Sermaye Yat.	6,1	-2,9	-9,7	-19,4	-7,1	-27,5	-24,6

Tüketimdeki azalış ile yatırımlardaki düşüş birlikte ele alındığında, yatırımın tüketime göre karşılaştırılmaz derecede daha büyük bir kan kaybı yaşadığı çıplak gözle görülmektedir. Örneğin 2008 yılının bütününde toplam tüketim çok az da olsa artarken (% 0,9), sabit sermaye yatırımı % 7,1 gibi büyük bir oranda azalmıştır. 2009 yılının ilk iki çeyreğindeki farklar ise çok daha çarpıcıdır. Bu tabloda sadece iki faktör arasında hangisinin belirleyici olduğunu görmüyoruz. Ayrıca tabloyu doğru okumayı bilirsek burada bir de

nedensellik gizli. İki büyüklüğün zaman bakımından arasındaki farklılık bu nedenselliği ima ediyor. Dikkatli bir gözün fark edeceği gibi, 2008’de yatırım çökmeye başlıyor ama tüketimde henüz tam bir düşüş yok, sadece durgunluk var. Ama yatırım çökmeye başlayınca, tüketim de onu izliyor.

Bunun açıklaması şu: Bir kez yatırımlar yavaşlayınca, işten çıkartmalar artar, kısa çalışma düzeni ve işsizliğin baskısı ücret artışlarını sınırlar, birçok küçük işletme pazar daraldığı için iflas eder. Öte yandan, vergi gelirleri azalan devletin de tüketime ayırabildiği kaynaklar daralır. Sonuçta tüketimde de bir gerileme başlar. Yani **tüketime düşüşü krizin nedeni değil sonucudur.**

Yatırımlardaki bu çarpıcı düşüşün krizin esas dinamiği olduğunu doğrulayan başka veriler de vardır. Bunlardan en çarpıcı olanı, “sermaye malı” olarak anılan malların (makine, teçhizat ve benzeri) üretiminin bir aşamada neredeyse yarı yarıya azalmasıdır. Birinci bölümde belirttiğimiz gibi, “toplam sanayi üretimi % 23.7 küçülürken en büyük daralma % 44.8 ile sermaye malı imalatında yaşanmıştır”. Aynı eğilimi sermaye mallarının ithalatında da görmek mümkündür.

Bu noktayı vurgulamamızın en önemli nedenlerinden biri şudur: Kapitalistler genellikle toplumdaki konumlarını “yatırım yaparak istihdam, büyüme ve kalkınma yarattıkları” söylemi temelinde meşrulaştırırlar. Oysa kriz, kapitalist sistemin yatırım, istihdam ve büyüme bakımından sınıfta kaldığını açıkça ortaya koyar. Yani krizin nedeninin kapitalistlerin kârlı bulmadıkları için yatırım yapmamaları olduğunu ortaya koymak, işçi ve emekçileri gözünde kapitalistlerin meşruiyetini sorgulama bakımından bir olanak yaratır.

4- Krizde devletin izlediği politikalar: Patrona teşvik, işçiye harca!

Yukarda değindiğimiz gibi krizde sermayeyi desteklemek üzere kamu borcunda görülen belirgin artış eğiliminin ve özel sektörün dış finansman ihtiyacının en önemli sonucu hükümetin para çekmek için “güvenli liman” izlenimini güçlendirmesi gerektiğidir. Taha Akyol bu çabanın arkasında yatan Türkiye sermayesinin mantığını gayet güzel özetliyor: “....gelen paranın götüreceği faizden daha yüksek verimlilik yaratması için özel politikalar geliştirilmeli”²⁷.

Devleti temsil eden hükümet adına toplu sözleşme görüşmeleri esnasında Başbakan Erdoğan “gücümüz neyse bunu vereceğiz. Bana ait özel

²⁷ *Milliyet*, 19.9.2008.

kasalarını yok. Kusura bakmasınlar. Eğer greve gideceklerse buyursunlar gitsinler” diyerek²⁸ yine emekçi sınıfa aba altından sopa göstermiştir. Halbuki yürürlüğe konulan paketlerin herbirinin temel hedefi, krizin hasarlarını telafi etmek bakımından sermayenin “özel kasalarının” doldurulmasıdır. Sermayenin talepleri doğrultusunda alınan hemen her tedbir hükümetin elini işçinin cebine atması anlamı taşımaktadır. Devletin izlediği temel politika, sermaye lehine krizin maliyetinin kamu bütçesinden karşılanması ve faturanın işçi sınıfına kesilmesi yönündedir.

Krizle birlikte sermayenin talepleri şunlardı²⁹:

- Zora giren şirketlerin işçi çıkarmalarının önüne geçebilmek amacıyla İşsizlik Sigortası Fonu’ndan belli koşullarda ve sürelerde yararlanılması için gerekli düzenlemelerin yapılması, işçi çıkarılması kaçınılmaz olan şirketlerin kıdem tazminatlarının İşsizlik Fonu’ndan ayrılacak karşılıklarla oluşturulacak bir “Borç Fonu” aracılığıyla ödenmesi,

- Yerli ve yabancı sermayeyi Türkiye’de büyük çaplı sıfırdan yatırımlar yapmaya cezbetmek için diğer ülke alternatiflerinin üzerinde teşvikler sağlanması, ekonomiye zincirleme etkileri yüksek olacak seçilmiş yatırımlara uzun dönemli vergi tatili uygulanması,

- Yeni yatırımlara cezalandırıcı etki yapan uygulamalardan vazgeçilerek kurumlar vergisi muafiyetinin uygulamaya konulması,

- İş Kanunu’nda değişiklik yapılarak özellikle yeni istihdam imkanı sağlayacak “özel istihdam büroları aracılığıyla dönemsel çalışma”nın yasalaştırılması,

- Alt işveren kullanmayı imkansız hale getiren yasal düzenlemelerin AB uygulamaları paralelinde değiştirilmesi,

- İşletmeler üzerinde ciddi yük oluşturan sosyal kalemlerin (kıdem tazminatı, sosyal güvenlik yükü vb..) bir kez daha gözden geçirilmesi,

- Kriz karşısında özellikle dünya piyasalarında ülkenin güvenilirliğinin ve kredi değerliliğinin sürdürülmesi ile bunu sağlayacak iç istikrar unsurlarından taviz verilmesini önlemek için IMF çıpasına bağlılığın devam ettirilmesi.

Özetle sermaye kesimleri, krizin etkisinin azaltılması için öncelikli olarak, işsizlik sigortası fonunda biriken kaynakların işçi çıkarmalarının önüne geçebilmek için şirketlerin kullanımına açılmasını, işten çıkartmalar kaçınılmazsa, kıdem tazminatı yükünü devletin üstlenmesini, “yatırım ortamı”nın cazip hale getirilmesini, kurumlar vergisinde indirime gidilmesini, esneklik

²⁸ *Hürriyet*, 5.7.2009.

²⁹ TİSK Raporu, “Küresel Krize Karşı alınması Gereken Tedbirler”, 18 Kasım 2009,

uygulamalarını yaygınlaştırılmasını ve kamuoyunda “kölelik yasası” olarak tanımlanan özel istihdam bürolarına işçileri kiralama hakkı tanıyan düzenlemelerin yapılmasını, sosyal güvenlik primleri, kıdem tazminatı gibi sosyal kalemlerin gözden geçirilmesini talep ediyorlardı.

Bu taleplerin büyük çoğunluğu peşi sıra getirilen “Teşvik Paketleri” ile hayata geçirilmektedir. Sermayeye yönelik bugüne kadar hazırlanmış en kapsamlı teşvik paketi niteliğindeki bu paketlerin - ki maliyetinin 3.1 milyar TL olduğu ileri sürülmektedir - temel hedefi krediler, yatırım destekleri, sigorta priminden muafiyet, arazi tahsisleri, ucuz işgücü ile sermayenin, özellikle de yerli sermayenin uluslararası rekabet gücünü artırmak, bu doğrultuda sömürü oranını yükseltmektir.

İşsizlik Fonu’nun 2009 ve 2010 yıllarındaki nema gelirlerinin dörtte üçünün bütçeye yol vd. altyapı yatırımları için aktarılmasını (daha önceleri de GAP yatırımları için aktarıldığı gibi) öngören yasa mecliste kabul edilmiştir³⁰. 30 Mayıs 2009 tarihi itibarıyla İşsizlik Fonu’nun toplam varlığı 40 milyar 696 milyon TL, yani Nisan ayında 317 bin kişiye yapılan ödemenin 380 katı idi. Mart 2002’den bu yana geçen 7 yılda işsizlik sigortasından yapılan ödemelerin toplamı ise 2 milyar 337 bin TL’de kalmaktadır³¹. Başka bir ifadeyle İşsizlik Fonu’nda biriken bu para ile 3 milyon işsize 3 yıl boyunca işsizlik maaşı ödemesi yapılabilirdi. Ancak hükümetin tercihi, açıkladığı paketlerle fonu sermayenin ve kendisinin kullanımına açmak olmuştur.

Bir diğer teşvik uygulamasıyla Türkiye’nin gelişmiş bölgelerinde teknoloji yoğun ve katma değeri yüksek sektörleri, geri kalmış bölgelerinde ise emek yoğun ve katma değeri düşük sektörleri teşvik etmek amaçlanmaktadır. Bölgesel rekabeti artıracak bu tür uygulamalarla bölgesel eşitsizliklerin artması bir yana, vergi teşvikleri, ucuz işgücü vb. yollarla sermaye için ülkeyi “Avrupa’nın Çin’i” haline getirme çabası gerçekleştirilmeye çalışılmakta, istihdam desteği adı altında çalışma yaşamına “sopayla yönetim” yaklaşımı hâkim kılınmaktadır.

Öte yandan ÖTV, KDV gibi vergi indirimleri ile iç talebi canlandırmak, mevcut stokları eritmek ve böylece sermayenin potansiyel artı-değerini gerçekleştirme çabası doğrultusunda “ekonomiye can vermek” amaçlanmaktadır.

Ayrıca 2008’in sonlarında KOBİ’lere Halk Bankası tarafından uygun koşullu krediler kullanılmaya başlanmış, bu anlamda örneğin TOBB’la 100 milyon TL, ATO ile 100 milyon TL, İTO ile de 30 milyon TL’lik kredi

30 *Milliyet*, 12.8.2009.

31 www.iskur.gov.tr

protokolleri imzalanmıştır³². Yatırım teşviklerinin koşulları sağlandığında ise kapitalistlere kurumlar/gelir vergisi indirimleri, sosyal güvenlik primlerinin hazine tarafından ödenmesi, faiz desteği, yatırım yeri tahsisi, KDV istisnası ve Gümrük vergisi muafiyeti gibi ayrıcalıklar tanınmaktadır³³.

2009'un Şubat ayında yapılan bir düzenleme ile (2008 ve 2009 yıllarında geçerli olmak üzere) kısa çalışma ödeneğinden yararlanılması için öngörülen süre 3 aydan 6 aya çıkarılmıştır. Yine bu ödeneğin düzeyi de %50 yükseltilmiş ve bu ödemelerin işsizlik sigortası ödeneğinden düşülmemesi kuralı getirilmiştir.³⁴ Patronun iş saatlerini belirli nedenlere bağlı olarak kısalttığı ya da üretimi geçici veya kalıcı olarak durdurması durumunda işçiye ödenen kısa çalışma ödeneği, aslında önceki uygulamasında işsizlik ödemesi düzeyinden mahsup edildiği için eleştirilmiştir. Ancak hükümetin bu düzenlemesi, kriz sürecinde fabrikası kapanan ya da üretimi geçici olarak askıya alan kaç işçiye derman olabilecektir?

Bütün bu tedbirler sonucunda kamu hizmetlerinin ticarileşmesi, emeklilik yaşı, sigorta primleri, dolaylı vergilerde artış, kamu kaynaklarının, kurumlarının, arazilerinin peşkeş çekilmesi, kişi başına devasa borç yükü, reel ücret kayıpları ile faturanın büyük kısmı işçi sınıfı ve ezilen kesimlere çıkartılmaya çalışılmaktadır.

5- Kriz içinde sınıf mücadelesi: Devrimci Marksist yaklaşım

Devrimci Marksistler için her tür teorik analiz, sınıf mücadelesine ışık tuttuğu ölçüde anlamlıdır. Bu yazının da esas amacı, Türkiye'nin içinden geçmekte olduğu ekonomik krizin ana özelliklerini doğru biçimde kavrayarak sınıf mücadelesinin koşullarını saptayabilmek, kriz içinde işçi sınıfının ve emekçilerin çıkarlarının hangi yöntem ve taleplerle savunulabileceğini ve sınıf mücadelesinin yükseltilmesi için hangi yolu tutmak gerektiğini anlayabilmektir. Bunu yapabilmek için de bazı temel noktaların saptanması gerekiyor. Bu bölümde, önce krizin sınıf mücadelesi açısından getirdiği nesnel koşulları ele alarak buradan sınıf mücadelesi için belirli sonuçlar çıkartmaya yönelecek ve bu temelde ne tür bir genel yöneliş benimsenmesi gerektiğini ele alacağız. Bu yaklaşımın solda yaygın yaklaşımlardan nasıl ayrıldığını ayrı bir alt bö-

32 Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB), (2009), *Türkiye'de ve Dünya'da Ekonomik Bunalım*, Yordam Kitap, s. 166.

33 Hazine Müsteşarlığı, Küresel Krize Karşı Alınan Politika Tedbirleri, 10 Ağustos 2009 Güncellemesi, www.hazine.gov.tr.

34 A.y.

lümde ele alacağız. Nihayet, mücadelenin hangi somut örgütlenme biçimleri ve taktikler aracılığıyla yürütülmesi gerektiği konusundaki görüşlerimizi ifade edeceğiz.

5.1- Kriz içinde sınıf mücadelesi

Kapitalizmin iki ana sınıf arasında bir uzlaşmaz çelişki etrafında örüldüğü gerçeği başlangıç noktamızdır. Burjuvazi ile proletarya çıkarları birbiriyle devamlı olarak çelişen iki sınıftır. Bu yüzden sosyo-ekonomik yaşamın her anı sınıf çelişkilerinden örülmüştür. Ne var ki, sermaye birikiminin canlı olduğu, emek üretkenliğinin önemli artış gösterdiği, ekonominin hızla büyüdüğü dönemlerde, kapitalist sınıf proletaryanın mücadelesini masnetmek amacıyla belirli tavizler verme olanaklarına sahip olur. Yani sınıflar arasındaki uzlaşmazlık her an aynı keskinlikte ortaya çıkmaz. Ama büyük krizlerde kapitalistler köşeye sıkışmış oldukları için, işçi sınıfına tavizler vermeleri başka herhangi bir durumla karşılaştırılmayacak kadar güçtür. Öyleyse, **büyük kriz dönemlerinde burjuvazi ile işçi sınıfının (ve onun ardında geniş emekçi kitlelerin) çıkarları uzlaşmaz biçimde karşı karşıya gelir.** Kriz hakkındaki bu temel saptamanın proleter hareketinin kriz içinde sınıf mücadelesine yaklaşımı bakımından son derecede önemli sonuçları vardır.

Birincisi, büyük krizler bu yüzden işçi sınıfını büyük bir kararın eşğine getirir. İşçi sınıfı ya krizin yükünü üstlenecektir ya da krizi kapitalizmin devrilmesiyle kendi lehine açacaktır. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, büyük krizler toplumun bütünü için bir karar anıdır. Kapitalistler açısından krizin aşılması mutlaka işçi sınıfının mevzilerini geriletmeyi gerektirir. Bunun işçi sınıfı açısından maliyeti işsizliktir, düşük ücret ve uzun çalışma saatleridir, sosyal hizmetlerin daha da fazla kısıtlanmasıdır vb. Proletarya bu alanlarda kısmi “fedakârlık”larla meseleyi geçiştiremez. Krizin derinliği ölçüsünde “fedakârlığın” derinliği de artar. Dolayısıyla, büyük “fedakârlığın” tek alternatif, işçi sınıfının toplumun önemli bir bölümünü arkasına alarak kendi iktidarını kurması ve kapitalizmin yolundan koparak başka bir ekonomiyi inşa etmesidir. Yani sınıf mücadelesinin merkezi sorunu, kriz dönemlerinde büyük ölçüde “kimin iktidarı?” sorusu haline gelir. Sadece tarihsel bir anlamda değil, somut olarak, güncel olarak.

İkincisi, özellikle bütün kapitalist dünyanın derin bir ekonomik krize girdiği dönemlerde, her ülkede burjuvazinin körüklediği, işçi hareketi içinde birçok unsurun, en başta da sendika bürokrasisinin taraftarlığını yaptığı bir yaklaşım, krizle başa çıkabilmek için “ulusun çıkarları”nı dünyanın geri kalanına karşı savunma ideolojisidir. Bu yaklaşım işçi hareketinin bütünüyle

burjuvazinin ideolojik ve politik hakimiyetine girmesiyle sonuçlanır. İşçi hareketinin krize yaklaşımını “ulusal çıkarlar” a dayalı bir biçimde tanımlamak isteyenler ulusun kendi içinde derin bir yarılmışlık yaşadığını gözlerden saklamakla kalmazlar; aynı zamanda, bu yaklaşımın işçi sınıfını başka uluslardan işçilerin karşısına çıkaracağını görmezlikten gelmiş olurlar.

Üçüncüsü, benzer biçimde, kriz içinde sermaye ile pazarlığa oturmak, iki tarafın ortak çıkarlarına hitap etmek (milliyetçi bir yaklaşımın ürünü olmasa dahi) hüsrana uğrayacak bir yaklaşım benimsemek demektir. Pazarlık ister uluslararası kapitalizm ile olsun, ister yerli sermaye ile, karşı tarafın ağır taleplerini karşılamaya hazırlık anlamına gelir. Daha önemlisi, işçi sınıfının mücadelesinin önünü keser. Oysa, bırakalım işçi sınıfının iktidar mücadelesini, kısmi hakların elde edilmesi bile özellikle kriz dönemlerinde ancak sınıf mücadelesinin ürünü olabilir. Bir örnek olarak son dönem Arjantin’ini verebiliriz. Bu ülkede 2001’de yaşanan son derece derin kriz sonrasında, Arjantin’de devlet sola dümen çevirdiyse ve uluslararası kurumlarla sert bir pazarlığa giriştiyse, bunun nedeni işçi hareketinin pazarlığa oturması değil ayaklanmış olmasıydı!

Bütün bunlardan hareketle ulaşılabilecek sonuç açıktır: Benimsenecek program işçi sınıfının (ve müttefik olarak kazanılması amaçlanan diğer sınıf ve grupların) çıkarlarının sermayeye karşı formüle edilmesine dayandırılmalıdır. Kriz **nesnel dinamikleri** dolayısıyla iki sınıfı sert bir biçimde karşı karşıya getiriyor. İşçi hareketinin bu koşullarda **öznel yaklaşımı** açısından bir “uzlaşma” arayışına girmesi, yenilgiye ve bunun ağır sonuçlarına razı olması demektir. Sınıf politikalarında ayrışma, yani burjuvazi ve devlet karşısında **sınıf bağımsızlığı esas stratejik hat olmalıdır**. Tek tek konularda buna aykırı yaklaşımlar stratejiyi sulandırır ve sınıf hareketinin mücadeleciliğini eritir.

5.2- Solda Keynesçilik yanılması

Kapitalizmin baştan aşağı sınıf çelişkileriyle örülü bir sistem olduğu gerçeğini bir kenara bırakmış ya da hiçbir zaman kavrayamamış olanlar, her değişik durumda düzenin içinde bir takım çözümler aramaya yatkındırlar. Solda dün “küreselleşme” ile oyalananlar kriz içinde başka bir hayalin peşine düşmüştür. Bu hayalin adı, “Keynesçi refah devleti” olarak konulmuştur. “Keynesçi refah devleti” kavramının bilimsel değeri Sungur Savran’ın bu sayıdaki yazısında ortaya konulmuştur. Kısaca söyleyecek olursak, birincisi, kapitalist devlet tarihinin hiçbir aşamasında “refah devleti” olarak anılmayı hak edecek bir dönüşüm yaşamadı. İkincisi, bütün bu “Keynesçi refah devleti” ideolojisi “eksik tüketimci” bir tahlile dayanır, kapitalizmin tarihini, ser-

mayenin yüksek ücrete ihtiyacı olduğu türünden inanılması zor bir yanlış temelinde okur. Üçüncüsü, “refah devleti” denen uygulamalar ile Keynesçi ekonomi politikaları arasında ancak çok zayıf bir bağ bulunabilir. Bunların ortaya çıkış nedenleri farklıdır: “Refah devleti” adı verilen sosyal hizmetler, kapitalizmin kendini sosyalizme karşı savunması amacıyla işçi sınıfına verilmiş tavizler iken, Keynesçi para ve maliye politikaları, kapitalizmin aşırı birikim eğiliminin yarattığı depresyon tehlikesine karşı bir önlemler dizisidir. Yaygın bir kanının aksine Keynes ve Keynesçilik (marjinal bir kolu hariç) ne solcudur, ne de emek dostu!

Ama bugün bundan çok daha önemli olan, 1945-75 arasının “Keynesçi refah devleti” olarak anılan türden bir devletçiliğinin bugün burjuvazinin gündeminde olmadığı gerçeğidir. Derin krizlerde, sermaye ile işçi sınıfının çıkarları çıplak biçimde karşı karşıya gelir. Dolayısıyla, bugün burjuvaziden işçi sınıfı ve emekçilerin lehine politikalar beklemek eğer işçileri bilinçli olarak aldatmak değilse bütünüyle hayal görmektir. Bugün gündemde olan devletçilik **başka tür bir devletçiliktir**. Bir yandan sermayenin krizinin bir felâketle sonuçlanmasını engellemeye çalışırken, bir yandan da işçi sınıfının ve emekçilerin haklarına, kazanımlarına ve mevzilerine saldırarak bir devletçilik. “Keynesçi refah devleti”nde olduğu gibi, işçi sınıfına tavizler üzerinde değil taarruz üzerinde yükselecek bir devletçilik. Peki, bu dönemde herhangi bir kapitalist devletin işçi sınıfına tavizler vermesi mümkün değil midir? Mümkündür. Ama işçi sınıfının dev mücadeleleri sonucunda mümkündür. Aynen 1930’lu yılların Büyük Depresyon’unda ABD’de *New Deal* veya Fransa’da Halk Cephesi altında olduğu gibi. Aynen (yukarıda da değindiğimiz gibi) 2001 krizinden sonra Arjantin’de olduğu gibi. Ama işlerin buraya gelebilmesi için işçi hareketinin önce burjuvazinin yüzünü “Keynesçi refah devleti”ne çevirdiği hayalini terk etmesi ve sermayenin taarruzuna karşı bir sınıf mücadelesi programı üzerinden harekete geçmesi gerekir. Mücadele **bir yan ürün olarak** işçi sınıfına ve emekçilere bir dizi reform getirebilir.

5.3- Acil talepler ve mücadelenin örgütlenmesi

Kısacası, sosyalist hareket kriz içinde burjuvaziye akıl vermeyi değil, sınıf mücadelesini yükseltmeyi hedefleyen bir yöneliş benimsemelidir. Bu yöneliş belirlenirken bazı noktalara özel bir özen göstermelidir.

- İşçi sınıfı iktidarda değildir. Bu yüzden dört başı mamur “alternatif ekonomi politikaları” önermek uygun değildir. Sermayenin, hem özel mülkiyet temelinde ekonomiyi, hem de siyasi iktidarı temelinde devleti kontrolü altında tuttuğu bir durumda, dört başı mamur alternatif arayışları burjuvaziye akıl

vermekten öteye gidemez. **Burjuvaziye akıl vermekten kesinlikle kaçınmalıyız.** Yapılması gereken sömürülen ve yönetilen bir sınıf olarak işçi sınıfının (ve öteki emekçi ve yoksulların) ihtiyaçlarını dile getiren talepler formüle etmektir. Ekonominin bütününe yönelik talepler ve öneriler ise, bu acil taleplerin nasıl, hangi kaynakların kullanılmasıyla gerçekleştirilebileceğini gösteren, yani bu talepleri inanılır kılacak (“kaynak nerede?” sorusuna cevap olacak) bir dizi radikal yeniden yapılanmaya ilişkin talepler olmalıdır.

- Geliştirilecek talepler işçi tabanı tarafından anlaşılır ve sınıfın veri bilinç durumundan kopmayan, onu bir adım ileri götürebilecek talepler olmalıdır. Bu demektir ki, talepler dinamik bir anlayışla ele alınmalıdır. Bugün uygun olmayan bir talep (örneğin kilit sektörlerdeki tekelleri işletmelerin işçi denetiminde kamulaştırılması), yarın işçi mücadeleleri ciddi bir yükseliş gösterdiğinde ve/veya kriz vahim boyutlara ulaştığında uygun bir talep haline gelebilir.

- Taleplerin çekirdeğinde işçi sınıfının acil ihtiyaçları yer almalıdır. Acil taleplere en yalın örnek, krizin işçi sınıfı için en tehdit edici yönü olan işsizliğin artışına karşı önlemlerdir: örneğin “İşten çıkartmalar yasaklansın!” veya “Sendikalaşan işçiyi işten atan işletme işçi denetiminde kamulaştırılsın!”

- Bu tür talepleri inanılır, uğruna mücadele etmeye değer kılacak türden genel ekonomik işleyişe ilişkin taleplere örnek olarak şunlar önerilebilir: “Dış borç reddedilsin!”, “Bankalar kamulaştırılsın!” ve “İhtiyacını kanıtlayan küçük tasarruflu haricinde iç borç geri ödemeleri durdurulsun!”

- İşçi hareketi bütün emekçilerin ve yoksulların mücadeleye kazanılabilmesi, bunların sermaye tarafından “bencil” sendikalı işçilere karşı koz olarak kullanılması tuzağının engellenebilmesi için kendi dışındaki katmanların sorunlarını da kapsayacak talepler de dile getirmelidir. Bunlara örnek olarak işçi ile işsizi birleştirecek “İşsizliği ortadan kaldırmak için kamu yatırımları seferberliği ve çalışma sürelerinin kısaltılması!” veya işçi ile bütün emekçileri birleştirecek “Temel ihtiyaçlar için yapılan harcamalarla oluşan bütün kredi kartı borçları silinsin!” veya üretici köylülükle bağ kurmak için “Üretici köylülüğün yıkımına karşı, gıda güvenliğini sağlamak için önlemler!” türü talepler gösterilebilir.

- Bütün talepler formüle edilirken bunların esas amacının işçi sınıfını mücadeleye çekmek, hakları için eyleme geçmeye ikna etmek olduğu unutulmamalıdır. Dört başı mamur bir “alternatif” arayışı bu amaca da hizmet etmez. Örneğin döviz kuru konusunda talepler geliştirmek veya Ar-Ge üzerine öneriler yapmak işçi sınıfına hiçbir şey ifade etmez. Buna karşılık, “Ticari defterler açılsın, kimin kâr ettiği, kimin zarar ettiği, kimin vergi kaçırdığı ortaya çıksın!” talebi işçilere uğruna mücadele edilmesi anlamlı olabilecek bir talep olarak görünecektir.

Bir acil ekonomik talepler programı oluşturmak, işçi sınıfını savunmak için sadece bir ilk adımdır. Önemli olan sınıfın bu doğrultuda nasıl seferber edileceğidir. Bu konuda da bir genel doğrultu üzerine bazı noktalara değinmek yararlı

olacaktır.

- Her şeyden önce işçi hareketinin güven/özgüven sorununu çözmek gerekiyor. İşçi sınıfı 2007 ortalarından başlayarak mücadelecilik bakımından ciddi bir kıpırdanma gösteriyor. Ama birçok işçi mücadeleye atılmadan önce ardında bir güç görmek istiyor. Birçok sendika yalnız kalma korkusuyla temkinli davranıyor. Mücadele etmek isteyen herkesin güvenebileceği, benimsenecek programı işçi sınıfına taşıyacak bir odağa ihtiyaç var. Birliği daha sonra öteki sendikalara ve meslek örgütlerine yaymak üzere, sınıf mücadelecisi sendikalar arasında **konfederasyonlar ötesi bir sendikal mücadele gücbirliği** kurulması bu yönde atılmış bir ilk adım olabilir.

- Sendikalar ancak tabandaki işçi mücadeleye girerse başarılı olabilirler. İşçiyi harekete geçirmek için mücadele ihtiyacının doğduğu her yerde **taban komiteleri** kurulması işçiyi özgüven, mücadeleye ivme kazandırabilir.

- İşçi sınıfını zayıf kılan faktörlerin başında gelen işsizler ordusuna karşı, onları da mücadeleye kazanmak ve işsizlik sorununu sürekli bir gündem maddesi haline getirmek için bir **işsizler sendikası** kuruluşuna ön ayak olmak anlamlı olacaktır.

- Sınıf mücadelesi sendikal mücadele ile sınırlı değildir. Bütün sınıfların işin içine girdiği bir durumda işçi sınıfının mutlaka kendisini burjuva partilerinin karşısında temsil edecek ve çıkarlarını savunacak bir partiye ihtiyacı vardır. Bu parti, sınıf mücadelesinin mantığının sonuçta mutlaka bir iktidar mücadelesine gideceğini programına yazmış bir devrimci parti olmalıdır.

- Bu yazıda ileri sürülenler şu anlama gelir: Bir büyük krizde burjuvazi ile işçi sınıfının çıkarları hiçbir biçimde uzlaştırılmaz; burjuvazi krizi çözmek için işçi sınıfını ve öteki emekçi kitleleri yenilgiye uğratma yolunda mücadele edecektir. O takdirde, işçi sınıfının ve emekçilerin çıkarlarını savunmak ancak hangi renkten olursa olsun var olan burjuva hükümetinin devrilmesi ve işçi sınıfının müttefikleriyle birlikte bir işçi-emekçi hükümeti kurması ile mümkün olur.

- Nihayet, kapitalizmin bugünkü gelişme düzeyinde uluslararası ekonomik ve politik bütünleşmenin her ülkenin kaderini ötekilere bağladığı göz önüne alınırsa, proletaryanın öncüsünün bir Enternasyonal, bir dünya partisi içinde örgütlenmesi vazgeçilmez bir gerekliliktir.

EK: Devrimci İşçi Partisi Girişimi'nin krize karşı acil ekonomik talepler programı

Bilindiği gibi, dünya çapında kriz Lehman Brothers adlı ABD bankasının çöküşüyle Eylül 2008'de patlak verdi. Devrimci İşçi Partisi Girişimi, Ekim ayında bir acil ekonomik talepler programı yayınladı. Bu programı, kriz karşısında bu yazıda savunulan Marksist mücadele yöntemine bir örnek olarak sunuyoruz.

Ekonomik krize ve gıda krizine karşı acil ekonomik talepler programı

Ekonomik krizin faturasını patronlara ödetelim!

* Türkiye İMF'den, Dünya Bankası'ndan ve Dünya Ticaret Örgütü'nden çıksın! Avrupa'nın İMF'si AB'nin neoliberal politikalarına ve Gümrük Birliği'ne hayır! Dış borç iptal edilsin!

* Ticari defterler açılsın, kimin kâr ettiği, kimin zarar ettiği, kimin vergi kaçırdığı ortaya çıksın!

* Çalışma hakkı dokunulmaz bir haktır. İşçi çıkartma yasaklansın! Zarar veya uluslararası rekabet gerekçesiyle işçi çıkartan işletmeler işçi denetiminde kamulaştırılsın!

* Sendikalaşan işçiyi işten atan işletme işçi denetiminde kamulaştırılsın!

* Kamu öncülüğünde bir yatırım ve istihdam seferberliği, eğitim ve sağlık atılımı yoluyla, iş haftası kısaltılarak ve yeni vardiyalar açılarak işsizliğe son!

- * İşsizlik sigortası fonunun yağmalanmasına son! İşsizlere gerçek bir gelir güvencesi!
- * Taşeronlaştırma yasaklansın!
- * Özelleştirmelere son! Ne yerli sermaye ne yabancı! Özelleştirilmiş olan bütün işletmeler işçi denetiminde yeniden kamulaştırılsın!
- * İhtiyacını kanıtlayan küçük tasarrufçu haricinde iç borç geri ödemeleri durdurulsun!
- * Kredi kartları bankaların tefeciliğidir. Temel ihtiyaçlar için yapılan harcamalarla oluşan bütün kredi kartı borçları silinsin!
- * Banka sistemi kâr ettiğinde holdinglere çalışıyor, zarar ettiğinde zararı halk karşılıyor. Üstelik artık bütünüyle emperyalist sermayenin eline geçiyor! Bankalar birleştirilsin ve kamulaştırılsın! Borsa kapatılsın!
- * Başta ekmek olmak üzere temel gıda maddelerinin fiyatını düşük tutmak için devlet desteği! Toprak Mahsulleri Ofisi eliyle halkın gıda güvenliğini sağlayacak bir stoklama ve dış ticaret politikası!
- * Tüketim ihtiyaçlarının eşit ve adil biçimde karşılanabilmesi için dağıtımdan sorumlu tüketici birlikleri!
- * Kamu mülkiyetindeki ekilebilir topraklarda gıda üretimi için devlet çiftlikleri kurulsun!
- * Piyasa anarşisine son! Toplumsal ihtiyaçlara dönük demokratik planlama! Tek bir devlet bankası! Dış ticarete devlet tekeli! Ekonomik hayatı belirleyen kilit sektörlerdeki büyük işletmeler kamulaştırılsın!
- * Emperyalizme, neoliberalizme ve “küreselleşme”ye karşı sömürülenlerin ve ezilenlerin uluslararası dayanışması!
- * Bütün bu önlemleri yerine getirebilecek bir işçi-emekçi hükümeti için ileri!

Keynesçilik, Fordizm, “refah devleti”: Bir efsaneye reddiye

Sungur Savran

Kapitalizm tarihinde gördüğü en büyük krizlerden biriyle sarsılıyor. İnsanlık bir kez daha 1930’lu yıllarda olduğu gibi kendi geleceği üzerine belirleyici kararlar almak zorunda kalacağı bir kavşağın eşiğinde. Ekonomik krizin getirdiği yoksullaşma ve sefalet, emperyalist yeniden bölüşüm dinamiklerinin doğurduğu savaşlar ve doğanın mahvı karşısında yeni bir uygarlığın yaratılıp yaratılamayacağı elbette dünya çapında sınıf mücadelelerine bağlı. Büyük mücadeleler henüz önümüzde. Ama bu mücadelelerde başarı kazanabilmek, kapitalizmin yarattığı yıkıcı dinamiklerin karşısına doğru bir alternatif dikebilmek için ne olup bittiğini iyi anlamamız gerekiyor.

Bu, her şeyden önce, içinden geçmekte olduğumuz derin krizi anlayabilmek demek. Bu sayıda Kurtar Tanyılmaz’ın yazısında bu krizin temelleri konusunda kapsamlı bir analiz sunuluyor. Elinizdeki yazının amacı ise farklı. Bir bakıma, krizi nasıl analiz etmemiz gerektiğini değil, **nasıl analiz etmememiz gerektiğini** anlatmaya çalışacak bu yazı. Bununla ne demek istediğimizi biraz anlatmaya çalışalım.

Sola uzaktan yakından bulaşmış biri bile, krizden söz edildiği anda hemen şöyle bir tahlil yapar: Kapitalizm büyük miktarda mal üretiyor, ama bu mallar alıcı bulamıyor, bu yüzden de kriz doğdu. Gayet masum, kulaktan dol-

ma bilgilerle ileri sürülen bu tür bir yorumdan bir dizi sofistike sol teorisyenin rafine çalışmalarına kadar uzanan bu tür açıklamaların ortak yanı, krizi talep yetersizliğine, talep yetersizliğini tüketim kapasitesinin eksikliğine, tüketim kapasitesinin eksikliğini ise büyük kitlelerin yoksulluğuna bağlamalarıdır. Bu kriz açıklamasının Marksist teoride adı “eksik tüketim teorisi”dir. Bu yazı, her şeyden önce bu teorinin kapitalizmin krizlerini anlamamıza yararı olmadığını, tersine bunun gerçek dünyada olan bitenin anlaşılmasında bir engel olduğunu ortaya koymaya çalışacak. Üstelik, eksik tüketim teorisinin tek sakıncası bu değildir. Teorik alandaki sorunlarının yanı sıra, pratik politikada bu teori, kapitalizmin krizini çözmek için işçi ücretlerinin yükseltilmesini gerçekçi bir çözüm olarak sunan her türden reformizmin değirmenine su taşır. Kapitalistler, işçi ücretlerini düşürmek için ellerinden geleni yaparken, reformistler, eksik tüketim teorisine başvurarak ücretlerin artırılmasının **hem** işçilerin **hem de** kapitalistlerin çıkarına olduğunu ilân ederler. En vahimi tabii ki budur: İşçi sınıfı hareketini ve sosyalist akımları, özellikle büyük krizlerde sermaye ile işçi sınıfının çıkarlarının cepheden karşı karşıya geleceği gerçeğini kavramaktan alıkoyması, kapitalist sınıf ile proletarya arasında, hem de kriz döneminde, bir çıkar ortaklığı vaz etmesi!

Ama elinizdeki yazı sadece solda büyük etkisi olan eksik tüketim teorisinin soyut teori düzeyinde bir eleştirisi değildir. Burada, aynı zamanda, solda son derece yaygın olan, neredeyse bir **sol içtihat** haline gelmiş olan bazı başka fikirleri de eleştirerek okuyucuyu bu içtihattan kopmaya çağıracağız. Bu fikirlerin başında, kapitalizmin sorunlarına, özellikle de krizlerine çare olarak “Keynesçilik” olarak bilinen teorik-pratik yaklaşımın gösterilmesi gelir. Bu konuda yanlışlar çeşitlidir. En basit sorun, Keynesçiliğin kapitalizmin krizine bir çözüm olabileceği düşüncesidir. Yanlış burada dursa hasar sınırlı kalırdı. İkinci, ama yine masum bir yanlış, Keynesçi analizle eksik tüketim teorisini aynı ya da hiç olmazsa akraba saymaktır. Ama hâlâ işin en vahimine gelmiş değiliz. Asıl büyük sorun, Keynes’i ve Keynesçiliği “sol” saymaktır. Daha da acıklısı, hiç de masum sayılamayacak bir yaklaşımla, Keynes ile Marx arasında bir ortaklık kurmaya çalışmak, hatta bir senteze gitmeye çabalamaktır.

Keynesçilik meselesi, aslında dünya çapında kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı’ndan günümüze nasıl bir gelişme gösterdiğinin kavranması kadar belirleyici bir konuyla iç içe geçmektedir. Solda hakim içtihadı göre, iki dünya savaşı arası krizin derslerini çıkaran kapitalizm, savaş sonrasında Keynesçi teknikleri benimseyerek otuz yıl süren bir “Asr-ı Saadet” ya da “Altın Çağ” yaşamıştır. Bunun altında da sınıflar arasında bir **uzlaşma** yatmaktadır. Bu dönemde kapitalistler açısından sermaye birikimi gayet düzgün ve canlı de-

vam ederken, işçi sınıfı da, özellikle gelişmiş ülkelerde, yüksek ücretlerden, “refah devleti” olarak kavramlaştırılan kamu hizmetlerinden vb. yararlanarak kapitalizmin tarihinde görülmemiş bir yaşam düzeyine kavuşmuştur. Krize karşı mücadelede vaz edilen çıkar ortaklığının burada daha temel bir düzeyde yeniden karşımıza çıktığını görüyoruz. Bir bakıma, krize karşı önerilen çözüm Asr-ı Saadeti canlandırmaı özlüyor.

Ama soldaki içtihat bununla da kalmıyor. Kapitalizmin Asr-ı Saadetinin temelindeki dinamiği açıklamak için “Fordizm” kavramına başvuruyor. Solda son derecede yaygın bir inanışa göre, dünya kapitalizminin İkinci Dünya Savaşı’ndan 1970’li yılların ortasına kadar yaşadığı refah döneminin temelinde hem üretim (emek) süreci hem de ekonominin genel işleyişi bakımından kapitalizmin tarihinde özel bir yeri olan Fordizm uygulaması belirleyici olmuştur. 1970’li yılların ortasında Fordizm tıkanmış, sınıflar arası uzlaşma da bu yüzden çökmüştür.

Solda bu içtihat o kadar yaygındır ki, kapitalizmin genel gidişatına ve post-Fordist dönem veya küreselleşme dönemi olarak anılan yeni evresine ilişkin analizler bunları varsayar, bir solukta özetler, esas analizi bundan sonra başlatır. Bu yazının amacı, bu içtihatın baştan aşağı yanlışlarla dolu olduğunu, savunulacak hiçbir yanı olmadığını, mutlaka terk edilmesi gerektiğini ortaya koymaktır.

Bunu yapmak için yazıyı “Düzenleme Okulu” diye bilinen ve yukarıda sözünü ettiğimiz Keynesçilik-Fordizm sentezini en sistematik olarak yapmış olan sol düşünce ekolünün bir eleştirisi olarak tasarladık. Bu ekol solda başka çevrelerde de paylaşılan düşüncelerin en kapsamlı ve en sistematik sunumunu, oldukça geniş bir literatür temelinde yaptığına göre, yanlışı en güçlü olduğu yerde teşhir etme kaygısı, bizi bu ekolü ele almaya yöneltti. Okuyucu, bütün yazı boyunca yapılan eleştirilerin, bazı özgül noktalar dışında, solun çok çeşitli düşünce ekollerini hedef aldığını hiç hatırdan çıkarmamalıdır. **Düzenleme Okulu sadece bir örnektir.** Ama bugün solda hemen hemen herkese dilini veren çok önemli bir örnek. Sadece dünyada değil, Türkiye’de de siyasi yelpazenin solunda yer alan iktisatçıların ezici çoğunluğu aşağıda eleştirilecek olan görüşleri bir içtihat olarak kabul ederler. Bu yüzden tek tek hiçbir iktisatçıyı örnek göstermiyor, hiçbirinden alıntı yapmıyoruz.

Bir küçük uyarı. Kapitalizmin analizine Keynesçilik-Fordizm ikilisi temelinde yaklaşan eksik tüketimci teoriyi yaratan ve savunan düşünürler bu yazıda elbette kıyasıya eleştirilecektir. Öte yandan bu teorik yaklaşımın çok yaygın bir destek gördüğünü de söylüyoruz. Demek ki birçok insan, hiç de üzerine alınması gerekmediği halde, eleştiri oklarını kendine de yönelmiş gibi hissedecektir. Bir teorinin yaratıcısı olmak ile o teoriye ikna olmuş olmak çok

farklı şeylerdir. Burada tartışılan konular ekonomi alanında teorik ve ampirik bilgi gerektiren konulardır. Kendisi bu konuda uzmanlaşmamış olan okuyucunun, bugüne kadar bu teoriye inanmış olsa bile, eleştirileri kendi üzerine alması için hiçbir neden yoktur. Hepimiz uzmanı olmadığımız birçok alanda fikirlerimizi, konunun uzmanlarının yarattığı ekollerin birbirinden farklılaşan teorileri arasında bir seçim yaparak oluşturuyoruz. Okuyucu için sorun bugüne kadar bu fikirleri doğru olarak kabul etmiş olması değildir. Sorun, bu yazıda bu fikirlere yöneltilen eleştirilere rağmen bu fikirlere inatla sarılmak olacaktır.

1. Düzenleme Okulu’nun kapitalizmi okuyuşu

Düzenleme Okulu’nu ayrıntısıyla tanıtmaya çok gerek yok. Bugün Türkçede bu okul üzerine veya bu okulun bakış açısından yazılmış sayısız kaynağa erişmek mümkün.¹ Bizim amaçlarımız açısından düzenlemenin ana kavramsal çerçevesinin kısaca özetlenmesi yeterli olacaktır. Kısaca bilgi verecek olursak, Düzenleme Okulu, 1970’li yıllarda ortaya çıkmış, başlangıçta büyük ölçüde Fransız teorisyenlerden oluşan, ama daha sonra etkisi bütün dünyaya yayılmış ve günümüzde de yaygın bir etki yaratan bir düşünce okuludur. En ünlü yazarları arasında Michel Aglietta, Robert Boyer ve Alain Lipietz vardır.

Düzenleme Okulu’nun teorik programı, ilk bakışta, kapitalist üretim tarzının genel hareket yasalarından hareketle kapitalizmin tarihini dönemleştirme, böylece Marksist kapitalizm tahlilini genel ve soyut bir düzeyden somutun anlaşılmasına doğru geliştirme çabası olarak görülebilir. Bu yönüyle bu teori son derecede iddialıdır. Okulun, 1976 tarihli kitabıyla çığır açan en önemli temsilcilerinden Aglietta bu konuda hiç de alçakgönüllü değildir: Amacı, “kapitalist birikimin genel teorisi”ni geliştirmektir.²

Bu genel teorinin iki temel düzeyi olduğu söylenebilir. Birinci düzeyde, kapitalizmin bütün tarihi için geçerli olan “üretim tarzının değişmez çekirdeği”

1 Örnek olarak bkz. Kurtar Tanyılmaz, “Kriz ve Post-Fordizm Teorileri: İstikrarlı Kapitalizm Mümkün (mü)dür?”, *İktisat Dergisi*, Temmuz 2000, Sayı: 403, s. 74-96; Tülay Arın, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (1): Gelişmiş Kapitalizm”, *Onbirinci Tez*, 1, Kasım 1995; Alain Lipietz, “Dünya Çapında Fordizme Doğru”, S. Savran/N. Satlıgan (der.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, 2. basım, Belge Yayınları, İstanbul, 2009 içinde; David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, 4. basım, Metis, İstanbul, 2006.

2 Michel Aglietta, *Régulation et crises du capitalisme. L’expérience des Etats-Unis*, Calmann-Levy, Paris, 1976, s. 302.

vardır.³ Ancak bu değişmez çekirdek, bir ikinci düzeyde zaman içinde değişen farklı yapısal ya da kurumsal biçimlere bürünür. Bu yapısal biçimler temel olarak ikiye ayrılır: Üretimin ve tüketimin tarihsel olarak özgül biçimlenmelerinin belirlediği **birikim rejimi** ile bu birikim rejiminin istikrarını sağlamaya yönelik olarak geliştirilen bir dizi kurumsal yapının bütünü oluşturduğu bir **düzenleme tarzı**. Bir bakıma, anlamayı kolaylaştırmak için basitleştirdiğimiz takdirde, birikim rejimi kavramının ekonomik altyapıya, düzenleme tarzı kavramının ise üstyapıya ait olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda, düzenleme tarzı, tarihsel özgüllüğü içinde biçimlenen altyapının (yani birikim rejiminin) istikrarının sağlanması amacıyla geliştirilmiş üstyapı kurumlarının bütünü olarak anlaşılabilir. Sınıflar arası ilişkiler (iş yasaları, sendikal yapı vb.), rekabet yasaları, para ve kredi mekanizmaları, uluslararası ekonomiye bağlanma biçimleri, devletin ekonomiye müdahalesinin tarzı hep düzenleme tarzının farklı öğeleridir.

Düzenleme Okulu'na göre, kapitalizmin tarihinde iki temel birikim rejimi ve iki düzenleme tarzı görülmüştür. İçinde bulunduğumuz dönem bir kenara bırakılırsa, kapitalizmin tarihsel gelişmesi boyunca içinden geçtiği üç ana dönem, bu iki kavram çiftinin farklı bileşimleri yoluyla kavramak mümkündür. Birikim rejimleri yaygın ve yoğun olarak ayrıştırılır. **Yaygın birikim**, mutlak artı-değer üretimi ve kitle tüketiminin yokluğu ile tanımlanır, **yoğun birikim** ise görelî artı-değer üretimi ve kitle tüketimiyle. Düzenleme tarzları ise rekabetçi ve tekelci olarak ikiye ayrılır. Bu ikisi arasındaki en temel fark şudur: **rekabetçi düzenlemede** ücretlerin belirlenmesi işgücü piyasasının koşullarına bağlı iken, **tekelci düzenlemede** toplu sözleşme düzeni ve devletin kurumsal müdahalesi belirleyici hale gelir.

Bu kavramlaştırma temelinde düzenlemeciler kapitalizmin tarihinde üç temel dönem ayırdederler. Birinci dönem bütün 19. yüzyılı kapsar ve yaygın birikim ile rekabetçi düzenlemenin bir bileşimi olarak ortaya çıkar. 20. yüzyılın başından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek devam eden ikinci dönem, ilk ve üçüncü dönemlerden içkin istikrarsızlığıyla ayrılır. Bu dönemde birikim rejimi kendi içinde çelişiktir: Bir yanda Taylorist bir emek süreci örgütlenmesi (buna döneceğiz) sayesinde kitle üretiminin temelleri atılmıştır ama öte yanda bölüşüm ilişkileri, özellikle de düşük ücretler bu kitle üretimini emecek yeterli bir kitle tüketiminin oluşmasını engellemektedir. Birikim rejiminin bu çelişkisi kendini, düzenleme tarzının 19. yüzyılın yaygın birikiminin üstyapısı olarak görülebilecek rekabetçi düzenleme biçiminde kalmasıyla da ortaya koyar. 1929 borsa çöküşü ile başlayan Büyük Depresyon'un ardında

3 Aglietta, a.g.y., s. 27 ve Robert Boyer, "La crise actuelle: une mise en perspective historique", *Critiques de l'Economie Politique*, yeni seri, No. 7-8, Nisan-Eylül 1978, s. 104-105.

işte üretim ile tüketim arasındaki bu çelişki, yani kitlelerin tüketiminin üretim kapasitesinin gerisinde kalması yatar. İkinci Dünya Savaşı ertesinde krizden çıkış aynı zamanda ikinci dönemin istikrarsızlığını yaratan çelişkinin ortadan kaldırılmasına, böylece kapitalizmin tarihinin üçüncü dönemine girilmesine bağlı olmuştur. Kabaca 1945’ten 1975’e kadar süren (ve Fransızcada *les trente glorieuses*, yani “otuz şanlı yıl” olarak anılan) üçüncü dönem, savaş sonrası uzun genişleme dönemine (“boom”) tekabül eder. Bu döneme damgasını vuran, hem kitle üretimine, hem de kitle tüketimine dayanan yoğun birikim ile onun üstyapısını oluşturan tekeli düzenleme tarzı (sendikal düzen, “Refah Devleti”, Keynesçilik vb.) olmuştur.

Kapitalizmin 1975 sonrasında içine girmekte olduğu iddia edilen dördüncü dönem (yani post-Fordizm) konusunda düzenleme literatüründe ne birikim rejimi, ne de düzenleme tarzı yalın biçimde tanımlanmamaktadır. Elbette esneklik kavramı (esnek birikim, esnek düzenleme vb.) anahtar bir kavram olarak kullanılır. Ama bu kavramın kullanılması bir dizi sorunu ortadan kaldırmaz. Esneklik, katılığın karşıtıdır. Peki, yaygın ve yoğun birikimi birbirinden ayıran artı-değer üretimi kriteri açısından yeni birikim tarzı nasıl nitelenecektir? Sendikaların ve “Refah Devleti”nin var olduğu ama bilinçli olarak zayıflatıldığı, Keynesçiliğin yerini yeni-liberalizme bıraktığı ama periyodik olarak geri geldiği (örneğin 1980’li yıllarda Reagan’ın askeri Keynesçiliği, ama daha da önemlisi günümüz krizinde devlet harcamaları) bir dönemde, düzenleme tarzı rekabetçi midir, tekeli mi? Bu konulardaki belirsizliğin, hatta suskunluk denebilecek davranışın önemli zaafların göstergesi olduğunu aşağıda göreceğiz.

2. Bir birikim rejimi olarak Fordizm

Düzenleme Okulu’nun kapitalizmin tarihini okuyuşunun bütününde son derece ciddi sorunlar vardır. Bizim buradaki amacımız açısından önemli olan, okulun kapitalist gelişmenin tarihinde varlığını saptadığı bütün dönemlerin bir eleştirisi yerine, bugün tartışmaların odak noktası haline gelmiş olan ve post-Fordizm kavramının da temelini oluşturan Fordizm kavramını incelemek.⁴ Daha önceki dönemlere ilişkin önermelere aşağıda ancak okulun Fordizm konusunda söylediklerine ek bir ışık tuttuğu ölçüde döneceğiz.

Yukarıda İkinci Dünya Savaşı sonrası uzun genişleme döneminin düzenleme okulunca kapitalizmin tarihinde yeni bir dönem olarak sunulduğunu, bu

4 Düzenleme Okulu’nun saptadığı ilk iki döneme ilişkin çok yararlı bir eleştirel tarama şu kaynakta bulunabilir: Robert Brenner/Mark Glick, “The Regulation Approach: Theory and History”, *New Left Review*, 188, 1991.

dönemin kitle üretimi ve tüketimiyle ve tekellerle bir düzenlemeyle tanımlandığını belirtmiştim. Bu özelliklerin bütününe düzenlemeciler Fordizm adını verirler. Fordizm kavramının içeriğini daha iyi kavrayabilmek için kavramı tanımlayan boyutları teker teker ele almak yararlı olacaktır.

Üretim sürecinde Fordizm: Düzenleme Okulu Fordizmin başlangıcını, Amerikan otomobil imalatçısı Henry Ford'un 1914 yılında kurduğu ilk **montaj hattına** dayandırır. Bir emek süreci tipi olarak Fordizm temelde Taylor'un bundan sadece üç yıl önce (1911'de) yayınlanmış olan ünlü kitabında (**Bilimsel İş Yönetiminin İlkeleri**) savunduğu ilkelerin mekanik montaj hattına uygulanmasına dayanır. Daha sonra Taylorizm olarak anılan bu emek süreci örgütlenmesi şu ilkelere dayanır: (1) Üretim bilgisinin işçiden mülk edinilmesi ve vasıfsızlaştırma; (2) tasarım/uygulama bölünmesi. (3) işçinin bilimden kopuşu; (4) Sendikaların güç yitirmesi ve yapı değiştirmesi.⁵

İşin özüne bakıldığında, Taylorizm kapitalizmde işçinin makinelerin işleyişine ve temposuna bağlanarak üretim süreci üzerindeki bütün denetimini yitirmesi, makinanın bir uzantısı haline gelmesi ve böylece emek sürecinin de bütünüyle makina aracılığıyla sermayenin hakimiyetine girmesi yönündeki tarihsel eğilimin bir doruğudur. Marx'ın "sermayenin emek üzerinde gerçek boyunduruğu" adını verdiği sürecin mantıksal uzantısıdır. Fordizm ise, Taylorizmin ilkelerini montaj hattı aracılığıyla, malzemeyi ayrıntıda işbölümüne bağlı olarak çalışacak işçilerin önüne getirerek daha da etkinleştirilen bir uygulamadır.

Tüketim alanında Fordizm: Sermayenin Taylorizm ve montaj hattı ile birlikte gerçekleştirdiği bu atılımın elbette tek bir anlamı olabilirdi: Emek yoğunluğunu yükselterek artı-değeri arttırmak. Düzenleme Okulu'nun Fordizmi yoğun birikim olarak nitelediğini, yoğun birikimi üretim alanında tanımlayan temel kategorinin ise görelî artı-değer üretimi olduğunu yukarıda kaydetmiştik. Kısaca tanımlanacak olursa, görelî artı-değer üretimi, üretim yöntemlerinin etkinleştirilmesi sonucunda emekgücünün yeniden üretimi için gerekli malların değerinin düşürülmesi sayesinde artı-değer oranının yükseltilmesi ve böylece artı-değer miktarının artırılması anlamına gelir. Öyleyse,

⁵ Taylorizm konusunda ayrıntılı bilgi şu yazımızda bulunabilir: "Yalın üretim ve esneklik: Taylorizmin en yüksek aşaması", *Devrimci Marksizm*, sayı 3, Mart 2007. Söz konusu yazı, bazı bakımlardan elinizdeki yazının kardeşidir. Düzenleme Okulu burada ekonominin bütünü ("birikim rejimi") ve düzenleme tarzı konusundaki fikirleri temelinde eleştirilmektedir. Ekolün, üretim alanında, özel olarak da emek sürecinde yaşananlar konusundaki fikirleri ise yukarıda anılan yazımızda eleştirilmiştir. Fordizm kavramına yönelttiğimiz reddiye, bu ikisinin birden katkıda bulunduğu bir sonuçtur.

görelî artı-değer üretiminin gerçekleşebilmesi için Taylorizmin ve Fordizmin üretkenlik artışı sağlayan yöntemlerinin işçilerin tükettikleri malların üretimine uygulanması gerekir. Düzenlemecilere göre, bunun gerçekleşebilmesi için, bu yöntemlerin uygulanmasıyla elde edilecek kitlesel üretimi eritebilecek bir kitlesel tüketim talebi oluşmalıdır. Bu ise işçilerin ücretlerinin yükseltilmesi yoluyla kitle tüketiminin mümkün hale gelmesini varsayar. Dolayısıyla, Düzenleme Okulu’nun teorik çerçevesinde, istikrarlı bir Fordist üretimin ikinci temel özelliği işçi sınıfının yüksek tüketim kapasitesidir. Örneğin, düzenlemecilerden Lipietz, üretkenlik artışına kabaca eşitlenen bir ücret düzeyi artışını “otuz şanlı yıl”ın bir koşulu olarak açıkça belirlemektedir.⁶ Zaten yukarıda da söz edildiği gibi, Ford’un ilk montaj hattını kurduğu 1914 yılından İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde birikimin istikrar kazanamamasının nedeni de bu kitle tüketiminin yerleşmemesidir.

Fordist düzenleme tarzı: Kitle tüketimi için yüksek ücretlerin oluşması gerekliliği, Fordizmin istikrarı açısından yüksek ücretleri güvence altına alacak bir dizi kurumsal yapının oluşmasını da gerekli kılar. Düzenlemecilere göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan toplumsal ve politik biçimlenme bu ihtiyacın bir ürünüdür. Toplam talebi destekleyen Keynesçi para ve maliye politikaları, işçi sınıfının ve öteki emekçi kitlelerin çalışamayan kesimlerinin belirli bir asgari gelir düzeyini tutturmasını ve bazı tüketim ihtiyaçlarının (sağlık, eğitim vb.) toplumsallaşmasını getiren “refah devleti” uygulaması ve en önemlisi yüksek ücret düzeylerinin oluşmasını sağlayan sendika ve toplu sözleşme düzeni, düzenlemecilere göre hep Fordist üretimin kitle tüketimi ihtiyacının karşılanmasını sağlayan düzenleme tarzının kurucu unsurlarıdır.

3. Genel bir değerlendirme

Bu genel özet temelinde Düzenleme Okulu’nun Fordizm teorisinin bir ilk genel değerlendirmesine geçmeye hazırız. Her şeyden önce, bir emek süreci olarak Fordizmin Taylorizmin bir alt başlığı olarak ele alınabileceği, Taylorizmin kendisinin ise, Marx’ın sermayenin emek üzerinde gerçek boyunduruğu olarak andığı, kapitalistlerin emek sürecinin denetimini bütünüyle ele geçirmeye, insanın doğayla ilk ve en temel ilişkisinin kurulduğu üretim alanını sermayenin taleplerine göre biçimlendirmeye yönelik tarihsel

6 Alain Lipietz, “The Globalization of the General Crisis of Fordism”, yayınlanmamış tebliğ, 1984, s. 8. Lipietz bunun yanısıra hiçbir anlam ifade etmeyen, hatta terimleri karşılıklı olarak ölçülemeyecek değişkenlere başvuran bir koşul daha ileri sürüyor: Üretim araçları üreten kesimlerin ortalama büyüme hızının teknik değişim hızına eşitlenmesi. Ancak bu tuhaf koşula literatürde başka yerde rastlamak mümkün olmadığı için bunu bir kenara bırakabiliriz.

mücadelesinin bir biçimi, belki de bir üst noktası olduğu vurgulanmalı. Yani bir emek süreci kategorisi olarak Fordizmin özgülüğünden söz etmek son derecede zor. Bu noktayı daha önce ayrıntısıyla ortaya koyduğumuz için burada buna girmiyoruz.⁷

Ancak, bir emek süreci olarak Fordizm kategorisinin meşru olmayan biçimde genişletilmesinden çok daha önemlisi, Düzenleme Okulu'nun Fordizmi aynı zamanda kitle tüketimine bağlı biçimde tanımlamasıdır. Bu nokta Düzenleme Okulu'nun Aşıl topuğudur. Düzenleme Okulu, bu teziyle bütün iktisadi yaklaşımının bir eksik tüketim teorisine yaslandığını ortaya koymaktadır. Bu yanıyla bu okul bütün uzun genişleme döneminde Marksist iktisadi tahlili Keynesçi teorinin etkisiyle bir eksik tüketim teorisi etrafında biçimlendiren son derece yaygın bir yaklaşımın daha geç aşamada ortaya çıkmış bir temsilcisidir. Sorunun hem Düzenleme Okulu'nda, hem de genel olarak Marksizm içinde taşıdığı belirleyici önem dolayısıyla aşağıda bu konu üzerinde ayrıntılı biçimde duracağız.

Düzenleme Okulu'nu, tahlilini ekonomi alanıyla sınırlı tutmayarak üstyapıdaki faktörleri de ele aldığı için övgüye layık görmek oldukça yaygındır. Oysa üstyapının işin içine sokulmasını sağlayan düzenleme kavramının kendisi aslında eksik tüketim teorisinin boşluklarını ve çelişkilerini ortadan kaldırmak amacıyla teoriye sokulmuş bir *deus ex machina*'dır.⁸ Okulun önemli temsilcilerinden Lipietz, düzenleme tarzının, “üretim koşullarının (...) dönüşümü ile tüketim koşullarının dönüşümü arasında belirli bir karşılıklılık” sağlama işlevine sahip olduğunu söylerken,⁹ aslında düzenlemenin (tekelci düzenlemenin) kapitalizm içindeki işlevinden söz etmek yerine kendi okulunun teorisindeki işlevini itiraf etmiş oluyor. Bu kurtarıcı kavram temelinde Düzenleme Okulu'nun İkinci Dünya Savaşı sonrası kapitalizminin yapılanmasına, yani Keynesçiliğe, “refah devleti”ne ve toplu sözleşme düzenine ilişkin yaptığı açıklamalar bütünüyle yanlış ve yanıltıcıdır. Bu genel yanlış perspektif içinde en önemli sorun ise bütün bunların sınıflar arası bir “uzlaşma”nın ürünü olduğuna ilişkin tezdır.

Düzenleme Okulu, tam da İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminin dinamiklerini yanlış anladığı için 1974-75'ten itibaren dünya kapitalizminin içine düştüğü krizin mantığını ve gelişme olasılıklarını kavrayamamıştır.

7 Bkz. “Yalın üretim ve esneklik...”, a.g.m. özellikle s, 144-145.

8 *Deus ex machina*: Tiyatroda, sahneye yukarıdan bir makina aracılığıyla indirilen ve faniler açısından içinden çıkılamayacak kadar çapraşık hale gelmiş oyun konusunu çözen tanrı.

9 Alain Lipietz, “Behind the Crisis: The Exhaustion of a Regime of Accumulation. A 'Regulation School' Perspective on Some French Empirical Works”, *Review of Radical Political Economics*, cilt XVIII, Bahar-Yaz 1986, s. 15-16. Aktaran Brenner/Glick, a.g.m, s. 48.

Krizin açıklanmasında ortaya çıkan teorik eklektizm okulunun teorik yapısının çürüklüğünün bir ürünü ve göstergesidir, ama en önemlisi bu değildir. Çok daha önemli olan, düzenlemecilerin, saplandıkları Keynesçilik dolayısıyla krizin yarattığı depresyon eğilimini kavrayamamaları ve uluslararası sermayenin krize çözüm stratejisi olarak benimsediği yeni-liberal taarruzu uzun süre ancak yüzeysel biçimde değerlendirmeleridir.

Nihayet ve belki de en önemlisi, kapitalizmin temel yapısından kaynaklanan genel hareket yasalarının Fordizmle birlikte değiştiği sonucuna ulaşarak kendi teorilerinin temellerine ters düşmekte, “üretim tarzının değişmez çekirdeği”nin değişmezliğini ortadan kaldırmaktadırlar. Post-Fordizm teorisiyle birlikte bu yeni doruklara ulaşacaktır. Bu yaklaşım aslında masum değildir: Kapitalizmin sınıf antagonizmalarından kaynaklanan hareket yasalarının ortadan kalktığı ileri sürülmesi, kapitalist sistem içinde uzlaşma çözümleri aramanın kapısını açar. Bu kapıdan geçerek sınıf işbirliğinin teorisyenliğine soyunan düzenlemecilerin sayısı hiç de az değildir.

4. Eksik tüketim teorisi ve Marksizm

Kapitalizmin ürettiği mal ve hizmetlerin kitlelerin yoksulluğu dolayısıyla alıcı bulamaması anlamında eksik tüketim teorisinin iktisat teorisinde her çağda temsilcileri olmuştur. Bu teorinin Marksizm dışındaki temsilcileri, her üretim düzeyinin zorunlu olarak kendisini eritebilecek bir talebi otomatikman yaratacağını (19. yüzyıl başı Fransız iktisatçısı Jean-Baptiste Say’ın adından gelen ünlü Say Yasası) ileri süren karşıtlarına göre, en azından gerçekçilik içeren bir üstünlük taşırlar. Bunlar arasında tarihsel olarak en önemli etkiyi bırakmış olanlar, 19. yüzyılda kapitalizmin küçük burjuva bir perspektiften eleştirisini yapmış olan Fransız iktisatçısı Sismondi ile Ricardo’nun çağdaşı ve arkadaşı ünlü Malthus, 20. yüzyılda ise emperyalizm teorisine burjuva bir bakış açısından katkıda bulunan Hobson olmuştur. Keynes’in de bir eksik tüketim teorisyeni olduğu konusunda varolan yaygın kanının yanlış olduğuna aşağıda değineceğiz.

Eksik tüketim teorisi Marksistler için ilk bakışta aldatıcı bir çekicilik taşır. Düşünsenize, öyle bir teori sözkonusu ki kapitalizmin krizlerini ve işleyiş bozukluklarını kitlelerin, en başta da işçi kitlelerinin yoksulluğu temelinde anlamaya çalışıyor. Yani kapitalizmin sorunlarını doğrudan doğruya bu üretim tarzının sınıf doğasına bağlıyor. Bu teori doğru olsaydı, bu sorunların ortadan kaldırılmasının yolu olarak kapitalizmin kendisinin ortadan kaldırılmasını savunmak ne kadar kolaylaşırdı! Ne var ki, aslında mesele bu kadar basit değil. Birazdan ayrıntısıyla göreceğimiz gibi, eksik tüketim teorisi sınıf ilişkilerini

yalnızca bölüşüm ve dolaşım alanlarında kavradığı, esas belirleyici olan üretim alanından uzak durduğu içindir ki, bu teoriden hareketle geliştirilen politikalar daima **reformist** olmuş, bölüşümün daha eşitlikçi olmasını talep etmekten öteye geçememiştir. Eksik tüketim teorisini savunanlar arasında elbette, en başta Rosa Luxemburg olmak üzere, devrimciler de vardır. Ama onların politik görüşleri, ekonomik görüşlerinden türemez, iki alan arasında ciddi bir kopukluk vardır. Başka türlü söylendiğinde, bir eksik tüketim teorisini devrimci bir politikayı benimsiyorsa, bu, benimsediği iktisadi teori temelinde değil ona **rağmen** olur.

Marksizm alanında eksik tüketimcilik hep varolmuştur. Ama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra eksik tüketimcilik Marksistlerin iktisadi tahlillerine neredeyse bütünüyle hakim olmuştur. Bunun elbette ciddi istisnaları vardır. Ama genel bir eğilim olarak eksik tüketim teorisi dönemin çeşitli Marksist okullarına damgasını vurmuştur. Bu okullardan bazılarını hatırlatmak sorunun derinliğini ortaya koymaya yeter. Amerika'da (ve dünyada) büyük etki yaratan “tekelci kapitalizm” okulu (esas olarak *Monthly Review* dergisi çevresindeki yazarlar, en başta da Paul Baran ve Paul Sweezy¹⁰) ve Sovyetler Birliği'nde, Fransa'da ve İngiltere'de “tekelci devlet kapitalizmi” okulu¹¹, bu dönemin etkili okullarıydı. Bunlara 1970'li yıllarda kriz daha yeni başlarken geliştirilen ve son yıllara bütünüyle damgasını vuran Düzenleme Okulu'nu eklersek, eksik tüketimin etkisinin ne kadar yaygın olduğunu kavrayabiliriz.

Bunun elbette bir nedeni var. Kapitalizm 1930'lu yıllarında tarihinin gördüğü en büyük krizi yaşarken Marksistlerin önemli bir bölümü bu üretim tarzının artık bir daha canlı bir sermaye birikimi ve güçlü bir büyüme yaşayamayacağına ikna olmuştu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin yeniden yapılanması ve Keynesçi politikaların benimsenmesi uzun bir büyüme dönemiyle çakışınca, çoğu Marksist, Keynesçi devlet harcamalarını bu büyümenin esas belirleyici etkeni olarak görme eğilimine girdi. Burjuva toplumunun o dönemdeki genel düşünsel atmosferi içinde Keynesçilik üzerine yaratılan mistifikasyona direnmek zaten güçtü. Dolayısıyla, dönemin Marksistlerinin ezici bir bölümü Keynes ile Marx arasında bir ara yol bulmaya yöneldiler. Marksist alanda kalarak Keynesçi olmanın en elverişli yolu elbette eksik tüketim teorisini benimsemektir. Bunun nedeni Keynes'in kendisinin bir eksik tüketim teorisini olması **değildi**. Ama Keynes kapitalizmin krizlerine

10 Paul Baran/Paul Sweezy, *Monopoly Capital*, Penguin, Harmondsworth, 1973 (orijinal yayını yılı 1966). Türkçesi: *Tekelci Sermaye*, çev. Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2007.

11 Örnek olarak Paul Boccard, *Etudes sur le capitalisme monopoliste d'Etat, sa crise et son issue*, Editions Sociales, Paris, 1974, 2. edisyon ve David Purdy, “The Theory of the Permanent Arms Economy. A Critique and an Alternative”, *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, Bahar 1973.

(onun terimini kullanırsak “eksik istihdam durumu”na) toplam talep eksikliği açısından yaklaşıyordu. Buradan, mesele Keynes’de öyle ortaya konulmamış olsa bile, talep eksikliğini işçi sınıfının tüketim kapasitesinin sınırlılığıyla açıklamaya ulaşmak tek bir adımda yapılabilecek bir şeydi. Kısacası, savaş sonrası Marksizminde eksik tüketimciliğin hakim konuma yükselmesi, esas olarak Keynesçiliğin Marksizm üzerindeki hegemonyasının bir ürünüydü.

Eksik tüketim teorisinin elbette çeşitli versiyonları vardır. Bütün eksik tüketim teorileri argümanlarını aynı temele yaslamazlar. Ancak bütün bu teorilerin üç ortak yanı vardır. Birincisi, bütün eksik tüketim teorileri kapitalist ekonominin işleyişinde toplam talebin belirleyici unsuru olarak nihai tüketimi, yani tüketicilerin, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptıkları tüketimi alırlar. Kapitalizm, tüketici kitlesinin büyük çoğunluğu olan işçi ve emekçi kitlelerinin tüketim kapasitesini kısıtlı tuttuğu ölçüde, kapitalist ekonomide bir eksik tüketim eğilimi mevcuttur. Başka biçimde söylenirse, toplam talep (başlıca tüketim) hep toplam arzın (üretimin) gerisinde kalma eğilimi taşır. İkincisi, bu eğilim ekonominin gelişmesinin belirli bir aşamasında ortaya çıkmaz, sürekli olarak mevcuttur; yani kapitalizmin sağlıklı işleyişini her an tehdit eder, Üçüncüsü, kapitalizm kendi işleyiş mekanizmaları çerçevesinde kendi ürettiği ürünlere yeterince talep yaratamadığı için, her zaman kendi dışından kaynaklanan ek bir talebe muhtaçtır. Bu ek talep Malthus’ta toprak sahiplerinden, Hobson ve Rosa Luxemburg’da emperyalizmin ilişki kurduğu dış ülkelere, “tekelci kapitalizm” ve “tekelci devlet kapitalizmi” okullarında devlet harcamalarından, Düzenleme Okulu’nda ise işçilere tekeli düzenleme aracılığıyla sağlanan yüksek tüketim kapasitesinden ve “refah devleti”nden kaynaklanır. Yani kaynaklar farklıdır, ama bütün eksik tüketim teorileri için dar anlamda kapitalist ekonominin dışından gelen bir ek talebe ihtiyaç vardır.

Bu yazının sınırları içinde çeşitli eksik tüketim teorilerinin her birini ele alarak eleştirel biçimde tartışmak elbette mümkün değil. Öte yandan, eksik tüketim teorisinin doğasını ve zaafalarını ortaya koyabilmek için bu teori üzerinde bir tartışma yapmak gerekli. Bu yüzden ben burada eksik tüketim teorilerini temsilen Rosa Luxemburg’un yaklaşımını ele alacağım. Luxemburg hem Marksist ekonomi politik eleştirisini çok derinden tanıyan bir teorisyen niteliğiyle, hem de kendi tezleri konusunda hiçbir ikirciklilik taşımayan bir dürüstlüğe sahip olduğu için eksik tüketim teorilerinin tartışılması bakımından en elverişli yazarlardan biridir. Okuyucu, Luxemburg’dan hareketle yapacağımız tartışma içinde eksik tüketim teorisinin, Luxemburg’un ötesinde genel sorunlarını kavrama fırsatını elde edecektir.

Rosa Luxemburg'da eksik tüketim

Luxemburg, yüzyılın başında geliştirdiği emperyalizm teorisini eksik tüketimci bir temele yerleştirmişti.¹² Emperyalizm teorisini kurarken amacı, revizyonizmin babası Edouard Bernstein'in tezlerine cevap vermektir. Bernstein kapitalizmin artık krizlerden kurtulduğunu, çelişkilerinin zayıfladığını, dolayısıyla Marx'ın teorik olarak yanıldığını, devrimin olanaklılığının ortadan kalktığını iddia ediyordu. Luxemburg ise krizleri engelleyen kapitalizmin emperyalizm yoluyla kapitalizm-öncesi üretim tarzlarına sahip toplumlara nüfuz etmesi olduğunu, bütün dünya kapitalistleştiğinde kapitalizmin kaçınılmaz olarak krizlere düşeceğini ileri sürüyordu. Bizi bu yazının amaçları açısından ilgilendiren, Luxemburg'un Bernstein karşısındaki genel haklılığı değil, emperyalizm teorisinin köşe taşı olan eksik tüketimci çerçevesidir.

Luxemburg emperyalizmi incelerken dikkatini sermaye birikimi sürecine yoğunlaştırır. Sorduğu soru şudur: Sermayenin genişleyen yenidenüretimi nasıl gerçekleşir? Bir adım daha ileri giderek soruyu şöyle de sormak mümkündür: Artı-değer taşıyıcısı ya da eşdeğeri olan malları kim satın alır? Bilindiği gibi, Marksist yaklaşımda kapitalist ekonominin bir bütün olarak yenidenüretiminin incelenmesine dayanak olan iki düzey vardır. Bunlardan basit yenidenüretim olarak anılan soyutlama düzeyinde ortaya malların satışıyla (artı-değerin gerçekleşmesiyle) ilgili herhangi bir sorun çıkmaz: Kapitalistler, bu soyutlama düzeyinin tanımı gereği, artı-değerin tümünü kendi tüketimlerine ayırdıkları için artı-değerin taşıyıcısı olan malları onlar satın alırlar. Oysa genişleyen yenidenüretim için bu olanaklı değildir: Bu tür yenidenüretim belirleyici özelliği, kapitalistlerin artı-değerin bir bölümünü tüketmemeleri, yatırım için ayırmalarıdır. Dolayısıyla Luxemburg'a göre ortaya bir sorun çıkar: Yaratılmış toplam değer bir bölümü üretim araçlarının aşınmış ve tüketilmiş bölümünün yerine konması için gerekli harcamalar yoluyla gerçekleştirilir; ikinci olarak işçiler ücretlerini tüketim mallarına harcarlar; kapitalistler ise artı-değerin sadece bir bölümünü tüketime ayırırlar. Ama artı-değerin bir bölümü gerçekleşmemiş olarak kalır.

Öyleyse kapitalist ekonomi kendi içinde kendi üretimi için yeterli mah-

12 Luxemburg emperyalizm teorisini önce 1913 yılında yayınlanan kitabında geliştirmiştir: İngilizcesi *The Accumulation of Capital*, Monthly Review Press, New York, 1968. Türkçesi: *Sermaye Birikimi*, Belge Yayınları, İstanbul, 2004. Daha sonra aldığı eleştirilere cevaben, savaşa karşı çıktığı için düştüğü cezaevinde yazdığı risalede teorisini bir kez daha sergilemiştir: *The Accumulation of Capital – An Anti-Critique*, K.J.Tarback (der.), Monthly Review Press, New York, 1972. İngilizcede bu kitapların her ikisinin de, kendileri eksik tüketimci olarak bilinen Monthly Review çevresince yayınlanmış olması anlamlıdır.

reç yaratamaz. Çözüm kapitalizm-öncesi üretim tarzlarıyla ilişkiye geçmektir. Bu, hem ülke içinde, hem de dış dünyada varolan, kapitalist ilişkiler dışında meta üretimine dayanan alıcıların artı-değerin taşıyıcısı olan malları satın almaları demektir.

Luxemburg’un yalınlığıyla parlayan bu argümanı, eksik tüketim teorilerinin üç temel özelliğini açık biçimde ortaya koyuyor. Birincisi, Luxemburg, artı-değerin gerçekleşmesi için talep kaynakları ararken bütünüyle tüketim harcamaları üzerinde durmaktadır. Toplam talebin tüketime indirgenmesi eğilimi bütün eksik tüketim teorilerinde mevcuttur, ama başka hiçbirinde bu kadar uç bir noktaya taşınmamıştır. İkincisi, kitlelerin tüketim kapasitesinin sınırlılığı yapısal bir özellik olduğu için, eksik tüketim kapitalizm için sürekli bir sorundur, her an çözülmesi gereken bir sorun. Üçüncüsü, kapitalizm, kendi yarattığı olan eksik tüketim belasına çözümü, ancak kendi ekonomik mekanizmalarının dışında bulabilir. Luxemburg`da çözüm somut olarak kapitalizm-öncesi üretim tarzlarıyla ilişkidir, ama her eksik tüketim teorisi farklı biçimde bir dışsal çözümden mutlaka söz eder.

Luxemburg konusundaki tartışmayı geride bırakmadan önce, yukarıda eksik tüketim teorisyenleri konusunda belirtmiş olduğumuz bir başka görüşü de açıklığa kavuşturalım. Eksik tüketim konusuna girerken, bu teoriden hareketle geliştirilen politik programların daima kendini ücret artışı talebiyle sınırlayan reformist bir karakter taşıdığını belirtmiş ve eklemiştik: Bir eksik tüketim teorisyeni devrimci bir politikayı benimsiyorsa, bu, benimsediği iktisadi teori temelinde değil ona rağmen olur. Rosa Luxemburg’un 20. yüzyılın en büyük devrimcilerinden biri olduğu kuşku götürmez. Öyleyse Luxemburg eksik tüketim teorisi ile devrimciliğini nasıl bağdaştırmaktadır? Tam da yukarıda belirttiğimiz gibi, yani politik programını iktisadi analizinden kopararak. Luxemburg’un emperyalizm teorisini revizyonizmin tezlerine karşı, kapitalizmin krizlerinin ortadan kalkmadığını, sadece emperyalizm tarafından ertelendiğini kanıtlamak amacıyla geliştirdiğini belirtmiştik. Emperyalizm, Luxemburg’a göre, bir yandan kapitalizmin pazar sorununu çözerken, bir yandan da ilişkiye geçtiği toplumların kapitalistleşmesiyle sonuçlanacak bir dinamik süreç başlatır. Bu süreç sonucunda bütün dünya kapitalistleştiğinde, kapitalizm artık ilişkiye girebileceği kapitalizm-öncesi bir alan bulamayacağı için krize düşecektir. Öyleyse Bernstein yanılmaktadır: Kapitalizmin devrimci bir biçimde devrilmesi hâlâ mümkündür ve gereklidir.

Luxemburg’un vardığı sonuç açıktır, ama beraberinde bir başka soruyu davet etmektedir: Devrimci, bütün dünyanın kapitalistleştiği aşamaya kadar ne yapmalıdır? Bu sorunun ne kadar ciddi olduğu, 80’li yıllardan beri Marksizm içinde emperyalizmin bütün dünyayı kapitalistleştirene kadar ilerici bir rol

oynayacağı, dolayısıyla politik olarak desteklenmesi gerektiği yönünde güçlü bir eğilimin gelişmesinden de anlaşılabilir. Yani burada artık reformizm değil, emperyalizme soldan destek söz konusu olabilmektedir!¹³ Elbette bu tür görüşler Rosa Luxemburg'un katılmak bir yana, karşısında şiddetle mücadele verdiği görüşlerdir. Dolayısıyla Luxemburg şu sonuca varır: Emperyalizm bütün dünyayı kapitalistleştirince kapitalizm bir bütün olarak krize düşecektir, **ama** devrimci proletarya elbette o güne kadar beklemeyecek, kapitalist düzene çok daha önce devrimci biçimde son verecektir. "Ama" sözcüğünün altını çizmem boşuna değil: Bu bağlaçta, Luxemburg'un ekonomik teorisiyle politik programının birbirinden kopuşunun ifadesini buluyoruz. Düşünün: Eğer kriz devrim için gerekli değilse, proletarya nihai krizden önce kapitalizmi süpürecekse, Bernstein'in kriz yokluğu teorisini çürütmek için bu kadar incelikli bir emperyalizm ve eksik tüketim teorisine ne gerek var? Kriz olmasa da devrimin olacağını teorik olarak göstermek yeterlidir! Öyleyse Luxemburg'un ekonomik teorisi devrimci pratiği açısından gerekli değildir.

Ne var ki, birazdan göreceğimiz gibi, reformistler, sol sosyal demokratlar ve resmi Stalinist komünist partilerin temsilcileri için eksik tüketim teorisi politik programlarını haklı göstermek için kullandıkları gerçek bir temeldir.

Üretim, dolaşım, eksik tüketim

Ekonomi politiğin Marksist eleştirisi açısından tüketimin ekonominin işleyişindeki yeri ve rolünü ele alırken yapılması gereken ilk ayırım üretim ve dolaşım arasındadır. **Üretim** insanın ihtiyaçlarını doğrudan ya da dolaylı biçimde karşılayacak yararlı nesnelere doğanın dönüştürülmesi yoluyla elde edilmesidir. Sermaye üretim sürecini ele geçirince sürecin bütün amacı değer ve artı-değer üretimi haline gelir. Artı-değerin tamamı üretim içinde üretilir. Öte yandan, kapitalizm bütün toplumsal ve ekonomik faaliyeti metalaştırdığı için, üretilen herşeyin satılması, kullanılacak herşeyin de satın alınması gerekir. Bu alım ve satım işlemlerinin bütününe, yani metalar ile para arasında yer alan biçim değişikliklerinin tümüne **dolaşım** adı verilir. Dolaşım sadece metaların paraya ve paranın metalara biçimsel dönüşümünü içerdiği için bu alanda ne değer yaratılır, ne de artı-değer.

Bu yüzden kapitalist üretim tarzında belirleyici alan, sermayenin hayat kaynağı artı-değerin ortaya çıktığı alan olan üretimdir. Sermayenin tarihsel hareketi, doğrudan üretim sürecine ait bir dizi tahlil aracılığıyla kavranabilir

¹³ Bu yaklaşımın en önemli ismi *Imperialism: Pioneer of Capitalism* (Verso, Londra, 1980) başlıklı kitabıyla Bill Warren'dır. Sorunu başka bir yazımda ayrıntılı olarak ele almıştım. Bkz. "Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme", *Onbirinci Tez*, 3, Mayıs 1986.

ancak. Ne var ki, bu, dolaşımın sermayenin yenidenüretimi açısından önem taşımadığı anlamına gelmez. Artı-değerin yaratılması yetmez, gerçekleşmesi de gerekir. Yani metallerin üretilmesi yeterli değildir, satılmaları ve yeniden paraya çevrilmeleri sermaye birikiminin bir önkoşuludur. Dolayısıyla, üretimin önceliğini vurgulamak, dolaşımın hiçbir önemi olmadığını söylemek anlamına gelmez. “Ücretli emeğe dayanan üretim olarak sermaye, dolaşımı, hareketin bütününün zorunlu koşulu ve uğrağı olarak varsayar.”¹⁴ Bu yüzden ki, *Kapital*'in birinci cildini sermayenin doğrudan üretim sürecinde nasıl yaratıldığına incelenmesine hasreden Marx, sermayenin bir bütün olarak yenidenüretimine el attığında dolaşım süreci ile uğraşmaya başlar. Bu yenidenüretimin tahliline giriştiği *Kapital*'in ikinci cildi, aynı zamanda sermayenin dolaşımı üzerine bir incelemedir. Bunun önemi, dolaşımın kapitalist üretim için bir engel oluşturabilecek farklı bir alan olduğunu daha baştan saptamaktır.

Bir kez bu temel noktayı saptadıktan sonra dikkatimizi eksik tüketim tezine çevirebiliriz. Üretim ile dolaşım ilk bakışta birbirlerine bütünüyle dışsal birer süreçtir. Tekil sermaye açısından bakıldığında sorun gerçekten de böyledir. Tekil sermayenin kendi dışında akıp giden bir hayat vardır: Piyasanın nasıl davranacağı kendi faaliyetinden büyük ölçüde bağımsızdır, dolayısıyla yapması gereken bu dışsal sürece kendini en iyi biçimde uyarlamaktır. Toplumsal sermayenin bütünü açısından bakıldığında ise durum değişir. İlk bakışta, dolaşım üretimden bağımsız olarak varolan ve ona bir dizi engel çıkaran bir süreç gibi görünür. Bu engellerin biri de eksik tüketicilerin sözünü ettiği tüketimdir. Marx tüketimin dolaşım içinde sermayenin bir engeli olarak ortaya çıkabileceğini açıkça kaydeder.¹⁵ Ne var ki, henüz bu bir ilk görünüştür. Dolaşım bu aşamada henüz **sermayenin dolaşımı** haline gelmemiştir, içinde sermayenin de yer aldığı bir “**basit dolaşım süreci**”dir. Yani henüz sermayenin damgasını yememiş, onun özgül karakterini taşımayan bir dolaşım süreci. Marx'ın deyişiyle, “sermaye daha dolaşımın (mübadele-nin) belirleyicisi olarak değil, sadece uğraklarından biri olarak görünmektedir.”¹⁶ “Basit dolaşım süreci” ile “sermayenin dolaşım süreci” arasındaki daha bu ilk ayırmada Luxemburg'un ve bütün eksik tüketicilerin hatasının kaynağını sezmeye başlıyoruz: Bütün bu yazarlar, dolaşım sürecini sermayenin üretimini ve yenidenüretimini bir anı (momenti) olarak kavramak yerine, sermayenin üretimine tümüyle **dışsal**, yabancı, dolayısıyla onun doğası açısından bütünüyle raslantısal bir basit dolaşım süreci olarak bakmışlar, ser-

14 Karl Marx, *Grundrisse*, Penguin, Harmondsworth, 1973, s. 406.

15 A.g.y., s. 404-405.

16 A.g.y., s. 403.

mayenin kendi karakterinin belirlediği bir dolaşım sürecinin farklı bir nitelik kazanabileceğini gözden kaçırmışlardır.

Öyleyse şimdi sermayenin özgül karakterinin belirlediği bir dolaşım sürecinin basit dolaşım sürecinden nasıl farklılaşabileceğini görelim. Bu farklılığın ilk unsuru, basit dolaşım sürecinin kendi içinde dolaşımın genişlemesine yönelik herhangi bir içkin dinamik içermemesine karşın, sermayenin dolaşım sürecinin, sermayenin doğası gereği, **sürekli genişleyen bir dolaşım alanı** dinamiğini yaratmasıdır. Böylece birinden ötekine geçerken, daha önce sabit bir büyüklük olan dolaşımın hareket halinde bir büyüklüğe dönüştüğünü görüyoruz. Bu değişiklikte birlikte, dolaşım sermayenin üretiminin bir anı olarak görünmeye başlar. Neden? Çünkü **üretimin kendisi bir ek talebi ortaya çıkarır**.¹⁷

Bunu kavrayabilmek için Marx'ın *Kapital*'in 2. cildinde yenidenüretimi incelerken ortaya koyduğu bir gerçeği hatırlamak yeterlidir. Bütün artı-değerin kapitalist sınıf tarafından tüketildiği bir soyutlama olarak ele alınan basit yenidenüretimden farklı olarak, genişleyen yenidenüretim artı-değerin bir bölümünün yeniden sermaye olarak yatırılması anlamına gelir. Bu tam da sermaye birikiminin kendisidir: Öyleyse, genişleyen yenidenüretim bizatihi sermaye birikimini içerir. Sermaye birikimi, yani artı-değerin bir bölümünün sermaye olarak yatırılması, eski değişmez sermayenin (binalar, makina ve teçhizat, ham ve ara maddeler vb.) aşınan ve kullanılan bölümünün yerine konulmasından öteye, **yeni bir değişmez sermaye talebinin doğması** anlamına gelir. Aynı zamanda, eski sermayenin istihdam ettiği işçilere ödenen ücretlere (değişken sermayeye) ek olarak, yeni yatırımlarda istihdam edilecek işçilere ödenecek ücretler dolayısıyla ek bir talep kaynağı olacaktır yeni yatırım. Kısacası, sermaye birikiminin kendisi, ek değişmez ve değişken sermaye harcaması yoluyla, hem üretim, hem de tüketim araçlarına ek bir talep doğması demektir. Birikim, yani sermayeye sermaye katmak, ücretli emeğin sömürüsü üzerinde yükselen sermayenin bizatihi doğasında var olduğuna göre, sermayenin karakterinin belirlediği dolaşım süreci, yani sermayenin dolaşım süreci, basit dolaşım sürecinden farklı olarak, bu ek talep dolayısıyla, **kendi içinde**, sürekli olarak bir genişleme dinamiği taşıyacaktır.

Burada Luxemburg'un ve bütün eksik tüketim teorisyenlerinin hatasının temel kaynağını görüyoruz. Luxemburg, kapitalistlerin artı-değerin bütününe tükettikleri basit yenidenüretimden genişleyen yeniden üretime geçildiğinde, kapitalistlerin tüketmedikleri artı-değer bölümü için talebin nereden geleceğini anlayamıyordu. Çünkü talebi (üretim araçlarının aşınan ve tüketilen kısmının yerine konulması dışında) tüketimle özdeşleştiriyordu. Oysa kapitalist üretim

¹⁷ A.g.y., s. 420.

tüketim için değil, üretim için üretilir. Sermayenin hakim olduğu bu üretim tarzında **talep artışının esas kaynağı tüketim değil üretimin ihtiyaçlarıdır**. Tüketim talebi doğuyorsa, bu bile sermaye işçi istihdam ettiği için doğuyordur. Dolayısıyla, bir kez ek sermaye talebini dışlarsanız, sermaye birikimini, yani genişleyen yenidenüretimi dışlamışsınız demektir. Yani, ilk kez Buharin’in formüle ettiği biçimde söyleyecek olursak, Luxemburg, genişleyen yenidenüretimi varsayım yoluyla dışladığı için, bu varsayımdan hareketle ulaşılan sonuç, zorunlu olarak, kapitalist ekonominin kendi sınırları çerçevesinde genişleyen yenidenüretimin olanaksız olduğudur.

Sermayenin dolaşım sürecini, basit dolaşım sürecinden farklı olarak, içkin biçimde dinamik ve genişleyen bir süreç haline getiren ikinci unsur **kredidir**. Basit dolaşım süreci, sermayenin üretimine dışsal bir süreç olarak sermayenin yenidenüretimine sürekli engeller yükseltebilir demiştik. Ancak sermaye, gelecekte üretilecek artı-değere karşılık ödünç verilen fonlar niteliğiyle kredi aracılığıyla fazladan bir talep oluşturarak bu engelleri hiç olmazsa bir süre için ortadan kaldıracak bir kapasite yaratır. Sermayenin dolaşım alanını kredi aracılığıyla genişleterek gerçekleşme sorunlarına bir süre için çözüm yaratmasının en yalın örneği uluslararası kredidir. Emperyalist ülkelerin mali sermayesinin bağımlı ülkelere verdiği krediler en azından bir bölümüyle emperyalist ülkelerin mallarına bir ek talep unsuru oluşturur. Bu durumda Amerikan, İngiliz, Alman, Japon vb. sermayesi, hem alıcı, hem de satıcı konumundadır. Yani sermaye bir yandan üretmekte, bir yandan da kredi aracılığıyla bu üretime ek talep yaratmaktadır.¹⁸

Öyleyse kaçınılmaz olarak şu sonuca varıyoruz: Kapitalist üretimde emekçi kitlelerin tüketim kapasitesinin sınırlılığına rağmen sürekli bir ek-sik tüketim eğilimi yoktur. Sermaye, koşullar uygun olduğu sürece, gerek sermaye birikiminin kendisinin yarattığı ek talep temelinde, gerekse kredi mekanizmaları yoluyla, genişleyen yeniden üretimin gerçekleşmesine olanak sağlayacak bir toplam talep yaratma kapasitesine sahiptir. **Eksik tüketim kapitalizmin hareket yasalarından biri değildir**.

Aşırı üretim ve eksik tüketim

Buraya kadar söylenenler, kapitalizmin, yatırım ve kredi yoluyla genişleyen bir dolaşım alanı ya da pazar yaratma kapasitesi olduğunu ve sürekli bir eksik tüketim tehdidiyle karşı karşıya olmadığını ortaya koymakla birlikte, yanlış bir izlenim yaratmaya da müsaittir. Bu mekanizmalar yoluyla

¹⁸ Bkz. *Grundrisse*, a.g.y., s. 416.

la üretimin talep sorunuyla karşılaşmadan sürdürülme olasılığı, kapitalizmin hiçbir zaman bir gerçekleşme ya da pazar sorunu ile karşılaşmadığı anlamına mı gelir? Elbette hayır. Bunu söylemek, kapitalizmin hiçbir zaman krizlerle karşılaşmadan sonsuza kadar kendini sorunsuz biçimde yeniden üretebileceği anlamına gelirdi.

Yukarıda belirtildiği gibi, burjuva iktisadının Say Yasası'ndan hareket eden ana geleneği, her üretimin kendi talebini yarattığını ileri sürerek toplam arz ile toplam talep arasında bir uyumsuzluğu mantıksal olarak dışlıyor, böylece kapitalizmde dolaşımdan kaynaklanacak bir gerçekleşme sorununu olanaksız hale getiriyordu. Marx bu görüşü "saçmalık" olarak niteler. Bu, "sermayenin üretim süreci ile gerçekleşme sürecinin dolayumsuz özdeşliğinin öne sürülmesi"dir.¹⁹ Oysa bu ikisi arasındaki birlik, bir özdeşlik değil, diyalektik bir birliktir, yani dolayımlanmış bir birlik. Krizler, özünde, birlik içinde olan bu iki alanın şiddetli biçimde birbirinden ayrılması ile ortaya çıkar.²⁰ Say Yasası, bu ayrılmayı olanaksız hale getirerek krizleri burjuva iktisadının ufku dışına çıkarmış olur.

Say Yasası'nin iddia ettiğinin aksine, kapitalizm dönemsel olarak gerçekleşme sorunlarıyla karşılaşır. Bütün kararların birbirinden bağımsız biçimde verildiği ve daha sonra piyasada onaylanarak toplumsal geçerlilik kazandığı bir sistemde, sermaye birikiminin ve kredi mekanizmasının yarattığı ek talebin üretimin bütününe massedebilecek boyutta olmasını **otomatik biçimde** sağlayacak hiçbir mekanizma yoktur. Dönem dönem toplam arz ile toplam talep arasındaki eşitlik ortadan kalkar ve kapitalizm belirli bir kriz durumuyla karşı karşıya kalır. Bu gerçekleşme sorunlarının temelinde çok çeşitli nedenler yatabilir. Bizim buradaki amacımız kapitalist krizlerin tüketici bir tahlilini yapmak değil. Buradaki amaçlarımız açısından önemli olan şudur: Gerçekleşme krizlerinin patlak vermesinin **dolaysız** nedeni, kitlelerin tüketim kapasitesinin sınırlılığı değil, sermayenin üretim sürecinde karşılaştığı pürüz ve sorunlardır. Yani, basit dolaşım sürecinin kendisine dışarıdan yarattığı engelleri dinamik bir dolaşım süreci yaratarak aşan sermaye, üretim alanında kendi önünde yükselttiği engele çarpar.

Kapitalist ekonominin kısa dönemli konjonktürel dengesizlikleri bir kenara bırakılırsa, krizlerin gerçek nedeni sermayenin organik bileşiminin yükselmesi dolayısıyla kâr oranının dönemsel olarak düşme eğilimidir.²¹ Kapitalistin yeni yatırımlardan amaçladığı, kâr elde ederek sermayesini değerlendirmek,

19 A.g.y., s. 423.

20 K.Marx/F.Engels, *La crise*, Roger Dangeville (der.), Paris, 10/18, 1978, s. 312.

21 Bkz. Anwar Shaikh, "Günümüz Dünya İktisadi Bunalımı: Nedenleri ve Anlamı", *Onbirinci Tez*, 1, Kasım 1995.

yani büyütme olduğuna göre, üretimde elde edilen kâr oranı düştükçe kapitalistin sermayesini yatırma eğilimi de gerileyecektir. Böyle bir duruma Marx **sermayenin aşırı birikimi** adını verir. İşte gerçekleşme sorununa esas yol açan budur. Genişleyen yenidenüretimi hatırlayalım: Bunu olanaklı kılan, sermaye birikiminin yarattığı ek değişmez ve değişken sermaye talebiydi. Bir kez kâr oranının düşüklüğü dolayısıyla sermaye birikimi, yani elde edilen artı-değerin sermayeye dönüştürülmesi durursa, sermayenin dolaşım sürecinin dinamik karakteri de ortadan kalkacak, toplam talep toplam üretime göre yetersiz kalacak ve ortaya bir aşırı üretim durumu çıkacaktır. **Her kriz mutlaka bir aşırı üretim (ve aşırı kapasite) krizidir.** Bunun anlamı, her krizin ortaya bir aşırı üretim krizi olarak çıkması, sermayenin yenidenüretimindeki tıkanıklığın kendini ortaya bu biçimde koymasıdır. Yoksa toplam üretim ile toplam talep arasındaki dengesizliğin krizin dolaysız nedeni olması değil.

Elbette, kâr oranının düşüşüyle birlikte üretim bıçak gibi durmaz. Burada sermayenin dolaşım sürecinin dinamik bir genişleme potansiyeline kavuşmasının ikinci temel nedenini hatırlamak gerekiyor. Kredi mekanizması gelecekte üretilen artı-değer karşılığında dolaşım alanına ek bir talep sokarak piyasanın canlılığını bir süre için sürdürebilir. Ne var ki, kâr oranında üretim alanından kaynaklanan düşüşün temel nedenleri giderilmedikçe, dolaşım alanındaki bu genişleme bir süre sonra temelsiz bir şişme halini alacaktır. Marx bu duruma **aşırı kredi** adını verir. Kredi gelecekteki artı-değer karşılığında verildiğine göre, sermaye üretim alanından uzak durdukça gelecekte krediyi karşılayacak yeterli miktarda artı-değer üretilmeyecek demektir. Bu kendini ortaya koydukça, kredi de bir çözüm olmaktan çıkar. Para üretimden kopar ve hayali sermayenin başdöndürücü dünyasında üretimde temellenmeyen bir şişkinlik, finansal çöküş ve depresyonun koşullarını hazırlamaya başlar.

Özetleyecek olursak, kapitalizmin krizlerinin esas nedeni, sermayenin üretim alanındaki değerlenmesinde karşılaştığı sorunlardır. Bunlar yatırımları yavaşlatarak, hatta durdurarak dolaşım alanında bir tıkanıklığa ve toplam talebin toplam üretime oranla yetersizliğine yol açar. **Krizin ortaya aşırı üretim biçiminde çıkması bize eksik tüketim teorisinin maddi temelini verir.** Her kriz kendini mutlaka bir talep eksikliği biçiminde ortaya koyar; ama eğer kitlelerin satın alma gücü yeterli olsaydı, ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli bir talep yaratacakları açıktır. Bu anlamda, krizin hiç değişmeyen bir koşulu kitlelerin tüketim ihtiyaçlarını karşılayacak satın alma kapasitesine sahip olmamalarıdır. Marx’ın bütün krizlerin nihai nedeninin kitlelerin alım gücünün sınırlı olması olduğunu söylerken sözünü ettiği işte tam da budur. Eksik tüketiciler buradan kitlelerin alım gücünün sınırlılığının krizlere yol açan dolaysız neden olduğu sonucuna sığınır. Böylece, başka zamanlarda,

kitlelerin alım gücü yine sınırlı olduğu halde kapitalizmin neden son derece canlı bir sermaye birikimi ve büyüme sağladığını açıklama olanağını tümüyle yitirirler. Kitlelerin ihtiyaçlarına oranla satın alma gücünün sınırlılığı, kapitalizmin yapısal bir özelliğidir. Ama kendi başına ne canlı büyüme dönemlerini, ne krizleri, ne de birinin diğerine dönüşmesini açıklamaya muktedirdir.

Keynes

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Marksistlerin ekonomiye yaklaşımında Keynesçiliğin hegemonik etkisinin belirleyici olduğuna yukarıda değinmiştim. Bu hegemonik etki yer yer Keynes'in ve Keynesçiliğin açık biçimde yüceltilmesine kadar uzanır. (Bunun Düzenleme okulu bağlamında açık örneklerine aşağıda değineceğiz.) Ama burada çok büyük bir ironi vardır: Çünkü Keynes'in kendisi, eksik tüketimci denebilecek bir teorik çerçeveye sahip değildir; daha da önemlisi, eksik tüketicilerin sol Keynesçiliğinde olduğu gibi işçi dostu falan da değildir. Türkiye solunda yeni-liberalizmin yükselişiyle birlikte Keynes ve Keynesçilik konusunda yanılısamalar yaygınlaştığı için bu konuya kısaca değinmekte yarar var.

John Maynard Keynes, İngiliz burjuva entelicensiyasının seçkin bir temsilcisidir. Bir burjuva aydını olarak Keynes'in düşünce tarihindeki yerini anlayabilmek için özellikle Keynes'in en büyük yapıtını²² verdiği 30'lu yıllardaki dünya durumunu hatırlamak gerekir. Bu dönem kapitalist dünyada üretimin hızla gerilediği, iflasların yaygınlaştığı, işsizliğin görülmemiş düzeylere tırandığı Büyük Depresyon dönemidir. Bunun politik sonucu politikadaki kutuplaşma ve burjuvazinin komünizm tehlikesine alternatif çözüm olarak baktığı faşizmin yükselmesidir. Kapitalist dünyadaki bu çalkantıya karşılık, Ekim devriminin ürünü olan Sovyetler Birliği planlı bir ekonominin olanakları sayesinde aynı dönemde tarihte az görülmuş büyüme hızlarına erişmiştir.

Keynes, bu gidişatın kapitalizmin geleceği açısından büyük tehlikeler yarattığını görebilmiş bir düşünürdür. Öte yandan, 19. Yüzyılın başında formüle edilen ünlü Say Yasası'ndan kendi gününe kadar, burjuva iktisadının ana damarında kapitalizmin krizlerinin teorileştirilmesini bile engelleyen bir dogmatizm olduğunu da görmektedir. Bu dogmatizmin kriz sorununu ideolojik olarak hasıraltı edebileceğini, ama gerçek dünyada kapitalizm için ölümcül bir tehlike yaratan krizle boğuşmak ve ona bir çözüm bulmak açısından da

22 John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan St Martin's Press, Londra, 1979 (orijinal yayın yılı 1936). Türkçesi: *Genel Teori. İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.

tam anlamıyla bir engel olduğunu kavramaktadır. Bu yüzdendir ki, başka bir çalışmamda, kapitalizmin krizleri karşısında burjuva iktisadına hakim olan **dogmatik** geleneğin karşısında Keynes’in **gerçekçi** damarı temsil ettiğini belirtmiştim.²³ İşte Keynes’in bütün teorik programını belirleyen, kapitalizmi geldiği uçurumun kenarından kurtarma çabasıdır.

Keynes’in 1936 yılında yayınlanan *Genel Teori* kitabı, kapitalizmin, liberallerin savunduğu gibi kendi başına bırakıldığında krizlere girebileceğini ve aktif devlet müdahalesinin bu krizlerden çıkış açısından olumlu bir rol oynayabileceğini ortaya koymak için yazılmıştır. Burada amacımız Keynes’in teorik çerçevesinin sergilenmesi ya da eleştirisi değil. Çok kısaca şunları söylemekle yetinelim. Keynes kriz durumunu (onun dilinde “eksik istihdam durumu”) toplam talebin, ekonominin verilmiş üretim kapasitesinde üretilebilecek toplam ürüne oranla düşük kalmasına bağlar. Toplam talebin unsurları tüketim, yatırım, dış dünyadan gelen talep (yani ihracat) kalemlerinin yanısıra kamu ya da devlet harcamalarını da içerir. Keynes, ekonominin ilk üç kaleme bağlı olarak kendiliğinden ürettiği talebin eksik kalması durumunda devletin para politikası yoluyla yatırımları (ayrıca tüketimi ve ihracatı) canlandırabileceğini, ama bazen bu politikayla da sonuç elde edilemeyeceği için (“likidite tuzağı”), maliye politikası aracılığıyla açık bütçeye dayalı kamu harcamaları yoluyla doğrudan doğruya ek talep yaratabileceğini ileri sürer. Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında Keynes’in bu görüşleri kapitalist dünyada ekonomi politikalarına esin kaynağı olmuştur. Sorunun bu yönüne aşağıda döneceğiz. Şimdilik tartışmayı Keynes’in teorik çerçevesi ile sınırlı tutarsak şu üç noktaya değinmekle yetinebiliriz.

Birincisi, Keynes kendisinin etkisinde kalan Marksist eksik tüketicilerden farklı olarak bir eksik tüketimci değildir. Her ne kadar her ekonomide nihai tüketim toplam talebin çok büyük bir bölümünü oluştursa da, Keynes’e göre ekonominin canlı sermaye birikimi ile kriz arasında gidip gelmesinin esas belirleyicisi bu değildir. Nihai tüketim genellikle büyük salınmalar göstermez ve ekonomik konjonktürü belirlemek yerine onun tarafından belirlenir. Bu o kadar doğrudur ki, Keynesçi çerçevede tüketim toplam ulusal gelirin bir fonksiyonu, bir kesri olarak gösterilir. Keynes için esas oynak değişken, zaman üzerinden büyük salınlımlar gösteren büyüklük, yatırımlardır. Gördüğümüz gibi, burada Marx’ın dolaşımı incelerken vardığı sonuca benzer bir sonuca varıyoruz. Ekonominin canlılık derecesini, krize girip girmediğini esas belirleyen tüketicilerin davranışları, tüketim kapasitelerinin sınırları değil, yatırımlardır, yani artı-değerin ek sermayeye dönüştürülmesinden doğan ek taleptir. Keynes, “eksik istihdam durumu” kavramı çerçevesinde aşırı üretim durumunun teori-

23 “Kriz, Sermayenin Yeniden-Yapılanması, Yeni-Liberalizm”, S.Savran/N.Satlıgan (der.), a.g.y.

sini geliştirmeye çalışmaktadır. Evet, sorunu eksik talebe bağlamaktadır, ama talebin eksikliğini tüketimin sınırlılığıyla özdeşleştirmemektedir.

İkincisi, eksik tüketimin Düzenleme Okulu versiyonundan, bir dizi sol Keynesçi sosyal demokrattan ve Keynesçiliği yüksek ücretlerle özdeşleştiren bir dizi sosyalistin sandığından farklı olarak, Keynes işçi ücretlerinin yükseltilmesinden yana değildir. Keynes'in "neoklasik iktisat" olarak bilinen üretim teorisine alternatif bir üretim teorisi yoktur. Dolayısıyla, bütün "üretim faktörleri"nın (tabii bu fetişleştirilmiş dünyada öteki bütün üretim faktörleri gibi basitçe bir üretim faktörü olarak addedilen emegücünün de) ancak üretime "marjinal katkıları"na eşit düzeyde ödüllendirilmesi durumunda (emekgücü sözkonusu olduğunda, ücretin emeğin marjinal getirisine eşitlendiği durumda) ekonominin dengeye geleceğini kabul eder. Keynes'in söylediği, bunun gerekli olmadığı değil, herşeye rağmen yeterli olmayabileceğidir. Eğer emeğin marjinal getirisinden daha yüksek bir ücret düzeyi ekonominin dengelemlerini bozacaksa, talep yetersizliğini ücretleri yükselterek gidermeye çalışmak, ekonomiyi "tam istihdam durumu"na getirmek yerine yeni bir dengesizliğe sürükleyeceği için Keynes tarafından savunulması mümkün olmayan bir öneridir.

Ama iş burada kalsa iyi. Keynes krizden çıkmak için ücretleri yükseltmek bir yana, ücretleri düşürme taraftarıdır. Sorunun bu yanını kavramak için bir an 30'lu yılların Büyük Depresyonu sırasında burjuva iktisatçıları arasında yapılan tartışmayı hatırlamak gerekiyor. Yukarıda kısaca özetlenen standart neo-klasik burjuva teorisine uygun olarak burjuva iktisatçılarının çoğunluğu dönemin dev boyutlarındaki işsizliğin, ücretlerin, marjinal getiri teorisi çerçevesinde oluşması gereken "denge düzeyi"nden daha yüksek olmasının bir sonucu olduğunu savunuyordu. Öyleyse, işsizliği azaltmanın ve depresyondan çıkışın yolu ücretlerin düşürülmesinden geçiyordu. (Liberallerin bugünkü torunları, yani yeni-liberalizmin sözcüleri de aynen onlar gibi düşünüyorlar, ama bunu onlar kadar açık söyleyemiyorlar, sadece yapmaya çalışıyorlar!) Bugün sol Keynesçiler (ve aşağıda göreceğimiz gibi düzenlemeciler) bu argümana söyle cevap verirler: "Tam tersine. Ücretlerin düşürülmesi toplam talebi azaltarak krizi derinleştirir. Yapılması gereken ücretleri yükselterek talebi canlandırmaktır." Bu cevap reformist bir ilericilik taşıyor olabilir, ama Keynes'in cevabı bu değildir.

Keynes, liberallerin ücretlerin düşürülmesi gerektiği fikrine karşı çıkmaz. Onun liberallerden ayrıldığı yer, ücretlerin **nasıl** düşürüleceğidir. Ona göre, fiyatların yukarıya doğru olduğu gibi aşağıya doğru da esnek olduğu 19. yüzyıl kapitalizminden farklı olarak, 20. yüzyıl koşullarında işçiler nominal (parasal) ücret düşüşüne razı olmazlar. Bu durumda, Keynes'in politika öne-

rileri ek bir avantaja sahiptir. Çünkü bu öneriler uygulamaya konulduğunda, ekonomi “eksik istihdam”dan “tam istihdam”a doğru yönelmeye başlayınca, bu, genel fiyat düzeyi (enflasyon) üzerinde bir basınç başlatacak, enflasyonla birlikte nominal ücretler yükseltilmeden tutulabilirse gerçek ücretler düşmeye başlayacaktır. Yani Keynes işçi dostu olmak, ücretleri yükseltmeyi önermek bir yana, ücretlerin nasıl düşürüleceği konusunda burjuvaziye kurnazca akıl veren birisidir!

Üçüncü nokta Keynes ile Marx’ın kriz teorilerinin farklılığına ilişkindir. Yukarıda, talep yetersizliğinin (ya da aşırı üretimin) nedenleri açısından Keynes ile eksik tüketicileri karşılaştırdığımızda, Keynes’in bu sonuçlardan farklı olarak sorunu tüketime bağlamadığını, aynen Marx gibi yatırımları önemseydiğini belirtmiştik. Bu nokta Keynes ile Marx’ın krizi açıklamada benzer yaklaşımlara sahip olduğu izlenimini uyandırabilir. Oysa dikkatli okuyucu, yukarıda sorunu tartışırken Keynes’in görüşünün “Marx’ın **dolaşımı incelerken** vardığı sonuca” benzediğini belirttiğimizi kaydetmiş olabilir. Dolaşım düzeyinde her iki yaklaşım da yatırımlara öncelik vermek bakımından benzemektedirler. Ancak Marx için, dolaşımı hesaba katmakla birlikte, önemli olanın üretim olduğunu biliyoruz. Marx krizi esas olarak üretimin çelişkileriyle açıklar. Oysa Keynes büyük ölçüde dolaşım düzeyinde kalır. Yatırımların oynaklığının nedenlerine gelince ise “bekleyişler” türünden subjektif ve idealist bir alana kaçmayı yeğler. Keynesçi teorinin yatırımların belirlenmesi üzerine açıklamaları sorunu esas olarak kapitalistlerin “hayvani içgüdüleri”ne bağlar! Kısacası, Marx’ın kriz teorisi üretim temelli bir kriz teorisiyken, Keynesçi teori dolaşım alanına hapsolmuş ve bu alanın çarpık perspektifiyle sınırlı kalmış bir teoridir.²⁴

5. Fordizm ve “kitle tüketimi”

Eksik tüketim teorilerinin genel bir kategori olarak kapitalizmin dinamiklerini yanlış kavradığını görmüş bulunuyoruz. Şimdi bu genel saptama ışığında, yeniden Düzenleme Okulu’nu tartışmaya dönebiliriz. Bu okul, bilindiği gibi, 20. yüzyılın başından itibaren sermayenin emek sürecine getirdiği yeni düzenin (“Fordizm”in) tutarlı ve istikrarlı bir birikim rejimi haline gelebilmesi için, kitle üretiminin ürünlerine yeterli bir pazar oluşturacak bir kitle tüketiminin gerekli olduğunu ileri sürüyordu. Kitle tüketimi, bir birikim rejimi olarak Fordizmin tanımlayıcı unsurları arasında yer alıyordu. Kitle

24 Bu yazının konusu Keynesçi teorinin genel bir değerlendirmesi olmadığı için Marx ile Keynes arasındaki öteki çok derin farklılıklara burada girmiyorum.

tüketiminin sağlanabilmesi için ise, büyük işçi kitlelerinin alım gücünün, yani ücretlerin yükseltilmesi gerekirdi. İki dünya savaşı arasındaki istikrarsızlık bu koşulun sağlanamamasının ürünüydü. İkinci savaş sonrasındaki istikrarlı otuz yıl ise tersine kitle tüketiminin yüksek ücretler ve kamu harcamaları sayesinde sağlanmasının sonucuydu. Şimdi bu tezi incelemeye girişebiliriz.

Ford ve Gramsci

Düzenlemecilerin Taylorist-Fordist üretim örgütlenmesinin mutlaka yüksek işçi ücretleriyle el ele gitmesi gerektiğine ilişkin temel argümanlarından biri, tarihsel kaynaklara başvurmadır. Tanıklığına başvuru iki tarihsel şahsiyet vardır: Fordizmin babası Henry Ford ve Marksizm içinde Fordizm kavramının ilk teorisyeni Antonio Gramsci. Ne var ki, düzenlemeciler bu iki kaynağı inanılmaz biçimde çarpıtarak kendi amaçlarına uydurmaya çalışırlar.

Henry Ford konusundaki iddia temel olarak, Ford'un, kendi geliştirdiği üretim yönteminin kitlesel bir üretimi olanaklı kılacağından dolayı, geniş bir pazar oluşturmak için yüksek ücretleri gerektirdiğinin bilincinde olduğu, hatta bunu uygulamaya bile koyduğu yolundadır. Bu yolda getirilen kanıt işe, Ford'un montaj hattında çalıştırmaya başladığı işçilere 8 saatlik bir işgünü için 5 dolarlık (o dönemin ölçüleriyle çok yüksek) bir ücret ödemeye başlamasıdır. David Harvey, Ford'un bu çıkışını yücelten bir tablo çiziyor:

Ford'a özgü olan (ve Fordizmi son tahlilde Taylorizmden ayıran) şey vizyonuydu: kitle üretiminin kitle tüketimi, emekgücünün yeniden üretiminde yeni bir sistem, emeğin denetiminde ve yönetiminde yeni bir politika, yeni bir estetik ve psikoloji, kısacası rasyonelleştirilmiş, modernist, popülist yeni tür bir demokratik toplum demek olduğunu açıkça görmesiydi.²⁵

Ford'un Taylor'un yönetim ilkelerini uygulamaya koyarak ve montaj hattıyla daha da ileri taşıyarak “emeğin denetiminde ve yönetiminde yeni bir politika” benimsediği söylenebilir. (Bunun Fordizmi neden Taylorizmden ayırdığını anlamak çok güçtür.) Ford'un, vizyonunda, “emekgücünün yeniden üretiminde yeni bir sistem” öngördüğü de doğrudur. Ama Ford'un “kitle üretiminin kitle tüketimi ...demek olduğunu açıkça görmesi” türünden bir olguyu bugüne kadar belgeleyen kimse olmamıştır. Çünkü Ford'un 8 saatlik ve 5 dolarlık işgünü uygulaması, “emekgücünün yeniden üretimi” açısından Harvey'in ve bütün düzenlemecilerin hayal ettiğinden çok farklı unsurlardan

25 Harvey, a.g.y., s. 148.

örülmüştü.

Ford’un esas sorunu mallarına alıcı bulmak değil, işçilerini, uyguladığı emek yönetimi yöntemlerinin sonucu olan yoğun çalışmaya uyarlayabilmek ve razı edebilmektir. Çünkü yeni yöntemler büyük sorunlarla karşılaşılıyordu: bozuk kalite, üretimde kesintiler, işten kaçma, sendikal faaliyetin güçlenmesi ve hepsinden önemlisi son derece yüksek bir işgücü devir hızı. İşçiyi çalıştırmak, ama en önemlisi bütün işçilerin sürekli olarak fabrikadan kaçmasını engellemek gerekiyordu. Ford bu sorunların çözümünü, işçilerini, Amerikan geleneğinde disiplinli ve ahlâklı bir yaşam anlamına gelen Püriten değerler zemininde, içkiden ve her tür sefahatten uzak, istikrarlı bir aile yaşamı içinde yaşayan çalışkan bireyler haline getirmekte arayacaktı. Yüksek ücretler ek talep yaratan bir unsur olarak değil, işçi ailesine istikrarlı bir yaşam sağlayabilecek bir maddi özendirici olarak öngörülmüştü. Eğer işçinin otomobil alması isteniyorsa, bu, Ford’un alıcı bulamayan otomobilleri satılsın diye değil, işçi ailesi istikrarlı bir yaşam sürdürerek işyerine bağlansın diye isteniyordu. Bu amaçla kiliseler kuruyor, bir yardımlaşma ve eğitim programı oluşturuyor, işçilere düzenli bir yaşam sağlamak için her tür yöntem deniyordu. Simon Clarke, Ford’un dünyasıyla düzenlemecilerin ona atfettikleri dünya arasındaki mesafeyi gayet iyi özetler:

Söylemeye gerek yok ki, Ford’un bireyci ve aile merkezli vizyonunda, kitlesel işçiye ya da sendikalara ya da tam istihdama ya da refah devletine yer yoktu. Oysa bunlar düzenleme teorisyenlerinin hep Fordizmin temel bileşenleri olarak gördükleri şeylerdir.²⁶

Harvey’in Fordizmin “demokratik” ve “popülist” bir toplum ima ettiğine ilişkin yargısı ise tam bir hayaller dünyasına dalmak anlamına gelir. Başlangıçta işçilerini rıza yoluyla kendine bağlamaya çalışan Ford, General Motors’ın rekabeti karşısında ücret artışından vazgeçmek bir yana, fabrika içine casuslar salarak, bir özel polis gücü oluşturarak vb. işçileri üzerinde acımasız bir baskı ve disiplin uygulamasına girişecektir.²⁷

Başka bakımlardan son derecede yararlı kitabında, iktisadi tahlilini düzenlemecilerden devraldığı için büyük sorunlarla karşı karşıya kalan David Harvey, Ford’un düzenleme okulu için biçilmiş bir modele uydurulabilmesi için öteki düzenlemecilerden daha da ileri gidiyor. Harvey’e göre, Ford “büyük depresyon başlar başlamaz, ücretleri arttırdı. Ücret artışının efektif talebi

26 Simon Clarke, “New Utopias for Old: Fordist Dreams and Post-Fordist Fantasies”, *Capital and Class*, 42, Sonbahar 1990, s. 139-140.

27 Clarke, a.g.m., s. 140-41.

arttırarak piyasayı canlandıracağına ve iş dünyasının güvenini pekiştireceğine inanıyordu.”²⁸ Buradaki tuhaflığı hemen fark etmemek mümkün değil. Ford daha 1929’da kapitalizmin sorununun talep yetersizliği olduğunu biliyor! Oysa bütün 30’lu yıllar boyunca, yukarıda da belirtildiği gibi, Keynes ortodoks burjuva iktisatçılarına karşı bu fikri kabul ettirmek için mücadele edecektir. Dâhi Ford, Keynesçi *avant la lettre*’dir. Yani Keynes’ten önce Keynesçi! Üstelik sorun burada da bitmez: Harvey gibi gelişkin bir Marksistin bilmesi gerekir ki, “ücret artışı(...) efektif talebi arttırarak piyasayı canlandıraca[k]” olsa bile, artışın **bütün ekonomi çapında** sağlanması gerekir. Aksi takdirde, hem tekil işletmedeki ücret artışı, ne kadar yüksek bir artış olursa olsun, “devede kulak kalır”, yani toplam talebi sadece marjinal bir miktarda arttırır ve istenen etkiyi yapamaz; hem de, daha önemlisi, öteki işletmeler kendi işçilerine ücret artışı vermezlerse, ücretlere zam yapan işletme rekabette zayıf düşer, iş iflasa kadar gidebilir. Küçücük dükkân sahiplerinin bile bildiği bu gerçeği koskoca Henry Ford’un bilmemesi mümkün değildir; dolayısıyla Ford “ücret artışının efektif talebi arttırarak piyasayı canlandıracağına” inanıyor olsa bile, kendi işçilerinin ücretlerini bu yüzden arttırmaz, en fazlasından hükümet üzerinde efektif talebi canlandırmak için basınç uygulardı. Nitekim yukarıdaki cümlelerin hemen ertesinde Harvey de şöyle yazacaktır: “Ama rekabetin zorlayıcı yasaları heybetli Ford’dan bile daha güçlü olduğundan işçi çıkarmak ve ücretleri düşürmek zorunda kaldı.” Ford’un rekabetin yasalarını öğrenmek için bu deneyimi yaşamasına ihtiyaç yoktur: Her kapitalist her şeyden önce rekabeti düşünür. Bu deneyimden öğrenmesi gereken Harvey’in kendisidir. Harvey bu cümleyi yazdıktan sonra geri dönmeli ve Ford’dan bu yana teknolojik gelişmenin ürünü olan bilgisayar teknolojisinin yardımıyla bir önceki cümleyi silmeliydi! Harvey’in Ford’a ilişkin bundan sonra söyledikleri ise (sebze bahçeleri, Frank Lloyd Wright vb.) artık bilim kurgunun alanına girecek gözlemler olarak okunmalıdır.

Harvey’in Henry Ford konusundaki yanılgıları üzerinde böyle ayrıntılı durduysak, bu, düzenlemecilerin tarihsel gerçekliği nasıl kendi hayallerinde geliştirdikleri bir modele bir Prokrust yatağına yatırır gibi uydurmaya çalıştıklarını somut olarak gösterebilmek içindi. Aynı şey düzenlemecilerin Gramsci konusunda söyledikleri için de geçerlidir.

Gramsci büyük Marksistler arasında kendinden sonraki kuşakların en fazla suistimal ettikleri teorisyen sayılabilir. 1970’li yıllardan itibaren, yeni bir sosyal demokrasinin temellerini atmakta olan Avro-komünizm gelişirken, önce İtalya’da, sonra Avrupa’da ve bütün dünyada, Gramsci Marksizmin

28 A.g.y., s. 149.

bir reddiyesi olan sivil toplumculuğun ya da daha doğru adıyla sol liberalizmin teorisyeni olarak ilan edildi. Elbette Gramsci'nin kendi teorisinde ciddi ikirciklilikler ve yalpalamalar vardı.²⁹ Ama Gramsci Leninist bir politik çerçeve içinde düşünmeye çalışan bir Marksistti. Mussolini'nin zindanlarında çürüdüğü için yarım kalmış teorik araştırmalarının Marksizme reddiyenin temeli olarak kullanılması bu komünist öndere büyük haksızlıktır.

Gramsci'yi suistimal ederek bir kez daha reformizmin dolaylı destekçisi haline getirmeye çalışan ikinci odak da Düzenleme Okulu'dur. Düzenlemecilere göre Gramsci *Hapishane Defterleri*'nin “Amerikanizm ve Fordizm” başlığını taşıyan bölümünde Fordizmi erkenden (yani daha 30'lu yıllarda) aynen kendileri gibi, yani kitle üretiminin kitle tüketimini ve yüksek ücretleri gerektirdiği bir birikim rejimi olarak kavramıştır.³⁰

Oysa Gramsci'nin kendisi, Fordizmi yetersiz talep, kitle tüketimi ve buna çözüm olarak yüksek ücretler sorunsalının **bütünüyle dışında** teorileştirmiş, tam da yukarıda Ford'un amaçlarının özetlendiği bölümde anlatıldığı gibi kavramıştır. Gramsci Fordizmi “yeni tip bir işçi ve yeni tip bir insan yaratma konusunda bugüne kadar tanık olunan en büyük kolektif girişim” olarak tanımlıyordu.³¹ Elbette Gramsci işin emek süreciyle ilgili yanının, Fordizmin Taylorizmle yakın ilişkisinin bütünüyle farkındaydı. Ama Fordizm konusunu bu kadar önemsemesini, Gramsci'nin kendi sorunsalının bağlamı dışında kavramak mümkün değildir. Bilindiği gibi, Gramsci'nin bütün sivil toplum teorisi, farklı tarihsel gelişmelerin ürünü olan farklı toplumlarda “zor” ile “rıza”nın burjuvazinin hakimiyet sisteminde nasıl bir yer tuttuğunu anlamak amacıyla geliştirilmişti. Gramsci Fordizmi kapitalizmin işçi sınıfının “rıza”sını sağlamak için geliştirmekte olduğu en önemli tarihsel girişim olarak görüyordu. Ford'un işçileri kazanma stratejisinin bütünüyle Püriten değerlere, içkiyi ve cinsel sefahati dışlayan istikrarlı bir aile hayatına, “ahlâklı” bir yaşama dayalı olduğunu gayet iyi görüyordu. Yüksek ücretlerin de talep sorunuyla değil, bu tür ahlâklı ve istikrarlı bir hayatı sağlayabilecek maddi koşullarla ilgili olduğunu kavriyordu. Kısacası, Gramsci'nin Fordizm konusunda söylediklerinin düzenlemecilerin söylediğiyle hiçbir ilişkisi yoktur. Dar bir ek-sik tüketim sorunsalının ötesinde, Gramsci, teşhisleri ister doğru olsun, ister

29 Bu konuda bkz. Gülnur Acar-Savran, *Özne-Yapı Gerilimi. Maddeci Bir Bakış*, Kanat Kitap, İstanbul, 2006.

30 Düzenlemeciler arasında bir tek Harvey, iktisadi tahlilinin süregiden zaaflarına rağmen, ideolojik ve kültürel yaşama duyarlılığı sayesinde, Gramsci'nin Fordizmi esas olarak “belirli bir yaşama, düşünme ve hayatı hissetme tarzından koparılamayacak” bir akım olarak gördüğünü kaydeder. A.g.y., s. 148.

31 Aktaran Harvey, a.g.y., s.148.

yanlış, Ford'un yöntemlerini, burjuvazinin yeni bir hakimiyet biçiminin temelleri olarak ele aldığı içindir ki bu kadar önemli addetmiştir.

Bu konuyu bağlarken, okuyucunun sabrına sığınarak bir ironiye dikkat çekmek istiyorum. Gramsci'yi "sivil toplumculuk" akımının hizmetine koşmak isteyenler, bu düşünürün en büyük erdeminin Marksizme hakim olan "ekonomizm"den kopması olduğunu söylemişlerdir hep. Aslında bununla yapmak istedikleri Gramsci'nin politik ve kültürel alanlardaki görüşlerini ekonomiden kopararak maddeci temelinden yoksun bırakmak ve böylece post-Marksizme kapı açmaktır. Öte yandan, Gramsci'yi suistimal eden öteki akım, yani Düzenleme Okulu ise, tam da Gramsci'nin Fordizmi dar anlamda ekonomik bir yorumdan kurtararak burjuvazinin bir hakimiyet biçimi gibi sunduğu bir bağlamda, bu düşünürün tezlerini dar bir eksik tüketimci ekonomik kalıba sıkıştırmaya çalışmıştır. Bir reformistin anti-ekonomisti, bir başka reformistin ekonomisti olabilmiştir. Bu ironi Althusserci ve post-Marksist "ekonomizm" tartışmasına birazcık ışık tutabilse ne âlâ!³²

Teorik çelişkilerden...

Düzenleme Okulu'nun Fordizm kavramını kitle tüketimi ve bir talep unsuru olarak yüksek ücretlerin gerekliliği ile bütünleştirmek için başvurduğu iki tarihsel otoriteden destek bulamadığını böylece görmüş bulunuyoruz. Kapitalistimiz ve komünistimiz aynı fikirde birleşiyorlar: Fordizm, işyerinde ve işyeri dışında işçi sınıfını denetlemek ve yönetmek için bir yöntemler dizisidir. Talep yaratmayla, tüketimle vb. bir ilişkisi yoktur.

Hoş, Ford ve Gramsci düzenlemecilerle aynı kanıda olsaydı da bu, teorinin doğruluğunu kanıtlamazdı. Esas olan teorinin teorik temellerinin sağamlığı ve ampirik gerçeğin teorile tutarlı bir tablo sunmasıdır. Düzenleme Okulu'nun, kapitalizmin 1945-75 arasındaki otuz yılının canlı sermaye birikimini Fordizm kavramı çerçevesinde açıklama çabası, her şeyden önce, hem bir kapitalizm teorisi olarak, hem de kendi içinde ölümcül teorik çelişkilerle doludur. Ampirik sorunlara daha sonra dönmek üzere şimdi satırbaşlarıyla bu teorik çelişkilere göz atalım.

- Herşeyden önce, düzenleme teorisinin, eksik tüketimci yaklaşımın bütün sorunlarını taşıdığını hatırlatmak gerekiyor. Düzenleme Okulu'nun

32 Lenin döneminin ekonomizm tartışmasından bambaşka bir anlam taşıyan bu "ekonomizm" tartışması için bkz. A. Rıza Tura, "Ölmüş Bir Filozofun Tutsakları (1): Ekonomizm Madalyonu", *Sınıf Bilinci*, 11, Ekim 1992.

savaş sonrası canlı birikimi konusundaki analizi, kapitalizmin kendi dinamiği içinde ek değişmez sermaye ve ek değişken sermaye konusunda bir talep yaratabileceğini görmezlikten geliyor. Bunu, düzenlemecilerin “otuz şanlı yıl” için ileri sürdüğü koşulda görmek mümkün. Bu koşula göre, Fordizm döneminde sermaye birikiminin canlı biçimde sürebilmesi için gerçek ücretlerin üretkenlik artışına eşit bir düzeyde yükselmesi gerekir.³³ Bir an üretkenlik artışıyla elde edilen kitle üretiminin bütününe işçilerce tüketilmesi gerektiğini varsayalım. Bu varsayım altında bile, neden sermaye birikimi içinde, yeni yatırımlardan doğan ek istihdam dolayısıyla ortaya çıkan ek tüketim göz önüne alınmamaktadır? Düzenlemeciler, sermaye birikiminin kendisinin bir talep doğurduğunu görebilselerdi, hiç olmazsa üretkenlik artışı ile eşitlenmesi gereken büyüklüğü, ek istihdamın yarattığı ücretlerin satın alma gücü **artı** gerçek ücretin artışı olarak formüle ederlerdi. Bu da kanıtlamaktadır ki, Düzenleme Okulu yatırımlardan doğan ek talebi hesaba katmayan tipik bir eksik tüketimci perspektife sahiptir ve bu yaklaşımın bütün kusurlarıyla malûdür.

- Aslında “otuz şanlı yıl” için ileri sürülen koşul Fordizm teorisini içinden çıkılamayacak bir çelişkiyle karşı karşıya bırakır. Bir an geri dönüp hatırlayalım: Fordizm kapitalistlerce neden benimsenmiştir? Yoğun birikim olduğu, yani görelî artı-değer üretimini sağladığı için. Görelî artı-değer üretimi nedir? Üretkenlik artışları yoluyla gerçek ücretlerin emek cinsinden değerini düşürerek artı-değer oranını ve kitlesini arttırmaktır. Ama öte yandan düzenlemeciler yukarıda gördüğümüz gibi gerçek ücretlerin üretkenlik kadar hızlı artmasını Fordizmin istikrarının bir önkoşulu sayıyorlar. Ama bu koşul yerine gelirse, üretkenlik artışı artı-değer oranını arttırmaz, bu oran eskisiyle aynı kalır. O zaman da görelî artı-değer üretiminden söz edilemez. Oysa argümanın başına dönersek, Fordizmin varlık nedeni görelî artı-değer üretimiydi. Yani kapitalistler kendileri açısından hiçbir getirisi olmadığı halde onyıllar boyunca Fordizmi uygulayıp durmuşlardır!

- Peki, kapitalistler Fordizmden hiçbir şey kazanmadıysa kim kazanmıştır? İşçiler! Fordist emek süreci sayesinde elde edilen bütün üretkenlik artışı işçilerin tüketiminin artışına yaramıştır. Bu öyle bir kapitalizmdir ki, işleyişi üretim tarzının hakim sınıfına değil, onyıllar boyunca sadece işçi sınıfına yaramaktadır! Zaten Fordizm hangi ülkeye girse o ülkenin işçileri bayram edeceklerdir. André Granou ve arkadaşları, Fordizmin krizinin çözümü için Fordizmin uluslararası düzeyde yayılması olasılığını tartışırken, bunun koşulu olarak hem üçüncü dünyada, hem de (eski) Sovyet blokunda

33 Boyer, a.g.m., s. 47; Lipietz, “Globalization vb.”, a.g.m., s. 8.

ücretlerin yükselmesi gerekeceğini söylemektedirler.³⁴ Ne kadar masalımsı bir kapitalizm! Her girdiği yerde işçilerin lehine çalışıyor, ücretleri yükseltiyor (ve umulur ki “refah devleti”ni de geliştiriyor)!³⁵

• Fordizmin “otuz şanlı yıl” boyunca kapitalist sınıfa hiçbir şey getirmediğini gördük. İki dünya savaşı arasında da Fordizm sermayenin başına bela olmuştu. Hatırlanacağı gibi, 1929 sonrası Büyük Depresyon’un temelinde Fordist üretim tekniklerinin uygulanmasına rağmen, düşük ücretler dolayısıyla bir kitle tüketiminin oluşmaması yatıyordu. Bu teşhise göre, ücretler yükselirse kapitalizm ekonomik krizinden kurtulacaktır. Bunu şaka zannetmeyin! Düzenlemecilerin söylediği tam da budur. İşte Robert Boyer: Büyük Depresyon döneminde ekonominin “toparlanması için (...) ya gerçek ücret gelirlerinin, ya da kamu harcamalarının artması gerekiyordu.”³⁶ Düzenleme okulunun öncüsü Aglietta’ya göre ise Büyük Depresyona yol açan çelişki iki derin değişiklikle çözüme kavuşacaktır: “sözleşme ilişkilerinin gelişmesi” (yani toplu sözleşmeler sayesinde işçilerin gelirinin artması) ve “emekgücünün yeniden üretiminin bir bölümünün toplumsallaşması” (yani “refah devleti”).³⁷ Bir bakıma Aglietta, Boyer’den de ileri gitmektedir. Bu sonuncunun kurduğu çerçevede kapitalizmin krizden çıkışı için ücretlerin artması yeterlidir ama gerekli değildir. Kamu harcamalarının (örneğin yaşanan gerçeklikte olduğu gibi askeri harcamaların) artması toparlanmaya yol açabilir. Aglietta ise Büyük Depresyon’dan çıkış için mutlaka işçilerin bir şeyler kazanmasını şart koşmaktadır: Hem yüksek ücretler, hem “refah devleti”! Böylece anlaşılıyor ki, kapitalizmin bütün sorunu düşük ücretlerdir. Bu teorik açıklamanın bütün yalınlığıyla Marksist kapitalizm teorisinin tam karşısında yer aldığına kuşku yok. Örneğin, Marx’ın kendisi kriz anı için sunu söylüyor: “sermaye, işçinin talebine bir kazanç değil bir kayıp olarak bakar (...) sermaye ile emek arasındaki içkin ilişki kendini dayatır.”³⁸

34 A.Granou/Y.Baron/B.Billaudot, *Croissance et crise*, Maspero, Paris, 1979, s. 224-25.

35 Düzenleme Okulu’nun Fordist üretim teknikleriyle yüksek ücretler arasında kurduğu genel ilişkinin doğru olduğu varsayılsa bile, bu genel ilişkinin ancak bir bütün olarak kapitalist dünya üzerinden kurulabileceği, her bir ülkede aynı etkiyi yaratmasının gerekli olmadığı, bazı ülkelerin Fordist teknikleri kullanarak bir “ihracat platformu” yaratmalarının mümkün olduğu açıktır. Haksızlık etmemek için, bir başka düzenlemecinin, Lipietz’in, Fordizmin üçüncü dünyaya yayılmasını tartıştığı yazısında (“Dünya Çapında Fordizme Doğru”, a.g.m.), bu olasılığı göz önüne alarak buna “kanlı Taylorizm” adını verdiğini belirtelim. Ama dikkat! Lipietz “kanlı Fordizm”den değil, “kanlı Taylorizm”den söz ediyor. Çünkü Taylorizm bir yönetim teknikleri bütünüdür, işçi sınıfına saldırmak için kullanılabilir, ama Fordizm iyidir, işçiyi abad eder!

36 “La crise actuelle...”, a.g.m., s. 38.

37 *Régulation et crises*, a.g.y., s. 75.

38 *Grundrisse*, s. 420.

• Düzenleme Okulu’nun kapitalizmi öyle bir kapitalizmdir ki, bütün tarihi gelişmesini tüketimin ve özel olarak da işçilerin tüketiminin artışı belirler. Dikkatli düşünüldüğü takdirde (bu yazının sınırları içinde 19. yüzyılın yaygın birikim ve rekabetçi düzenleme dönemi üzerinde durmuyoruz), 1914’ten bu yana kapitalizmin bütün tarihi, işçi tüketiminin önce düşük sonra yüksek olmasıyla belirlenmiştir. Granou ve arkadaşları bunu bütün açıklığıyla ifade etmişlerdir: Kapitalizmin bir yüzyıllık tarihi, sermayenin sadece yeni bir emek sürecini değil kitle tüketimini de yerleştirme çabasına indirgenebilir. Yüzyıllık bir tarih! Ve kapitalizmin, sermayenin bütün çabası ücretleri yükseltmek!

• Bütün bunlar bize Düzenleme Okulu’nun sözünde durmadığını gösteriyor. Hatırlanacağı üzere, düzenlemeciler, kapitalizmin işleyişinde değişmez bir çekirdek olduğunu, ama kapitalizmin tarihsel gelişmesinde bu temel çekirdeğin farklı biçimlere büründüğünü ileri sürüyorlardı. Şimdi görüyoruz ki çekirdek değişiyor: Bu teoriye göre, kapitalizmin tarihi esas olarak tüketim kalıplarının değişiminin tarihidir; kapitalizm krizlerinden yüksek ücretler sayesinde çıkar; kapitalizm bir aşamasından sonra işçi dostu olmuştur, nereye girerse orada ücretler yükselir vb. vb. Bunlara çok açık bir örnek daha ekleyerek bitirelim: Boyer’e göre, Fordist dönemde “tekelci düzenleme” altında yedek sanayi ordusu ücretin düzenleyicisi olmaktan çıkar.³⁹ Oysa yedek sanayi ordusu kapitalizmin temel mekanizmalarından biridir. Marx’ın deyişiyle,

Çalışan nüfus, kendi üretiminin sonucu olan sermaye birikiminin yanısıra, kendisinin görelî olarak gereksiz hale getirilişinin, bir görelî artık nüfusa dönüştürülüşünün araçlarını da yaratır. (...) Bu, kapitalist üretim tarzına özgü bir nüfus yasasıdır. (...) Öte yandan, artık emekçi nüfus birikiminin, ya da servetin kapitalist bir tarzda gelişiminin, **zorunlu** bir ürünü olduğu gibi, bu artık nüfusun kendisi kapitalist birikimin bir kaldıracı, daha da öte, **kapitalist üretim tarzının bir varlık koşulu** haline gelir.⁴⁰

...ampirik yanırlara

Düzenleme Okulu’nun kitle tüketimine dayanan Fordizm teorisi yalnız teorik olarak çelişik ve tutarsız değildir. Aynı zamanda, gerçek dünyadaki olgular tarafından da doğrulanmayan bir teoridir. Bu konu Brenner ve Glick’in daha önce sözü edilen makalesinde mükemmel bir tarzda ele alınmış olduğu için ben bu yazarları izleyerek düzenleme teorisini yanırlayan ana olgusal

39 “La crise actuelle...”, a.g.m., s. 58.

40 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, çev. Alaaddin Bilgi, Sol Yayınları, İstanbul, 1986, s. 648-49.

verileri kısaca özetleyeceğim.⁴¹

• Düzenleme Okulu 1929'da patlak veren Büyük Depresyon'un ardında bir eksik tüketim krizi yattığını ileri sürer. Oysa krizi önceleyen onyıla, yani 20'li yıllara bakıldığında, bir eksik tüketim durumunun göstergelerinden hiçbiri mevcut değildir: Gerçek ücretler, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından çok hızlı yükselmiştir; toplam tüketimin artış hızında hiçbir yavaşlama görülmemiştir; tüketimin toplam üretim içindeki payı daha önceki dönemlere göre daha yüksektir; kapasite kullanımında hiçbir önemli düşüş görülmemektedir. Bütün bunlara karşılık, hem yatırımın getirisi olarak, hem de ulusal gelirin içindeki payı açısından kârlar 20'li yıllarda daha önceki döneme göre ciddi bir düşüş gösterir.⁴² Yani ortada bir eksik tüketim krizinden söz etmek için hiçbir ciddi olgusal veri yoktur.

• Düzenlemeciler ABD'de Roosevelt'in uygulamaya koyduğu New Deal'i dönüm noktası olarak kabul ederler. (Aynı şey, Almanya'de Hitler'in politikası, Fransa'da Halk Cephesi için söylenir.)⁴³ Oysa New Deal'in açık bütçeye dayalı kamu harcamalarına başvurmaması bir yana, ne Roosevelt'in politikası, ne de Amerikan işçi sınıfının, ifadesini CIO adlı yeni bir konfederasyonun kuruluşunda bulan mücadeleciliği Amerikan ekonomisini kurtararamamış, 30'lu yılların ortasında toparlanır gibi olan ekonomi, 1937-38'de yeniden çöküntüye uğramış ve işsizlik yeniden % 20'lere fırlamıştır.⁴⁴ Bunun gösterdiği şey, kapitalizmin krizinden çıkabilmesi için tüketimin artışıdan çok başka koşulların gerekli olduğudur.

• Fordizmin istikrarının koşulu olarak öne sürülen ücret artışı/üretkenlik artışı eşitliği savaş sonrası dönem boyunca sağlanmamıştır. 1948-70 arasında ücret endeksi emek üretkenliği endeksiyle oranladığında sürekli düşmüştür. Yani ücret artışı üretkenlik artışının gerisinde kalmıştır.⁴⁵ Böyle olması da olağandır: Yukarıda bu iki değişkenin paralel artışının görece değeri üretimini ortadan kaldırarak Taylorizm ve Fordizmi sermaye açısından anlamsız hale getireceğini saptamıştık. Veriler ise, bütün bu dönem boyunca, düzenleme teorisinin eksik tüketimci önyargılarına karşıt olarak, görece artı-

41 Brenner/Glick'in ampirik verileri esas olarak ABD ile sınırlıdır. Ancak, Düzenleme okulunun temel yapıtı olan Aglietta'nın çalışmasının da ABD ekonomisinin verilerine dayandığı hatırlanınca, genel bir teori açısından yetersiz sayılabilecek olan bu verilerin düzenleme teorisinin sınanması açısından bütünüyle yeterli olacağı ortadadır. Ayrıca, unutulmamalıdır ki ABD 20. yüzyılın hegemonik gücüdür; ABD için geçerli olmayan trendlerin başka ekonomiler için geçerli olmasını beklemek bilimsel bir anormallik olurdu.

42 Brenner/Glick, a.g.m., s. 83-86.

43 Boyer, a.g.m., s. 39; Harvey, a.g.y., s. 151.

44 Brenner/Glick, a.g.m., s. 91-92.

45 A.y., s. 93.

değer üretiminin var olduğunu, ama buna karşılık canlı sermaye birikiminin bir pazar sorunuyla karşılaşmadan sürdürülebildiğini gösteriyor.

• Düzenlemeciler tarafından Fordizmin istikrarının koşulu olarak sunulan tüketimin, “otuz şanlı yıl” boyunca rolü hiç de beklendiği gibi önemli olmamıştır. Tüketimin GSMH içindeki payı bütün bu dönem boyunca sözde eksik tüketimle lanetlenmiş 20’li yıllara oranla % 20 daha düşüktür; ayrıca, 1890’lı yıllardan beri bütün dönemlerden gözle görülür biçimde daha düşüktür!⁴⁶

Bütün bunlardan yalın bir sonuç çıkıyor: Düzenleme Okulu bütün yüzyılın kapitalist tarihini tüketimin (ve ücretlerin) hareketiyle açıklamıştır; oysa tüketim (ve ücretler) gerek Büyük Depresyon’da, gerekse uzun canlı sermaye birikimi döneminde bu rolü oynamaktan uzaktır. Teoriden sonra olgular da Düzenleme Okulu’nun Fordizm teorisini çürütüyor.

6. Keynesçilik, “refah devleti”, sendikal düzen

Bir birikim rejimi olarak alındığında Fordizmin hem emek sürecinde başvurulan yöntemlerle, hem de tüketim alanında kitle tüketimiyle tanımlandığını biliyoruz. Kitle tüketimi ve bir talep kaynağı olarak yüksek ücretler üzerinde yaptığımız tartışma, “Fordizm”in bir birikim rejimi olarak tutarlılığını ortadan kaldırmıştır. Şimdi geriye bir düzenleme tarzı olarak, yani üretim ile tüketim arasındaki uyumu sağlayacak bir dizi kurum niteliğiyle Fordizmi incelemek kalıyor.⁴⁷

Bu alanda ne ile karşı karşıya olduğumuzu artık biliyoruz. Tartışılan tekelci düzenleme tarzının elbette bir sürü ögesi vardır. Bunlara yukarıda kısaca değinildi. Ama Düzenleme Okulu’nun omurgası olan kitle tüketimi sorunu açısından önemli olan “ücret ilişkisi”nin düzenlenişi ve devletin ekonomiye müdahale tarzı ve derecesidir. Dolayısıyla karşımızda üç temel alan var: Keynesçiliğin toplam talep yönetimine dayanan müdahaleci devlet politikaları; “refah devleti” olarak bilinen belirli hizmetler; emperyalist ülkelerdeki istikrarlı sendika ve toplu sözleşme düzeni.

Bu konularla birlikte çok hassas bir alana giriyoruz. Çünkü Düzenleme Okulu’nun bu noktalara yaklaşımı, bu okulla hiçbir ilgisi olmayan, hatta bu

46 A.y., s. 92-93.

47 Düzenlemecilerin gerçekliğin bu yönünü “tekelci düzenleme tarzı” başlığı altında ele aldığını biliyoruz. Harvey ise “Fordist-Keynesçi” dönemden söz ederek, düzenleme tarzına “Keynesçi” adını takmış oluyor. Dolayısıyla, biz burada Fordist düzenleme tarzından söz ederken amacımız terminoloji bakımından kolaylık sağlamak.

okulun adını dahi duymamış birçok sosyalistin İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan kapitalist yeniden yapılanma hakkındaki genel yargılarıyla, hatta deyim yerindeyse sezgisel düzeydeki kavrayışıyla büyük bir paralellik taşıyor. Bunun nedeni kısmen Düzenleme Okulu'nun dolaylı etkisi: Sonuç olarak, unutmamak gerekir ki düzenleme okulunun tarihi otuz yıllık bir süreyi aşmış durumda ve etkisi, Türkiye de dahil, bütün dünyada son derece yaygın. Ama bu sadece kısmen doğru. İşin öteki boyutu, düzenleme okulunun kendisinin de İkinci Savaş sonrası dönemde sosyalist hareket içinde oluşan bir tür eksik tüketimci konsensüsün etkisi altında oluşmuş olması. Yani bir bakıma bu okul olmasaydı bile bu üç konuda sosyalist hareket içinde yaygın olarak kabul gören düşünceler yine de aynı olacaktı. Bu anlamda Düzenleme Okulu bu tür bir konsensüsün bugün en etkili temsilcisi ve aktarma kayışı.

Bu konsensüsü sarsmak gerekiyor. Çünkü bu fikirlerin bu kadar yaygın olması doğru oldukları anlamına gelmiyor. Tam tersine bu fikirler köklü biçimde yanlış ve sınıf mücadelesinin geleceği açısından zararlıdır. Dolayısıyla bu fikirleri eleştirel biçimde değerlendirmek gerekiyor.

“Kapitalizmin ihtiyaçları” teorisi

Düzenleme Okulu'nun İkinci Dünya Savaşı sonrasında emperyalist ülkelerde kurulan düzeni okuma tarzı, doğrudan doğruya, eksik tüketim teorisiyle ilgilidir. Bu bakış açısına göre savaş sonrası düzenleme, Fordist üretim yöntemlerinin gerektirdiği kitle tüketiminin sağlanmasına yöneliktir. Büyük Depresyon eksik tüketimin sonucu olduğuna göre bu ihtiyaç zaten pratik olarak ortaya çıkmıştır. Savaş sonrasında yapılan düzenlemeler bu pratik ihtiyaca bir cevaptır.

Bu yaklaşımda, Keynesçilik, “refah devleti” ve yeni sendikal düzen hep toplam talebi ve en başta tüketimi yükseltme ihtiyacına karşılık veren birer araç gibi görülür. Çok popüler olan ve Düzenleme Okulu dışında birçok sosyalistin benimsediği bir tutum, bunların hepsini aynı torbaya yerleştirerek, hepsine toplu halde “Keynesçilik” adının verilmesidir.

Şimdi bunların her birini teker teker ele alalım. Dar anlamda Keynesçi politikaların, yani açık bütçeye dayalı kamu harcamaları ve ucuz para politikasının işlevi bellidir: Toplam talebi, hem kamunun doğrudan harcamalarını arttırarak, hem de öteki talep bileşenlerini (tüketim, yatırım vb.) teşvik ederek yükseltmek; böylece ekonominin bir eksik tüketim krizine düşmesini engellemek. “Refah devleti”nin işlevi, üretime talep yaratılabilmesi için, emeklilik, hastalık, işsizlik vb. dolayısıyla çalışamayan işçinin gelirinin

ve dolayısıyla tüketiminin sürekliliğini güvence altına almaktır.⁴⁸ Böylece, örneğin işsizlik arttığında, işsizlere yapılacak işsizlik sigortası ödemeleri toplam talebin, “refah devleti”nin yokluğuna oranla daha az düşmesini sağlayacaktır. (Standart teori bu yüzden bu tür unsurlara “otomatik istikrar sağlayıcılar” adını verir.)

Kamu harcamalarının ve “refah devleti”nin önemi ne olursa olsun, Düzenleme Okulu için esas olan, yeni dönemin sendika ve toplu sözleşme düzenidir. Güçlü ve yerleşik sendikalar, çerçevesi katı biçimde belirlenmiş iş yasaları ve neredeyse ritüelleşmiş bir toplu sözleşme süreci, tekelci düzenlemenin asli unsurlarıdır. Bu toplu sözleşme düzenidir ki, ücretlerin otuz yıl boyunca yaklaşık emek üretkenliğiyle aynı oranda artmasını ve böylece Fordizmin kitle tüketimi ihtiyacının karşılanmasını olanaklı kılmıştır.

Böylece, savaş sonrası dönemde emperyalist ülkelerde işçi sınıfının ve geniş emekçi kitlelerin elde ettiği bazı kısmi mevzilerin (güçlü sendikalar, görel olarak yüksek bir ücret düzeyi, işsizlik sigortası, yoksulluk yardımı, sağlık, eğitim, konut ve yaşlılık sigortası alanlarında kazanımlar vb.), doğrudan doğruya **kapitalizmin kendi içsel eğilimlerinin ürünü** olduğunu, eksik tüketim eğiliminin yarattığı sorunları giderme işlevini gördüğünü saptamış oluyoruz. Şimdi sormamız gereken soru şudur: Kapitalizmin doğası açısından oldukça şaşırtıcı, tarihi açısından ise istisnalar dışında bütünüyle orijinal olan bu durum pratikte nasıl gerçekleşmiştir? Yani tekelci düzenleme ya da popüler adıyla “Keynesçilik” somut olarak nasıl hakim konuma yükselmiştir? İkincisi, toplu sözleşme düzeni sistemin ihtiyacı olan ücret artışlarını nasıl sağlamıştır? Daha somut olarak soracak olursak, sermaye toplu sözleşme masasına oturduğunda ücret artışlarının sistemin bütünü için iyi olduğunu bilerek ücretlerin yükselmesine bile bile izin mi vermiştir? Yok sermaye böyle yapmadıysa, bunu kim yapmıştır? Örneğin devlet mi? Kısacası elimizde iki dizi soru var: Tekelci düzenlemenin birer bileşeni olan kurumsal yapılar nasıl doğmuştur ve nasıl işlemektedir?

Bu konuda, birazdan üzerinde duracağımız nedenlerle, düzenlemeciler pek de açık değildir. Öncelikle tarihsel başlangıç sorununu ele alırsak, bu alanda birbirinden bir ölçüde farklı iki açıklamayla karşılaşırız. Birinci açıklama işçi sınıfı mücadelelerine değinir. (Somut inceleme alanımız yine düzenleme teorisinin asıl laboratuvarı olan ABD olacak.) Düzenleme Okulu’nun ilk temsilcisi Aglietta, Amerika’da savaş sonrası toplu sözleşme düzeninin istikrarını ve sendikaların ücret pazarlığındaki gücünü, Amerikan işçi sınıfının 1930’lu yıllardaki mücadelesinin ürünü olan bazı olgularla açıklar: Yeni ve mücade-

48 Bkz. A.Lipietz, “La crise de l’Etat-providence. Réalité et enjeux pour la France des années 80”, *Les Temps Modernes*, 448, Kasım 1983.

leci bir konfederasyon olan CIO ile işçi sınıfına yeni kazanımlar getiren 1933 tarihli Wagner Yasası. Yani savaş sonrasında elde edilen kazanımlar 30'lu yılların mücadelelerinin ürünüdür.

Ancak bu tür bir yaklaşımda biri teorik, öteki ise ampirik iki sorun vardır. Önce ampirik soruna değinelim. Aglietta'nın CIO'yu ve Wagner Yasası'nı savaş sonrası düzenlemenin temeline yerleştirebilmesi için, ABD'de sınıf mücadelesi konjonktürünün bunların etkilerini silecek bir değişim geçirmemiş olması gerekirdi. Oysa tarihsel olarak tam tersi doğrudur. 1947'de Soğuk Savaş başlar başlamaz, ABD burjuvazisi sola ve işçi sınıfına karşı birçok cephede birden saldırıya geçmiştir. Amerikan Kongresi'nde McCarthy ve Nixon'un öncülük ettiği "Amerikan Karşısı Faaliyetler" komisyonu, Komünist Partisi'ni ve sol aydınları perişan etmiştir. Wagner Yasası'nın getirdiği kazanımların büyük bölümü, 1952 tarihli Taft-Hartley Yasası ile işçi sınıfından koparılıp alınmıştır. Bugün bile ABD, iş ve sendika yasaları açısından dünyanın en geri ülkelerinden biridir. CIO ise savaş sonrasında, 30'lu yılların mücadelecilik sendikacılığını terkederek sınıf işbirlikçiliğin doruğunda dolaşan eski konfederasyon AFL ile birleşmiş, ortaya dünyanın en bürokratik ve düzen yanlısı konfederasyonlarından biri olan AFL-CIO çıkmıştır. Aglietta'nın tekelsel düzenlemenin doğuşunu bütün bunları atlayarak açıklaması kolay anlaşılabilir.

Teorik soruna gelince, bu daha da önemlidir: Eğer tekelsel düzenleme sermayenin ve kapitalizmin istikrarı için gerekli ise, bu düzenlemenin kurumlarını işçiler neden dışlarıyla tırnaklarıyla mücadele ederek kazanmak zorundadırlar? (Bu çelişkinin bir benzeriyle sistemin nasıl işlediğini araştırırken karşılaşacağız.)

Tekelsel düzenlemenin doğuşuna ilişkin asıl açıklama başkadır. Düzenleme Okulu'nun dışında da çok yaygın olan bir anlayışa göre, savaş sonrası düzenleme kapitalist sınıfla işçi sınıfı arasında bir **toplumsal uzlaşma**nın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Burada, Boyer'nin kullandığı ifadeyle, "bir dizi uzlaşma" sözkonusudur: toplu sözleşme düzeni, "refah devleti", kamu harcamaları, vergi düzeni vb.⁴⁹ Harvey de sorunu şöyle koyar: "...savaş sonrası uzun canlılık döneminde görülen göz kamaştırıcı büyüme, kapitalist gelişme sürecinin baş aktörleri arasında bir dizi uzlaşmaya ve konumların yeniden tanımlanmasına bağlıydı."⁵⁰ Bu ikinci açıklamanın Aglietta'nın açıklamasından farklı olduğu açıktır.

Bir uzlaşma teorisi, belki bir mücadele teorisiyle bütünleştirilebilir.

49 R. Boyer, "Technical Change and the Theory of 'Regulation'", G. Dosi vd. (der.), *Technical Change and Economic Theory*, Londra, 1988, s. 79. Aktaran: Brenner/Glick, a.g.m., s. 87.

50 Harvey, a.g.y., s. 155.

Mücadelenin belirli bir aşamasında her iki taraf, güçlerinin daha ileri kazanımlara izin vermeyeceğine karar vererek bir orta noktada buluşabilir. Örneğin Harvey tam da bu ikisini birleştirir: “Örgütlü işçi hareketi, büyük sermaye ve ulus-devlet arasında süregiden ve savaş sonrası uzun canlılık döneminin iktidar tabanını oluşturan gergin ama yine de sağlam güç dengesine kazara ulaşılmamıştı. Yıllar boyu süren mücadelelerin ürünüydü bu.”⁵¹ Ancak bu durumda da demin sorduğumuz teorik soru yeniden karşımıza çıkar: Burada tarafların mücadele anında savunduğu “uç noktalar” nelerdir? Yüksek ücret ve genel olarak tekelci düzenleme burjuvazinin de çıkarına olduğuna göre, mücadele ne üzerine veriliyor ki, sonunda taraflar ortada bir yerlerde uzlaşsınlar?

Düzenleme teorisi bu konuda suskundur. Aynen sistemin günbegün işleyişinin mekanizmaları konusunda olduğu gibi. Düzenleme Okulu’nun öğrencisi bir türlü ünlü toplu sözleşme düzeninde hangi aktörün üretkenlik artışına eşit bir ücret artışını sağlamak için uğraştığını, bu ikisi arasındaki eşitliğin bir kaza sonucu mu ortaya çıktığını, yoksa hesaplı bir biçimde mi elde edildiğini anlayamaz. Örneğin “uzlaşma” teorisinin savunucularından Harvey, sistemin işleyişini anlattığı uzunca bölümde anlaşılmasın bir akıl yürütmede ısrar eder. Harvey’e göre büyük sermaye, örgütlü işçi sınıfı ve devletin oluşturduğu üç “partner”, “...efektif talebi kapitalist üretimin düzenli büyümesini emmek açısından yeterli düzeyde tutmak için gerekli olan ne varsa” yaparlar.⁵² Sendikalar, sanki amaçları efektif talebin üretimi karşılamaşymış gibi, “Ford’un başlangıçta düşündüğü gibi, efektif talebi canlandıran ücret kazanımları karşılığında üyelerini denetlemeyi ve üretkenliği arttırmayı” kabul ederler.⁵³

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Düzenleme Okulu’nun savaş sonrası oluşturulan düzenlemenin tarihsel köklerine ve işleyiş mekanizmalarına ilişkin ciddi bir açıklaması olmadığı ortadadır. Devasa düzenleme yazınından bu konuda tek bir önerme çıkartılabilir: Sınıflar karşılıklı bir uzlaşma içindedirler ve bu uzlaşma toplam talebin toplam üretimi massetmesini sağlar. Bu tek önerme ise bütünüyle yanlıştır.

Sınıf mücadelesi mi, “partnerler” mi?

Düzenleme Okulu’nun “tekelci düzenleme” ya da popüler biçim-

51 A.y.

52 A.y., s. 157.

53 A.y.

de Keynesçilik olarak anılan kurumsal yapılanmaya ilişkin tartışmasından iki önerme çıkmış durumda. Birincisi, bu yapılanma kapitalizmin talep yetersizliği sorununu aşma işlevine yöneliktir, yani sermayenin **ekonomik** ihtiyaçlarıyla örtüşür. İkincisi, bu yapılanma, hem tarihsel oluşumu, hem de işleyişi bakımından sınıflararası bir uzlaşmanın ürünüdür.

Gerçek dünya bu iki önermenin çizdiği tablodan çok farklı tarzda biçimlenmiştir. Her şeyden önce, düzenlemenin ve sosyalist hareket içinde yaygın olan anlayışın hepsini tek bir torbaya yerleştirdiği farklı kurumsal biçimlenmeleri birbirinden ayırmalıyız. Keynesçiliğin işçi sınıfının çıkarlarıyla **dolaysız** hiçbir ilişkisi yoktur. Elbette Keynesçi kamu harcamaları işsizliği azaltarak ve bu sayede sınıfın pazarlık gücünü yükselterek sınıfların güç dengelerinde işçi sınıfı lehine dolaylı bir olumlu etki yaratabilir, ama bu, olasılıkların sadece biridir. Keynesçi politikalar enflasyonist bir basınç yarattığında gerçek ücretlerin düşmesi, bu politikaların işçi sınıfı açısından olumsuz sonuçlar da verebileceğini gösteren bir örnektir. Bu tür ekonomik sorunların dışında, örneğin Keynesçilik askeri harcamaların arttırılması biçiminde sürdürülürse, bunun yaratacağı militarizmin işçi sınıfına politik olarak zarar vereceği açıktır. Örnekler çoğaltılabilir, ama durum açıktır. Burada söylenenlere ilaveten, yukarıda bir düşünür olarak Keynes'in işçi ücretleri sorununa yaklaşımı da hatırlanırsa, Keynesçilikle işçi sınıfının çıkarları arasında hiçbir dolaysız olumlu bağ kurulamayacağı açıkça ortaya çıkar.

Tartışılan öteki iki kurumsal düzenlemenin doğası bambaşkadır. Bunlar doğrudan doğruya işçi sınıfının çıkarlarıyla ilgilidir. "Refah devleti", işçi sınıfının ve emekçilerin bir dizi temel ihtiyacının karşılanmasını toplumsallaştırdığı veya parasız ya da sübvansiyonlu ucuz fiyatlar karşılığında elde edilmesini sağladığı için, işçi sınıfının yaşam standartlarında görece bir iyileşmeye yol açacağı gibi, ihtiyaçların kolektif karşılanması dolayısıyla sınıf dayanışmasını pekiştirir ve atomizasyona karşı bir etki yaratır. Elbette, bu tür hizmetlerin devlet tarafından ucuz ya da parasız sağlanıyor olması burjuva devletinin bir sınıf tahakkümüne dayandığı gerçeğini ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla, devletin doğa değiştirdiğini ve bütün vatandaşların refahı için çalıştığını ima eden "refah devleti" ideolojik bir kavramdır. ("Refah devleti"ni neden hep tırnak içinde kullandığımız da böylece açıklanmış olmaktadır.) Ve bu niteliğiyle, gerçekleştiği ölçüde, aynı zamanda sınıf mücadelesini yumuşatıcı bir gerçek işlevi de vardır.

Sendika ve toplu sözleşme düzeni de elbette doğrudan doğruya sınıflar arasındaki ilişki alanındadır. Güçlü ve istikrarlı bir sendikal yapılanma, koşullar uygun olduğu takdirde, ücret, iş koşulları, üretim süreci üzerinde kontrol gibi konularda sınıfın gücünü arttıracığı için büyük bir kazanımdır. Ancak tarihsel

olarak büyük mücadeleler vererek gelişmiş olan, bazı dönemlerde bazı ülkelerde illegal örgütler olarak çalışmak zorunda bırakılan sendikaların, savaş sonrası dönemde sisteme giderek özümsemesi ve bürokratikleşmesi de sınıf mücadelesinin törpülenmesi yönünde bir etki yaratacaktır.⁵⁴

Bir yanda kamu harcamaları ve para politikası aracılığıyla talep yönetimi anlamında Keynesçilik, öte yanda sendikal düzen ve “refah devleti” arasında yapılan bu ayrımın derhal çıkartılabilecek sonuçları var. Birincisi, bunların yerleşmesinin ardındaki tarihsel dinamik, bazı ortak boyutlar taşımakla birlikte farklılaşır. İkincisi, bunların hepsine birden Keynesçilik denmesi yanlıştır. Keynesçiliğin olmadığı yerde diğer ikisi olabileceği gibi, Keynesçiliğin varlığı beraberinde ötekileri getirmez.⁵⁵

Bir kez bu ayrım yapıldığında, dar anlamda Keynesçiliğin tarihsel yükselişini, Büyük Depresyon’un kapitalizm için oluşturduğu tehdit bağlamında kavramak kolaylaşır. Büyük Depresyon kapitalist toplumun hayat damarı olan sermaye birikiminde yarattığı dehşet verici tıkanıklıkla burjuvazi açısından tam anlamıyla bir yıkım olmuştur. Bu durumun tekrarlanmasının önüne geçmek için uluslararası burjuvazinin Keynesçi teori temelinde geliştirilen kriz yönetimi tekniklerini benimsemesi son derece anlaşılır birşeydir. Elbette bu dar anlamda ekonomik faktör temel olmakla birlikte, 30’lu yıllarda yaşanan işsizliğin dev sorunları, sınıf mücadelesinin ve faşizmin yükselişi gibi faktörler, burjuvaziyi politik nedenlerle de krizlerin engellenmesinin gereğine inandırmakta önem taşımıştır. Ama belirleyici faktör ekonomiktir. Başka biçimde söyleyelim: 30’lu yıllarda hiçbir sınıf mücadelesi olmasa da, burjuvazi Keynesçiliği benimserdi.

Buna karşılık, savaş sonrası sendikal düzen ve “refah devleti” uygulaması, **uluslararası düzeyde** sınıf mücadeleleri göz önüne alınmadan anlaşılabilir. Burada sorunun püf noktasına geliyoruz. Düzenleme Okulu, savaş sonrasında kapitalist düzenin yeniden yapılanmasında rol oynayan **en önemli faktörü** bütünüyle ufkunun dışında bırakmıştır. Bu faktör, 1917 Ekim devrimi ve sonuçlarıdır. Sadece Düzenleme Okulu değil, 20. yüzyılın kapitalizminin tarihini Ekim devrimine ve onu izleyen gelişmelere hiç değinmeksizin yazmaya kalkışan bütün düşünce akımları bu tarihten hiçbir şey anlayamamışlardır. **Ekim devrimini temel almayan hiçbir 20. yüzyıl tarihi, dünyanın gerçek**

54 Bu konuyu başka bir yazımda ayrıntılı olarak ele almıştım: Bkz. “Sendikal hareketin krizi mi, sosyalistlerin krizi mi?”, *Devrimci Marksizm*, 8, Kış 2008/2009.

55 Aynı şey kamu mülkiyeti ile Keynesçilik arasındaki bağ için de geçerlidir. Türkiye’de yaygın olarak bu ikisinin birbirine bağlı olduğu düşünülür. Oysa kamu mülkiyetini dışlayan bir Keynesçilik mümkündür. En çarpıcı örneği ise uzun genişleme döneminin ABD’sidir.

gelişimini kavrayamaz.

Savaş sonrasında dünyanın görüntüsü şudur: 30'lu yıllarda kapitalizm ekonomik depresyon, işsizlik ve yoksulluk ile boğuşur ve dev sınıf mücadelelerine sahne olurken (Amerika, Almanya, Fransa, İspanya vb.), Ekim devriminin ürünü Sovyet ekonomisi planlı bir ekonomi temelinde tarihin gördüğü en hızlı büyüme oranlarına ulaşıyordu. Kapitalizm kendi krizini çözmek için tarih sahnesine faşizmi çıkarıyor, bir süre sonra, tarihin gördüğü en barbar rejimlerden biri olan faşizmi, “demokratik kapitalizm” değil, Ekim devriminin ürünü olan Sovyet devleti ve faşizmin işgali altındaki ülkelerin proletaryasının direnişi (Fransa, İtalya, Yugoslavya, Yunanistan vb.) yenilgiye uğratıyordu. Savaştan çıkıldığında kapitalist Avrupa yoksulluk içindeydi, faşizmin ve savaşın yaraları hâlâ kanıyordu, Sovyetler Birliği'nde ise sermaye düzeninin ilga edilmiş olması sayesinde işsizlik kalıcı biçimde ortadan kaldırılmıştı, sağlık ve eğitim genel ve parasızdı, toplumsal eşitsizlikler adım adım geriliyordu. 1950'li yılların başına gelindiğinde Sovyet sistemine benzer sosyopolitik rejimler Doğu Avrupa'ya, Çin'e, Vietnam'a ve Kore'ye yayılmıştı. Fransa ve İtalya gibi İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında proleter partilerinin pratik olarak her an iktidara el koyabileceği ülkelerde burjuvazinin düzenini Sovyet bürokrasisinin uluslararası politikası kurtarmıştı. Nihayet, sömürge imparatorlukları çöküyordu. Kapitalizm savunma içindeydi, sosyalizm ise prestijinin doruğunda. “Refah devleti” uygulaması ve yüz yıldan fazla bir süredir sürekli ezilmeye çalışılan sendikaların yepyeni bir anlayışla sistemin bir parçası haline getirilmesi, işte bu koşulların ürünüdür: **Bunlar kapitalizmin kendini sınıf mücadelesine ve sosyalizm tehlikesine karşı savunma mekanizmalarıdır.**

Bu anlamda savaş sonrası kurumlaşma burjuvazinin işçi sınıfını devrimci mücadeleden ve sosyalizmden uzak tutmak için verdiği bir tavizdir. Ama bu tavizin verilebilmesi için burjuvazinin bu tavizi verebilecek durumda olması gerekiyordu. Burjuvazi sermaye birikimi canlı yürürken işçi sınıfının taleplerine çok daha kolay taviz verebilir. Bu olsa olsa artı-değerin ve kârın biraz daha düşük olması anlamına gelir. Ama kriz dönemlerinde sınıflar arasındaki çelişki kural olarak tavizlerle değil sert mücadelelerle çözülür. Öyleyse savaş sonrasında burjuvazi işçi sınıfına bu tavizleri nasıl verebildi? Bunun basit bir açıklaması vardır: Kriz “tekelci düzenleme” ve yüksek ücretlerin sağladığı talep canlılığı sayesinde aşılmamıştır. Kriz bunlardan önce ve bağımsız bi-

çimde sona ermişti.⁵⁶ Krizi sona erdiren savaştır. Yani, **“refah devleti” ve yeni sendikal düzen krizin ortadan kalkmasının nedenleri değildir; krizin ortadan kalkması ve canlı sermaye birikiminin rayına oturması, burjuvazinin bu savunma önlemlerini almasını olanaklı kılmıştır.**⁵⁷

Sistemin ilk kuruluşundan sonra işleyiş tarzına gelince: Her şeyden önce, düzenlemecilerin argümanının bütünüyle teleolojik bir nitelik taşıdığını belirtelim. Yukarıda yaptığımız alıntılarda Harvey’in söylediği gibi, ekonominin ana aktörlerinin “...efektif talebi kapitalist üretimin düzenli büyümesini emmek açısından yeterli düzeyde tutmak için gerekli olan ne varsa” yapmakta olduğunu söylemenin ne anlamı vardır? Daha çarpıcısı, Boyer’in şu söyledikleri: “... karmaşık bir dizi kurum, teamül ve kural, sürekli olarak efektif talebin üretim kapasitesiyle aynı hızda gelişmesini hedefler...”⁵⁸ Herhalde büyük sermaye ve sendikalar hesaplarını buna göre yapmamaktadırlar. Onların amacı ücret/kâr çekişmesinde mümkün olan en avantajlı sonucu yakalamaktır. Öyleyse sonuç nasıl tam da istenen gibi oluyor?

Ama bundan daha önemlisi, Düzenleme Okulu’nun eksik tüketimci önyargıları yüzünden, sınıfların çıkar çelişkisinin yerine çıkar ortaklığını geçirme eğilimidir. Oysa gerçek dünyada hiçbir şey böyle yaşanmamıştır. Bütün uzun genişleme dönemi boyunca sınıf mücadeleleri sınırlı bir alanda olmakla birlikte devam etmiştir. Sermayenin talep yaratsın diye yüksek ücrete kuzu kuzu davetiye çıkardığı görülmemiştir. Zaten düzenlemeciler de işçilerin bütün kazanımları için hep mücadele etmeleri gerektiğini zaman zaman teslim ederler.⁵⁹ Yine aynı soruya dönüyoruz: Eğer yüksek ücret sermayenin lehine ise, sermaye neden bu kadar direniyor? Anlaşılan düzenlemeciler sermayenin çıkarını ondan daha iyi biliyorlar!

Şimdi bu bölümün sonuçlarını sentetik biçimde özetleyelim: (1) Keynesçilik, “refah devleti” ve yeni sendikal düzen, kapitalist sistemin içsel eğilimlerinin bir ürünü olmak bir yana, sınıf mücadelesinin ve sosyalizm tehdidinin sonucu olarak kapitalizmin olağan gelişmesinin dışında bir yöneliştir. Ekim devrimi ve sosyalizm deneyimi göz önüne alınmaksızın kapitalizmin 20. yüzyıl deneyimi yazılamaz. (2) “Refah devleti” ve yüksek ücretler krizin sona ermesinin nedeni değildir; tersine krizin sona ermesidir ki, bunları

56 Savaş sonrası uzun genişleme döneminin hangi dinamikler temelinde ortaya çıktığını ve dar anlamda Keynesçiliğin bile bu dinamikler arasında ne kadar sınırlı rol oynadığını başka bir çalışmamda ele almıştım. Bkz. “Kriz, Sermayenin Yeniden-Yapılanması, Yeni-Liberalizm”, S.Savran/N.Satlıgan (der.), a.g.y.

57 Benzer bir yargı için bk. Brenner/Glick, a.g.m., s. 116.

58 “Technical Change...”, a.g.m., s. 79. Aktaran: Brenner/Glick, s. 87.

59 “İşçiler çoğu zaman, patronlara ister toplu sözleşmeyi, ister sendikayı kabul ettirmek için uzun ve zorlu mücadeleler vermek zorundadırlar.” Granou vd., a.g.y., s. 57.

olanaklı kılmıştır. (3) Savaş sonrası kapitalizmin yapılanması sınıflar arasında bir uzlaşmanın ürünü değildir. Sınıf mücadelesinin belirli tarihsel koşullar altında belirli bir biçimde kristalleşmesinin ürünüdür. Burjuvazi ile işçi sınıfı “Keynesçi” ya da Fordist olarak anılan dönemde de “partnerler” değildi. Sınıf mücadelesi düşük düzeyde de olsa devam ediyordu.

Bu sonuçlarla birlikte, Düzenleme Okulu’nun Fordizm kavramının tüketim boyutundan sonra, düzenleme boyutunun da savunulabilecek bir yanı kalmıyor.

6. Sonuç

Bu uzun yazının sonucunu mümkün olduğunca kısa ve yalın biçimde ve ana başlıklar halinde çıkarmaya çalışalım.

- Bu yazı, 20. yüzyılda, özellikle de yüzyılın ikinci yarısında, dünya kapitalizminin gelişimi konusunda solda ezici biçimde hakim hale gelen yerleşik yorumun bir reddiyesidir. Yerleşik yorum, üretim sürecinin çelişkileri yerine dolaşım sürecinin sorunlarını, sınıf mücadelelerinin yerine sınıf uzlaşmalarını geçirmekte, Ekim devriminin 20. yüzyıl tarihinde oynadığı ayrıcalıklı rolü bütünüyle görmezlikten gelmektedir. Bu iki yorum arasındaki fark basit bir değerlendirme farkı değil, Marksist metodoloji konusunda taban tabana karşıt iki yaklaşımın ürünüdür.

- Buradaki eleştirel yaklaşım, “Fordizm” kavramının teori tarihinin çöplüğüne atılması gerektiğini ortaya koymuştur. Elbette “Fordizm” ile birlikte bugünün üretim süreçlerini açıkladığı öne sürülen “post-Fordizm” kavramı da tasfiye edilmelidir. Bunun yerine, bugünün üretim ilişkilerinde ve üretim süreçlerinde görülen özgüllüğü “yalın üretim” ve “esneklik” kavramlarıyla açıklamak gerekir.⁶⁰

- Marksist teori içinde başlangıcından bu yana önemli bir yer tutmuş olan eksik tüketimciliğin terk edilmesi gerekir. Eksik tüketimcilik, teori alanında kapitalizmin krizlerinin doğru kavranmasında bir engel, politika alanında ise reformizmin iktisat politikalarının bir beslenme kaynağıdır. Eksik tüketimin teoriden tasfiyesi, talebe, artı-değerin gerçekleşmesine, makro ekonomi politikalarına ilişkin her şeyin analiz dışına çıkarılması demek değildir. Sadece bunların ardında yatan sorunların başka nitelikte olduğu anlamına gelir

⁶⁰ Bu konuyu daha önce ayrıntısıyla ele almış olduğumuz için burada ele almıyoruz. Bkz. “Yalın üretim ve esneklik: Taylorizmin en yüksek aşaması”, *Devrimci Marksizm*, 3, Mart 2007.

- Marksizmin Keynesçilikten kopuşu gereklidir. Keynesçilik teori alanında bizi Marksizmin kapitalist üretim sürecinin çelişkileri konusundaki tarihsel önem taşıyan saptamalarının gerisine götürür. Politika alanında ise sınıfların çıkarlarının en çıplak biçimde karşı karşıya geldiği kriz anında sınıflar arasında bir çıkar birliği olduğu yanlısamasını yaratarak işçi sınıfını ve devrimci hareketi çıkmaz sokaklara sürükler.

Günümüzde en önemlisi de budur. Kapitalizm 1930’lu yılların Büyük Depresyonundan sonra yaşanan en büyük krizinin içindeyken işçi hareketi ve sosyalist harekette Keynesçi fikirler, hem krizin anlaşılması bakımından hem de benimsenecek politikalar bakımından büyük sorunlara gebedir. Bu yazı yalnızca bunu ortaya koyabildiyse bile amacına ulaşmış demektir.

Kapitalist gelişme eğrisi*

Lev Trotskiy

Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'ne yazdığı girişte Engels şunları söylüyordu:

Güncel tarihin olaylarını, birbirini izleyen bir dizi olayları bir hükme bağlarken, gerilere, nihai ekonomik sebeplere kadar uzanmak kimsenin elinde değildir. Bugün, teknik araçlarla uzmanlaşmış basın o kadar çok malzeme sağladığı halde, İngiltere'de bile, dünya piyasasındaki sınai ve ticari hareketleri, üretim yöntemlerindeki değişimleri günü gününe izlemek imkansız oluyor, kısacası herhangi bir zaman için bu çok karmaşık ve durmadan değişegelen faktörlerden genel sonuçlar çıkaramıyoruz. Bu faktörlerden en önemlisi, su yüzüne birden bire ve şiddetle çıkmadan önce uzun süre gizli gizli faaliyet göstermektedir. Belirli bir dönemin ekonomik tarihine hiçbir zaman çağdaş bir gözle bakamayız. Bu bakış,

* Bu yazı, ilk kez Rusça olarak *Vestnik Sotsialistiçeskoj Akademiy* (Sosyalist Akademi Bülteni) dergisinin, Nisan-Temmuz 1923 tarihli IV.Kitabı'nda yayınlanmıştır. İlk yayımlandığında şöyle bir alt başlık taşımaktadır: "Vaad Edilmiş Yazı Yerine Editöre Mektup". Bunun nedeni, yazının sonunda Trotskiy'in de belirttiği gibi, metnin aslında Bülten'in kendisinden talep etmiş olduğu bir yazı yerine yollanmış olan bir mektup olmasıdır. Yazı Batı dillerinde ilk kez Mayıs 1941'de *Fourth International* (Dördüncü Enternasyonal) dergisinde yayınlanmıştır. Türkçede ise ilk kez Trotskiy'in 1920'li yıllarda, özellikle Pravda gazetesi için yazmış olduğu kısa yazıları bir araya getiren bir derleme niteliği taşıyan bir kitapta yayınlanmıştır: *Sosyalizm Güncel Meseleleri*, çev. Yılmaz Öner, Suda Yayınları, İstanbul, 1976. Burada yayınlanmakta olan versiyon Yılmaz Öner'in bu çevirisidir. Sadece bazı dizgi hataları düzeltilmiş, 20 yıllık süre içinde eskiyerek yeni kuşaklara yabancı hale gelen sözcüklerin bugün daha yaygın olarak kullanılmakta olan karşılıkları tercih edilmiş ve Suda çevirisinde yer almayan son iki paragraf eklenmiştir.

ancak “sonradan bakış” olabilir, yani gerekli malzemeleri toplayıp biriktirdikten sonra yapabiliriz bu kontrolü. Ekonomi tarihine bakış için istatistikler zorunlu bir yardımcı rol oynar, ama günlük olayları daima geriden izlerler. Bundan dolayı, zamanın akıp giden tarihi içinde en keskin faktörü sabitmiş gibi ele almak, belirli bir dönemin başlangıcındaki mevcut ekonomik durumu, bütün zaman dönemi için hiç değişmemiş gibi kabul etmek zarureti vardır ya da söz konusu değişimleri gözlerimizin önünde cereyan eden olaylardan çıktıkları şekliyle ele almak gerekir. Bu bakımdan, materyalist yöntem, bu alanda, çoğu zaman, siyasi çatışmaların mevcut sosyal sınıfların ve ekonomik gelişmenin yarattığı sınıf kesimlerinin çıkar mücadelelerinden doğduğunu göstermek ve belirli siyasi partilerin de bu aynı sınıfların ve sınıf kesimlerinin az çok yeterli siyasi ifadesi olduklarını ispatlamakla yetinmek zorunda kalır.

Besbellidir ki ekonomik durumdaki güncel değişmelerin, yani saptanması gereken bütün ekonomik süreçlerin hepsinin esas temelinin bu kaçınılmaz ihtimali temel yanlıgıların kaynağıdır.¹

Engels’in, ölümünden kısa bir süre önce formüle ettiği bu düşünceler, kendisinden sonra gelenlerin hiç biri tarafından daha ileriye götürülmedi, hatta hatırladığıma göre, bu düşüncelerden pek az yerde söz ediliyor, gerektiğinde de az ediliyor. Engels’in sözlerinin anlamı birçok Marksistin gözünden kaçmışa benziyor. Bunun sebebi de, yine Engels’in belirttiği sebeplerde, yani güncel tarihi hazırlap bir tarih gibi yorumlayanlara karşı mücadele eden bu satırlarda yatıyor.

Ekonominin bugünün politikasına aktardığı su altında yürüyen bu itici güçleri belirlemek, bunları bütün kapsamıyla çözmek çok güç, belki de imkansız bir iştir. Bununla beraber, siyasi olayları açıklığa kavuşturma görevi ertelenecek bir görev değildir. Çünkü mücadele ertelenemez, bekletilemez. Günlük siyasi faaliyetleri bundan böyle, genel bir takım açıklamalara, kullanıla kullanıla artık ispatına hacet kalmayan bazı açıklamalara dönüştürmek zorunluluğu buradan doğuyor.

Politika, aynı şekilleri koruyarak, aynı sahilde ve aynı hızla seyrettikçe, yani ekonomik niteliklerin birikimi, politik nitelikleri dönüştürmedikçe, (burjuvazinin çıkarları”, “emperyalizm”, “faşizm” gibilerinden) soyut açıklamalar, istenen görevi şöyle böyle yerine getiriyor ve politik bir olguya tüm somutluğu içinde yorumlayamıyor; ama bir olguyu, herkesçe bilinen sosyal bir tipe indiriyor ki bu da, hiç küçümsenmeyecek bir önem taşıyor.

Oysa durumda ciddi bir değişme, keskin bir dönüm noktası oluşunca, bu gibi genel ve soyut açıklamaların bütün isabetsizliği meydana çıkıyor. Bu

¹ Karl Marx, *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*, Sol Yayınları, Ankara, s.14 – 15 (Vurgu bizim – L.T.).

durumlarda çok daha derinlemesine çözümleyici sondajlarda bulunmak ve işin nitel yönünü bu şekilde belirtmek, hatta, mümkünse, ekonomideki itici güçler politika üzerindeki etkilerini nicel olarak ölçmek mutlaka gereklidir. Bu “itici güçler” dinamik temellere çakılı olan görevlerin diyalektik şekilleridir ve üst-yapı içinde çözüme sunulmuştur.

Ekonomik konjonktürdeki dalgalanmalar yeni nicel ve nitel değişimlerin, politika alanında yeni oluşumların doğmasına yol açan periyodik “itici güçler”in ta kendileridir.

Mülk sahibi sınıfların gelirleri, devlet bütçesi, ücretler, aylıklar, işsizlik, dış ticaret hacmi vs. ekonomik konjonktüre sıkı sıkıya bağlıdır ve bütün bunlar politikayı doğrudan doğruya etkilerler. Bu etkiler, siyasi partilerin, devlet kurumlarının, vs. tarihini kapitalist gelişmeye özgü ekonomik dönemler açısından adım adım izlemenin ne kadar önemli olduğunu anlatmaya yeter. Biz bununla bu ekonomik dönemlerin **her şeyi** açıklamaya yettiğini söylemek istemiyoruz. Çünkü ekonomik çevrim veya dönemler, ekonomik olayın özü değil, ancak birer türevidirler. Bu dönemler, üretici güçlerin piyasa ilişkileri boyunca gelişebildiği esaslar üzerinde yayılabilir. Ama çevrim dediğimiz bu dönemler, otomatik olarak atan bir nabız sistemi gibi, kapitalist toplum mekanizmasının kaçınılmaz diyalektik kaynağını oluştururlar, bu yüzden de **çok şey** açıklarlar. Sanayi-ticaret konjonktüründeki kopma noktaları bizi politik eğilimlerin, kanun koyucu sistemin ve ideolojisinin her türlü şekillerinin geliştiği doku içindeki o kritik düğümlere çok daha yaklaştırır.

Bununla beraber, kapitalizm, sadece bu çevrimlerin periyodik olarak tekrarlanmasıyla belirginleşen bir düzen değildir, aksi takdirde, dinamik bir gelişme değil, karmaşık bir tekrarlanıştan başka bir şey olamazdı. Sanayi – ticaret çevrimleri, değişik fasılalarla değişik karakterler gösterirler. Aralarındaki başlıca fark, her çevrim boyunca yükseliş ve alçalış devresi arasındaki nicel ara –ilişkilerle belirlenmektedir. Eğer konjonktürdeki atılım önceki bunalım dönemindeki ekonomik çöküntüyü, getirdiği bollukla giderebilecek durumda ise, kapitalist gelişme, ilerleyişine devam eder. Eğer ekonomik çöküntüyü ve üretici güçlerin zayıf düşmesini belirleyen bunalım, bolluğu getirecek atılım dönemini ezecek olursa, o zaman ekonomide çöküntü başlar. Nihayet, bunalımlar ve atılım dönemleri, kuvvet bakımından, birbirlerine eşitleştikçe, ekonomi geçici bir hareketsizlik dönemine girer. Şema, kabaca budur.

Tarihte şunu görüyoruz ki, homojen çevrimler, hep diziler halinde gruplaşmaktadır. Kapitalist gelişmenin bütün dönemleri, keskin dönemeçli atılım ve patlamalarla, kısa ömürlü bunalımların vurguladığı bir sürü

çevrimlerden oluşmaktadır. Sonuç olarak, kapitalist gelişmede ana çizgisi belirgin bir şekilde yükselen bir hareket görüyoruz. Bu eğri, ayrı ayrı dalgalanma çevrimlerinden geçerken, otuz kırk yıl hemen hemen aynı seviyede kalınca bu, ekonominin duraklama ya da hareketsizlik dönemini gösterir. Ve nihayet, bazı tarihi dönemlerde, kapitalist gelişmenin ana çizgisi, birtakım dalgalanma çevrimlerinden muhakkak geçer ki, bir bütün olarak yokuş aşağı iner ki bu da, üretici güçlerin çöküşünün belirtisidir.

A priori olarak, enerjik kapitalist gelişme dönemlerinin – gerek politika ve hukukta, gerekse felsefe ve edebiyatta – ekonomik duraklama veya çöküntü dönemlerinden tamamiyle farklı karakteristiklere sahip olması gerektiğini açıkça ortaya koymak mümkündür. Bunun dışında, böyle bir dönemden farklı bir döneme geçiş, sınıflar arasındaki ve devletler arasındaki ilişkilerde elbette en şiddetli tersliklere yol açacaktır. Komintern’in 3.Kongresi’nde bu görüşü vurgulamamız gerekti. Kapitalist parçalanmanın salt mekanik bir tarzda anlaşılmasına karşı mücadele etmeliydik. “Anormal” genişlemelerin yerini “normal” bunalımlar aldıkça ve birbirini izleyen bu dalgalanmalar sosyal hayatın her köşesinde iz bıraktıkça, genişleme döneminden çöküntü dönemine geçiş veya bunun aksi, en büyük tarihi bunalım ve devrimleri doğuracaktır. Birçok durumlarda devrimlerin ve savaşların ekonomik gelişmenin iki ayrı dönemi arasındaki sınır çizgisine rastladığını kanıtlamak hiç de zor değildir. Yani kapitalist gelişme eğrisinin iki ayrı diliminin bitişme noktasına rastlamaktadır devrimler ve savaşlar. Modern tarihin tümünü bu açıdan çözümlmek, diyalektik materyalizmin gerçekten de en doyurucu görevlerinden biridir.

Komintern’in 3.Kongresi’ni takiben profesör Kondratiev bu probleme – normal olarak Kongre’nin soruyu benimseyiş şeklinden kurtulmaya çalışarak – bir yaklaşımda bulundu ve on yıllık bir dönemi kapsayan “küçük çevrim”ler boyunca, yaklaşık elli yıllık dönemi kapsayan “büyük çevrim”ler kavramını yerleştirmeyi denedi. Simetrik şekilde stilize edilen bu şemaya göre, “büyük” ekonomik çevrim beş “küçük” çevrimden oluşmakta ve bu çevrimlerin yarısı genişleme karakterinde, diğer yarısı da bunalım karakterindedir, ve aralarında geçiş basamakları vardır. Kondratiev’in düzenlediği büyük çevrimlerin istatistik belirliliği titiz, ama safdil olmayan bir şekilde tahkik edilmeli, hem ayrı ayrı ülkelere hem de bir bütün olan dünya piyasasına uygulanmalıdır. Prof. Kondratiev’in belirttiği dönemleri, küçük çevrimde rastlanan “kesin ritmi” haiz büyük çevrimler olarak görme anlayışını daha başta reddetmek mümkündür. Besbelli ki bu, şekli analogiye dayanan yanlış bir genellemedir.

Küçük çevrimlerin periyodik olarak tekrarlanması, kapitalist kuvvetlerin iç dinamiğinden ileri geliyor ve piyasanın varolageldiği her yerde her zaman

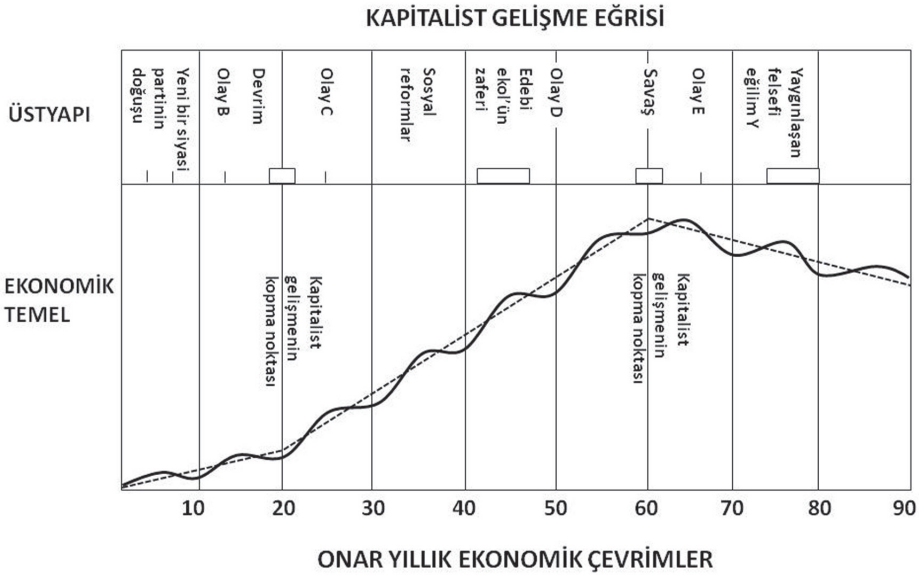
kendini gösteriyor. Prof. Kondratiev'in ihtiyatsız bir tutumla, çevrimler olarak görmek istediği büyük (elli yıllık) kapitalist gelişme dilimlerine gelince, bu dilimlerin karakterini ve süresini kapitalist kuvvetler arasındaki karşılıklı etkiler değil, ama kapitalist gelişmeyi kanallarından geçirip akıtan şartlar belirlemektedir. Yeni ülkelerde ve kıtalarda kapitalizmin yerleşmesi, yeni tabii kaynakların keşfi ya da bu keşif ve yerleşmeler öncesinde, savaşlar ve devrimler gibi "üst yapı" düzenine bağlı büyük çapta olaylar, yani bütün bunlar kapitalist gelişmenin yükseliş, duraklama ve çöküş dönemlerini nitelemekte ve bu dönemlerin yerine geçmektedir.

Peki, araştırmalarımız hangi yolu izlemelidir?

Kapitalist evrimin ekonomik çizgisini periyodik olmayan asıl safhaları ve kopma noktaları boyunca ve periyodik olan ikincil safha ve kopma noktaları boyunca, tek tek bizimle ilgili her ülke açısından ve de bütün dünya piyasası açısından kesinlikle saptamak, görevimizin birinci bölümüdür. Ekonomik eğriyi, bir kez saptadıktan sonra (saptama yöntemi elbette kendi başına bir sorundur ve asla basit bir iş değildir, ve ekonomi istatistikleri tekniği ile ilgilidir), bu eğriyi periyotlarına göre ayırabiliriz, ki bunlar tıpkı bir grafik eğrisinde olduğu gibi, yükseliş ve çöküntü arasındaki açığa bağlı dönemlerdir. Böylece, ekonomik evrimin, bir resim gibi, şemasını çıkarmış oluruz, yani "kontrol edilecek bütün işlemlerin ana hattını" (Engels) belirlemiş oluruz.

Yapılacak araştırmaların ayrıntılarına ve somutluğuna güvenerek, bunun gibi bir takım şemalar çıkartabiliriz: biri tarım kesimine, diğeri sanayi, vs. ait olabilir. Bu şemalardan hareket ederek bunları siyasi olaylarla (kelimenin en geniş anlamında) senkronize edebiliriz ve sadece aralarındaki karşılıklı ilişkiyi saptamakla kalmayız – daha ihtiyatlı söylersek, sosyal hayatın kesin çizgilerle belirlenmiş dönemleri ile kapitalist gelişme eğrisinin keskin dilimleri arasındaki ilişkileri saptamakla kalmayız – aynı zamanda olaylara sebep olan asıl gizli itici güçleri de somut olarak görmüş oluruz. Bu gözle boyunca en vülger şemalara saplanıp kalmak elbette olmayacak iş değildir, hele ideolojik süreçlerin içindeki şartları ve yapışkan bağlantıları görememek, ekonominin ancak **en son tahlilde** kesin rol oynadığını unutmak pekala mümkündür. Marksist yöntemden yozlaştırıcı sonuçların çıkarıldığı hiç de az rastlanır bir şey değildir! Ama meselenin yukarıdaki formülleştirilme tarzını reddetmek, Marksizm'in özünü anlatmaktaki yetersizliği ortaya dökmek demektir, çünkü Marksizm, sosyal üst-yapı değişikliklerinin sebebini ekonomik temellerin değişmesinde arar, başka bir yerde değil!

"Ekonomizm"e karşı çıkanların teorik hışmına uğramak pahasına (ve bir bakıma da onları gazaba getirmek niyetiyle) biz burada, doksan yıllık bir döneme özgü kapitalist gelişme eğrisini gösteren şematik bir grafik sunacağız.

Eğrinin genel doğrultusu, bu eğriyi oluşturan bölüm, konjonktürel eğrilerin karakterine bağlıdır. Biz şemamızda birbirinden kesinlikle farklı üç periyot ayırdık.

Çok yavaş bir hızla gelişen ilk yirmi yıllık kapitalist evrim (A-B dilimi), enerjik bir sıçramayı gösteren kırk yıllık dönem (B-C dilimi) ve otuz yıldır süregelen bunalım ve gerileme dönemi (C-D dilimi). Bu şemanın içine, aynı dönemlere tekabül eden en önemli tarihi olayları sokacak olursak, büyük siyasi olayların bu gelişme eğrisindeki değişmelere paralel olarak, bir resim gibi, yan yana sıralandığını görürüz ki bu, tarihi materyalizm araştırmalarının çıkış noktasını saptamak açısından paha biçilmez bir dayanak edinmemize yarayacaktır. Siyasi olaylarla, ekonomik değişmeler arasındaki paralellik elbette ki görelidir. Genellikle, “üst-yapı”, ekonomik alandaki yeni oluşmaları ancak uzun bir gecikmeden sonra kaydedebilmekte ve neden sonra yansıtılabilmektedir. Ne var ki, bu yasa, şematik bir görüntüsünü burada verdiğimiz şu karmaşık iç- ilişkileri somut şekilde araştırarak açıklığa kavuşturulmak gerekir.

3.Enternasyonal Kongresi'ne verilen raporda biz fikrimizi, 1848 devrimleri döneminden, ilk Rus devriminden (1905) ve içinden geçtiğimiz şu dönemde (1920-21) alınmış bazı tarihi misallerle açıkladık. Okuyucuya bu misalleri hatırlatmak isteriz. Gerçi bunlar olgulaştırılmış bir şey değil; daha çok bizim başlattığımız yaklaşımın olağanüstü önemini oldukça iyi bir şekilde vermeye yarıyor, her şeyden önce, savaşlar ve devrimler gibi tarihteki

en büyük sarsıntıları kavramaya yardım ediyor. Eğer bu mektupta her hangi bir döneme ait bir tasvir veya şema kullanıyor ve temel olarak, tarihin fiili bir periyodunu ele almıyorsak, bunu sırf, böyle bir girişim ihtiyatsızlık ve telaşçı bir davranış olacağı için, yani şimdiye kadar yapılması gereken karmaşık ve yorucu araştırmalardan çıkacak olan sonuçları tersine çevirmekten kaçınmak için yapıyoruz.

Bugün hangi tarihi kesimlerin aydınlatılabileceğini ve kapitalizm eğrisinin daha somut bir incelenişinden – bu eğri ile sosyal hayatın diğer kesimleri arasındaki ara-ilişkilerden – hareket edecek materyalist bir araştırmanın daha ne kadar ışık tutabileceğini şu anda görmek elbette imkansızdır. Bu yönde varılacak sonuçlar, ancak bizzat böyle bir araştırmanın sonuçlarına bağlıdır. Bu araştırmalar bugüne kadar yapılan tarihi materyalizm denemelerinden daha tutarlı, daha sistemli olmak zorundadır.

Her halükarda modern tarih doğrultusunda böyle bir yaklaşım, tarihi materyalizm teorisini, bizim bazı Marksistlerin deyişiyle, diyalektik materyalizm alanına şekilci yöntemleri aktarmış olan bir çeşit sözde “materyalist” yöntemin şüpheli kavramları ve terimleriyle dolu o spekülâtif gevezeliklerden çok daha değerli sonuçlarla bereketlendirilmiş olacaktır. O spekülasyonlar ki kavram ve tariflerimizi keskinleştirme görevini şekillendirmiş ve işi, boş soyutlamalara vardırılmıştır. Kısacası bu şekilcilik, Marksizm’i Kant’ın epigonlarına özgü kalıp zarafeti ile yetiştirmiştir. Marksist çeliği bileyip inceltmenin anlamı nedir? Oysa görevimiz bizzat ham malzemeyi işlemek ve yeniden işlemektir!

Kanımızca, bu tema tarihsel materyalizm üzerine düzenlenen Marksist seminerlerimiz için çok verimli bir konu oluşturabilir. Bu alanda yürütülecek bağımsız araştırmalar kuşkusuz tekil tarihsel olaylara ve koskoca dönemlere yeni bir ışık ya da en azından biraz daha ışık tutabilir. Nihayet, yukarıda sözü edilen kategoriler çerçevesinde düşünme alışkanlığının kendisi bile, günümüzde kendini tüketmenin doruğuna ulaşmış olan kapitalist ekonomi ile bütünüyle dizginlerinden boşanmış olan kapitalist politika arasındaki ilişkiyi tarihte hiçbir zaman olmadığı kadar açıkça gözler önüne seren çağımızda politik yönelişi büyük ölçüde kolaylaştıracaktır.

Bu temayı işleme konusunda *Vestnik Sotsialistiçeskoy Akademiy’e* söz vereli çok uzun bir süre geçti. Bugüne kadar koşullar beni bu vaadi yerine getirmekten alıkoydu. Vaadimi yakın gelecekte yerine getirebileceğimden hiç emin olamıyorum. Bu nedenle şimdilik bu mektubu yazmakla yetiniyorum.

Kuram / İktisat

Yiğit Karahanoğulları

marx'ın 1988-2006
değeri türkiyesi için
ölçülebilir mi? ampirik bir
inceleme

Kerkat Boratav'ın 'Sensuş'uyla

Yordam Kitap

“Çar hawar”*: Kürdistan’da isyan ve özgürlük geleneğinin/ politik örgütlenmelerin kısa tarihi - II

Şiar Rişvanoğlu

*-Jı Bo Sevilay***

*Uzun sustum, ey durmadan
konuşanlar.
Geçmedi üşümem.
Ben bir aşkın kar yağışından geliyorum. ¹*

‘30-‘50 dönemi:

Kurumlaşan şiddet, kuzeyin uzun sessizliği ve “yalnızlığı”

İncelememizin bu bölümünde şiddetin en vahşi yöntemleriyle bastırılan 1938 Dersim İsyanı’ndan 1950’lere kadar Kuzey Kürdistan’da yaşanan uzun sessizliğin ve “yalnızlığın” temelleri üzerinde zaman zaman kısa “geri dönüşler”le² derinleşmeye çalışacağız. İlk bölümde, Kürdistan sorununun dört parçadaki (Türkiye, Irak, Suriye ve İran) tarihsel seyrini, isyanların kronolojisini, en azından birçok okurun ilk kez karşılaşacağı varsayımından ha-

* Kürtçe (Kurmancî). Türkçe anlamı: “Dört Çılgılık”, “Dört İmdat” ya da “Dört Haykırış”.

** Türkçesi “Sevilay İçin”(Kurmancî). Bu yazının ilk bölümünü (“Çar Hawar: Kürt Halkının Çılgılığı”, *Devrimci Marksizm*, sayı 3, Mart 2007, s. 27.) yazarken düşüncelerini benimle paylaşan, 3 Kasım 2007’de, henüz 35’inde iken sonsuzluğa yolladığımız güzel yoldaşım, yoldaşımız *Devrimci Marksizm* ve *İşçi Mücadelesi* yazarı Sevilay Kaygalak. Bkz. *Devrimci Marksizm*, sayı 5, Kış 2007-2008, s. 8-16.

1 Şükrü Erbaş’ın “Kar Yağışı” şiirinden. Şiirin tamamı için *Derin Kesik*, Everest Yay., İst., 2004, s.104.

2 Sinema tekniğindeki “flashback”in karşılığı anlamında.

reketle daha ayrıntılı biçimde aktarma kaygısı ile meselenin bu yönü yeterince irdelen(e)memişti. Bu kez derinleşmeye çalışacağımız odakların birincisi sessizliğin esas kaynağı, yani devletin ve egemen sınıfın Kürdistan üzerinde uyguladığı yoğun, sistematik ve yapılmış olan sayısız hukuksal düzenleme ile o günlerden başlayarak yapılaşmış olan **sırasıyla imha, inkâr ve asimilasyon politikalarının farklı biçimleri ve bunların arka planındaki ideolojik atmosfer** olacak.

İkincisi ise “yalnızlığın” asıl belirleyici nedeni: egemen cepheden gelen bunca olağanüstü imhaya, şiddete ve Kürt halkının yükselen çılgılığına karşın, **Türkiye komünist/sosyalist hareketinin, yani esasen TKP’nin ve onun dolayısıyla Komintern’in siyasi suç sayılabilecek tutumu**. TKP diyoruz, zira o dönem politik arenada bir güç olarak yer alan başka bir komünist hareketten bahsetmek mümkün değil. TKP ve Komintern başlangıçta, ayrıntılarını aşağıda açıklamaya çalışacağımız gibi farklı nedenlerle bir derece, ama özellikle Stalin ve onun SBKP’sinin bir aparatı haline geldiği aşamadan sonra tamamen Marksizm karşıtı bir tutum alarak, bazen sessiz kalmak, bazen de açıkça karşı çıkmak yoluyla isyan etmekte olan Kürt halkını yalnız bırakmış, Kemalist rejime destek olmuş, velhasılı enternasyonalizm dersinde “sınıfta kalmıştır”. Bu kötü miras öyle köklüdür ki, sosyalist hareket içinde bugün bile varlığını ve etkinliğini şu veya bu biçimde ama her halûkarda ciddi ölçüde sürdürmektedir.

Son bölümde de kuzey dışındaki gelişmelere kısaca değinerek bu döneme asıl damgasını vuran Mahabad Cumhuriyeti’ni ele alacağız. Bu dönemde kuzeyde yaşanan uzun ve büyük sessizliğe karşın, Kürdistan ulusal hareketi Doğu ve Güney Kürdistan’da hareketlenme ve bir dönem yükseliş halindeydi. Güney Kürdistan’da Barzani kardeşler tarafından sürdürülen direniş hareketi, 1931’den 1945’e kadar aralıklarla da olsa sürecek, 1945 yılının sonlarında Barzani ve peşmergeleri ile Hêvi kadrolarının bir kısmı Doğu Kürdistan’a geçmek zorunda kalacaktı. Yazının ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi, bu dönemin “yükseliş”ini ifade eden ve 22 Ocak 1946’da kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti çok kısa bir süre için Kürdistan hareketinin çekim merkezini Doğu Kürdistan’a kaydıracaktır.

1- İmhanın ve asimilasyonun özgül ve gelişmiş planları/uygulamaları

“...*Pelê me digirtin, em kêş dikirin
Bin darê êş, ah û azar...*”³

Türk egemenleri ‘20’ler ve ‘30’lardaki büyük isyanları, tarihte az görülen şiddet örnekleriyle korkunç bir biçimde bastırdı. Bu şiddet bütün bölgede öylesine yaygın ve öylesine sınır tanımazdı ki, asıl hedefi olan Kürtler dışında, bir dizi farklı etnik/dinsel kimliğe sahip kelimenin tam anlamıyla “azınlık” grubu dahi, bundan payını fazlasıyla alacak, yüzyıllardır yaşadıkları coğrafyadan canlarını kurtarma pahasına kopacaktı. Mezopotamya’nın çok az bilinen topluluklarından Goyanlar (o dönem sayıları 7.000 civarında), Atruşiler (10.000 civarında) ve sayıları bilinmeyen Miramiler, Şeyh Said isyanından hemen sonra 1926’da Türk ordusunun zulmünden kaçıp Irak’a sığınacaktı.⁴

Genç cumhuriyetin egemenleri, özellikle Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı ve Dersim isyanları sırasında ve sonrasında Kürt halkının başkaldırı dinamizmini ve enerjisini çok iyi kavramış, deyim yerindeyse dersini iyi çalışmıştır. Bu tehlikeli dinamizmin bir daha açığa çıkmasını engellemek içinse çok ciddi, kapsamlı planlar yapılmış ve bunlar en yüksek dozda şiddet biçimleriyle uygulamaya konmuştur. Bunlar imha, inkâr ve asimilasyonun sistematik ve kalıcı olmasını sağlayacak militarist yöntemlerden iskân politalikarına, “hukuk”tan “bilim”e kadar bir dizi alanda uzun vadeli, geçmişte gerçekleşmiş ve o gün sürmekte olan bütün uluslararası örneklerin dikkatli incelenmesi sonucu ortaya çıkan planlardı.

Burjuva ordusu ve daha o zamandan yaşama geçmiş olan özel birimler (Özel Tim, Bordo Bereliler, Korucular) örgütlenmelerinin öncülleri tarafından kullanılan militarist yöntemler, emperyalizmin ancak geçmişte Cezayir, Vietnam, bugün Afganistan ve Irak işgali pratikleri ile kıyaslanabilir özellikler taşımaktadır. İlk bölümde bir dizi önemli örnek vermiş olmakla birlikte, okuyucuya bu kanlı pratiği ve onun mantığını anımsatmak ve otuz yıla yakın devam eden büyük suskunluğun nedenlerini daha da iyi kavramak adına birkaç alıntı aktarmak istiyorum. Kürdistan’da isyanlar sürerken 1937 yılında

3 “...*Kolumuzdan tutup sürüklerlerdi/Acının, zorbalığın, işkencenin darağaçlarında.*” Ebdula Goran’ın “Çiroka Biratîyê” (“Kardeşlik Öyküsü”) şiirinden. Türkçe’ye çeviren: Selim Temo. Şiirin tamamı için bkz. Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi* c.2, s. 742, Agora Kitaplığı, İst. 2007.

4 Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s.401.

Genelkurmay tarafından, Genelkurmay’ın kendi ifadesi ile “kayıt altında yüz tane” basılmış olan *Dersim* adlı kitap her satırı ile dikkate değerdir.⁵ Kitabın “Dersim’in Islahı Esasları” başlıklı bölümünde üç yıllık bir program çıkarılmış ve “Birinci yıl yapılması gereken işler” sayılırken, “Dağınık İskânın Yasaklanması” şöyle açıklanmıştır: “Münferit binalar birer eşkiya yatağı olduğundan bu konuda alınması düşünülen önlemler de en az diğerleri kadar şarttır.” Alınması düşünülen ve sonraları gerçekten de alınan, süreç içinde bir “Kürdistan Klasığı” haline gelmiş olan, bugün bile kullanılan önlemlerin en çarpıcısı şudur:

... Askeri hareket esnasında münferit **evlerin yakılması** lazımdır. Geçit ve boğazlarda bulunan **köylerin yıkılması** ve bu kişilerin hükümet mürakebesine (denetimine-Ş.R.) yakın köylere (bunu “stratejik açıdan önemli köylere” olarak okuyunuz-Ş.R.-) nakilleri, sarp yerlerde inşa edilen köylerin de aynı suretle **yıkılması** ve nakilleri faydelidir. (Vurgular bana ait-Ş.R.-)

Tarif edilen “köylerin nasıl yakılıp yıkılacağı” konusu da rastlantıya bırakılmamış, aynı dönemde askerlerin işini kolaylaştırmak için ayrıca özel kitapçıklar dağıtılmıştır.⁶

Askerlere dağıtılan “Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkiya Takibi Hareketleri, Köy Arama ve Silah Toplama İşleri Hakkında Kılavuz” isimli kitapçıkta “evlerin nasıl yakılacağı” ayrıntılı olarak anlatılıyor, eğitilmiş askerler de kendilerine verilen görevi harfiyen ve “layıkıyla” her seferinde yapıyordu.⁷

Kitapçığın “Köyde Eşkiya Araması” başlıklı bölümünün ilk üç maddesinde köye nasıl yaklaşılabileceği ve etrafının nasıl sarılacağı anlatıldıktan sonra diğer maddelerde şu “çok önemli bilgilere” yer verilmektedir:

4- Yukarıdaki tertibat ile köy halkı toparlanır ve dışarıdaki birlik komutanının yanına getirilir. Köyün büyüklerinden birkaç kişi **rehin olarak tutulur**. Ondan sonra etraftaki mühim noktalar emniyet kuvvetleri ile tutulmaya devam edilerek **köy taranır**. Bu esnada bir-iki makineli tüfek yüksek damlardan mevziye sokulabilir.

5- Bir dam (bina, ev, ahır) içinde sığınıp mukavemet eden eşkiyayı imha için yakından kuşatılmalı pencere ve bacadan bomba atılmalıdır. Müfreze, yanında top varsa askere ateş eden **köy top ile tahrip edilir**. (az isabetli atış ile) (Bunu

5 aktaran Necati Bozkurt, “Denizi Kurutmak-Dünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskan Politikası”, Belge Yay., İstanbul, 2000, s.53-56.

6 *Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkiya Takibi Hareketleri, Köy Arama ve Silah Toplama İşleri Hakkında Kılavuz*, Tunceli Vali ve Kumandanlığı, Elazığ Turan Matbaası, 1938. Aktaran Zülküf Kışanak, *Yitik Köyler-Bin Yılların Mirası Nasıl Yakıldı?*, Belge Yay., İst., 2004, s.102.

7 Bu “yakma”ların nasıl gerçekleştiğine ve sonuçlarına ilişkin bkz. Zülküf Kışanak, age.

da “ top mermileri isabetli kullanılsın” olarak okumak gerek-Ş.R.-)

6- Silah atan köy (kuşatan birlikler emniyet ödevlerine devam etmek suretiyle) **yakılmalıdır.**

7- Damlar taş ve topraktan ibaret olup, yalnız tavan ve direkleri ve ağaç dalları vardır. Bunları yakmak güçtür. Ancak dam üstünden bir kısım toprak atılarak ağaçlar meydana çıkarılır. Toplanacak odun ve çalılar burada yakılmak suretiyle bina ateşe verilir. **Oda kapısından içeriye odun yığarak ateşleme sureti ile genişletilir.** (Vurguların tamamı bana ait-Ş.R.-)

Kılavuz’un “silah toplama” bölümü ise şu tavsiyeler ile noktayı koyuyor:

“Silah teslimine mecbur etmek için kadın ve çocukların toplanarak hükümete teslim edileceğini söylemek çok kere iyi netice verir. **Bu gibilerin damlarını yakmak faydalıdır.**” (Yazım hataları metnin aslında, vurgular bana ait.-Ş.R.)

Türk egemenlerinin yukarıda sayılan “yıkma”, “yakma”, “top ile tahrip etme” yöntemlerinden daha etkili ve “radikal” çözüm getiren yöntemler kullanma konusunda ciddiye alınması gereken bir suç ve katliam sicili olduğunun en önemli kanıtı Fevzi Çakmak’ın 18 Eylül 1930 tarihli raporudur. Bu rapor, daha sonra Genelkurmay tarafından kabul edilerek, “Mücadele Programı” niteliğinde kullanılmıştır. Raporun 2. maddesi şöyledir:

...Çok **şımarık**⁸ bir durum almış tüm Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hâkim kılmak için Erzincan’a nakledilecek **bir hava kıtası ile bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı** kanaatindeyim.⁹ (Vurgular bana ait.-Ş.R.)

Lütfen dikkat! “Hava kıtası ile tahribi uygun olan” yer, “dağ, taş, mağara” değil, “insansız bir bölge” değil, hadi silahlı Kürtlerin yaşadığı bir yer olsun(!), o da değil! “Sivil” ve “silahsız” insanı ile, hayvanı ile, evi, bahçesi, çocuğu, kadını, yaşlısı ile köy de değil, köyler!

Şiddet ve imhada emperyalist ustalarından dersini iyi almış olan T.C. egemenleri, aynı performansı ve dönemi karakterize eden ifadeler ile “iskân, tedip, tenkil, sürgün” başta olmak üzere, 30’lara ve ‘40’lara damgasını vuracak her türlü hukuki, idari ve fiili inkâr ve asimilasyon politikalarında da gösterecekti.

Bu performansın belli başlı kökenleri/dayanakları ise 1923 tarihli İzale-i

8 Bu küçültücü kavramı daha sonra ne yazık ki TKP ve Komintern de kullanacaktır. Bkz. bu yazının ilerleyen kısmında “Komintern ve TKP’nin Kürdistan Körlüğü” başlıklı bölüm.

9 Aktaran Zülküf Kışanak, *age. s.117.*

Şekavet (Eşkîyalığın Önlenmesi) Yasası, 1925 tarihli Takrir-i Sükun (Huzurun Sağlanması) Yasası ile başlayan, 1936’da Tunceli Yasası ile, 1925 ve 1937 tarihli İskân Yasaları, 1932 tarihli Nüfus Kanunu, 1934 tarihli Soyadı Kanunu¹⁰, İstiklâl Mahkemeleri ve benzer nitelikteki bir dizi yasa, sayısız yönetmelik, Türk Ocakları’nın, Halkevlerinin, Türk Tarih Kurumu’nun kuruluşu ve Şark İslahat Planı ve Genel Müfettişliklerin Tesisi gibi özel rapor, plan ve düzenlemelerdir. Bunlara bir taraftan da Kürt isyanlarının ulusal özelliklerini yok sayarak, Şeyh Said örneğinde olduğu gibi dinsel yanını işaret ederek “gerici”, “yobaz”, Kürt önderlerinin politik kimliğini hiçe sayarak “ağa”, “bey”, “mir” sıfatlarından yola çıkarak “feodal”, “ilkel” yaftası yapıştırma ve nihayet Kürtler arasındaki mezhepsel farklılığı (Alevi-Sünni) her fırsatta kışkırtma girişimleri de eşlik ediyordu.

Yukarıda ifade edilen düzenlemelerin ilk kapsamlı ve esaslı örneklerinden biri ise 24 Eylül 1925 tarihli “Şark İslahat Planı” raporudur. Bu plan, Kemalist cumhuriyetin bütün bir Kürdistan politikasının neredeyse “manifesto”su olarak adlandırılmayı hak etmektedir. İmhanın ve asimilasyonun her türlü biçiminin kurumsallaşması anlamına gelen bu planın anılmayı hak eden düzenlemeleri ise şunlardır:¹¹

* Yugoslavya’dan gelen Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya’dan gelen Türkmenlerin Kürdistan’daki büyük bir havzaya (Elaziz - Ergani - Diyarıbekir, Elaziz - Palu - Kiğı, Palu - Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl Dağı’nın doğu ve güneyi, Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarıbekir - Garzan – Bitlis), Rize, Trabzon ve Erzurum çevresinden getirileceklerin ise Hınıs Çayı ve Murat Vadisi’ne ve Van Gölü’nün güneyine yerleştirilmesi.

* Van ile Midyat arasındaki hattın batısında kalan 1915 Ermeni Soykırımı ile neredeyse tamamen boşaltılmış olan Ermeni arazilerine Türklerin yerleştirilmesi. Kürtlere kiraya dahi verilmemesi.¹²

*10 senelik bir programla Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkasya ve Azerbaycan’dan getirilmesi planlanan beş yüz bin nüfusun nakli için yıllık 5 milyon lira tahsis edilmesi.

*İsyanlara karışan köylüler için isyan zararları bahane edilerek ek vergi

10 Tahmin edilebileceği gibi bu son iki yasanın ilkiyle isim olarak “yabancı ırk ve millet isimlerini”nin kullanılması yasaklanıyor, soyadını kapsamı için de bu yasaklara “aşiret ve bölge isimleri” ekleniyordu.

11 Planın tamamı ve diğer uygulamalar için bkz. Mehmet Bayrak, *Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm*, Özge Yayınları, Ankara, 1999, s.193-197, s.228-232, s.351-357.

12 Ermeni, Rum ve diğer Hıristiyan azınlıkların katline, malları ve arazilerinin sistemli gaspına ilişkin Bkz. David Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Korumucular*; Belge Yay., İst., 2007. Özellikle s.377 ve sonrası. Vahakhn N.Dadrian *Ermeni Soykırım Tarihi*, Belge Yay., İst., 2008, s.334-342.

konulması.

* İsyanlara karışan köylülerin, ailelerinin ve akrabalarının Batı'ya sürgünü.

*İsyan bölgesindeki memuriyetlere, tali düzeyde bile olsa Kürt olanların kesinlikle atanmaması.

* Bölgedeki tüm memur ve askerlere % 75 oranında zam yapılması.

*Bölgeye (Özellikle Dersim'e) Türk Ocakları ve yatılı okullar, "mükemmel" (*planda aynen böyle geçmektedir-Ş.R.-*) kız okulları açılması.

* Fırat'ın batısında Kürtçe konuşmanın kesinlikle yasaklanması, özellikle kadınların Türkçe konuşmaya teşvik edilmesi.

* Kürt bölgelerinde hızlı bir şekilde karakol, askeriye ve sınır karakollarının inşa edilmesi ve aralarında iletişim ağının kurulması.

* Bölgeye özellikle Erzincan, Sivas, Elaziz-Diyarbakır, Elaziz-Çapakçur-Muş, Van Gölü hattına ulaşımın artırılması ve hızlandırılması.

*Kürt bölgelerine yabancı şahıs ve kuruluşların hükümetin izni olmaksızın girememesi.

Burada çarpıcı olan, ayrıntı düzeyinde bir dizi "sorun"un egemen cephe tarafından çok erken bir dönemde teşhis edilmiş ve ulaşımdan kadınların durumuna, vergiden bölgenin demografik yapısının değiştirilmesi için ödenek tahsisine kadar, sosyal ve ekonomik nitelikli, uzun erimli, profesyonel "çözüm"ler önerilmiş olmasıdır. Ancak bu planın uygulamaya konduğu 1925 yılından sonraki süreçte diğer yapılanların başarısı/başarısızlığı bir yana, zorunlu iskân ve göç bağlamında istenilen düzeyde başarılı olunmadığı 1935 yılında ortaya çıkmıştı. Şöyle ki; 1927 nüfus sayımında Birinci Teftiş Bölgesi (Bitlis, Diyarbakır, Van, Hakkari, Muş, Mardin, Urfa ve Siirt vilayetleri) dâhilinde toplam nüfus olan 870.000'in 543.000'i, diğer bir ifadeyle %62'si Kürt iken, 1935 nüfus sayımında toplam nüfus 998.000'e yükselirken Kürt nüfusu da 765.000, yani % 70'e çıkmıştı.¹³ Bu durumun egemenlerde yarattığı kısmi başarısızlık ve moralsizlik duygusu, devleti 1942 yılında özel olarak bu konuda; "bölgede her yıl 100 haneden oluşan üç Türk köyü kurulması" gibi çok özel ve "radikal" önlemler almaya, genel olarak ise baskı ve asimilasyonun dozajının daha da artırılmasına yöneltecekti.

Dönemin ruhunu en iyi yansıtan bir diğer belge ise, 1934 yılında zorunlu iskânı daha da genişleten "2510 Sayılı İskân Kanunu"nun gerekçesidir. Bu kanun çıtayı biraz daha yükselterek, geleneksel Kürt ailesini dağıtmak için "evli çocukların ve evli torunların ayrı yerlere yerleştirilmesi" gibi yeni bir

13 David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2004, s.291-293.

önlem getiriyordu.¹⁴ Kanunun gerekçesi aynen şöyledir:

Türk bayrağına gönül bağlamamış iken Türk yurttaşlığını, kanunun ona verdiği her türlü hakları kullanmakta olanları Türkiye Cumhuriyeti uygun göremezdi. Bunun içindir ki bu gibileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletinde, Türküm diyen herkesin bu Türklüğü devlet için belli ve açık olmalıdır.¹⁵

Genel olarak asimilasyonun, özel olarak ise onun yoğunlaşmış yöntemlerinden zorunlu iskân, göç, sürgün politikalarının **Kürt kadınında çok daha özel, derin tahribatlara yol açtığını** bu yazının sınırlarını aşmamak adına sadece sonuçlarına vurgu yaparak geçmek istiyorum. Bunlar ana başlıklarla şöyledir: mekân değişimi, köklerinden koparılma, yeni yerlere uyum/entegrasyon sürecinin sıkıntıları, sürgün topluluklarında kadınların üzerindeki iş yükünün ağırlaşması, yeni mekânlarda işsizlik, ekonomik kısıtlanmışlık gibi sorunların yanında, yalnızlık, eziklik, “öteki”lik travması yaşayan erkeğin, yaşadığı basıncı doğrudan en yakınındaki (eş, anne, kızkardeş) kadına yansıtması.

Bütün bu olguların, gerek geleneksel feodal yapıda, gerek hakim kapitalist erkek egemen kültürde zaten var olan ikincilleştirme, kişiliksizleştirme, değersizleştirme, metalaştırma...vs. yaklaşımlarına daha fazla hizmet ettiği, kökleştirdiği, sosyabilimcilerden feministlere kadar hemen herkesin ortaklaştığı bir değerlendirmedir.

Kürt kadınının, bu ve benzeri tahribatların yarattığı sonuçlardan (toplumsal ilişkilerin yapısallaşmış ve daha genel özellikler taşıyan tahribatlarını bir kenara bırakırsak), kurtulma ve kendi kimliğini kazanma, geliştirme yolunda devasa adımlar atacağı süreç ise ‘80’ler ve sonrasında başlayacaktır.¹⁶

14 İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskâmı*, Komal Yay., İst., 1978, s.47.

15 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem 4, c. 23-24, s. 8. Aktaran Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa*, İletişim Yay., İst., s.65.

16 Bu dönemle ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Handan Çağlayan, *Analar; Yoldaşlar; Tanrıçalar*, İletişim Yay., İst., 2007.

Büyük Depresyon, faşizmin ayak sesi ve “sahibinin sesi”

*Benim zamanımda sokaklar bataklığa açılırdı
Celladın eline teslim ederdi sözcükler beni.*

...¹⁷

İmhadan “Türkleştirme”¹⁸’ye uzanan uygulamaların arka planındaki en önemli gelişmelerden birisi; 1929 ekonomik krizinin ardından dünya kapitalizmin yaşadığı Büyük Depresyon ve (buna bağlı olarak) hemen ardından adım adım yükselmekte olan faşizm dalgası idi.

Henüz, çözülmekte olan çokuluslu bir kapitalizm öncesi yarı-sömürge statüsündeki Osmanlı İmparatorluğu’nun kalıntılarında, Jakoben olmayan¹⁹ tepeden inme bir sosyal devrimle bir burjuva cumhuriyeti yaratma aşamasında olan Türkiye kapitalizmi de bu krizden kendi ölçeğinde payını alıyor, kitlesel işsizlik artıyor, yoksul köylülük ve Türkiye işçi sınıfı daha da fazla yoksullaşıyordu.

Dünya pazarının daralması ile tarımsal fiyatlarda yaşanan düşüşler, bir yandan emperyalist ülkelerin sınaî ürünlerinin pazarı, öte yandan dünya pazarının gıda ve hammadde tedarikçisi konumundaki cumhuriyetin yöneticilerini krizden çıkmak için farklı arayışlara itecekti.

‘30’ların başından itibaren Almanya’da Hitler’in iktidara gelişi ve Mussolini’nin faşist iktidarını perçinlemesiyle başlayan faşizm/Nazizmin yükselişi, Türk devleti ve egemenleri katında da ciddi yankılar bulmuş, “tek parti, tek ses, tek yumruk, tek şef” anlayışı daha da derinleştirilmişti. Bu yönelimin bir parçası olarak aynı sıralarda, Mussolini’nin Ceza Kanunu²⁰ küçük değişikliklerle aynen kabul edildi, CHP ve Kemalizm devlet yönetimi ile parti yönetimini birleştirdi ve illerin valileri aynı zamanda CHP’nin il başkanlığını da üstlendiler. **Komünist ve işçi düşmanlığı ile kolkola giden Kürt, Ermeni, Rum, Yahudi ve her türlü ulusal/dinsel farklılığa yönelik ırkçı söylem ve uygulamalar bu dönemin karakteristik özelliği olacaktır.** Devlet yöneticilerinden gazetecilere, şairlerden akademisyenlere kadar birçok önemli kişilik Nazilerin Türkiye seksiyonunun militanları olarak faaliyet gösteriyor, kültür-

17 Bertolt Brecht, “Gelecek Kuşaklara” şiirinden. Çeviri:A. Kadir - Gülen Aktaş.

18 Bu konu üzerinde yapılan bazı çalışmalarda aynı anlamda “Türkifikasyon” kavramı da kullanılıyor.

19 Jakobenizmin temel nitelikleri üzerine bir çerçeve için bkz. C.İlgin, “Erken Öten Horoz: Fransız Devriminde İşçi Sınıfı Mücadelesi”, *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*, sayı 5, Şubat 1987.

20 Bu kanunun özellikle 141 ve 142. maddeleri 1990’ların başına kadar sosyalistlerin, devrimcilerin, aydınların baş belası olacak, daha sonra ondan doğan boşluğu ise yeni maddeler ve özellikle kendisi bir “terör” saldırısı olan “Terörle Mücadele Yasası” dolduracaktır.

den sanata, eğitimden hukuka kadar birçok alanda faşizmin propagandasını yapıyordu. Bunlardan *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusu/yazarı Yunus Nadi gibileri somut bir menfaat karşılığı, kimi de gönüllü çalışıyordu. Aynı dönemde Alman Dışişleri Bakanlığı'nın raporlarında da açıklandığı üzere Mareşal Von Papen aracılığıyla Hitler'i ideolojik olarak bir ilham kaynağı olarak gören, ırkçı Nazilerin Pangermenizmine yedeklenen Turancı örgütlenmelere, bazı gazetecilere (en bilinen örneği Yunus Nadi) ve hatta din adamlarına beş milyon altın Alman Markı aktarılacaktı.²¹ Özellikle Naziler'in Sovyetler'e saldırdığı 1941'le birlikte, her türlü desteği alan (Türk faşistlerine Alman faşistlerinin altını!) ırkçı ve Türkçü akımlar faaliyetlerini yoğunlaştıracak, en bilinenleri *Orhun*, *Tanrıdağı*, *Bozkurt*, *Gökbörü*, *Çınaraltı* dergileri olan bu akımların yayınlarında olağanüstü bir patlama yaşanacak, faşizme açıkça övgüler düzen bürokratlar bir biçimde ödüllendirilecekti. (Şükrü Saraçoğlu'nun daha sonra 1942 Ağustos'unda Başbakan oluşu gibi). Ordu içinde ise Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil (Nuri Paşa) önderliğinde Nazi yanlısı gruplar hızla örgütleniyordu.

Nazi Almanyası Türk devletindeki bu samimi yönelişi başka biçimlerde de ödüllendirecek, Türkiye'nin Almanya'ya ihracatının 1932'de %15 olan cari değerdeki payı, 1934'te %39'a çıkacak, 1935-1938 döneminde de ortalama %38 olacaktı. Aynı şekilde Almanya'dan yapılan ithalatın 1932'de %25 olan cari değerdeki payı da, 1934'te %36'ya, 1935-1938 döneminde de ortalama %46'ya çıkacaktı.²²

Kemalizm ve Nazizmin bu çok boyutlu “aşk”ının en önemli yönü olan düşünsel/ideolojik bağı, Ağrı isyanı sırasında kurulan İstiklal Mahkemeleri'nde üyelik yapan Kılıç Ali daha sonra hatıralarında şöyle ifade edecekti:

Hiç unutmam! Bir Almanya seyahatimizde (...) sefir (“Büyükelçi” - Ş.R.-) Kemaleddin Samî Paşa delaletiyle Hitler'le bir mülakat esnasında o zamanlar bütün dünyanın dikkatini üzerine celb etmiş olan mağrur Hitler: “Bütün enerjimi Atatürk'ten alıyorum. O'nun hayatı bizim feyizli ışığımızdır” demiştir.²³

Bu sözlerin ne kadar doğru, ne kadar abartma olduğu bir yana, gerek yaşadığı dönemde bizzat Mustafa Kemal'in kendisi, gerekse öldükten sonra onun ideolojik/politik mirasını sürdüren bürokrat/militerist seçkinler, Kürt-

21 Suat Parlar, *Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet*, Spartaküs Yay., İst., 1996, s.181-185.

22 Y. Sezai Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi 1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst., 1994, s.160

23 Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Sel Yay., İst., 1955, s.116. Aktaran Ahmet Kahraman, *Kürt İsyamları-Tedip Ve Tenkil*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004, s.319.

lere yönelik uygulamalarda gerçekten de Hitler ya da Mussolini'ye esin kaynağı olmayı kelimenin tam anlamıyla hak etmişlerdir. Dönemin seçkin faşistlerinden Adalet (Kemalizmin ironisi!) Bakanı M. Esat Bozkurt bu durumu veciz bir şekilde şöyle itiraf ediyor:

“...Zamanımızın bir Alman tarihçisi, gerek nasyonal sosyalizmin ve gerek faşizmin Mustafa Kemal rejiminin az çok değiştirilmiş birer şekliinden başka bir şey olmadıklarını söyler. Çok doğrudur. Çok doğru bir görüştür.”²⁴

Bu sözleri sarf eden Bozkurt, “şef”ine ne denli sadık ve keskin bir öğrenci olduğunu ise, 19 Eylül 1930 tarihli Milliyet Gazetesi'nde yer alan, kişisel pratiğine de yön verecek olan şu sözleriyle ispat edecektir:

...Saf Türk olmayan hiç kimsenin bu ülkede hiçbir hakkı yoktur; onlar sadece ve sadece hizmetçi ve köle olma hakkına sahiptirler. Bu gerçeği dost, düşman, herkes dağlar bile bilmek zorundadır.²⁵

Faşizmin Türkiye'deki ilk ve “kayda değer” teorisyenlerinden olan Bozkurt'un militanlığı ve zalimliği o denli güçlüdür ki, Kemalist kadroda bulunan vicdan sahibi insanları bile çileden çıkarmıştır. Şeyh Sait İsyani'nda (1925) zor ve imhanın şiddetine muhalefet eden dönemin Başbakanı Fethi Bey (Okyar), kendisinin “vatan hainlerine şiddetten imtina ettiğini” ileri sürüp istifa ettiklerinde Adalet Bakanı Bozkurt'u ve İçişleri Bakanı Recep Peker'i²⁶ TBMM kürsüsünden şu sözlerle suçlar:

Yazık ki, idaresizliği ile Kürdistan meselesini çıkaran bir insan burada beni tenkit ediyor. Aldığımız tedbirler kâfidir. **Lüzumsuz şiddetlerle ben elimi kana bulayamam.**²⁷ (Vurgular bana ait-Ş.R)

Bu açıklamanın hemen ardından M. Kemal tarafından istifa etmek zorunda bırakılan Fethi Bey'in yerine ironik bir biçimde kendisi de Malatyalı bir Kürt olan İsmet İnönü başbakanlığa atanacaktı. Bu yazının ilk bölümünde aktarılan sınırsız imha ve şiddet politikalarının, “silah arkadaşı” M. Kemal ile birlikte

24 Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, Altın Kitaplar, İst. 1967, s.137. Aktaran Ahmet Kahraman age., s.421.

25 *Milliyet Gazetesi*, 19 Eylül 1930 tarihli nüsha. Aktaran Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş*, İletişim Yay., İst., s.65.

26 Recep Peker'in sicilini, en iyi bir derste söylediği şu sözleri anlatır: “İnsanlık tarihi 20.yüzyıla açılırken Türk kanı bütün bu görüntülerin içinde temiz kalmıştı.” Aktaran Ömer Ağin, *Kürtler; Kemalizm ve TKP*, Vs Yay., İst., 2006, s.132.

27 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c. 3, Remzi Kitabevi, İst., 1975, s. 232.

ikinci derecedeki mimarı, ileriki yılların “milli şef”inin başbakanlığı ise, M. Kemal ile sert bir tartışmanın ardından görevden alındığı 1937’ye dek sürecekti. Hem İnönü’nün ırkçılıkta Bozkurt’u aratmadığını somut olarak kavramak, hem de dönemin fotoğrafını daha netleştirmek için iki önemli metni okuyalım. İlki bir gazete demeci:

Sadece Türk milleti bu ülkede etnik ya da ırki bir takım haklar isteyebilir.

Başka hiçbir kişinin buna hakkı yoktur.²⁸ (Vurgular bana ait-Ş.R)

İkincisi ise 22 Nisan 1925 günü Türk Ocakları’nda yaptığı konuşmadan:

Biz açıkça milliyetçiyiz. Milliyetçilik bizi birleştiren tek nedendir. Türk çoğunluğunun yanında **diğer unsurların hiçbir etkisi yoktur**. Her ne pahasına olursa olsun, ülkemizde yaşayanları Türkleştirecek, Türklere ve Türkçülüğe karşı çıkanları **yok edeceğiz**. Vatana hizmet etmek isteyenlerden her şeyden önce Türk ve Türkçü olmalarını istiyoruz.²⁹ (Vurgular bana ait-Ş.R)

Bu öfke kusan, ırkçı sözleri sarf etmesinden, sadece bir sene önce 1923’te Lozan görüşmelerinde hem de her fırsatta özellikle “Türklerin ve Kürtlerin temsilcisi olarak katıldığını” vurgulamış olan İnönü’nün ilk icraatları ise, Takrir-i Sükûn Yasası’nı çıkarmak ve İstiklal Mahkemeleri’ni kurmak olacaktı. Bu yasa sadece Kürtleri değil, TKP başta olmak üzere tüm komünistleri, sendika önderleri başta olmak üzere bütün işçileri, azınlıkları, dincileri, dönemin politikalarına muhalefet eden herkesi hedef alıyordu. Yasanın önemli özelliklerinden biri de 1908 Jön Türk Devrimi’nden başlayarak o güne kadar kutlanan 1 Mayıs İşçi Bayramı’nın yasaklamasıydı.³⁰

1930’larla birlikte yükselen milliyetçi ve ırkçı politikalar, Kürtler dışındaki Türk olmayan uluslara yönelik tacizlerin ve saldırıların yoğunlaşmasına da neden oldu. Hükümetin 1932’de aldığı bir kararla emek yoğunluğu gerektiren işlerde gayri-Müslimlerin çalıştırılmasının yasaklanması üzerine binlerce gayri-Müslim işçi işsiz kaldı.³¹ 32 bin Rum işçi Türkiye’yi terk etmek zorunda bırakıldı. 1934’te Trakya’da Turancıların kışkırtmasıyla 15 bin Yahudi’nin evi ve işyeri tahrip edildi, bunların hemen hepsi aynı şekilde ülkeyi terk et-

28 *Milliyet Gazetesi*, 31 Ağustos 1930 tarihli nüsha. Aktaran Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa*, İletişim Yay., İst., s.83.

29 aktaran Mustafa Yelkenli, *Gelecek Gazetesi*, 23 Eylül 2008 tarihli nüsha, s.8.

30 Bilindiği gibi bu yasak tam yarım yüzyıl sürecek, 1 Mayıs daha sonra ilk kez 1976’da kutlanacaktı.

31 Mesut Yeğen, *age*, s.92.

mek zorunda kaldı.³² Bu süreçte göç etmek zorunda bırakılan azınlıkların malvarlıklarının ve gayrimüslimlerin pazara sürülen ucuz işgücünün yarattığı sermaye birikimi hatırı sayılır bir seviyede olacaktı.

Dâr-ül-Fünûn Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 13 Ocak 1928 tarihinde düzenlediği yıllık kongresinde aldığı bir karar ile başlatılan “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyaları ‘30’larda ve ‘40’larda sürdürülerek, zaman zaman taciz ve saldırılara dönüşecek düzeyde yükseltildi.

Rıfat N. Bali bu kampanyaya ilişkin trajikomik bir anekdot anlatır:

Ötuzlu yıllarda bir nüfus sayımı sırasında sayım memuru Balat'taki bir Yahudi ailenin evine gelir ve sorularını sıralamaya başlar. Evdeki yaşlı anne Türkçe bilmediğinden her seferinde kızına “Ke dişo?” (“Ne dedi”?) diye sormakta, kızı suali Yahudi İspanyolcasına tercüme etmekte, yaşlı anne de tek tek cevap vermektedir. Sayım memuru “Ana diliniz nedir?” sualini sorduğunda yaşlı anne yeniden “Ke dişo?” diyerek gözlerini kızına yöneltti. Sualin tercümesini duyduktan sonra sayım memuruna yüksek sesle “Türkçe” cevabını verdi!³³

Simyacı³⁴ “bilimadam”ları³⁵ ordusu faşizmin hizmetinde!

...Kardeşler!

Onlara sokakta rastlarsanız eğer
Ölümü görmüş gibi çevirin başınızı...³⁶

Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak Batı kapitalizmiyle bağıni güçlendirmeye çalışan ve “muasır medeniyet” seviyesini temel düstur edinmiş olan Kemalist kadro, “emperyalizmin en kanlı aşaması” faşizmin yükseliş döneminde, bu neredeyse obsesyon haline gelmiş düsturunu “en yüksek aşamaya” çıkararak paralel biçimde Hitlervari tez ve çalışmalara girişecek, kendi özgün faşizm anlayışını temellendirecekti.

Bu temellendirme girişimi teorisyenleri “Tek devlet, tek ulus, tek kültür, tek lider, tek doktrin, tek parti” ilkesine uygun bir biçimde arkeoloji, filoloji, etnografya, etnoloji, öjenik ve antropoloji gibi “bilimsel” disiplinlerin

32 Başlı başına bir trajedi olan bu olaylar için bkz. Rıfat N.Bali, *1934 Trakya Olayları*, Kitabevi Yay., İst., 2008.

33 Kaynak: www.rifatbali.com adresli internet sitesi.

34 Simyacılığı, diğer anlamlarından ziyade, günümüz popüler kültüründeki (özellikle sinemadaki ve edebiyat metinlerindeki) “madenleri altına çevirme denemesi” anlamında kullanıyorum.

35 Kelimenin tam anlamıyla “bilim adamı”. Zira aralarında kadınlar olsa da tamamı aynı zamanda erkek egemen kültürün esiri.

36 Nâzım Hikmet, “Cevap Numara Dört” şiirinden. *Bütün Şiirleri 2: Benerci Kendini Niçin Öldürdü*, Adam Yay., İst., 1991, s. 112.

yardımla tek ırk yaratmaya yöneltti.³⁷

İlk olarak, dönemin “simyacı” bilimadamları Yusuf Akçura, Afet İnan, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Samih Rifat, Sadri Maksudi Arsal, Reşit Galip, ve Şemseddin Günaltay’a ısmarlanan ve “dünya yüzündeki tüm medeniyetlerin yaratıcısının Türkler” olduğunu “ispatlayan” Türk Tarih Tezi geldi. Bu pek muasır “bilimsel” tez şöyle özetleniyordu:

Beşeriyetin en yüksek ve ilk medeni kavmi, vatani Altaylar ve Orta Asya olan Türklerdir. Çin medeniyetinin esasını kuran Türklerdir. Mezopotamya’da İran’da milattan en aşağı 7000 sene evvel beşeriyetin ilk medeniyetini kuran ve beşeriyete ilk tarih devrini açan; Sümer, Akat ve Alam isimleri verilmekte olan Türklerdir. Mısır’da deltanın otokton sakinleri ve Mısır medeniyetinin kurucusu olan Türklerdir.(...) “Grek namını alan Doryenlerin, Anadolu’nun otokton ahalisi, ilk ve hakiki sahipleri, atarlı Eti’leri başlarında olan Türklerdir.(...) Girit’te ve Aka ellerinde, bugünün medeniyetine esas olan medeniyeti kurmuş olanlar Avrupa’lı veya Hint-Avrupalı veya Grekler değildir. Bunlar Sami de hiç değildir.(...)Latin medeniyetinin esasını kuranlar Etrüsk denilen Türklerdir.³⁸

Hemen ardından 1936 yılında ise, “Avrupa’dan Afrika’ya, hatta Amerika’ya kadar tüm kültür dillerinin de kök dil olarak Türkçe’den türemiş olduğunu” tüm dünyaya ilan eden Güneş-Dil Teorisi yaratıldı.³⁹ Yaratılan bu dünya mizah tarihine geçebilecek nitelikteki teorilere, “pratik” için kan donduracak cinsten bir öneri ise Prof. Dr. Mazhar Osman (Uzman)’dan geliyordu:

Birçok cepheden yapıya muhtaç vatani da soyu bozuklarla doldurmak, darülacezeler, timarhane ve hapishaneler için nesil yetiştirmek te hiç şayanı temenni değildir. Onun için sağlamları çoğaltmağa teşvik ve mecbur etmeliyiz, çürüklerle de sen yetersin, senden nesle lüzum yok demeliyiz.⁴⁰ (Yazım hataları metnin aslında vardır-Ş.R.-)

Bu süreçte teorilerin sadece sözde kalmadığını görmek açısından özel olarak anılması gereken bir gelişme de, 1936 yılında Türk Tarih Tezi’nin mucitlerinden Afet İnan’ın M. Kemal’in emriyle yapmış olduğu 64 bin kişilik bir anket çalışmasıdır.

37 Ayşe Hür, “Yusuf Halaçoğlu ve Gelenek” adlı makale, 2 Eylül 2007 tarihli *Radikal* gazetesinin *Radikal* 2 eki.

38 Uluğ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, TTK Yay., Ankara, 1973, S.68-69. Aktaran Naci Kutlay, *21.Yüzyıla Girerken Kürtler*, Pêri Yayınları, İstanbul, 2002, s.237.

39 Üçüncü Türk Dil Kurultayı-Tezler, *Müzakere Zabıtları*, 1936, s.12. Ayşe Hür, agm.

40 Mazhar Osman Uzman, *Öjenik, CHP Konferanslar Serisi*, Ankara, 1939, s. 5. Aktaran Ömer Ağın, age. s.129.

Yapıldığı anda faşizmin emrindeki bilim tarihi müzesinde en seçkin yerini almış olan bu çalışmada Başbakanlık, Milli Güvenlik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Eğitim Bakanlığı'nın desteği alınmış, ölçümleri sivil ve askeri doktorlar, sıhhiye memurları, beden eğitimi öğretmenlerince yapılmış, askerler de “gönüllü” denek olarak katılmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntemler ise Hitler'in “arı ırk” tezinde kullanılan yöntemlerdi: Yaşayan insanların başının ölçümü (sefalometri), kurukafanın ölçülmesi (kraniyometri), insanın bedensel özelliklerinin ölçülmesi (antropometri), kafatasından karakter teşhisi (frenoloji), saç tiplerinin, boy ve bacak uzunluğunun, kafa şeklinin ve beyin ağırlığının ölçülmesi, yüz, göz, çene ve burun indekslerinin hesaplanması.⁴¹

Bu ırkçı politika ve estirilen “sahibinin sesi” Türk motifli faşizm rüzgârı, sadece ülkedeki Kürtlerin varlığını tamamen yadsımakla kalmayıp, Anadolu'daki Ermeni, Rum, Yahudi, Yezidi diğer bütün antik etnisitelerin, ama özellikle Kürtlerin ırksal anlamda Türk olduğunu sistematik biçimde hatırlatmakla kalmayıp toplumun hafızasına kazıyacaktı.

Askeri alanda militarist aygıtın ve para-militer örgütlerin coğrafyada yerleşik kılınması, politik alanda ise münhasıran Kürtlüğün dil, folklor, kimlik, kültür... her açıdan dışavurumunu yasaklayan perspektif/teori, sadece Kürdistan'da değil bütün Türkiye'ye uygulanan ırkçı ve anti-Kürt bir sosyal bombardıman hemen hemen 20 yılı bulan uzun Kürt sessizliğinin ana nedenleridir.

Kemalizm bu süreçte, eşzamanlı bir biçimde “Kendini Türk kabul eden herkes Türktür” anlayışıyla yurttaşlık esasına vurgu yapıyor ve ilkiyle çelişik gibi gözükse de bu anlayış ile de “Türklerle eşit muamele görmek”⁴² için kendi kimliğini inkâr eden, asimilasyonu benimsemiş, işbirliğine hazır Kürtler için de açık kapı bırakıyordu.⁴³ Bu kapıdan daha sonra nice kimliği gizlenmiş Kürt geçecek, Kâmran İnan, Turgut Özal, Hikmet Çetin gibiler ise eşit muamele görmekle kalmayıp devlet ve bürokraside seçkin mevkilere yerleştirilerek ödüllendirilecekti.

41 Bu bilim parodisi tezler ve uygulamalarını ayrıntılı olarak tanımak için bkz. İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Yurt Yayınları, İst., 1978.

42 Bir Kürt için, bugün bile bütün sayılanları kabul etmiş dahi olsa “eşit muamele”nin hep sınırlı bir hayâl olduğu sayısız sosyal pratikle sabittir.

43 Konrad Hirscher ve Kemal Karpat, aktaran Cenk Saraçoğlu, “Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketi”nin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi”, *Praksis*, Sayı 14, Kış-Bahar 2006, Ankara, s.243.

Kürt belleğine sıkılan 33 kurşun ve gizlenemeyen devlet suçu

...*Canım alırlar ecelsiz*
Sığıdıramam kitaplara
Şifre buyurmuş bir paşa
Vurulmuşum hiç sorgusuz, yargısız.
...⁴⁴

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız dönemin özgül koşullarına bağlı olarak, örgütlenme ve isyan anlamında ölüm sessizliğini andıran bu atmosferde, hem yaşandığı yıllarda, hem daha sonraki süreçte Kürtlerin kolektif bilincinde açtığı yaralar ve tarihsel/toplumsal açıdan etkileri bağlamında son derece önemli bir katliam gerçekleşmiştir.⁴⁵

Tarihe “Muğlalı Olayı” olarak geçen katliam, 30 Temmuz 1943 tarihinde Van Özalp-Çaldıran-İran sınırında yer alan bir bölgede, “kaçakçılık” suçlamasıyla gözaltına alındıktan sonra mahkemece serbest bırakılan 33 kişinin, 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Mustafa Muğlalı’nın yazılı emri ile kurşuna dizilmesidir. Ancak bu olay, faili Muğlalı’nın Genelkurmay’a yazdığı bir raporda yazdığı mizansenle ve tutulan uydurma tutanaklarla basit bir çatışma imiş gibi yansıtılmaya çalışacaktı. Muğlalı’nın raporundaki beyanı şöyledir:

...Hududun dışından açılan arasında kalan ve kısmen hududun dışına çıkmayı başaran kişilerin çarpışma sonucunda firarlarına meydan verilmeden tamamen imha edildiklerinin tahmin edildiği, çarpışma gruplarının birine komuta eden Subayın elinden yaralandığını ve grupların görevlerini çok iyi bir surette yaptıklarını Van Mıntıka Komutanlığı’nın bilgilerine atfen arz ederim.⁴⁶

Ancak kurşuna dizilenlerden birinin şans eseri sağ kalması ile gerçeğin ortaya çıkması üzerine, aradan 5 yıl geçtikten sonra 1948 yılında konu TBMM gündemine getirilince, olayı örtbas edemeyen devlet, Muğlalı’yı 1949 yılında da Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesi’nde yargıladı.

44 Ahmet Arif’in bu katliamı anlatan olağanüstü güzellikteki şiirinden. Tamamı için bkz. Ahmet Arif, *Hasretinden Prangalar Eskittim*, -40.Yılı Özel Basımı-, Metis Yay., İst., 2008., s.103.

45 Bu olayın boyutlarının kavranması açısından mutlaka bkz. İsmail Beşikçi, *Orgeneral Muğlalı Olayı-Otuzüç Kurşun*, Belge Yayınları, İstanbul ve H.Neşe Özgen, *Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri Biçimleri: Van- Özalp ve 33 Kurşun Olayı*, Tüstav Yay., İst, 2003.

46 İsmail Beşikçi, age., s.146.

Dava sonucunda “kati öldürme emri vermekten” Muğlalı idam cezasına çarptırıldı, ceza hafifletici nedenlerle 20 yıla indirildi. Ancak devletin kendisine yaptığını hazmedemeyen Muğlalı, Askeri Yargıtay’ın verdiği bozma kararı üzerine yapılacak yeniden yargılamaya yetişmeden 11 Aralık 1951’de cezaevine girmeden öldü.

Muğlalı olayının kişisel bir hadise değil, devletin Kürt politikasının doğrusal ve sistemli bir uzantısı olduğu ise seneler sonra, TBMM Tahkikat Komisyonu’nun 30 Nisan 1958 tarihli raporu ile tescil edilecekti:

...Türk mahalli idare makamları İranlılar tarafından hudutlarımıza karşı girişilen bu olayları önleme iddiasıyla ve mümkün oldukça misilleme yapmak amacıyla, silahları Jandarma teşkilatı tarafından verilmiş bir çete kurarak bu olaylara müdahalede bir sakınca görmemişlerdir. Van Valiliği’nin ve o sırada **İçişleri Bakanı olan Recep Peker’in de onayı ile böyle bir çete kurularak fiilen adı geçen harekât alanına sokulmuş bulunmaktadır.** İçişleri Bakanlığı ciddi devlet anlayışına uygun olmayan bu görüşünü, daha sonra, sorumluluğu olmayan kişilerden meydana gelen çetelerle hudut emniyetini sağlamanın mümkün olamayacağına kanaat getirerek, değiştirmiş ve çetelerin dağıtılmasını Van Valiliği’ne emretmiştir. Zaten başlangıçta bu gibi çeteler kurulmasını tavsiye etmiş ve kuvvetli bir olasılıkla, çetelerin faaliyetlerinden çıkar elde etmiş olan Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel, İçişleri Bakanlığı’nın ikinci emri valilik kanalıyla kendisine ulaştığı halde, bu emri fiilen dinlemeyerek çeteyi dağıtmamıştır.(...) Van’da Vali olan Hamit Onat’ın habersiz bulunması mümkün değilse de, kendisi bunu inkârda ısrar etmiştir.”⁴⁷ (Vurgular bana ait.-Ş.R.)

Rapordaki bu ifadeler Kürdistan’daki paramiliter örgütlenmelerin tarihi gelişimini ve mülkî kadroyla ilişkilerinin boyutunu anlamak açısından değerlidir. Muğlalı’yı o dönemde yaşanan tepkiler nedeniyle cezalandırmak zorunda kalan burjuvazi, bu ezikliğini yıllar sonra iki hamleyle üzerinden atarak itibarını iade etmiş olacak, Kürt halkından Muğlalı’nın intikamını alacaktı. Bu hamleler; 1997 yılında tam da 28 Şubat’ı izleyen günlerde Genelkurmay’ın bahçesine Muğlalı’nın büstünün yerleştirilmesi, 2004 yılında ise Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam edildikleri gün olan 6 Mayıs günü olayın meydana geldiği Özalp’teki Jandarma Sınır (Hudut) Tabur Komutanlığı’nın adının Orgeneral Mustafa Muğlalı Kışlası olarak değiştirilmesiydi.⁴⁸

Muğlalı Olayı, egemenlerin mizansen/senaryo tekniğiyle olayları tersyüz etme, güncel/dönemsel menfaatlara göre adli vakaları siyasi, siyasi vakaları

47 İsmail Beşikçi, age s.73-77.

48 Bu ikinci tarih seçiminin, tam da o günlerde Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının itibarının iadesi tartışmaları tekrar gündeme gelmişken yapılmış olması da ayrıca manidardır.

adli hale getirme konusundaki yeteneğinin “kusurlu” örneklerinden biridir.⁴⁹

Burjuvazi ve onun militarist aygıtı bu yeteneğini özellikle Kürt serhıldanlarının dorukta olduğu ‘80’lerin sonu, ‘90’ların başında geliştirerek, “kusursuz” hale getirecek, buna kitleleştirilmiş “yargısız infaz”, “faili meçhul”, “kaybetme” ve en korkuncu “asit kuyularına atma” tekniklerini de ekleyerek psikolojik savaşı yükseltecektir.

2-Komintern ve TKP: Enternasyonalizmden “Milli Komünizm”lere uzanan “hazin” yol

Komintern ve TKP’nin Kürdistan Sorunu’na bakışını irdelemeden önce Komintern’in kendisinin ve ulusal soruna yaklaşımlarının tarihsel gelişim sürecine ve tartışmaların yürütüldüğü koşullara kısaca değinmekte fayda var.

III. Enternasyonal, kuruluşundan başlayarak, Sovyetler’de iç savaş (özellikle Trotskiy uzunca bir dönem mesaisinin çoğunu Kızıl Ordu’nun başında iç savaşın sorunları için harcıyordu), Avrupa devrimlerinin yaşadığı başarısızlıklar, kuruluş öncesinde yeterli bir ön hazırlığın yapılmamış olması, bugün bile etkisi devam eden Avrupamerkezci politik perspektiflerin Komintern partilerinde görülmeye başlanması ve Asya’da “komünist” etiketli küçük-burjuva milliyetçiliğinin gücünü arttırması (Çin örneği) gibi devasa sorunlarla uğraşmıştır. Bunlara Lenin’in hastalığı ve devamında erken ölümü, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht gibi devrimci Marksistlerin kaybı, Bolşevik Partisi içinde ipleri eline geçiren Stalin’in bürokratik ataklarının başlaması eklenince gerek faaliyetin zorluğu, gerekse alınan kararların uygulanmasının zorluğu ve sağlıklılığı tartışması daha iyi anlaşılabilir.⁵⁰

Bütün bu nedenlerle Komintern’in Lenin dönemindeki ilk dört kongresinde alınan kararların hayata geçirilmesinde bazı eksikliklerin olması son derece anlaşılabilir bir durumdur. Komintern’in Mart 1919’da toplanan Birinci Kongresi’ndeki egemen çizgi, ezilen ulusların ve sömürgelerin kurtuluşunu proleter devrim perspektifiyle ele alıyordu. Dünya devriminin Avrupa’daki ilerleyişinin hâlâ umut vaat ettiği bu dönemde kongre, Asya ülkelerindeki ulusal kurtuluş mücadelelerini, özel olarak sömürgeler sorununu, genel bir çerçe-

49 Bu adli/siyasi vaka karmaşası yaratılması durumu, daha çok korucu aşiretlerin ve özel birimlerin “kız (kadın/insan) kaçırma”, “gasp”, “şiddet yoluyla çek-senet tahsili”, “uyuşturucu ticareti” gibi kriminal faaliyetlerinde, özellikle ‘80’ler sonu/’90’lar başı sürecinde kendilerine engel gördükleri kişileri ortadan kaldırmanın bir biçimi haline getirilmiş, örneğin kendi topraklarında uyuşturucu ekilmesine rıza göstermeyen aileler/aşiretlerin ileri gelenleri “terörist” oldukları gerekçesiyle öldürülmüş, ya da çeşitli komplolarla cezaevine gönderilmiştir.

50 Elif Çağlı, *Kolonyalizmden Emperyalizme*, Tarih Bilinci Yay., İst., 2004. III. Bölüm.

Devrimci Marksizm

vede, proleter devrimin geçerken çözeceği sorunlar kapsamında ele alıyordu. Ezilen ulusların emekçi kitlelerine, siyasal bağımsızlığın kazanılması ile sınırlı bir ulusal kurtuluş hedefini değil, gerçek kurtuluşun yani toplumsal kurtuluşun yolunu gösteren şu çağrı yapılacaktı:

Nasıl kapitalist Avrupa, dünyanın geri-kalmış bölgelerini kapitalizmin girdabı içine çekmişse, sosyalist Avrupa da, –planlı örgütlü sosyalist ekonomiye geçişlerini kolaylaştırmak için– tekniğiyle, örgütlenmesiyle, manevi etkisiyle kurtarılmış sömürgelerin yardımına gelecektir.

Afrika ve Asya'nın sömürge köleleri! Proletarya diktatörlüğünün Avrupa'daki zafer saati, sizin de kurtuluş anınız olacaktır.⁵¹

Enternasyonalizmin yakıcı önemini ve emperyalizmi yenilgiye uğratmak için dünyanın ilk işçi devrimini yapmış muzaffer Sovyet proletaryası ile Doğu halklarının devrimci hareketi arasında kurulacak ittifakın zorunluluğunu kavramış olan Lenin ve Bolşevikler sadece sekiz ay sonra Kasım 1919'da, Doğu Halkları Komünist Örgütlerinin İkinci Tüm Rusya Kongresi'ni yaptı. Bu kongrede dünya devriminin sürekliliğine ve Asya'nın sömürge ve yarı-sömürge ülkelerindeki ulusal kurtuluş mücadelelerine önemli vurgular yapan Lenin kongre delegesi komünistlere şöyle sesleniyordu:

Doğu halkları arasında uyanan, uyanması gereken ve tarihsel yönden haklı olan burjuva ulusalcılığı temeline dayanmanız gerekecek. Ama aynı zamanda, her ülkenin sömürülen emekçi yığınlarına ulaşmalı ve onlara, anladıkları dilde, tek kurtuluş umutlarının, enternasyonal devrimin zaferine bağlı olduğunu, Doğunun sömürülen yüz milyonlarca halkının tek dostunun enternasyonal proletarya olduğunu söylemelisiniz.⁵²

Temmuz 1920'de yapılan İkinci Kongre iki konunun üstünde özellikle duruyordu. Birincisi, ulusal kurtuluş hareketleriyle dünya devrimi arasındaki bağın nasıl kurulacağı. İkincisi de Komintern'in ve ezilen ulusların komünistlerinin kendi ülkelerindeki bağımsızlık mücadelelerine yaklaşımının nasıl olacağı. Lenin kongre için hazırladığı "Ulusal Sorun ve Sömürgeler Sorunu Üzerine Tezlerin Ön Taslağı"nda on iki tez halinde sunduğu görüşlerinde şu noktalara dikkat çekmiştir: Komünist partilerin, ezilen ulusların ve sömürgelerin devrimci hareketlerine doğrudan yardım etmelerinin kaçınılmaz bir görev olduğu, proletaryanın burjuvaziye karşı mücadele birliğinin ancak sovyet modeli ile sağlanabileceği, sömürgelerin ve ezilen ulusların kurtuluş hareketlerinin zaferi için Sovyet iktidarıyla yakın işbirliği politikası izlen-

51 III. Enternasyonal-Belgeler, Belge Yay., İst., 1979, s.11.

52 Lenin, *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları*, Sol Yay., İst., 1993, s.322.

mesi zorunluluğu. Lenin aynı zamanda, keskin bir dille komünistleri, sosyal şovenizme ve küçük burjuva milliyetçi önyargılara karşı uyanık olma-ya, proletaryanın enternasyonalist bakış açısını her koşulda savunmaya çağırmıştır. Bu kongrede Lenin’in “sömürge ve yarı sömürge ülkelerde burjuva demokratik kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi” önerisi özellikle Hintli delege M.N.Roy ile tartışmalara yol açmıştır.⁵³ Lenin tezini açıklarken özgül tarihsel koşullarla sınırlı olduğunu özellikle belirtir ve komünistlerin destek sunarken, proleter mücadelenin asli görevlerini asla ikinci plana itmemeleri koşuluyla birlikte ele alır. Ayrıca “burjuva demokratik kurtuluş hareketleri” derken, burjuvaziden daha çok geniş köylü kitlelerini kastetmiş olduğu Rusya tartışmalarından hatırlanabilir. Lenin, geri kalmış ülkelerde burjuva demokratik kurtuluş akımlarının “komünist” olarak tanımlanması eğilimine karşı kararlı bir mücadelenin zorunluluğunu belirterek, aksi bir tutumun salt “destekçi” bir konuma düşmek anlamına geldiğini, burjuva ya da küçük-burjuva önderliklerin kuyruğuna takılmaktan başka bir siyasal sonuç doğurmayacağını söyler. Sömürgelerin ve geri kalmış ülkelerin burjuva demokratlarıyla geçici bir ittifak kurulabileceğini, ama proleter hareketin bağımsızlığını bağınazlıkla koruması, bu hareketlerle kaynaşmaması gerektiğinin altını özellikle çizer. Bugün özellikle Türkiye Kürdistanı’nda Kürt hareketinin 1993 sonrası yerleştiği çizgi, ya da Güney’deki Güney Kürdistan Federasyonu’nun politik hattı düşünüldüğünde güncelliğini hâlâ koruyan şu saptamayı yapar:

III. Enternasyonal, sömürgelerdeki ve geri kalmış ülkelerdeki burjuva demokratik ulusal hareketleri, ancak geleceğin proleter partilerinin öğelerini, bütün geri kalmış ülkelerde gruplar oluşturmaları zihniyetiyle ve kendi özel görevleri, kendi uluslarının burjuva demokratik hareketlerine karşı savaşım görevleri zihniyetiyle eğitebilmeleri koşuluna bağlı olarak desteklemelidir.⁵⁴

Kongre’de çok yoğun geçen tartışmalardan sonra Lenin, Roy’un, “burjuva demokratik hareket” kavramı yerine “devrimci ulusal hareket” kavramının kullanılması önerisini “Emperyalist burjuvazinin sömürge ülkelerin yerli burjuvazisiyle birlikte, devrimci kabarışın önünü kesecek reformcu hareketler örgütlemeye girişmesi karşısında ‘reformcu’ ve ‘devrimci’ hareketler arasında ayırım yapılması zorunlu hale geldiği” gerekçesiyle kabul etti. Böylece, sömürge ülkelerdeki kurtuluş hareketlerinin hangi koşullarla destekleneceği konusu oybirliğiyle şöyle formüle edildi:

53 Sözkonusu tartışmalar ve bütünsel bir değerlendirme için bkz. Burak Gürel, “Marksizm ve Ulusal Sorun”, *Devrimci Marksizm*, sayı 3, Mart 2007, s.72-110.

54 Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Sol Yay., İst., 1994, s.188.

Devrimci Marksizm

...Biz, sömürge ülkelerin burjuva kurtuluş hareketlerini, ancak bu hareketler gerçekten devrimci oldukları takdirde, bu hareketlerin temsilcilerinin o ülkelerdeki köylülüğü ve sömürülen geniş kitleleri, devrimci bir ruhla örgütlenmeye engel olmadıkları takdirde desteklemeliyiz ve destekleyeceğiz. Eğer bu koşullar yerine getirilmezse, bu ülkelerde reformcu burjuvaziye karşı (ki bunlara II. Enternasyonal kahramanları da dahildir) savaşım veririz.⁵⁵

Kongre sonuçta, bazı değişikliklerden sonra, Lenin'in taslağında yer alan on iki tezi kabul etti. Buradaki ulusal hareketlerin nitelenmesi tartışması çok kritik bir noktaydı. Zira, Lenin ulusal kurtuluş mücadelesinin önderliğini, ister reformcu burjuva, isterse devrimci küçük-burjuva hareketler yapmış olsun, ulusal mücadelelerin karakteristik sınırlarına, spesifik olarak da bir toplumsal devrimle özdeşleştirilmemesi gereğine, bu konuda reformizme düşme tehlikesine dikkat çekmeye çalışmıştı. Oysa Stalinist bürokrasi daha sonra, geleneksel "tahrifat" ve "cımızlama" yöntemleri ile Kongre'deki tartışmaları kullanarak sömürge ülkelerdeki proleter devrim stratejisini ulusal kurtuluş mücadelesi düzeyine indirgeyerek kendi çıkarları için "aşamalı devrim" modeline çevirecekti.⁵⁶

Komintern'in II. ve III. Kongreleri arasında Eylül 1920'de Bakû'de yapılan Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Komintern'in genel doğrultusunun sürdürüldüğü bir kurultaydı.

Kurultay sonunda sunulan tezlerin tamamı oybirliğiyle onaylandı. Bakû Kurultayı'nın yayınladığı "Doğu'nun Halklarına" başlıklı bildiri şu sözlerle sona eriyordu:

Dünyanın ileri ve geri, bağımlı ve bağımsız, metropol ve sömürge ülkeler diye bölünmesini ortadan kaldırmak için sizi bir Kutsal Savaş'a çağırıyoruz. Doğu halkları! Bu Kutsal Savaşta Batı'nın bütün devrimci işçileri ve ezilen köylüleri sizinle birlikte olacaklar. Size yardım edecek, sizinle birlikte dövüşecek ve canlarını verecekler.⁵⁷

Bakû Kurultayı'nda kabul edilen kararlardan birinde "Türkiye'deki ulusal devrimci hareketin yalnızca yabancı sömürücülere yönelik olduğu, bu hareketin işçi ve köylülerin ezilmekten ve sömürülmekten kurtulmaları anlamına gelmeyeceği ve başarılı olsa bile, Türk çalışan yığınları için en önemli sorunların çözümünü getirmeyeceği" ifade ediliyordu.⁵⁸

55 Lenin, age. s.193

56 Burak Gürel, *agm.*, s. 100.

57 *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, Koral Yay., Şubat 1975, s.275-276.

58 Ronald Grigor Suny, *Bakû Komünü*, Belge Yay., İst., 1990, s.124.

Kürdistan mücadelesinin “yalnızlığı”: Komintern ve TKP’nin ideolojik körlüğü!

“...Hey xudbînê korebîn
Aşê Markis û Lenîn
Bi himehim, bi gurmîn
Wê bihêre serên dîn!”⁵⁹

Beşinci Kongre ile adım adım enternasyonalizme sırtını dönen Komintern’in Kürdistan Sorunu’na yaklaşımı, kendi yoldaşları Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katline rağmen Kemalizmle arasına mesafe koyamayan Türkiye seksiyonu TKP liderliğinin “kör” anlayışıyla malûldü. TKP, Kürt isyanlarını “feodal unsurların gerici ayaklanması” olarak tanımlıyor ve Kemalizmin imha politikasını onaylıyordu. Bunun en tipik ifadesi, neredeyse tamamı Şeyh Sait İsyanı’na ayrılmış olan 26 Şubat 1925 tarihli *Orak-Çekiç* gazetesinin 6. sayısındır. Bu sayıda “İrticanın başında Şeyh Sait değil, derebeylik duruyor, irticaya karşı Halk Hükümetledir” başlıklı bir yazı, “Kahrolsun İrtica” başlıklı başka bir yazı açıkça Kemalizmi destekliyordu. Hatta bu destek, bu ikinci yazıda “Ankara Büyük Millet Meclisi’nde müfrit sol burjuvazinin tırnakları, kafasına kurun-u vustayi (“ortaçağ”-Ş.R.-) dolamış yobazların gırtlığına yapıştı” gibi ifadelerle daha da radikalleşiyordu. Aynı şekilde *Orak-Çekiç*’in, yine Kürt isyanlarının değerlendirildiği 5 Mart 1925 tarihli 7. sayısında da “Yobazların Sarıkları, Yobaz Zümresine Kefen Olmalı!”, “İngilizlerin Oynattığı İrtica Kuklası”, “Yobazlarıyla, Ağalarıyla, Şeyhleriyle, Halifeleriyle, Sultanlarıyla Birlikte Kahrolsun Derebeylik!”, “İrtica ve Derebeyliğe Karşı Köylüler Köy Meclisleri, Ameleler Sendikalar Etrafında Teşkilatlanmalıdır” başlıkları benzer görüşleri dile getirmektedir.⁶⁰

TKP’nin yaklaşımı, aynı sayıda yer alan “Şeyh Sait Ne Biçim Eşkiyadır?” başlıklı makalenin aşağıda yer alan son paragrafında ifade edilen anlayış, yozlaşmış Komintern’in “cephe” taktiği adı altında burjuvaziyle işbirliğini savunan politikasının yerel versiyonunu daha da billurlaştırmaktadır.

...Arkadaş, kara kuvvet (“Kürt isyanları”-Ş.R.-), bizim de, burjuvazinin de düşmanıdır. Biz her şeyden evvel bu düşmanı yenmeliyiz; burjuvazi ile de ayrıca kozumuzu paylaşıyoruz.

59 “...Behey kör benciller/Marks ve Lenin’in değirmeni/Gümbürtüyle öğütecektir/Azgınlarmın kafasını!” Reşidê Kurd’un “Bersiv” (“Cevap”) şiirinden. Türkçe Çeviri: Selim Temo. Şiirin tamamı için bkz. Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, c.2, Agora Kitaplığı, İst. 2007, s.790.

60 Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, Pêri Yayınları, İstanbul, 2002, s.235.

Komintern'in farklı dillerde yayımlanan organı *Inprekorr*'da da benzer nitelikte değerlendirmeler yapılıyor, Şeyh Sait İsyanı'nın ilerici burjuvaziye karşı feodallerin bir reaksiyonu olduğu ve İngiliz emperyalizminin kışkırtması ile gerçekleştiği söyleniyordu.⁶¹

Komintern, Yürütme Kurulu Doğu Seksiyonları Sekretaryası eliyle TKP Merkez Komitesi'ne gönderdiği 1 Temmuz 1926 tarihli mektupta “mevcut hükümetin yapmakta olduğu reformlara her türlü karşı çıkışın yadsınması”nı istiyordu. Aynı şekilde, 12. Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada Buharin de, “komünistleri takibat altında tutmasına rağmen Türkiye'deki yeni rejimi desteklediklerini” belirtiyor ve şöyle devam ediyordu: “Türkiye devrimci bir rol oynuyor, çünkü bir bütün olarak emperyalist sisteme ilişkin yıkıcı bir araç işlevi görüyor.”⁶² Elbette bu ifadeler, Stalinizmin, emperyalizmin kuşatmasına karşı “sosyalist anavatanın korunması” adına, emperyalizmin boyunduruk altına almaya çalıştığı Türkiye tipindeki ülkelerde burjuvaziye desteklemesi politikasının bir yansımasıydı.

Komintern'in ve TKP'nin Kürt isyanlarına ilişkin en çarpıcı değerlendirmelerinden birisi TKP'nin 1929 yılında hazırlamış olduğu ve 1930'da Komintern tarafından kabul edilmiş olan faaliyet programıdır. Bu program şöyle söyler:

Kürt kabile reisleri ve şeyhler İngiltere ve Fransa emperyalistlerinin aylıklı adi emir kullarıdır (...) mamafih, bazı ekalliyetlerin memleketten kovulmaları ve kısmen imha edilmeleri, Kürt isyanının tenkili, cebru şiddetle Türkleştirme teşebbüsleri, milli meseleyi günün meselesi olmaktan çıkarmadılar; o e'lan büyük bir rol oynuyor. Memleketin gayri mütesavi inkışafı, milli ekalliyetlerle meskûn havalinin (Kürdistan, Lazistan) mutlak ve nispi geriliği Türk burjuva devletinin vahdetini daima tehdit eden amillerdir.⁶³

İkinci değerlendirme ise 1937 tarihinde Dersim isyanı üzerine yaptıklarıdır. Komintern'in yayın organında çıkan TKP tarafından gönderilmiş Rasim Davaz⁶⁴ imzalı yazı şöyle bilgi yoksunu ve korkunç belirlemelerde bulunur:

...İki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerinin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğraşiyor...

61 Aktaran Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, c.2, Bilgi Yay., İst., 1992, s.408.

62 Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa*, İletişim Yay., İst., s.151.

63 Mesut Yeğen, age s.154.

64 Gerçek isim İsmail Bilen'dir. Bilen'in diğer “korkunç” yazıları için bkz. Ömer Ağın, *Kürtler; Kemalizm ve TKP*, Vs Yay., İst., 2006, s.245.

...Feodal unsurlar kamuoyunu bu şekilde hazırladıktan sonra, birçok aşiret kendi arasında ittifak yaptı ve “Genel Müfettiş”e yazılı bir açıklama gönderecek, idari makamlarla anlaşma temeli olmak üzere utanmazca şartlar ileri sürdü. İstedikleri şey, hükümeti, feodal yöneticilerin zorbalığa dayanan keyfî rejimlerini tasfiye yolunda aldığı tüm tedbirlerden vazgeçmeye zorlamaktı...⁶⁵

TKP’nin genel çizgisine etkili olmamakla birlikte, Komintern’in önerdiği politik hatta ve Kürdistan Sorunu’na yaklaşımına ilişkin ayrıksı duran iki tavrı belirtmek gerek.

İlki Komintern’in 1928 yılında gerçekleştirilen 6. Kongresi’nde konuşan TKP delegesi Fahri’nin (Ali Cevdet) Mustafa Kemal’in emperyalizme karşı mücadelesinin ilerici sayılmasına yönelik getirdiği itiraz ve Kemalistlerin ülkenin bağımsızlığına ve devrime ihanet etmiş, karşıdevrimci bir sınıf olarak teşhir edilmesi önerisidir.

İkincisi ise, Şefik Hüsnü’nün *Inprekorr*’un 23 Şubat 1926 tarihli sayısında yayımlanan ve “Türkiye’yi Milletler Cemiyeti’nin Musul hakkında verdiği kararı tanımamaya ve İngiltere’ye karşı direnmeye davet eden” yazısında ifade bulan tavrı.

Şefik Hüsnü, 1930 yılında dönemin TKP Merkez Komite organı olan “İnkılâp Yolu” dergisinde yazdığı bir yazıda bu tavrını daha da geliştirir:

Hulasa, irticam rolü ne kadar büyük olursa olsun, Kürt isyanının asıl ehemmiyeti bütün bir ülke ahalisinin hâkim sınıf hükümetine karşı müsallah (“silahlı”-Ş.R.-) hücum ve müdafaa vaziyetine geçmiş olmasıdır. Sadece suni tahrikâtla (“yapay kışkırtma” -Ş.R.-), vadü veitle (“söz vermelerle”-Ş.R.-) ve para ile adam kandırmak suretiyle bu cesamette (“büyüklükte”-Ş.R.-) ve bu ehemmiyette içtimai galeyenlar (“toplumsal isyan”-Ş.R.-) uyandırmanın imkân ve ihtimali yoktur. Burjuva gazetalarının yaptığı gibi bunun aksini iddia etmek için kısa görüşlü bir bürokrat zihniyetiyle malul olmak icap eder...⁶⁶

Yukarıdaki alıntılardan TKP ve Komintern’in resmi değerlendirmesine ilişkin olanı Türkiye komünist/sosyalist hareketinin Kürt Sorunu’na ilişkin devraldığı mirasın tarihsel kökeninin ne derece “zehirli” olduğunu berrak bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu mirasın güncel karşılığını bir yelpaze olarak ifade etmek gerekirse bu yelpazenin iki ucu şöyledir. **En “zehirli” ucu**; bugünün TKP’sinin “Yurtsever Cephe” politikasında ve bir dizi Stalinist grubun benzer yaklaşımında açığa çıkan **sosyal şovenizm**. **Daha “az zehirli” olan** ama özünde ulusal soruna Marksist yaklaşıma bütünüyle yabancı olan **diğer**

65 Naci Kutlay, age, s.245.

66 Naci Kutlay, age, s.236.

ucu ise; ÖDP'nin yakın dönemde yürüttüğü “Birarada Yaşamı Savunalım” kampanyasında sembolleşen **postmodern/sol liberal yaklaşımdır.** Bu yaklaşım ulusal sorunu bir kimlik/kültür sorununa indirgeyerek, diğer altkimlik ve altkültür sorunlarıyla aynı kategoride değerlendirmek gibi nitel olarak burjuva düşüncesine ait olan sağ bir kurguya dayanır.

Son iki alıntı ise Kürt Sorunu'na yaklaşımda resmi politikanın dışında bir damarın daha o zamanlarda dahi var olduğunu göstermektedir. Esas sorun bu damarın daha sonra TKP ve sosyalist hareket içinde neden güçlenemediğidir.⁶⁷

Kürdistan Sorunu'nda çok istisnai bir yerde duran ve bu sorunu TKP ve sosyalist hareket içinde, ciddi anlamda ve kapsamlı olarak ilk teşhis eden kişi ise bu konudaki yazıları ayrı bir çalışmayı hak eden Hikmet Kıvılcımlı'dır.⁶⁸

Kıvılcımlı, Kürtlerin, “yurt, dil, kültür ve iktisat birliğine” sahip ayrı bir ulus olduğunu, dönemin söylemiyle “şark meselesi”nin “genel olarak bir milliyet meselesi, özel olarak ise Kürt milliyet meselesi” olduğunu ileri sürmüş ve bu konuda, o güne kadar TKP içinde hiç dile getirilmemiş düşüncelerini TKP Merkez Komitesi'ne sunduğu “Yol” başlıklı metinlerde açıklamış, bu konuda deyim yerindeyse “devrim” yaratmıştır.⁶⁹

3-Mahabad(Mehabad) Cumhuriyeti: Devletleşen isyan, bastırılan umut

...
*Kürtler hayatta,
Kürtler yaşıyor; bayrakları asla inmeyecek
Biz gençlik, devrimin kıvılcığıyız.*
...⁷⁰

1930'ların sonlarından başlayan uzun sessizlik döneminin, burjuvazi cephesindeki önemli uluslararası siyasal gelişmelerinden biri de 1937 yılında Tahran'da İran, Türkiye ve Irak arasında yapılan Sadâbad Anlaşması'dır. Bu

67 Bu konuyu daha sonra bu yazının ilerleyen bölümlerinde ele almaya çalışacağız.

68 Mesut Yeğen, age s.155.

69 Bu yazılar daha sonra kitap olarak basılacaktır. *İhtiyat Kuvvet: Milliyet(Şark)*. Yol Yay., İst., 1979. Aktaran Mesut Yeğen, age, aynı sayfa.

70 Mahabad Cumhuriyeti'nin milli marşı “Ey Reqib”in (“Ey Düşman”) sözlerinden. Sözler Irak Kürdistanı hareketlerinden “Azadî Kurd”un kurucularından şair Yunus Rauf'un.

anlaşmayla üç sömürgeci ülke başka konuların yanında Kürt isyanlarına karşı tutumlarını da resmen ortaklaştırmış oluyordu.

Bu dönemde Doğu Kürdistan’da (İran) ilk modern örgüt olarak 16 Eylül 1942’de Komala (Komele) kuruldu. Komala 1945’te İran Kürdistan Demokrat Partisi (İKDP) adını aldı. Güney Kürdistan’da 1932’den başlayarak Rizgari, Kürt Komünist Partisi, KJİK vb. değişik görüşlere sahip, farklı toplumsal kesimlere dayanan daha birçok siyasi örgüt ve parti kuruldu. Bunlardan 1937’de kurulan “Birayeti”, 1938’de kurulan “Darker”, 1939’da kurulan “Hevi”, 1941’de kurulan birlik örgütü “Hiwa” ve 1946’da kurulan Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP)’ni özellikle anmak gerek.⁷¹ Zira bu dönemde görevli olarak hareketlenmeler İran ve Irak Kürdistanları’nda yaşanacaktı.

Bu dönemin en kayda değer gelişmesi kuşkusuz ki, 22 Ocak 1946’da Kürdistan tarihindeki önemi ve sadece Doğu Kürdistan’da değil, bütün parçalarda yarattığı etki çok büyük olan Mahabad Cumhuriyeti’nin kuruluşudur. Tarihte ilk değil, ama (zira, yıllar önce, az bilinmekle birlikte, her ikisi de Mahabad’dan kısa ömürlü olmuş olan, Kuzey Kürdistan’da İhsan Nuri önderliğindeki isyanda Ağrı Dağı’nda ve daha sonra yine kuzeyde Laçin’de, “Kurdistana Sor” - “Kızıl Kürdistan”- olmak üzere iki oluşum daha vardı.⁷²) en çok iz bırakan ve ne yazık ki bu güne dek sonuncu olma özelliğini koruyan bu devletin yöneticileri; Qazi Muhammed ve diğer önderler Mele (Molla) Mustafa Barzani (Mesud Barzani’nin babası), Hacı Baba Şêx, Qedribegê Diyarbekiri, Şair Hemin, Şair Hejar Mukriyani, Sidiq Heyderî, Menaf Kerimi, Seid Xan Homayun’du. Bu önderler, 2.Paylaşım Savaşı’nın sonucunda emperyalizmin yaşadığı iç çelişkiler, İran, Türkiye ve SSCB arasında göreceli olarak değişen dengeler ve boşluklar, İran ordusunun bu bölgeden çekilmiş olması gibi nesnel koşulları yerinde ve zamanında değerlendirmiştir. 1946 yılının başlarından itibaren Azerbaycan ve Kürdistan’ın Kuzey İran’daki kesimlerinde sempati toplayan Sovyetlerin, Azerbeycan Cumhuriyeti’ni Kürdistan’ın bir kısmını da özerk bir yapı olarak içine alacak şekilde genişletme planları da bu süreci hızlandırmıştır.

Mahabad’ın Kürt ulusu açısından anlamını Kürt ozanı Hajar son derece romantik biçimde şöyle ifade edecekti: (Mahabad Cumhuriyeti’nin kurulduğu kış için) “Binlerce bahar bu tek kışın hizmetçisidir”⁷³

Mahabad uzun süren bir çabanın, kolektif bir çalışmanın ürünü ve

71 Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001, s.163-164.

72 Bunun için bkz.İsmail Besikçi’ nin “Türkiye’nin Kürt Meselesi” konferansındaki konuşma metni.<http://www.peyamazadi.com> adlı internet sitesi.

73 William Eagleton, *Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946*, Koral Yayınları, İstanbul, 1976, S.152.

geçmişteki isyanların mirasçısıdır.⁷⁴ Muhammed, bu durumu cumhuriyetin ilanında yaptığı konuşmada şöyle ifade eder:

“Benim şimdi yürüttüğüm çalışmalar geçmişte yarım kalmış isyanların devamı, ben de, Şeyh Sait’in ve Şeyh Mahmut Berzenci’nin takipçisiyim.”

Mahabad’ın ardındaki en temel güç 1942’de 11 kişiyle kurulmuş olan KJK (“Komelave Jiyanewaye Kurd”- “Kürt Diriliş Örgütü”, kısaca “Komala”) örgütüdür. Bu örgüt, yayını olan *Nişîman* (Anavatan) dergisinin, ulusal bilinç, Kürt kültürü üzerine yapmış olduğu nitelikli yayınların da etkisiyle 1945’te, Kürt ulusal kurtuluşunu ve birliğini önemseyen çok geniş bir kitleyi etkileme ve yönlendirme yeteneğine sahipti. Komala’nın yanında, 16 Ağustos 1945’te, Komala’nın üçüncü kuruluş yıldönümünde bu hareketin bir devamı olarak kurulan KDP (Kürdistan Demokratik Partisi) ve KDP’den sadece on gün sonra kurulmuş olan Azerbeycan Demokratik Partisi (Azerbeycan Cumhuriyeti, Mahabad’dakinden önce kurulduğu halde) de Mahabad’ın kurucu unsurlarındandır. Bunların yanı sıra, bu süreci destekleyen unsurlara Muhammed’in yukarıda aktarılan sözlerinde ifade ettiği gibi, 1920 Şeyh Mahmut Berzenci Hareketi’nin kadroları ve Koçgiri’deki direnişle eş zamanlı olarak başkaldıran Simko hareketi ile sürdürülen ilişkileri ve 1929-30 Ağrı isyanının Doğu Kürdistan’da yankılanan etkisini de eklemek gerek. Yine, yakın zamanda yapılmış olan ve Kürdistan’ın Lozan’dan sonraki ilk ulusal işbirliği ve dayanışma denemesi olan ve İran, Irak ve Türkiye sınırının kesiştiği nokta olan Dilanlar dağında 1944 yılı Ağustos ayında yapılan toplantıda imzalanan “Peymana Sê Sînor”un (“Üç Sınır Antlaşması”) da bu atmosferde önemli payı vardır.⁷⁵

Sadece 330 gün direnebilen Mahabad Cumhuriyeti bu sürede, Kürt ulusu açısından oldukça önemli uygulamalara imza atmıştır. Bunlar arasında, Kürtlerin kendi topraklarında yetiştirdikleri buğday, tütün, arpa gibi tarım ürünlerinin ilk kez dış ülkelere ihraç edilmesi, Kürtçe eğitim, ilk Kürt radyosunun yayını, *Nişîman*, *Mîro*, *Hawarî Kurd*, *Girrugalî Mindalani Kurd*, *Hellalle*, *Hawarî Nişîman* gibi siyasi yayınların çıkarılması, edebiyat ve kültür alanında (seyyar bir sinema ve tiyatroların kurulması gibi) önemli atılımlar, daha sonra Peşmerge Ordusu adını alacak olan ilk düzenli ordu: Ulusal Kürt Ordusu’nun (Supai Milli) kurulması, azınlıklara (özellikle o dönem bölgede

74 Bazı Kürtler (sosyalistleri dâhil), bu deneyimi “Paris Komünü” ile kıyaslamaktadır. Bu tartışmaya Mahabad’ın kısa yaşamında, yöneticileri sosyalizme açıkça sempati duymakla birlikte, özel mülkiyet rejiminin değiştirilmesine ilişkin hiçbir müdahale ya da talep olmadığını hatırlatarak girmiyoruz.

75 Eagleton, age s.325.

ciddi sıkıntılar yaşayan Yahudilere) yönelik hoşgörülü yaklaşımlar sergilenmesi sayılabilir.

Muhammed'in öteden beri ağalara ve feodal beylere olan tepkisi, Sovyetler'e duyduğu yakınlık zaman içinde aşiretlerin desteğini yitirmesine yol açacaktı. Ayrıca Sovyetler'de hâkim Stalinist bürokrasinin genç cumhuriyeti kontrol etme, isteklerini dikte ettirme çabası gerilim yaratacaktı.

Mahabad, devrimci bir siyasal program ve örgütlenmeden yoksun oluşu, önder kadrolarda yaşanan iç çatışmalar, halka söz verilen toprak reformunun bir türlü (feodal beylerin direnciyle) yaşama geçmemiş olması, Stalinist bürokrasinin yukarıdaki bölümlerde aktarılmaya çalışılan “ulusal sorun” körlüğü ve İran ve Türkiye burjuvazilerine karşı geleneksel uzlaşmacı politikası gereği desteğini çekmesi üzerine 16Aralık 1946'da sona erdi. Şah'ın ordusunun başlattığı saldırı karşısında Qazi Muhammed ve arkadaşları direnecek ve daha sonra yapılacak hızlı yargılama⁷⁶ sonucunda 31 Mart 1947'de Kürdistan Cumhuriyeti'nin ilan edildiği Çarçıra Meydanı'nda asılacaklardı. Barzani ise kendi ekibiyle Sovyetler'e kaçacaktı. Mahabad'ın yenilgisini İran Kürdistan Demokrat Partisi lideri Abdurrahman Qasımlo yerinde ifadelerle şöyle açıklıyordu:

İran Kürdistanı'nda geniş toprak sahiplerinden bir bölüm insan, emperyalizm ve gericilik karşıtı harekette rol sahibiydiler. Yine şu da göz önüne alınmalı, Parti'yi kuranların %50'si küçük ve orta mülk sahiplerinden, aşiret reis ve üyelerinden oluşuyordu. Diğer bir neden de, İran Kürdistanı'nın, büyük bir kısmı henüz kurtarılmış değildi. Bundan ötürü, İran Kürdistan Demokrat Partisi, bazı taktik nedenlerle gerçek bir toprak reformu yapamadı. Bu da Irak Kürdistanı'nın büyük mülk sahiplerini ilgilendiriyordu. Bunu da unutmamalıyız, o dönemde Kürt köyleri kültürel bakımdan ileri değildi. Gerçekte İran Kürdistanı'nın kuzey bölümü, Kürt Milli Hükümeti'nin yönetimindeydi. İran Kürdistanı'nın % 30'udur bu. Kürdistan'ın güneyindeki geniş alan, gerici Merkezi Hükümet'in kontrolündeydi. Bundan ötürü, Kürdistan Demokratik Hükümeti'ne karşı güçlü ve hızlı bir askeri saldırı gerçekleştirilebildi. Bu durumda kolaylıkla merkezi Hükümet'in sözlerine inanma, örgütçü ve becerikli siyasi liderlerin olmayışı, Mahabad Cumhuriyeti'nin yıkılmasına neden oldu.⁷⁷

Kürt halkı için bugün dahi bir simge olmayı sürdüren Mahabad, özellikle bugünlerde Güney Kürdistan'da yaşanan “federasyon” ve “müstakbel devlet” tartışmaları düşünüldüğünde bir dizi boyutuyla ciddi olarak ele alınması ve dersler çıkarılması gereken bir denemedir.

76 Bu “hızlı yargılama”lar bugün bile, özellikle Türkiye'de Kürt halkına karşı kullanılan silahların önemli unsurlarından biri olmaya devam etmektedir.

77 Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001, s.185.

Çin’de sürekli devrim

Levent Dölek

Büyük tarihsel olayların nesnel ve derli toplu bir değerlendirmesinin yapılabilmesi için üzerinden vakit geçmesi gerektiği açıktır. Olay yeni iken, insanlar bu tarihsel olayın yarattığı büyük heyecanların, gelişme ve değişimlerin başdöndürücü hızının etkisi altındadır. Çin’in zafer kazanmış halk savaşının, yine halk savaşıyla Vietnam’ın ABD’yi dize getirişinin, Mao’nun siyasal gücünü pekiştirdiği Kültür Devrimi’nin etkisinde, Maoizmin prestij ve etkisinin güçlü olduğu yıllardan çok uzağız. Çin devriminin kazanımlarının, bizzat ÇKP bürokrasisi tarafından ortadan kaldırıldığı, Çin devriminden geriye sadece bürokrasi tarafından yaratılan kült ve sembollerin kaldığı, işçi sınıfının yoğun bir kapitalist sömürü altında olduğu, köylülüğün yoksullaştığı bir dönemdeyiz. Çin Halk Cumhuriyeti’nin bayrağında sosyalizmi simgeleyen büyük yıldızın sönükleştiği, buna karşılık “yurtsever burjuvaziyi” simgeleyen dördüncü yıldızın ise alabildiğine parladığı günlerdeyiz.¹

Bugün Çin devriminden bahsedildiğinde, 68’in radikalleşen gençliğinin yaşadığı coşkudan çok farklı duyguların belirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

¹ Maoizmin eski parlak günlerinde olmamakla birlikte hâlâ uluslararası sosyalist hareket içinde önemsenmesi gereken bir siyasi akım olduğu açıktır. Nepal, Hindistan, Filipinler gibi ülkelerde Maoizm solun en güçlü fraksiyonu olma özelliğini sürdürürken Çin Halk Cumhuriyeti’nde anti-kapitalist muhalefet söz konusu olduğunda Maoizm tartışmasız biçimde en baskın renk olarak karşımıza çıkıyor.

Bu, Çin devrimini nesnel bir temelde değerlendirmek için belki iyi bir şey olarak görülebilir. Peki aynı şeyi bugün kapitalizme karşı savaşım yürüten devrimciler, işçiler ve köylüler için söyleyebilir miyiz? Çin devriminin yenilgisi içinden teorik savlarımızı güçlendirecek deliller bulmanın ötesinde, bu yenilgiden dersler çıkarmak amacındaysak, o zaman dünyayı yorumlamanın ötesinde onu değiştirmek için verilen mücadelenin bu görkemli örneğinin heyecan yaratan yönlerini de bilince çıkartmak gerekmiyor mu?

Çin devriminin 60. yılı, Çin’de kapitalizmin doludizgin ilerlediği ve aynı kapitalizmin dünya çapında büyük bir kriz içine düştüğü bir yıla denk gelmektedir. Bu durumda dünyayı, Çin’i ve tarihi sadece yorumlamakla yetinen bir dogmatizmden uzak durmaya çalışarak Çin devriminden, tökezleyen kapitalizmi yıkmak üzere yürüttüğümüz savaşım için dersler çıkartmaya çalışacağız.

1 Ekim 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla anılan Çin Devrimi, aynı zamanda Üçüncü Çin Devrimi olarak da adlandırılır. Üçüncü Çin Devrimi’ne giden yol tahmin edileceği gibi Birinci (1911) ve İkinci Çin Devrimleri’nden (1925-27) geçerek ilerlemiştir. Bu yazıda Çin Devrimi’nin bu üç safhası ele alınacak ve geri kalmış, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde genelde devrim stratejisi, özelde sürekli devrim teorisi açısından bazı sonuçlara varılmaya çalışılacaktır.

Afyon savaşları ve Çin’in yarı-sömürge oluşu

Birincisinden üçüncüsüne Çin Devrimi’nin üzerinden yükseldiği sosyal zemin esas olarak 19. yüzyılda oluşmuştur. 2000 yıllık içine kapalı Çin tarım toplumu, kapitalizmden önce sömürgeci kapitalistlerle tanışmıştır. Bu tanışma, Çin toplumunun temellerini sarsan büyük bir etki yaratmış ve gelecekte filizlenecek büyük sosyal mücadeleler için adeta Çin topraklarını boydan boya sürmüştür.

Çin yeni tanıştığı kapitalistleri önce oldukça misafirperver biçimde karşıladı. Çin’deki devlet geleneğine göre Çin muhatapları karşısında her zaman üstün ve ayrıcalıklıdır. Muhatabın dünyanın en büyük sömürgeci gücü olan Britanya olması Çinlilerin bu düşünceden vazgeçmesi için bir neden oluşturmuyordu. Okyanus ötesinden ticaretle gelen kapitalist Batılılar, Orta Asya bozkırlarından gelen yağmacı kabilelerden daha tehditkâr gözüküyordu. Ne var ki ticaret de görüldüğü kadar masum değildi. Britanya sömürgeciliği en kârlı ihraç malıyla geldi. Afyon... 1830’a kadar Çin dış ticaret fazlası veren bir ülke iken, afyon ticaretiyle birlikte Çin’in ekonomik kaynaklarını kurutacak biçimde artan gümüş ihracı büyük bir ticaret açığına

neden oluyordu.²

Bu durum Çin ve Britanya İmparatorlukları'nı askeri olarak karşı karşıya getirdi. Savaş kısa sürede Britanya'nın galibiyetiyle sonuçlandı. Çin'in kalabalık ve gösterişli orduları, iyi donanımlı ve disiplinli modern askerler karşısında hezimete uğradı. Başka türlü olması da beklenemezdi, zira Batı'nın sömürgeci imparatorluğu emperyalizm aşamasına doğru hızla geliyor, Doğu'nunki ise parlak mazisine tezat oluşturacak biçimde ömrünün sonuna geliyordu.

Çin'in merkezi devlet yapısı çok köklüydü, ancak modern bir savaş ekonomisinin gereklerini karşılayabilecek ölçüde düzenli ve hızlı işlemiyordu. Teknoloji de son derece geriydi. Ancak savaşı sürdüren yönetim anlayışı hepsinden acıklı haldeydi. Tamamı edebiyatçılardan oluşan Çin genelkurmay heyeti tamamen fiyaskoyla sonuçlanacak bir karşı saldırı başlatmadan on gün önce savaş sonrasında okunacak zafer beyannamesinin metni için aralarında bir yarışma düzenlemişlerdi.³ Bugün bu satırları okuyanların yüzünde mutlaka bir tebessüm yaratacak olan bu olay, aslında Çin'e hakim olan 2000 yıllık yönetim felsefesinin çöküşü demektir.

1842 yazında Britanya'nın kesin zaferiyle sonuçlanan Birinci Afyon Savaşı'nın ardından Nanking antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Hong Kong 150 yıllığına İngilizlere devredildi. Beş büyük liman kenti yabancı ticaretine açıldı. Sabit gümrük vergisi % 5'le sınırlandırıldı. İngiliz uyrukluların kendi konsolosluklarında yargılanması ve ileride başka bir ulusa verilecek ayrıcalıkların otomatik olarak Britanya'ya da tanınacağı kabul edildi. Çin sadece el koyduğu afyon için tazminat ödemekle kalmadı. İngiltere'nin savaş giderlerini de ödemek zorunda bırakıldı. Bu ağır yükün Çin tarafından kaldırılması zordu. Ödemelerin garantiye alınması için İngiltere Osmanlı'daki Düyun-u Umumiye'ye benzer bir yapı oluşturarak Çin gümrüklerini kontrol etmeye başladı ve her malın değerinin %50'sine gümrük resmi olarak el koydu. Böylece Nanking antlaşması Çin'in yarı sömürge haline gelmesinde çok önemli bir adım haline geliyordu.

Tayping Ayaklanması: Köylülük ve sayının gücü

Çin'in yarı-sömürge haline gelişini başlatan Birinci Afyon savaşının

2 Karl Marx, "Revolution in China and In Europe", *New York Daily Tribune Articles On China*, June 14, 1853-1860 (çevrimiçi) www.marxists.org/archive/marx/works/1853/06/14.htm.

3 Ray Huang, *Çin Tarihi: Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, çev. Atilla Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, İstanbul, s. 259.

ardından büyük bir köylü ayaklanması patlak verdi. Köylü ayaklanmasının temelinde sefalet ve bu sefalete karşı kendiliğinden gelişen bir sınıfsal tepki yatıyordu. Toprakta ortaklaşa mülkiyet taraftarı olan Taypingler, kadın erkek eşitliği gibi döneme göre son derece radikal fikirler de taşıyorlardı. Kız çocuklarının ayaklarının bağlanarak küçük ayakkabılar içine sokulması geleneğine şiddetle karşıydılar. Kumar ve fuhuş da Taypinglerin hedef tahtasındaki yerini almıştı. Çin’de yaygınlaşan misyonerliğin etkisiyle Hristiyanlığı kabul eden bazı köylü önderlerinin başını çektiği hareket bu özelliği dolayısıyla Batılı devletlerin engellemesi olmadan ilerledi. Ayaklanma Pekin’i bile tehdit eder konuma gelmişti ki İkinci Afyon Savaşı patlak verdi. Bu sefer İngilizlerle birlikte, Fransızlar da onların müttefiki olarak Çin’in karşısındaydılar. 1856-1860 arasında süren savaşın sonucu öncekinden farklı olmadı. 1860 Pekin antlaşmasıyla tüm Çin’deki ticaret ve borçlar hukuku yabancı devletler ve tüccarların istekleri doğrultusunda yapılandırıldı. İki Afyon Savaşı arasını kapsayan ve Çin Devleti’nin baş edemediği Tayping ayaklanması Fransa-Britanya ittifakı eliyle ezildi. Köylüler hiçbir aşamada bir iktidar perspektifi ortaya koymadılar ama bittiğinde 15 yıl içinde 2 milyon insanın canına mal olmuş olan bu ayaklanma Çin köylerinde kuşaktan kuşağa aktarılan köklü bir isyan geleneği bıraktı.

Afyon savaşlarında Batılılardan darbe yiyen Çin 1894-95 yıllarında Japonya ile girdiği savaştan da yenik çıktı. Tüm bu savaşlar sonunda toprak kaybından çok altına girilen ağır savaş maliyetleri ve bu maliyetleri karşılamak için Çin’in yabancı bankaların eline düşmesi yarı-sömürge statüsünü pekiştiriyordu. Afyon ticaretiyle kapitalizmi gören Çin, yabancı banka konsorsiyumlarının eline düşerek emperyalist sömürüyü tanımaya başlıyordu. Çin’de tepki olarak yukarıdan aşağı reformlar dönemi başladı. “Kendini güçlendirme hareketi” (Çin’e özgü bir Tanzimat süreci) ve “100 gün reformları” (103 günde idari yapıda ve ticaret hayatında 200 yasa, yönetmelik ve tüzük değiştirildi) adıyla Çin ayağa kalkmaya çalıştı. Ne var ki Çin bir yanda üretici güçlerin geriliği ile tanımlanmış kapitalizm öncesi toplumsal ilişkilerin hakimiyeti diğer yandan yabancı kapitalistler ve yerli işbirlikçileri eliyle yerleşen emperyalizm arasında sıkışıp kalmıştı. Çin’in bürokratik devlet yapısı bu sıkışıklığı açacak kudrete sahip değildi, yozlaşmış hatta dikiş tutmayacak derecede çürümüşü. İktidar perspektifi olmamakla birlikte toplumsal yapı içindeki tek dinamik olarak beliren köylü hareketi ezilmişti. Dolayısıyla da yukarıdan reformlar tamamen sonuçsuz kaldı.

Boksör ayaklanması: Monarşi miadını dolduruyor

2000 yıl boyunca tüm bir toplumu saran, baskıcı, bürokratik ve monarşik olmakla birlikte büyük bir uygarlığın merkezinde duran devlet yapısının içine düştüğü aciz, aydınlar ve gençlik içinde kaynaşmalara neden oluyordu. Bu kaynaşma, Japonya'ya karşı alınan ağır yenilgi ardından milliyetçilik şeklinde tezahür etti. Yabancı düşmanlığına kaçan bir siyasi söylem altında ve dövüş sanatları kulüpleri vasıtasıyla örgütlenen gençlik grupları 19. yüzyılın sonunda ayaklandılar. Tarihe "Boksör ayaklanması" olarak geçen bu hareket şehirlerde özellikle yabancılara karşı şiddet eylemlerine girişti. Bu eylemler devlet katından el altından destek de gördü. Sonuçta ayaklanma, karşısında sekiz ulustan birleşmiş 18 bin kişilik bir ordu buldu. Bürokrasi ile ittifak halindeki Boksör ayaklanması ezilirken, yabancı devletler imtiyazlarını elçiliklerini korumak üzere şehirlerde asker bulundurmaya varacak düzeyde arttırmıştı.

Bu süreç içinde geleceğin Çin devriminin de temelleri yavaş yavaş atılıyordu. Taypingler yoksul köylülüğün içgüdüsel olarak anılabilecek sınıfsal bir tepkisine dayandılar. Neredeyse başkenti ele geçiriyorlardı. Ancak sonunda sömürgeciler ile bürokrasinin ittifakı karşısında yenildiler. Taypinglerin aksine kitlesel bir tabandan yoksun olan Boksörler ise bürokrasiyle milliyetçi bir ittifak kurdular, ama sonları birleşmiş yabancılar karşısında yenilmek oldu. İki hareket de yabancı güçlerin birleştiği ve güçlü olduğu anda herhangi bir ayaklanmanın başarıya ulaşmasının ne kadar güç olduğunu gösterdi. Taypingler kendilerinden teknik olarak güçlü olan bir düşmana karşı sayıların gücüyle savaşmanın önemini kanıtladı. Tayping ayaklanmasının ezilmesi için milyonlarca insanın öldürülmesi gerekmişti. Mao yıllar sonra bu dersi kendi siyasal mücadelesinde uygulayacak ve yüzünü yüz milyonları kapsayan Çin köylüsüne çevirecekti. Boksörler ise Pekin'de yarattığı sarsıntıyla ve monarşiyi kendisiyle ittifaka yönelten iradi gücüyle şehirlerin de sosyal mücadeleler açısından gelişmeye başladığını gösterdi. Yıllar sonra aynı şehirlerde Boksörlerin terörünün yerini kitlesel grevler alacaktı.

Birinci Çin Devrimi

Çin monarşisi o kadar çürümüşü ki, yıkılması için ne Tayping ayaklanması kadar geniş çaplı bir hareket ne de Boksörler kadar sert bir çıkış gerekti. Dr. Sun Yat-sen önderliğindeki milliyetçi, cumhuriyetçi devrimciler Japon savaşından bu yana yeraltı derneklerinde örgütleniyorlardı. Boksörlerin yenilgisi Dr. Sun'un taraftarlarının artmasına yol açtı. Ne var ki Dr. Sun ve taraftarları

da kitle desteği geniş olmayan fedakâr devrimci aydınlardan ibaretti. 1911’e kadar Dr. Sun’un tertiplemediği ona yakın darbe girişimi de sonuçsuz kalmıştı. Onbirincisi ise Dr. Sun’un örgütlediği ve neredeyse kendiliğinden gelişen olayların sonucu olarak başarıya ulaştı.

Dr. Sun birçok başarısız darbe girişiminden sonra daha planlı ve profesyonel bir siyasal örgütlenme tarzı geliştirmişti. Sun Yat-sen taraftarları çeşitli derneklerden, ordu ve donanmaya kadar birçok önemli yere sızarak cumhuriyetçi fikirleri yayıyorlardı. 1911’de Dr.Sun’un örgütlenmesine yönelik bir polis operasyonu sonucunda ordu içindeki cumhuriyetçiler deşifre oldular ve bir anlamda “kellelerini kurtarmaya çalışan” askerlerin harekete geçmesiyle kısa sürede ayaklanmaya dönüşen bir hareket başladı. Çocuk yaştaki İmparator Henry Puyi adına ülkeyi yöneten İmparator naibi, ayaklanmayı bastırmak üzere eski reformcu General Yuan Şi-kai’yi görevlendirdi; ancak Yuan çökmekte olduğunu fark ettiği monarşiye sırtını çevirerek isyancılarla anlaştı. Böylece İmparator naibinin Henry adına tahttan feragat etmekten başka çaresi kalmıyordu.

Cumhuriyet ilan edildi ve Dr. Sun Yat-sen devlet başkanı oldu. Rejimde köklü bir değişiklik olmuşsa da bunun toplumun içine yayılan mekanizmaları kurulmamıştı. Yaygın ve kitlesel bir sosyal harekete dayanmadığı için bunun olanağı da yoktu aslında. Yeni rejimin işleri de cumhuriyet saflarına geçen eski bürokrasi tarafından yürütülecekti. Devrim süreci mantıki sonucuna ulaştı. Dr. Sun kendi isteğiyle devlet başkanlığını Yuan Şi-kai’ye devrettiğini açıkladı. Yeterli bir kitle desteği olmayan Dr. Sun’un yönetmek için dayanacağı tek güç orduydü ve Yuan olmadan iktidarda kalmanın olanağı yoktu.

Tepeden kurulan cumhuriyetin ömrü 5 yıl sürdü. 5 yıl içinde diktatörlüğünü sağlamlaştıran Yuan, 1916’da kendini imparator ilan etti. 81 gün sonra ölünce de daha önce tahttan feragat etmiş olan Henry Puyi (Şuantong) tekrar tahta çıkarıldı. Bu imparatorun ömrü de 12 gün sürdü. Tepeden kurulan cumhuriyet sağlam bir temelden yoksundu ve ayakta duramadı. Diğer taraftan Monarşi ise hiçbir şekilde dikiş tutmuyordu.

İkinci Çin Devrimi

Çin 12 yıllık bir dağılma süreci yaşadı. Ülkenin çeşitli yerlerinde haki-miyet kuran, birçoğu Çin ordusunun eski komutanları olan yerel diktatörler “savaş ağaları” olarak adlandırılıyordu. Ulusal olma iddiasında olan ve tüm Çin adına konuşan iki hükümet vardı. Biri Monarşi yanlısı Tuan Çi-ruy’un liderliğinde Pekin’de, diğeri ise Cumhuriyetçi Sun Yat-sen öncülüğündeki Kuangçov’daydı. Ancak bu ikisi de stratejik bölgeleri kontrol edemediğinden

gerçekten ulusal bir etkileri olamıyordu. Önemli ticaret bölgeleri olan doğu kıyılarında ise çeşitli emperyalist ülkelerin egemenlik alanları söz konusuydu. Zaten harap haldeki ekonomi savaş ağaları döneminde daha da kötüledi. Buna karşılık siyasal yaşam ve fikir dünyasında önemli gelişmeler de yaşandı.

Çin 1917'de Almanya'ya karşı savaş açarak kazananlar tarafında yer almak istedi. Ancak müttefik devletler Japonya'ya Almanya'ya karşı savaşa katılmaları halinde Almanya'nın Şandong eyaletindeki sömürgeci haklarını vaat etmişlerdi. Savaş bitip de Versay Antlaşması imzalandığında zaferin meyvelerini almayı bekleyen Çin, Japonya'ya önceden verilmiş olan bu sözlerle karşılaştı. Çin delegelerinin herhangi bir pazarlık gücü olmadığından şartlar kabul edildi. 4 Mayıs günü Pekin'de öğrenciler bu antlaşmayı protesto eden bir eylem başlattılar. Antlaşmayı imzalayanlar ihanetle suçlandı. Versay Antlaşması, özellikle Almanya'da daha sonra iyice yükselen milliyetçiliğin en önemli gerekçelerinden biri olmuştur. Aynı antlaşma benzer bir etkiyi, kazananlar cephesinde olmasına rağmen Çin'de de yaratmıştır. Emperyalist Almanya'da gelişen milliyetçilik Nazizmin temelini oluştururken, antlaşma Çin'de bağımsızlıkçı ve ilerici bir sonuç yaratmıştır.

Savaş ağaları döneminde, 4 Mayıs hareketiyle birlikte Çin'in 20. yüzyıldaki siyasal hayatına damgasını vuracak güçler büyük oranda şekillenmeye başlamıştır. 1921'de Cen Du-siu önderliğinde Çin Komünist Partisi (Kunçantang) kuruldu. Sun Yat-sen'in başını çektiği hareket ise Çin Milliyetçi Partisi (Kuomingtang-KMT) olarak kendisini ilan etti. Sun Yat-sen 1925'te öldüğünde yerini KMT ordusunun komutanı olan Çan Kay-şek aldı.

KMT kurulduğunda Sovyetler Birliği ile yakın bir ittifak ilişkisi içine girdi. Komintern'in kararı ve KMT'nin de rızasıyla ÇKP üyelerinin KMT'ye üye olmaları kabul edilmeye başlandı. Böylece ÇKP'lilerin etkisinde bir sol KMT oluşuyordu. Mao da her iki partiye üye olanlar arasındaydı. Görevi iki parti arasındaki ilişkiyi sağlamaktı. KMT'nin propaganda departmanında yönetici göreve getirildi. Ayrıca milliyetçilerin gazetesi olan "haftalık politikanın" da editörü oldu.

ÇKP öncelikle sanayi ve ticaretin yoğunlaştığı bölgelerde güçlüydü. Marksizm önce aydınlar içerisinde etkili olmuş, daha sonra bu aydınlar işçi sınıfına Marksist öğretiyi taşımayı görev edinmişlerdi. Bu o zamana kadar dünya çapında Marksist hareketin temel yöntemi olmuştu. Buna karşılık, ÇKP'nin 1925'deki kongresinde Mao'nun kırları öne çıkaran anlayışıyla şehirlere ve işçi sınıfını temel alan anlayış arasında sert bir tartışma olmuştur.

Mao, köylülüğün Çin'de tarihsel olarak kanıtlanmış gücüne dayanarak ulusal devrimin gerçekleştirilmesinden yanaydı. 1911 devriminin başarısızlığının nedeni, devrimi sürdürecektir ve ona dayanak oluşturacak kitlesel bir destekten

yoksun oluşuydu. Mao, bu zaafi gidermek için Çin nüfusunun ana kütlesi olan köylülüğü adres gösteriyordu.

Ne var ki, Çin Marksizmi’nin beslendiği ana damarla Mao’nun görüşleri uyum içinde değildi. Moskova’da Komintern’in ikinci kongresi, Doğu’nun sömürge ve yarı-sömürge halklarına ayaklanma ya da devrime hazırlanma çağrısında bulunmuştu. KMT için SSCB ve Komintern’le ittifak güncel çıkarlar gereği olduğundan biçimsel bir etkilenme söz konusuydu. ÇKP ise bütünüyle Ekim Devrimi’nin, Bolşevik Partisi’nin ve Komintern’in prestijinin etkisinde şekillenmişti. Aslında Rusya da köylülüğün ağırlıkta olduğu bir ülkeydi. Ancak 1905 devriminde kendini siyaset sahnesine boylu boyunca çıkaran Rus işçi sınıfı, sayısal olarak az olsa da Rus devriminin esas gücü olduğunu göstermişti. Rus işçi sınıfı 1917 devrimini yapan güç olacak ve iktidar işçilerin öz örgütlenmeleri olarak daha 1905’te ortaya çıkan Sovyetlere dayanacaktı.

Ekim Devrimi’nin deneyimi düşünüldüğünde, bir an için ilk Çinli komünistlerin salt Rusya kaynaklı ideolojik hegemonya dolayısıyla işçilere yöneldiği düşünülebilirse de meselenin bununla sınırlı olmadığı açıktır. Çin işçi sınıfı devasa nüfus içinde sayısal olarak küçük bir azınlıktı. Ancak işçilerin köylülerden yapısal olarak önemli farklılıkları vardır. Çin hanedanlarını deviren, köylülüğün sayıdan gelen gücüydü. İşçiler ise Çin tarihine ilk defa “üretimden gelen güç” kavramını sokmuştur. Çin’de 19. yüzyıldan itibaren ticaretin gelişmesiyle kıyı şehirleri neredeyse Çin’deki yegâne iktidar merkezleri halini almıştı. Buralarda adım adım sanayi de gelişmiş ve bu gelişmeye paralel olarak işçi sınıfı da oluşmaya başlamıştı. Bunlara işçilerin çalışma koşullarından dolayı edindikleri doğal disiplin ve örgütlenme yeteneği de eklenince Çin işçi sınıfı gerçek bir aktör olarak Çin siyasetinde belirmeye başlamıştır.

Çin’de işçi hareketi ilk kıpırdanışlarını yüzyılın başında gerçekleştirdi. İlk grevler 1905 yılında Anyuan kömür madenlerinde gerçekleştirildi 1922’de sendikal yasaklamalara karşı büyük demiryolu ve madenciler grevi oldu. Bu grevleri Hong Kong’da 100 bin kişilik bir grev izlemişti. 15 Mayıs 1925’te Şangay’daki bir kumaş fabrikasında, Çinli bir işçinin Japon bir ustabaşı tarafından öldürülmesiyle büyük bir işçi hareketi patlak verdi. Bu sefer Hong Kong’dan Kuangçov’a yüz elli bin grevci işçi geldi ve bir grev komitesi kurdu. Hong Kong’da hayat durmuştu. Harekete öğrenciler de katıldı. Grevler birçok kente yayıldı. ÇKP’nin etkisi altındaki Tüm Çin İşçi Federasyonu bütün yabancı birliklerin ülkeden çekilmesini talep etti. Yabancılarla verilen ödümlerin geri alınmasını istedi. Şangay’da silahlı işçiler sokaklardaydı. İşçilerden gelen tehdit dolayısıyla şehirdeki Fransız bölgesi kum torbaları ve dikenli tellerle tahkim edilmişti. Vuhan’da Hankov İngiliz Bölgesi’nin yeniden Çin’e

katılmasına yol açan güçlü bir işçi hareketi vardı. Yani işçi sınıfı sadece siyaset sahnesine çıkmıyor, tüm ulusun çıkarlarını kendi şahsında temsil etmeye de başlıyordu.

Yine Vuhan'da duvarlara koca harflerle Lenin ve Zinoviyev gibi komünist liderlerin sözleri yazılmıştı.⁴ Şehrin sokakları Bütün Çin İşçi Federasyonu'na bağlı işçiler tarafından kontrol ediliyordu. Bu şehirler ekonomik ve siyasal açıdan Çin'in en önemli kentlerindendi.

İşçiler silahlanarak milisler oluşturdular ve konsey tipi (Rusya'daki Sovyetlere benzer biçimde) örgütlenmeler kurdular. Bu örgütlenmeler hakim oldukları yerde asayiş sağladığı gibi, iş yaşamının, ticaretin kurallarını belirliyor, eğitim ve sağlık hizmetlerini örgütleyordu. Bu koşullarda işçi örgütleri muazzam bir büyüme gösterdi.

1925 Ocak ayında Çin Komünist Partisi'nin bütün Çin'de 995 olan üye sayısı Aralık ayında 10.000'i buldu. Bunun dışında Gençlik Birliklerinin 9000 üyesi vardı. Bütün Çin İşçi Federasyonunun 1925'te 540.000 üyesi varken 1926 Mayıs'ında bu sayı 1.240.000'e ulaştı. 1927'ye geldiğinde ise liman işçileri ve zanaatkarlarla birlikte 2.800.000 üyesi vardı.⁵

İşçi hareketi kırdı da belirgin bir canlanma yaratmıştı. Komintern tarafından, 13 Mart 1926'da Çin'de devrimin kaderinin 400 milyon köylünün, Çinli işçilerle birlikte ve onların önderliğinde alacağı tavra bağlı olduğu belirtildi. 1926'da köylü derneklerinin üye sayısı bir milyona yakın iken bir sene de bu rakam on milyona çıkmıştır.

Tüm bu devrimci süreç boyunca ÇKP'nin KMT'ye bağlı olarak onun sol kanadı biçiminde var olduğunu hatırlamak gerekir. Bu durum ikinci Çin devriminin kaderini belirleyen temel olgu olmuştur. Komintern, Çin'de devrimin burjuva demokratik devrim aşamasında olduğunu ve bu aşamada ulusal burjuvaziyle ittifak yapılması gerektiğini savunuyordu. Her ne kadar bu stratejiyi Lenin'in İki Taktik kitabında işlediği işçilerin ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü şiarına referans vererek savunsalar da, bu çizgi Ekim Devrimi'nin deneyimiyle tam bir zıtlık içindeydi. Çünkü Rusya'da burjuva devriminin tarihsel görevi olan toprak reformunu gerçekleştirmek işçi sınıfına düşmüş, yükselen işçi mücadelesi karşısında temel sınıf çıkarlarına tutunan burjuvazi, kapitalizm öncesi sınıf ve katmanlarla ittifak içine girerek gerici bir

4 Wang Fan-hsi, *Chinese Revolutionary Memoirs 1919-1949*, Der. Gregor Benton, Oxford University Press, Norfolk, 1980, s. 34.

5 Han Suyin, *Sabah Tufanı 1: Mao Zedung ve Çin devrimi 1893 - 1954*, çev. Coşkun İrmak, Berfin Yayınları, İstanbul, 1997, s. 133.

rol oynamıştı. Lenin de bu gerçekten hareketle Nisan Tezleri’nde önceki çizgiyi reddederek “tüm iktidar Sovyetlere” şiarını benimsemişti. Çin’de de yükselen işçi hareketi karşısında temel sınıf çıkarlarına tutunan burjuvazinin siyasal temsilcisi olan KMT, Rusya’daki liberal burjuvaziye benzer bir rol oynayacak ve silahlarını işçi hareketinin ve komünistlerin üzerine doğrultacaktı.

20 Mart 1926’da Çan Kay-şek kendisine yönelik bir komplo tezgâhlandığını ileri sürerek komünistlere yönelik geniş çaplı bir tutuklama kampanyası başlattı. Bu tutuklamaların temelinde 1925 yılı boyunca yükselen işçi hareketinden korkunun olduğu kuşku götürmez. Yabancı hakimiyetine karşı işçiler, köylüler ve burjuvazi arasında kurulan ve KMT-ÇKP birliğinde cisimleşen ittifak, burjuvazinin işçi hareketinden korkarak sağa kaymasıyla bozulmuş oldu.

Çan Kay-şek bir yandan komünistleresaldırırkendiyğeryandan Komintern’le ilişkilerini sürdürmeye çalıştı. Komintern’in Çin devriminde KMT’ye merkezi rol tanıyan tutumu ona yardımcı oldu. Komünist Enternasyonal’in Çin’le ilgili sorumlusu olan Borodin, ÇKP’yi “aşırı” ve “sabırsız” davranmakla eleştirdi. Çan’ın vaat ettiği Kuzey seferiyle ülkenin birleştirilmesi öncelikli hedefti ve bu gerçekleşinceye kadar sınıf savaşı askıya alınabilirdi. Cen Du-siu önderliğindeki ÇKP, Komintern’in bu buyruklarına boyun eğince tüm inisiyatifi elinden kaçırmış oldu ve Çan Kay-şek, ezdiği işçi devriminin üzerinden yükselerek kuzey seferini başlattı. Bu süre içinde Çan Kay-şek özellikle Hunan’da yükselen köylü hareketlerini Komintern’e şikayet etmiş ve Komintern’den ÇKP’ye sürekli yatıştırıcı talimatlar gönderilmiştir.

İşçi sınıfından gelen baskı sayesinde KMT’de ÇKP haricinde sol ve sağ kanatlar oluşmuştu. Vuhan’da Vang Çing-vei önderliğinde bir hükümet kuruldu. Çan’a karşı solu temsil eden Vang Çing-vei ona umut bağlayan işçilere Çan’la aynı şekilde karşılık verecek ve kendi kontrolünü aşan bir hareket gördüğünde işçi hareketini bastırmaktan çekinmeyecekti. Oysa Komintern KMT’ye katılma politikasının yarattığı felakete rağmen aynı stratejide ısrar etmiş, bu sefer Vang Çing-vei’nin desteklenmesi için Çinli komünistlere baskı yapmıştı.

KMT ile kurulan teslimiyetçi ilişki Komintern’de sol muhalefette yer alan Trotskiy tarafından eleştirilmiş ve Trotskiy bu politikaya son verilerek ÇKP’nin bağımsız bir önderlik inşa etmesi gerektiğini savunmuştur. ÇKP’nin sol kanadında yer alan Çang Kuo-tao da cephenin bozulmasını istemiştir. O dönemde partinin bir numaralı kişisi olan Cen Du-siu, daha sonra sol muhalefete katıldığında, Komintern’in buyruklarına uyararak hata işlediklerini itiraf

etmiştir.⁶

Komünistlerin KMT'ye girmeleri yönünde 1923'te SSCB ve KMT arasında yapılan anlaşma daha sonra yaşanacak felaketin başlangıç noktası olarak görülebilir. Lenin'in sağlığında ve Trotskiy'in de karşı çıkışı olmadan yapılan bu anlaşmanın bir hata olarak değerlendirilebileceği tarih tarafından ortaya konmuş bulunuyor. Bu konuyu Devrimci Marksizm'in 3. sayısında Burak Gürel yoldaşımız ele almıştı.⁷ Burada Lenin ve Trotskiy'in hatası ile Stalinizmin ihaneti arasında kesin bir ayırım yapmak gerektiğini yinelemeliyiz. KMT ile SSCB ve Komintern arasında kurulan ilişkiler Sun Yat-sen'le başlamıştı. Bolşeviklerin, ulusal kurtuluş mücadelesi veren ve bu mücadelede SSCB'nin yardımına başvuran bir hareketi geri çevirmesi düşünülemezdi.

Burjuva karakterdeki Sun Yat-sen önderliğindeki ulusal devrimci hareketle kurulan ittifak ilk aşamada Çinli komünistlerin devrimde proletaryanın hegemonyasını sağlamasının ilk adımı ve bir hazırlık dönemi olarak görüldü. Ulusal devrim açık biçimde KMT'nin önderliğinde geliyordu ve Çinli komünistlere henüz bir propaganda grubu ötesine geçen oturmuş bir siyasi parti gözüyle bakılmıyordu. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi 1925 başında ÇKP'nin üye sayısı henüz 995 kişiydi. Devrimin gelişimi ÇKP'yi bir siyasi parti olarak öne çıkardığında siyasi ve örgütsel bağımsızlık bir ölüm kalım meselesine dönüşmüş oluyordu. Bu aşamada Trotskiy, büyük bir ısrarla KMT'ye teslimiyet hattını mahkûm etti ve yaklaşan felakete karşı uyarılarda bulundu. Buna karşılık iktidara yükselen Stalinist hizip dış politika saiklerini devrimin ihtiyaçlarının önüne koyarak ÇKP'yi destekleme riskine girmede ve KMT'ye teslimiyet politikasında ısrar etti. Böylece hem ÇKP'yi hem de ikinci Çin devrimini felakete sürükledi. Dolayısıyla Lenin ve Trotskiy'in iştirak ettiği karar tartışılabilir bir hata iken, Stalinist hizbin politikası devrime ihanet olarak yorumlanmalıdır.

Stalinizmin ihaneti sonucu İkinci Çin Devrimi'nin proleter kanadı kırıldı ve geriye burjuvazinin milliyetçi seferberliği kaldı. Çan Kay-şek milliyetçi orduların başında ülkeyi birleştirirken, köylü ve işçi yığınlarının seferberliği (köylü birliklerinin ordulara verdiği gönüllü desteğin yanı sıra işçi milislerinin savaş ağalarına karşı yürüttüğü savaş) önemli bir rol oynadı. Çan Kay-şek komünistlerin inisiyatifini kırmış, ama aynı zamanda da sosyal zemindeki canlılığı milliyetçi savaş için değerlendirmişti.

1927 Şubat'ında Çan'ın orduları Şangay'a yöneldiğinde Komünistlerin öncülüğünde 500 bin kişinin katıldığı bir grev yaşandı. İşçiler Çan'ın ordu-

6 Cen Du-siu, "Çin Komünist Partili Tüm Yoldaşlara Çağrı", *Çin Üzerine*, Tarih Bilinci Yayınları, İstanbul, 2002, s. 78.

7 Burak Gürel, "Marksizm ve Ulusal Sorun", *Devrimci Marksizm*, Sayı 3, 2007, s.103.

sunu karşılamaya hazırlanırken, Çan yabancı konsolosluklarla ve yerli kompradorlarla yaptığı görüşmeler sonucu önemli bir mali yardım elde ediyordu. Karşılığında, Şangay’da ayaklanan işçilere karşı silahlı bir saldırıya geçen, savaş ağaları tarafından örgütlenmiş çetelerle birlikte Çan’ın ordusu işçi ve komünist kıyımını sürdürmekte. Şangay’da binlerce işçi öldürüldü, binlercesi tutuklandı. Çan Kuzey seferini tamamlayarak Nanking’i başkent ilan etti. Batılı güçler Nanking hükümetini tek yasal hükümet olarak tanıdı. Çan’ı ve batılı güçleri karşısına almaktan çekinen Vang Çing-vei, Şangay’daki katliamın benzerini Vuhan’da tekrarladı.

İkinci Çin Devrimi dendiğinde aslında iki süreç akla gelmektedir. Genellikle Maocu yazın da dahil olmak üzere İkinci Çin Devrimi dendiğinde, Çan Kay Şek’in ülkeyi birleştirmesi kastedilmektedir. Kuşkusuz Çan Kay-şek’in başarılı kuzey seferi sonucunda savaş ağaları rejimine son vermesi son derece önemlidir. Bu başarı Çin tarihi açısından dönüm noktalarından biri olmuştur. Ancak kazanan Çan Kay-şek’ten daha çok kaybeden ya da ezilen işçi devrimi Çin devriminin geleceğini belirleyen esas olgu olarak öne çıkmıştır.

İkinci Çin Devrimi bağlamında Çin’de kendine özgür bir 1905 yaşanmıştır diyebiliriz. Rusya’da 1905’te patlak veren işçi ayaklanmaları her ne kadar Çarlık tarafından kanlı biçimde bastırılmışsa da bu süreç ilerideki yıllarda işçi sınıfını siyasetin tam orta yerine yerleştiren bir rol oynamıştı. İşçilerin, hareket içinde yarattıkları öz örgütlenmeler olan sovyetler yani işçi konseyleri 1905’le ortaya çıkmış ve bu örgütler 12 yıl sonra Rusya’da gerçekleşen işçi devriminin ve bu devrimin kurduğu yeni devletin örgütlenmesinde temel dayanak noktası olmuştur. İşçi ayaklanmaları bağlamında benzer örgütlenmeler Çin’de de grev komiteleri ve sendikal biçimler altında oluşmuştur. Bununla birlikte 1905 Rusya’sından farklı olarak Çin’de hareket tüm süreç boyunca ÇKP ile organik bir ilişki içinde olmuştur.

Böylece sadece olası bir devrim 24 yıl gecikmiş olmadı. 1949’da köylü ordusuyla iktidar ele geçirildiğinde 1925’in şehir yaşamını örgütlemeye koyulmuş komite tarzı örgütlülükler yoktu ve bu durum 1949’dan sonra oluşan iktidar yapısını doğrudan etkileyen bir rol oynayacaktı.

Mao Zedung’un öne çıkışı: Uzun Yürüyüş

1927’den sonra Çin devriminin merkezi kırlara doğru kaymıştır. 1933’te ÇKP merkez komitesi Şangay’dan tümüyle uzaklaşmış; geriye sadece partinin Trotskist fraksiyonu kalmış; onlar da parçalanmış işçi hareketini yeniden

toparlamayı başaramamışlardı.⁸

Bunda 1925-27 arasında yaşanan işçi hareketinin ezilmesi büyük bir rol oynamıştır. Kırlardaki devrim stratejisi kurtarılmış bölgeler yaratmak ve bu bölgeleri üs edinmekti. Bu üslerden hareketle şehirler köylü orduları tarafından kuşatılacaktı. Oluşturulan üslerde Çin Sovyet hükümeti kuruldu. Hükümeti Mao temsil ediyordu.

KMT şehirlerde kesin bir hakimiyet kurmuş, ancak Çin'in tarihsel yazgısına uygun biçimde kırları da kapsayan tam bir egemenlik tesis edememişti. İktidar boşluğunun yaşandığı bölgelerde komünistler örgütlenme ve kimi kurtarılmış bölgeler yaratarak buraları üs edinme fırsatı buldular.

Savaş ağaları rejiminin tasfiyesiyle Japonya'ya karşı savaş öne çıkmıştı. Japon birliklerine karşı Mao'nun örgütlediği gerilla birlikleri önemli başarılar elde ediyor, kızıl üslerin prestiji gittikçe artıyordu. İkinci Çin Devrimi'nde işçilerin yarattığı etkiyi bu defa köylüler yaratmaya başlamıştı. Bu durum Çan Kay-şek'i fazlasıyla rahatsız etti. Çan Kay-şek daha önce uyguladığı ve başarı elde ettiği politikayı yeniden gündeme getirdi. Çan Kay-şek Japonlarla bir anlaşma yaparak yüzünü kızıl üslere çevirdi ve bu üslere giderek artan sayıda askerle saldırmaya başladı. Çan Kay-şek bu saldırısında ABD, Britanya ve Almanya'dan da destek alıyordu.

1934 Ekim'inde üs bölgesinde sıkışan kızıl ordu kuvvetleri Uzun Yürüyüşe başladı. Uzun Yürüyüş sırasında Çin devrimi açısından iki olgu öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi Kızıl siyasi üsler kurarak buralardan harekete geçme anlayışının yerini, (bu anlayış tümüyle terk edilmemekle birlikte) ağırlıklı olarak hareketli savaş yani gerilla mücadelesi almıştır. Gerilla mücadelesinde uzmanlaşan Kızıl Ordu, KMT güçlerinin Uzun Yürüyüşe kadar sürdürdüğü üstünlüğü adım adım yok etmeye başlamıştır. Uzun Yürüyüş boyunca Kızıl Ordu 12.000 km. yol yürümüş, 18 sıradağ, 24 nehir geçmiş, 62 kent ve kasabayı saldırıyla ele geçirmişti. Yol boyunca Çan Kay-şek'in kalabalık ordularıyla savaşmış ve bu savaşlarda Çan'ın ordularına gerilla taktikleri uygulayarak önemli kayıplar verdimişti. Kızıl Ordu cephesinde ise 100.000 kişiyle başlayan Uzun Yürüyüş birinci yılına ulaştığında geriye 4 ila 8 bin kişi kalmıştı.⁹

Bu yürüyüş sadece askeri anlamda planlı ve düzenli bir geri çekiliş değildi. Aynı zamanda bu kadar kapsamlı bir harekât yapan Kızıl Ordu geçtiği her yerde önemli bir siyasi etki yaratmış oldu. Mao köylülere yaklaşımında onları siyasi olarak kazanmaya önem verdi. Askerlerin ihtiyaçları ne olursa

⁸ Wang, a.g.e, s. 120.

⁹ John King Fairbank, *China-A New History*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 1992, s. 305

olsun, köylülerden bedelsiz olarak eşya ya da yiyecek almak yasaktı. Ödünç alınan her şey geri veriliyordu. Köylülere yönelik siyasi eğitim kampanyaları yapılıyordu. Tüm bunlar sayesinde Uzun Yürüyüş’ün sonunda büyük kayıplar verilmiş olmasına karşın yaygın ve güçlü bir sempati elde edilmiş oluyordu.

Uzun Yürüyüş’ün diğer önemli özelliği yürüyüş sırasında Mao’nun adım adım inisiyatifi ele geçirmesidir. Aslında bu inisiyatif alış ÇKP’ye karşı Kızıl Ordu’nun öne çıkması, üslere dayanan düzenli savaşa karşı gerillacılığın benimsenmesinin sonucu olmuştur.

Ulusal burjuvaziyle ittifak: Yeni Demokratik Devrim stratejisi

1933’te Mao yeni bir birleşik cephe siyaseti öne sürdü. Bu siyaset köylülük içinde sınıf savaşımını büyük oranda askıya alarak KMT’ye Japonlara karşı birleşmeyi öneriyordu. Mao egemen olduğu bölgelerde toprak ağalarının öldürülmesini yasakladı ve zenginlere uygulanan ağır vergi oranlarını geri çekti.

Mao bu birleşik cephe siyasetinin teorisini “Yeni Demokratik Devrim” başlığı altında oluşturmuştur. Bu teoriye göre Çin devrimi burjuva demokratik devrim aşamasındaydı. Devrim işçilerin, köylülerin ve ulusal burjuvazinin ittifakı üzerinde gelişecek; kapitalizmi yıkma hedefi gütmeksizin, anti-feodal ve anti-emperyalist bir karakter taşıyacaktı.

“İşçi ve köylü cumhuriyeti’nin yerine neden ‘Halk cumhuriyeti’ni koyuyoruz?” sorusuna Mao şu yanıtı vermektedir: “Hükümetimiz yalnızca işçi ve köylüleri değil, tüm ulusu temsil etmektedir.” “Demokratik devrim aşamasında emek ile sermaye arasındaki mücadelenin sınırları vardır. Halk cumhuriyeti’nin çalışma yasaları işçilerin çıkarlarını koruyacak, ama ulusal burjuvazinin kâr sağlamasına ya da sanayi ve ticaret işletmelerini geliştirmesine de engel olmayacaktır.”¹⁰ Mao işçiler ve köylülerle birlikte ulusal burjuvazinin de Japonlara karşı direnmek istediğini ama yalpaladığını düşünüyordu. Bu yüzden işçi ve köylüler ulusal burjuvaziye önderlik etmeliydi.

Bu çabanın açık bir ifadesi olarak Mao, Sun Yat-sen’in temel siyasetleri olan Rusya’yla ittifak, ÇKP’yle ittifak, işçi ve köylülere yardımcı olma prensiplerini kabul etmek koşuluyla feodalizm ve emperyalizme karşı Çan Kay-şek’le 1924-27 arasındaki gibi sağlam bir devrimci birleşik cephe kurma çağrısı yaptı. Çan’ın yanıtı Kızıl Ordu tamamen KMT’nin komutasına girmeden herhangi bir görüşme yapmamak şeklinde oldu.

¹⁰ Han, a.g.e , s.347.

SSCB ve Komintern Almanya'da Hitlerin zaferinin yarattığı baskı altında sosyal-faşizm teorisine dayalı sol siyasetten vazgeçerek, burjuvazinin milliyetçi ya da liberal kesimleriyle (ülkeye göre değişiyordu) ittifak stratejine geri dönüş yaparken Çin'de KMT'yi yanına çekmese bile tarafsızlaştırma siyaseti güdüyordu.

Birleşik cephe tartışmalarının yoğun yaşandığı 1936 yılının Aralık ayında Çan Kay-şek kendi komutasındaki üst düzey bir subay olan Çang Şuehe-liang tarafından tutuklandı. Bu tutuklamanın kişisel bir husumete dayandığı söylenirse de Çang'ın komünistlere yakınlığı dolayısıyla bu tutuklamanın komünistlerin işi olması kuvvetle muhtemeldir. Zira SSCB basını bu tutuklama olayını kınayıp bir Japon tertibi olarak nitelemiştir. Bununla birlikte Stalin'in Mao'ya Çan'ı bırakması için sert bir telgraf gönderdiği de söylenmektedir.¹¹

Sonuçta Çan Kay-şek komünistlerle birlikte çalışacağına ve Japonlara karşı savaşacağına dair verdiği şifahi sözler karşılığında serbest bırakılmıştır. 1937 Şubat'ında ise ÇKP ve KMT arasında birleşik cephe görüşmelerine başlanmıştır.

ÇKP bu görüşmelerde 4 koşul ve 5 istek olarak anılan bir dizi madde öne sürmüştür. 4 koşul şu şekildedir:

1. Şensi-Kansu-Ningsia üssündeki komünistlerin önderliğindeki hükümet özel bölge hükümeti olarak yeniden adlandırılacaktır.
2. Kızıl ordu yeniden düzenlenecek, KMT hükümetinin genel yönetimi altında XVIII. kolordunun VIII. yol ordusu olarak adlandırılacaktır.
3. Silahlı ayaklanma siyaseti sürdürülmeyecektir.
4. Toprak ağalarının topraklarına artık el konulmayacaktır.

Bu koşulların karşılığında öne sürülen 5 istek işe şunlardı:

1. İç savaşa son verilmesi.
2. Söz toplanma ve toplanma özgürlüğünün güvence altına alınması.
3. Bir Japon aleyhtarı halk kongresinin toplanması.
4. Japonya'ya karşı direnme hazırlıklarının tamamlanması.
5. Halkın hayat koşullarının düzeltilmesi.

Bu koşul ve istekler örgütsel ilişkilerdeki aşırı bağlılığın birinci birleşik cephenin kanlı bir biçimde sonuçlanmasının esas nedeni olarak görülmesinden ileri gelmiştir. KMT'ye biçilen siyasal misyonda bir sorun görülmediği anlaşılmaktadır. Üstelik daha önce mücadelenin basıncı altında KMT'ye karşı verilen siyasal tavizler bu sefer baştan Mao tarafından önerilmektedir. KMT bu yaklaşıma karşı 3 koşul önermiştir:

1. Kızıl ordu ve kızıl bölgelerin KMT ordusu ve yönetimiyle tamamen bütünleştirilmesi.
2. Sınıf mücadelesine son verilmesi.
3. Sun Yat-sencilik'ten başka ve Çin gelenekleriyle örtüşmeyen her türlü öğretisi ve komünizm

¹¹ Han, a.g.e, s.356.

propagandasının yasaklanması.¹²

Sonuçta pazarlığa siyasal bir uzlaşma zemininde başlayan ÇKP, KMT’nin şartlarını kabul etmiş ve Kızıl Ordu KMT komutasına girmiştir. Böylece 1924-27’den sonra ikinci birleşik cephe de kurulmuştur. ÇKP, en azından KMT’yi Japonlara karşı savaşa sevk ettiğini düşünerek başarılı olduğunu düşünüyordu. KMT’nin resmi komutası altında olan Kızıl Ordu başta Mao olmak üzere komünist subaylar tarafından yönetilmeye devam ediyor ve gerilla taktikleri uygulayarak Japonlara karşı başarılar kazanıyordu. Ancak yine de KMT karargâhından gelen emirlere de uyuluyordu. Bu emirler bir çok defa kızıl orduyu kendilerinden kat be kat güçlü Japon ordularıyla karşı karşıya bırakıyor ve ağır kayıplara yol açıyordu. Komünistlerin hakim olduğu Yenan bölgesi de kağıt üstünde KMT yönetimiyle bütünleşse de esas olarak kızıl ordu kontrolündeydi.

SSCB ikinci birleşik cephenin kurulmasıyla birlikte Çin’e yaptığı tüm yardımları KMT’ye yapmaya devam etti. Komünistler bu yardımlardan pay alamıyorlardı. Mao, “kendi gücüne dayanma” şiarıyla kızıl ordu askerlerine savaşmadıkları zamanlarda tarım yaptırarak ve onları işçi olarak çalıştırarak ordunun iâşesini sağlamayı başardı. Bu aynı zamanda bir örgütlenme biçimiydi. Bu uygulamanın sosyal maliyetinin çok daha düşük olduğu ve getirisinin yüksek olduğu Çin Kızıl Ordusu’nun deneyimi tarafından kanıtlanmıştır.

Geleceğin Çin toplumunun temelleri de Yenan’da atılmıştır diyebiliriz. Bu dönemde edinilen deneyim ve perspektif devrimden sonraki “Büyük İleri Atılım” dönemine de ilham kaynağı olacaktır.

KMT’nin elinde tuttuğu bölgelere göre ekonomik açıdan belirgin bir biçimde geri olan Yenan “askerlerin işçileştirilmesi” uygulamasıyla 1944’e gelindiğinde kendi kendine yetmeye başardığı gibi Çin’in geri kalanına çorap, mum ve kumaş ihraç etmeye başladı. Aynı yıl içinde 240 bin dönüm arazi ekilebilir hale gelmiş ve üsteki tahıl üretimi iki katına çıkarılmıştı. Bu yaklaşım sayesinde Komünistler 1945’de % 70’i kendi kendine yetebilen 910 bin kişiye ulaşan kızıl orduyu ve 2 milyon 200 bin kişilik milis kuvvetini besleyebilirken, KMT daha büyük orduları beslemek için muazzam kaynaklar harcamak zorunda kalıyordu. 1937’de kurulan ikinci birleşik cepheyle birlikte kızıl ordu, Yeni 4. Ordu adıyla KMT komutasına verilmişti. 1938’de Çan Kay-şek Japonlarla sözlü bir ateşkes anlaşmasına vardı. Bu dönem boyunca Japonlara karşı esas olarak 4. Ordu savaştı. KMT ise bu savaş sırasında güç kazanan Komünistleri saf dışı bırakmaya öncelik tanıyordu. 17 Ocak 1941’de 1927’nin bir tekrarı yaşandı ve KMT Yeni Dördüncü Ordunun dağıtıldığını

¹² Birleşik cephenin KMT açısından değerlendirilmesi için bkz. Çan Kay-Şek, *Sovyet Rusya Çin’de*, Nebioğlu Yay. s.85-87.

açıklayarak Komünistlere karşı bir saldırıya daha girişti.

KMT'nin saldırısı karşısında ÇKP kendi gücüne dayanmak ihtiyacını daha fazla hissediyordu. Daha önce birleşik cephe içinde varlığını sürdüren ÇKP'nin yeni duruma uyum sağlayabilmesi için daha homojen bir siyasal yapıya kavuşması gerekiyordu. Mao 1941-1944 yılları arasında parti içinde "kendini düzeltme hareketi" adıyla Mao'nun parti üzerindeki hakimiyetini perçinleyen bir tasfiye süreci başlattı. 1941 ve 1942 yılları arasında partinin üye sayısı 800.000'den 736.191 kişiye kadar düşmüştü. İkinci birleşik cephenin de çökmesinin ardından ÇKP, artık, iç savaşa hazırlanıyordu.

İkinci Dünya Savaşı, Çin'de iç savaş ve Maoist pragmatizm

Nisan 1945'te yapılan ÇKP 7. kongresinde Mao'nun etkisi büyük oldu. Mao Marksizm-Leninizm'in Çin'in somut koşullarına uyarlanması üzerinde vurgu yapmıştı. Bu vurgunun altındaki tarihsel ve siyasal arka planı ise İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı uluslararası koşullar oluşturuyordu. 1941'de Japonya'nın Pearl Harbor'a saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı en sıcak halıyla Çin sınırlarına taşınıyordu. ABD Japonya'ya karşı çetin bir savaş yürütürken Çin'de milliyetçi bir savaş yürüten güçlerin ABD'ye sempatiyle yaklaşmalarında şaşılacak bir şey yoktur. Bu sempati hem KMT hem de ÇKP için geçerlidir. 1944 yılında Dixie Misyonu adıyla Çin'e gelen Amerikan heyeti Çin'de gözlemlerde bulunmuştur. Bu heyetin daha sonra ÇKP kontrolündeki Yen'an'a gelmesi ÇKP-ABD ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

ABD'nin Çin politikası Çan Kay-şek'in Japonlara karşı savaşmasını sağlamak üzerine odaklanmıştı. ABD bu çerçevede KMT'ye silah ve para yardımı yapıyordu. Ne var ki KMT Japonlara karşı asgari düzeyde bir savaş yürütüp ABD'den azami yardım sağlama stratejisi güdüyor, edindiği kaynakları da ağırlıklı olarak komünistlere karşı savaşta kullanıyordu. Diğer taraftan ABD'ye başta Dixie Misyonu'ndan olmak üzere ÇKP'nin parlak askeri başarılarına ilişkin raporlar geliyor ve bu durum ÇKP'yi adım adım uluslararası politikada hesaba katılması zorunlu bir aktör düzeyine yükseltiyordu.

ABD başkanı Roosevelt'in temsilcisi olarak Çin'de bulunan Hurley, siyasi ağırlığını Çan Kay-şek lehine koymuştur. ABD uzun süredir toplanmamış ve işlevini kaybetmiş olan Ulusal Askeri Şura'daki bir sandalye karşılığında, ÇKP'den KMT'nin hakimiyeti altına girmesini istemiştir. Mao bu öneriyi

reddetmiştir. Ancak ABD aracılığıyla bir çözüm bulma umutları da sürmüştür. Mao, ABD’nin basıncıyla iç çatışmanın bitebileceğini ve bir KMT-ÇKP koalisyon hükümetinin kurulabileceğini düşünmüştür.

Mao bu koalisyon hükümetinin demokratik reformları kabul etmesini şart olarak öne sürmüştür. Ayrıca ABD’nin reformlar lehine direteceğini de düşünmüştür. Mao, bu dönemde ABD’ye duyduğu sempatiyi, komünistlerin Japonlara karşı ABD’li bir komutanın yönetiminde memnunlukla savaşacaklarını belirtecek kadar ileriye götürmüştür.¹³

Yalta anlaşması ve Çin

1945 Şubat’ında İkinci Dünya savaşından sonra ortaya çıkan uluslararası güç dengeleri çerçevesinde savaşın galipleri o dönemin yeni dünya düzenini oluşturmak için Yalta’da toplandılar. Stalin 1944’te, Japonya’ya karşı savaşa girmek için Çin’in sınırları içinde olan Port Arthur ve Dairen limanlarıyla Mançurya demiryolunun yeniden kiralanmasını ve Dış Moğolistan’da bağımsız Moğolistan Cumhuriyeti’nin kurularak tanınmasını istemiştir. SSCB’nin talepleri Yalta anlaşmasıyla karşılanmıştır.

SSCB’nin stratejik çıkarlarını yansıtan bu talepler Çarlık Rusya’sının Çin üzerindeki tarihsel çıkarlarıyla da örtüşüyordu. Buna karşın SSCB’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dış politikasının, Ekim Devrimi’yle Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilen Sovyet hükümetinkiyle karşıt nitelikte olduğu da ortadadır. Sovyetler Çarlığın imzaladığı anlaşmaları tanımadığını açıklayarak ve Çarlığın taleplerinden vazgeçtiğini duyurarak Çin’de büyük sempati uyandırmıştı. SSCB’nin Stalinist karşı-devrim sonucunda yozlaşması dış politikada da dünya devrimini hedefleyen bir yapıya karşı ulusal çıkarları öne çıkaran bir anlayışın hakim olmasına yol açmıştır.

Böyle olunca da ÇKP açısından uluslararası ilişkilerde pragmatizm daha akılcı bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır. ÇKP’yi SSCB’ye Komintern aracılığıyla bağlayan organik bağlar mevcut olmakla birlikte Mao, ABD’ye giderek daha fazla yakınlaşmıştır. Çin’deki ABD temsilcilerinden John Service ile sıcak ilişkiler kurulmuştur. Mao, Service’e Çin halkı ile Amerikan halkı arasında güçlü yakınlık dostluk ve karşılıklı çıkar bağları bulunduğunu, iki halkın da bağımsızlık ve demokrasiden yana olduğunu söylemiştir. Belli ki Mao, Çin’in geleceğinde ABD’yi önemli bir yere koymuştur.¹⁴

¹³ Han, a.g.e., s. 465.

¹⁴ A.g.e., s.470.

Üçüncü Çin Devrimi: ÇKP'nin Kızıl Ordu'yla iktidarı fethi

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte Çin'de tablo daha da karmaşık bir hal almıştır. SSCB savaşın bitimine doğru Japonya'ya karşı savaş ilan etmiş ve Japon işgalindeki Mançurya'ya girmiştir. Japonların yenilmesi ÇKP ve KMT arasındaki gerginliğin azalmasına yol açmak bir yana arttırmıştır. Çünkü KMT, Japon ordularını teslim alma yetkisinin sadece kendinde olduğunu iddia ederek Japon bölgelerini bir bir hakimiyeti altına almaya başlamıştır. ABD de bu süreçte KMT'yi desteklemiştir.

ÇKP teslim alma koşullarının belirlendiği Postdam Antlaşması'nı dayanak göstererek Japon ordularını teslim almaya başlamış ve ÇKP ile KMT arasında Japon hakimiyetindeki bölgeleri ele geçirmek için bir yarış başlamıştır. Bu süre boyunca gerek ABD, gerek SSCB gerekse de Fransa ve İngiltere gibi diğer ülkeler ÇKP ile KMT arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışmışlar ancak her defasında uzlaşma zeminini KMT'nin hakimiyetini tanımak şeklinde tanımlamışlardır.

Bu süreçte ÇKP de tamamen uzlaşmaz bir tutum içine girmiyordu. ÇKP, Nanking gibi bazı önemli şehirlerin etrafından çekilme ve askeri güçlerinde belirli bir azaltmaya gitmek gibi tavizler vermeye hazır olduğunu duyurdu. Buna karşın elini çabuk tutup Stalin'le dostluk anlaşması yapan Çan Kay-şek tecrit ettiğini düşündüğü komünistleri tamamen yenilgiye uğratmak için harekete geçti.

Çan Kay-şek yeniden başlattığı iç savaşta da ABD'den destek gördü. Bu arada SSCB de iç savaş koşullarından, Mançurya'daki varlığını sürdürmek için faydalandı. Mançurya'dan çekilmesi durumunda Kuzey'de yoğunlaşmış komünistlerin bölgeyi derhal ele geçirebileceğini ileri sürerek Çan Kay-şek'le bölgeden çekilmeyi erteleme konusunda anlaştı.

Uzun yürüyüşten, 1949'a kadar Japonya'ya karşı savaşı kapsayan dönem boyunca komünistlerin halk arasındaki etkisi sürekli artış gösteriyordu. Ulusun önderi olarak görülen ve Mao'nun da zamanında ulusu birleştirecek figür olarak gördüğü Çan Kay-şek ise komünistlere karşı savaşı öne çıkardıkça halk arasındaki sempatisini yitirmeye başladı. İç savaş sırasında KMT askerlerinin yağma, talan ve tecavüz gibi suçlar işlemesi KMT'ye karşı giderek yayılan bir nefret de yaratıyordu.

Mao halk arasındaki politik etkisini ve askeri gücünü öncelikle bir pazarlık kozu olarak kullandı. ABD net bir anti-komünist tavır alınca kadar ABD karşıtı en ufak bir harekette bulunmadı ve ABD'nin Çin siyasetine uyumlu olarak KMT ile uzlaşma çabası gösterdi. ÇKP yalnız kaldığını görmeye başladığında ise gücünü savaş için kullanma yolunu seçti. Bu aşamada

ABD’nin Çin’de elde etmeye başladığı ayrıcalıklar anti-emperyalist propagandaya malzeme yapıldı. Bu propaganda çerçevesinde Çan Kay-şek de işbirlikçi olarak sunuluyordu. Oysa daha çok yakın zamanda Çin’in iktisadi hayatında ABD’ye öncelikli bir rol vermeyi öneren yani pratik olarak aynı ayrıcalıkları ABD’ye vaat eden Mao’nun kendisiydi. Mao bu konudaki fikirlerini John Service’le şu şekilde paylaşmıştır:

Çin sanayileşmelidir... Biz, ülkenin en hızlı biçimde kalkınmasını istiyoruz... Çin halkıyla Birleşik Amerika halkı arasında güçlü yakınlık, anlayış ve karşılıklı yarar bağları vardır. Her iki halk da esas olarak demokratik ve bağımsızlığına düşkündür. Her iki halkın da barış sever bir doğası vardır... Amerika, ağır sanayi ve uzmanı olduğu mallar için bir dış pazara ihtiyaç duymaktadır... Amerika yalnızca yardım etme konusunda en uygun ülke değil, aynı zamanda bütünüyle katkıda bulunabilecek tek ülkedir.¹⁵

Aynı Mao, SSCB’nin Çarlık’ı aratmayan Çin politikası ve SSCB-KMT ittifakı açıkça ortadayken SSCB karşıtı bir politika da izlemedi. ABD’nin anti-komünist çizgisinin er geç SSCB’yi ÇKP’ye yakınlaştıracaklarını düşünen Mao, her zaman yaptığı gibi gücünü en az cephede yoğunlaştırma anlayışını seçti.

Mao’nun önderliğindeki kızıl ordu, iç savaşı kazandı. Çan Kay-şek’in kuvvetleri bugün Tayvan olarak bilinen bölgeye kadar sürüldü. Üçüncü Çin devrimi’nin zaferi böylece 1 Ekim 1949’da Pekin’de ilan edildi.

SSCB’nin Çin Devrimi’ne yaklaşması

1949 Ekimi’nde Çin’in nasıl bir iç ve dış politika izleyeceği belirsizliğini sürdürüyordu. Bu belirsizliği ortadan kaldıran etken, 1950’de patlak veren Kore savaşı oldu. 1950 Mart’ında Mao SSCB’ye gitmiş ve Sovyet kredileri, ticaret anlaşmaları, Sincan, Moğolistan ve Mançurya sorunlarıyla askeri konular konuşulmuştu. SSCB, Çan Kay-şek’le 1945’te imzaladığı ittifak antlaşmasını iptal etti. Belki de en önemlisi 300 milyon dolarlık Sovyet kredisiydi. Mao, SSCB’den döndükten 5 ay sonra Kore savaşı patlak verdiğinde Çin ve SSCB, ABD ile karşı karşıya geldiler. Kore’nin kuzeyinde Kim İl Sung önderliğinde sol bir hükümet, güneyde ise ABD himayesinde bir yapı vardı. Kim İl Sung’un ülkeyi birleştirmek için askeri bir harekâta girişmesinin karşısında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nden çıkan bir kararla Kore’ye müdahale edildi. Çin Halk Cumhuriyeti’nin Kore’ye gönderdiği gönüllüler ve Kuzey Kore or-

¹⁵ Aktaran Han Suyin, a.g.e, s. 545.

dusuna verdiği aktif destek sonucu ABD'yle sıcak bir çatışma içine girmesi Çin-SSCB ilişkilerini de etkiledi.

Daha önce, Çin devrimine karşı mesafeli bir duruş sergileyen SSCB'de Mao'nun Marksizm-Leninizm'in önemli teorisyenlerinden biri olarak sunulduğu yazılar yayınlandı. Kore savaşının ardından 300 milyon dolarlık Sovyet kredisinin yanında Çin'in sanayileşmesinde yer almak üzere Sovyet uzmanları ve mühendisleri Çin'e gelmeye başladılar. Bu durumda Çin sanayisinin Sovyet modeline uygun biçimde şekillenmesi kaçınılmazdı. Liu Şao-çi'nin 20-30 yıl süreceğini öngördüğü karma ekonomik sistemin uygulanması –ki bu devlet sektörünün de yer aldığı kapitalist bir kalkınma sürecinden başka bir şey anlama gelmez-, Sovyet hegemonyasının ikincil bir rol oynadığı bir durumda mümkün olabilirdi. Zaten sermaye birikim düzeyinin son derece yetersiz olduğu Çin'de Sovyet etkisini dengeleyebilecek bir özel sektörden de bahsedilemezdi. Mao da sınıf işbirliği üzerine kurulu “Yeni Demokrasi” stratejisinden hızlı bir dönüş yaptı. Mao, 1949'da iktidarı ele geçirmeden önce “Yeni Demokrasi” kavramı çerçevesinde belirlenmiş bir strateji önermişti. Bu stratejiye göre işçi ve köylü kitlelerin ittifakı esas alınacak ancak küçük burjuvazi ve ulusal burjuvaziye karşı düşmanca bir tutum benimsenmeyecekti. Dolayısıyla devrimin karakteri sosyalist olmaktan çok demokratik bir karakter taşıyacaktı. Bu siyasal özelliğin ekonomiye yansımaları ise devlet sektörüyle özel sektörün bir arada bulunduğu karma bir yapı şeklinde olacaktı.¹⁶ Ayrıca Mao'nun 5 Mart 1949'da yani devrimden yedi ay önce merkez komitesine sunduğu raporda şunlar yazıyordu: “Kapitalizme, her bölgeye, her sanayi dalına ve her döneme özgü koşullara bakarak esnek bir politika uygulayacağız. Sun Yat-sen'in ‘Kapitalin Kontrolü’ olarak öngördüğü buyurlardan faydalanmamız bizim için yararlı olacaktır.”¹⁷

1949 devriminin ardından artık Mao: “Bütün Çinliler ya emperyalizme ya da sosyalizme dayanmak zorundadır, bir üçüncü yol yoktur” diyordu. Bu sözlerin anlamı Çin'in artık yüzünü Sovyetlere döneceği ve yeni Çin'in bu ittifak ilişkisi içinde kurulacağıydı. Mao bu konuda çok açıklı: “Bazıları uluslararası yardım almadan zafere ulaşabileceğimizi belirtiyor. Yanılıyorlar.”¹⁸

İşçi devleti kuruluyor: Toprak reformu ve tarımda devrim

Çin'de adım adım uygulamaya konulan ekonomik model, Sovyetlerle

16 Mao Zedung, *Seçme Eserler*, Cilt 2, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1975, s. 119.

17 M. Yılmaz Öner, *Geleneksel Çin Felsefesi Mao Çe-Tung ve Sosyal Karar Teorisi*, y.y., İstanbul, 1974, s. 101.

18 Han Suyin, *Sabah Tufanı*, Cilt 2, çev. Coşkun Irmak, Berfin Yayınları, İstanbul, s. 35.

birlikte inşa ediliyordu ancak bu Çin’in Sovyet modelini birebir kopyaladığı şeklinde anlaşılmalıdır. ÇKP, Sovyetlerden kredi ve yardım antlaşmasını alan Mao’nun çizdiği çerçeveye uygun olarak ekonomide kamu sektörünün belirleyici olacağını ilan etti. Bununla birlikte sorun sadece özel sektör ve kamu sektörü arasındaki çelişkiden ibaret değildi. Aynı zamanda kent ve kırsal arasındaki çelişkiye yönelik de bir politika üretilmesi gerekiyordu. Kırsal ve kent arasındaki çelişki kendisini üretim mallarının ve tarımsal ürünlerin fiyatlarında gösteriyordu. Tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşük saptanmasıyla tarımdan sanayiye kaynak aktarma, klasik bir kalkınma politikasıydı. Sovyet modeli de büyük oranda bu politikaya dayanıyordu. Çin’de ise üretilen malların dağıtımında önceliği köylere veren bir politika benimsendi.

Bu farklılıktaki en önemli etkenlerden biri Rusya’daki Komünist Partisi ile ÇKP’nin üye bileşimlerinin tamamen farklı olmasıydı. Bolşevik Partisi işçi ağırlıklı bir üye bileşimine sahipken ÇKP’nin üye sayısının yalnızca % 2’si işçiydi. Yoksul ve orta köylülükten gelen üyeler ise %73 ile ana kitleyi oluşturuyordu. Devrimi gerçekleştiren Kızıl Ordu da esas olarak bir köylü ordusuydu.

Çin Devrimi’nin köylü ağırlığının kaçınılmaz bir sonucu olarak toprak reformu öncelikli olarak ele alındı. ÇKP hakim olduğu topraklarda 1947’den itibaren toprak reformu uygulamalarına girişmişti. 1950 Haziranı’nda ise resmen toprak reformunun başladığı ilan edildi. 1952’de toprak reformunun bittiği açıklandığında ekilebilir toprakların yarıya yakını (107 milyon hektar toprağın 46 milyon hektarı) yeniden dağıtılmıştı. Bu dağıtım sonucunda 300 milyon topraksız ya da yoksul köylü toprak sahibi yapılmıştı. 1953’te ÇKP Merkez Komitesi kooperatifleri ve kollektifleştirmeyi savunan bir karar aldı. Mao ayrıca tarım alanında planlı bir makineleşme ve elektrifikasyonu mutlaka gerekli görüyordu.

Tarımda büyük bir dönüşüm yaşanıyor. 1952’de 59.000 hane kooperatiflerde örgütlenmişken, 1953 kararıyla birlikte bu sayı ciddi bir artış göstermeye başladı. 1953’te kooperatiflerde örgütlenen hane sayısı 275.000’e çıktı 1954 yılında ise bu rakam 2 milyona ulaşacaktı. Ne var ki 100 milyon hanelik Çin köylüsü içinde bu rakam ancak % 2’lik bir kesimi ifade ediyordu. 1955 yılı kooperatif sayısında tam bir sıçrama yılı oldu. Kooperatif sayısı 650.000’e ulaştı ve 16.900.000 hane bu kooperatiflerde örgütlendi. 1956 yılında ise köylü ailelerinin %91,7’si kooperatiflere katılmış bulunuyordu. Tarım reformunun yarattığı üretim artışı, kooperatif hareketiyle yükselerek devam etti. 1958 yılında Çin’de ilçe ile bucak arasındaki büyüklükte bir idari birim olan “Hsiang”lar içindeki tüm kooperatifler halk komünü adı altında birleştirildi. Büyük devlet çiftliklerinin hakim olduğu istisnai bölgeler dışında

kır nüfusunun %80'i halk komünlerinde yaşıyordu. Halk komünleri idare ve finansmanda belirli bir özerkliğe sahipti ve kendi ölçeğinde tarım, sanayi ve ticareti birleştiriyordu. Topraklar komün mülkiyetine geçmişti, güvenlik milisler aracılığıyla sağlanıyordu. Bu özellikleriyle halk komünleri kırdaki sosyalist inşanın simgeleri oldular.¹⁹

İşçi devleti kuruluyor: Kamulaştırma hamlesi ve dış ticaret tekeli

Çin sanayisi çok zayıftı. 1949'da çoğunluğu sahil bölgelerinde olmak üzere sadece 3.8 milyon sanayi işçisi vardı. Devrimle birlikte ciddi bir kamulaştırma hamlesi yapıldı. Ancak bu kamulaştırma tüm özel sektörü kapsamıyordu. Yabancılarla daha fazla içli dışlı olan sermaye grupları komprador kapitalistler olarak adlandırılıyordu. Bu kesim iç savaşta Çan Kay-şek'in dayandığı esas sınıfsal zemini oluşturuyordu. Çin'de kapitalizm, sömürgeciliğin etkisiyle "dış dünyayla bağlantılı bir olgu" olarak geliştiği için bu komprador kapitalistler gelir dağılımı içinde aslan payını kapıyorlardı. Yabancılarla aynı düzeyde ilişkisi olmayan ve daha çok iç pazara dönük faaliyet gösteren küçük ölçekli sermaye ise komünistlere düşmanca yaklaşmıyordu. ÇKP bu kesimi "ulusal burjuvazi" olarak adlandırıyor ve ittifak yapılacak bir sınıf olarak görüyordu. Çin'de sözü edilen "ulusal burjuvazi" 123.165 işletmeden oluşuyordu. Bu işletmelerin %85'i 10'dan daha az işçi çalıştırıyordu. 500'den fazla işçi çalıştıran işletmelerin sayısı ise sadece 164'tü. Mao'nun 1940'ta kaleme aldığı "Yeni Demokrasi" makalesinde bu ittifakın altında yatan temel şu sözlerle ifade ediliyordu:

Çin millî burjuvazisi, sömürge ve yarı-sömürge bir ülkenin burjuvazisi olduğu ve emperyalizm tarafından ezildiği için, emperyalizm çağında bile, emperyalistlere ve bürokratlarla savaş ağalarının yerli hükümetlerine karşı (ikincisine karşı çıkma örnekleri, 1911 Devrimi ve Kuzey Seferi dönemlerinde bulunabilir) belirli dönemlerde ve belli ölçülerde belli bir devrimci niteliği sürdürür ve karşı çıkmaya hazır olduğu düşmanlara karşı proletarya ve küçük burjuvaziyle ittifak kurabilir.²⁰

Bu yaklaşımın bir sonucu olarak ulusal burjuvazi ilk kamulaştırma dalgasından nasibini almadı. Buna karşılık 1949 devrimiyle birlikte komprador

19 Charles Bettelheim/ Jacques Charrière, *Çin'de Sosyalizmin Kuruluşu*, Çev. Kenan Somer, İzlem Yayınları, s. 65.

20 Mao, a.g.e., s. 200.

burjuvazinin mallarına bedelsiz olarak el konulmaya başlandı. Kamulaştırma hareketiyle birlikte devlet bir çırpıda ülkedeki sermayenin % 59’unu kontrol eder hale geldi. Aynı zamanda stratejik sektörler de devletin kontrolüne geçmeye başladı. Varolan elektrik üretme kapasitesinin % 67’si, çelik üretiminin % 90’ı, demir dışı metal sanayisi ve tekstil endüstrisinin % 60’ı devlet yönetimine geçti.²¹

İşletmelerin % 79’u makine kullanmadan üretim yapan zanaatkârlara aitti. Ulusal burjuvazi olarak adlandırılan bu kesimin % 95’inin sermayesi 5.000 ABD dolarından azdı. Sadece 89 ulusal burjuvanın 500.000 dolarından fazla sermayesi vardı ve bunlardan sadece 8’inin sermayesi 1 milyon dolardan fazlaydı. Bu özelliklere sahip bir toplumsal grubun kentsel küçük burjuvazi olarak adlandırılması daha doğru olurdu. Bu tespitin Çin’in sosyo-ekonomik yapısının değişimi açısından büyük önemi vardır. Zira Çin Komünist Partisi, ne kadar ulusal burjuvaziyle yapılan ittifaktan bahsederse bahsetsin, sürece ana karakterini veren büyük burjuvazinin geniş çapta mülksüzleştirilmesi olmuştur. Geriye kalan özel sektör ise ciddi anlamda kontrol altında tutulmuştur. Özel sektöre % 25 ilkesi getirilmiştir. Bu ilkeye göre işletme kârının % 25’inin işadamına, % 25’inin vergiye, % 25’inin işçilerin refahı ve sendikalara, % 25’inin ise sermaye birikimine ve işletmenin çeşitli masraflarına aktarılması zorunlu kılınmıştır.²² Böyle bir uygulamanın özel mülkiyeti muhafaza etmesine karşılık kapitalizmin işleyiş yasalarını net biçimde sınırlandırdığı ortadadır.

1949’la başlayan bu kamulaştırma atılımı 1950 yılında Kore savaşının başlamasıyla sekteye uğramış ve % 25 kuralının uygulanması askıya alınmışsa da kapitalizmi kontrol altında tutma ve devlet sektörünü hakim kılma çabası sürmüştür. Dış ticaret tekelinin kurulması bu yöndeki en önemli adımlardan biridir. Bu denetleme çabası kapitalistlerin daha fazla özgürlük kazanmak için üretimi durdurma ya da kısma gibi yöntemler kullanmasına yol açıyordu. Kore savaşı boyunca kapitalistlerle devlet arasında sert bir mücadele yaşandı. Kapitalistler üretim gücünü (ve tabii ki emperyalistlerin el altından verdiği desteği), devlet ise baskı gücünü elinde bulunduruyordu. 1953’e kadar 450.000 özel şirket soruşturuldu. 340.000’i resmi olarak “kapitalizmin 5 laneti” olarak belirlenen rüşvetçilik, vergi kaçakçılığı, devlet mallarının çalınması, ekonomik casusluk ve kamu alımlarında kamunun dolandırılması suçlarından en az birinden suçlu bulundu. Ancak bunlara karşı tutum kompradorlara karşı olandan farklıydı. “Yeniden kalıba dökmek” sloganıyla birçoğuna uzun özeleştirme mektupları yazdırıldı. Bu kişilere ait işletmeler bir

21 Han, *Sabah Tufanı*, Cilt 2, s. 72.

22 A.g.e., s. 77.

federasyon altında birleştirildi ve devlet bu federasyona %50 oranında ortak oldu. Bu işletmeler daha sonra tamamen kamulaştırıldılar. İlk kamulaştırma dalgasından farklı olarak işletme sahiplerine tazminat ödendi Kapitalistlere ödenen tazminatlar 1966 yılına kadar % 5 faizle ödenmeye devam etti. Bu kişiler kendi işletmelerinde işçi olarak çalıştırıldılar. Evlerinin kendilerinde kalmasına izin verildi. İşletmelerini kaybeden bu kesim her şeye rağmen genel gelir seviyesinin üstünde bir yaşam standardı içinde yaşamaya devam etti.

23

Kamulaştırma hareketi sırasında işyerlerinin birçoğu işçiler tarafından işgal edildi ve işçi yönetimine geçti. Aynen kooperatiflerde olduğu gibi bu durum da partinin planlamış olduğu gelişme çizgisini aşan bir taban hareketinin sonucuydu. ÇKP, fabrika işgallerinin işçi yönetimi şeklinde sürmesini ya da kamu mülkiyeti temelinde işçi denetimine dönüşmesini engelleyerek merkezi ve bürokratik hiyerarşiyi işletmelerde egemen kıldı. Bu, üretime öncelik tanıma adı altında yapıyordu. Partinin yerel örgütleri iş yaşamı ve çalışma koşullarında eski yöntemlerin devam edeceğine dair kararlar çıkardılar. Bu, 12 saatlik iş günü, ayda 2 gün tatil demektir. İşçiler aşırı isteklerde bulunmayacaklar, işletme üzerinde müdür ya da işverenin mutlak hakimiyeti devam edecekti. Liu Şao-çi 1 Mayıs 1950'de "işçi sınıfının üretimi arttırmak için ulusal burjuvaziyle birleşmesi gerektiğini" söylüyordu.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin karakteri

Tüm bunlar çok önemli bir noktaya işaret etmektedir. Bu nokta, Çin devriminin karakteriyle ilgilidir. Sosyo-ekonomik açıdan bakıldığında Çin'deki tüm gelişmeler büyük sermayenin mülksüzleştirilmesine paralel olarak kamu sektörünün merkezi rol oynadığı bir yapıya doğru gidişe işaret etmektedir. Emek piyasasının % 25 kuralı ve iş güvencesiyle, dış ticaretin ise devlet tekeliyle ciddi boyutlarda sınırlandırılması, kapitalist ilişkileri hakim üretim tarzı olmaktan çıkarıyor, Birinci Beş Yıllık Planla (1952-1957) birlikte Sovyet modeliyle uyum içinde planlı ekonomi benimseniyordu. Bununla birlikte Çin devrimi köylü karakterini adeta bir doğum lekesi gibi taşımaya devam etti. Orduya dayalı bir yönetim yapısı ve kamulaştırma hamlesinin yukarıdan aşağıya, işçilerin doğrudan katılımı olmaksızın yapılması mülkiyet yapısındaki dönüşümün kaderini bürokrasinin tercihlerine bırakıyordu.

Özetle Üçüncü Çin Devrimi ile birlikte Çin'de bir işçi devleti kurulu-

23 Mark Selden, "Introduction," *People's Republic of China - A Documentary History of Revolutionary Change*, derleyen: Mark Selden, Londra ve New York: Monthly Review Press, 1979, s. 44.

yordu. Bu sadece devlet mülkiyeti ve dış ticaret tekelinden ileri gelmiyordu. Dünyanın en kalabalık işçi sınıfı “demir pirinç kasesi” sloganıyla hayat boyu iş güvencesine, kamusal eğitim ve sağlık hizmetine kavuşuyordu. Tüm bunlar büyük oranda Sovyetler Birliği’nin ekonomik modeli referans alınarak ama Çin’in bazı özgünlükleri (kırsal görece ağırlığı başta olmak üzere) gözetilerek hayata geçiriliyordu.

Ancak bir işçi devleti sadece ekonomik alanda gerçekleştirdiği dönüşümlerle tanımlanamaz. Mutlaka siyasi yapının özellikleri de değerlendirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında Çin Halk Cumhuriyeti’nin işçi sınıfının öz örgütlerine dayanan bir işçi demokrasisi ile yönetilmediği açıktır. Üçüncü Çin Devrimi’nde İkinci Çin Devrimi’nden (1925-27) farklı olarak işçilerin öz örgütleri yerine Kızıl Ordu’nun başat rol oynadığını belirtmiştik. Bu, devletin örgütleniş biçimini de baştan itibaren bürokratik kılmıştır. SSCB’nin ise, tersi istikamette yani işçi demokrasisi yönünde bir örnek oluşturacak hali yoktu. 1950’li yıllarda SSCB’de Stalinist diktatörlüğün kurumsallaşmış ve Ekim Devrimi’nin işçi demokrasisi adına ne kadar kazanımı varsa Stalinizm tarafından yerle bir edilmiş olduğunu düşünürsek başka türlü olması da olanaksızdı. Dolayısıyla Üçüncü Çin Devrimi’yle doğan devlet baştan itibaren yozlaşmış bir işçi devleti karakteri taşıyordu.

Çin devriminin gerçekleşme biçiminin Ekim Devrimi’ne benzemiyor oluşuna dayanarak Çin’de bir işçi devletinin kurulmuş olma olasılığı reddetmek doğru değildir. “İşçi sınıfının öncülüğündeki bir şehir ayaklanmasıyla gerçekleşmeyen ve devlet yapısını bu süreçte yükselen işçi sınıfı öz örgütlerine dayandırmayan bir devrim proleter devrimi olamaz, böyle bir sürecin sonunda bir işçi devleti kurulamaz” diyen bu tür bir dogmatik yaklaşımın Trotskiy’e referans verilerek savunulması ise komiktir. Çünkü Trotskiy, devrimi şablonlara indirgemeye çalışan anlayışlara karşı sürekli devrim kuramını geliştirmiş ve ısrarla savunmuştur. Çin, Ekim Devrimi’nden farklı bir yol izlemiş, emperyalist işgale karşı direniş ve burjuvazinin ordularına karşı köylülüğe dayanarak yürütülen iç savaşla iç içe gelişmiştir. Tarihi doktrine ya da şablonlara uydurmaya çalışmak boşunadır. Trotskiy’in ÇKP’nin köylülüğe dayanmasını eleştirdiği ve bunun yaratacağı sorunlara dikkat çektiği doğrudur. Trotskiy 1938’de yazdığı bir makalesinde İkinci Çin Devrimi’ni değerlendirirken “1925-27’nin genel grevlerinde, köylü ayaklanmalarında ve askeri seferlerinde yeni bir Çin doğmuştur. Geleceklerini yerli ve yabancı burjuvaziye bağlamış olan generaller, ülkeyi sadece parçalara bölebillerler, ulusal birlik yönündeki karşı konulmaz eğilimin taşıyıcısı ancak Çinli işçiler olabilir.”²⁴ demiştir. Ama aynı Trotskiy hem de aynı makalesinde “Çin’in

24 “Introduction”, Harold R. Isaacs, *The Tragedy of the Chinese Revolution*, Londra, 1938.

yakın geleceğinde savaşın ve devrimin iç içe geçeceğini” de vurgulamıştır.

Trotskiy, Üçüncü Çin Devrimi’ni göremeden Stalinizm tarafından katledilmiştir. Ama Trotskiy yaşayıp analiz edemedi diye Üçüncü Çin Devrimi’ni görmezden gelmek dogmatizmin en yüksek seviyelerinden birine işaret eder. Bugün Trotskist etiketli dogmatiklerin çoğu Çin Devrimi denince sadece 1925-27 döneminden yani İkinci Çin Devrimi’nden ve bu devrimde Stalinizmin komünistleri burjuva KMT’ye yedeklemesinden bahsederler. Trotskiy Stalinizmin bu ihanetine karşı uzlaşmaz bir mücadele yürütmüştür. Ancak Trotskiy bu mücadelesini, Stalinizme karşı teorik bir savaşı kazanmak için değil Çin’in egemenlerini ve Japon emperyalistleri dize getirmek için yürüttü. Stalinizmi mahkûm etti, çünkü Stalinizm ÇKP’nin politik olarak elini kolunu bağlayarak, ulusun öncüsü haline gelmesini bilinçli olarak engelliyor ve bu da Çin devrimini Çan Kay-Şek’in inisiyatifine mahkûm ederek felakete sürüklüyordu. Trotskiy’in bu durumda önerdiği politikanın ÇKP’nin teorik saflığını korumasıyla bir ilgisi yoktur.

1925-27 Çin devrimi sırasında Komintern’in politikalarına saldırdık. Neden? Bunun nedenlerini iyi anlamak zorunludur. Eiffelciler Çin devrimi konusunda tavrımızı değiştirdiğimizi iddia ediyorlar. Bunun nedeni bu zavallıların 1925-27’deki tavrımızdan hiçbirşey anlamamış olmalarıdır. Güney’in burjuvazisinin ve küçük-burjuvazisinin yabancı emperyalizmin ajanı olan Kuzey’in generallerine karşı verdikleri savaşa katılmanın Komünist Parti’nin görevi olduğunu hiçbir zaman yadsımadık. KP ile Kuomintang arasında bir askeri blokun zorunluluğunu hiç yadsımadık. Tersine, bunu ilk öneren biz olduk. Bununla birlikte, KP’nin politik ve örgütsel bağımsızlığını tamamen korumasını yani yabancı emperyalizme karşı ulusal savaşta olduğu gibi emperyalizmin ajanlarına karşı iç savaş sırasında da, işçi sınıfının, **askeri** mücadelenin ön saflarında yer alırken, burjuvazinin **politik** olarak devrilmesini hazırlamasını da istedik.²⁵

İşte Çin Devrimi’nde tam da bu olmuştur: Burjuvazi yalnızca politik olarak devrilmemiştir, mülksüzleştirilmiştir.

1949 devrimiyle yukarıda ayrıntısıyla anlattığımız Çin ulusunun devasa sorunları olan bağımsızlık ve toprak reformu çözülmüş, üretici güçlerin gelişimi sömürgeciliğin ve geri toplumsal formasyonun prangalarından kurtulmuş, dünyanın en kalabalık nüfusuna çalışma hakkı tanınmıştır. Bu başarının sağlanması tek bir şeyle mümkün olmuştur: ÇKP askeri mücadelenin ön saflarında yer almış, KMT’nin ihaneti karşısında işgale karşı savaşımın öncülüğünü üstlenmiş ve köylü kitlelerini bu zemin üzerinde devrime kazanmıştır

25 Trotskiy, “Ültra Solcular ve Çin’deki Savaş”, *Sınıf Bilinci*, sayı 9-10, s. 46.

“Bütün bunlar kitaba uygun mu değil mi?”. Dogmatizmin tek önemsemediği budur. Bu yüzden Irak’ta, Afganistan’da, hatta güçlü bir sol geleneğin olduğu Lübnan ve Filistin’de neden İslamcı burjuvazinin önderliği elinde tuttuğunu anlayamazlar. Irak’ta hem Saddam’la hem ABD’yle savaşmayı önerirler, Lübnan’da Hizbullah’la anti-emperyalist ve anti-Siyonist bir birleşik cephe politikasına hararetle saldırırlar. Ulusal kurtuluş savaşında gücü oranında yer almak yerine neredeyse sendikal bir mücadele hattı önererek kitlelere pasifizmi aşırırlar. Trotskiy’in Çin için her iki orduya, hem Japon ordusuna hem de Çan Kay-Şek’e karşı savaşmayı önerenler için söylediklerini kelimesi kelimesine bugünün dogmatikleri için de söyleyebiliriz: “Burada ya gerçek hainlerle ya da katıksız ahmaklarla karşı karşıyayız. Ama ahmaklığın bu derecesi ihanete eşittir.”²⁶

Teorik saflıklarını koruduklarını sanan bu dogmatik anlayışın savunucuları sadece ahmakça bir politika savunmuyorlar aslında; aynı zamanda ve safça sürekli devrim kuramını Çin Devrimi’nin pratiğiyle kanıtlanma ve güçlendirme olanağından kendilerini yoksun bırakıyorlar.

Sürekli Devrim ve Çin

Trotskiy, *Sürekli Devrim* kitabında, Doğu ülkeleri için strateji sorunlarını ele aldığı bölümde ulusal ve burjuva demokratik sınırlar içinde kabul edilen görevlerin de ancak proletarya hegemonyası altında tam çözüme kavuşabileceğini açıkça ortaya koymuştur:

Halk kitlelerini emperyalistler, feodaller ve ulusal burjuvazi ittifakına karşı zafere yönlendirebilmek, ancak, iktidarı ele geçirdikten sonra kendisini proletarya diktatörlüğü altında örgütleyen proletaryanın devrimci hegemonyası altında gerçekleşebilir.²⁷

Burada ve kavram üzerinde özellikle duran Lenin’de hegemonya, bir sınıfın kendi öz çıkarlarını toplumun geneline kabul ettirmesi anlamında kullanılmaktadır.

İşçi sınıfının hegemonyası, bu sınıfın (ve onun temsilcilerinin), halkın başka kesimleri üzerinde, onlara (demokrasinin olduğu yerde) demokrasilerini, anti-demokratik bileşenlerden arındırmalarına yardım ederek, her tür burjuva demokrasisinin darlığını ve kısa görüşlülüğünü eleştirerek, ‘Kadetizm’e (yani liberal konuşma ve politikalarının ideolojik bakımdan saptırıcı içeriğine) karşı

26 Trotskiy, a.g.e., s. 44.

27 Lev Troçki, *Sürekli Devrim/Sonuçlar ve Olasılıklar*, Yazın Yayıncılık, s. 135.

mücadeleyi sürdürerek kurduğu politik etkidir.²⁸

Bu açıdan bir sınıfın diğerlerine öncülük etmesi kendi programı için diğer sınıflardan geniş kesimleri seferber etmesi anlamına gelir. Rusya’da da işçi sınıfı toprak reformu sloganıyla köylülüğü proletarya diktatörlüğüne ikna etme yoluyla işçi sınıfı hegemonyasını tesis etmişti. Çünkü tarihsel olarak burjuvazinin politik programının bir parçası olan toprak reformu burjuvazinin alt sınıflardaki politik hareketlilikten duyduğu korku dolayısıyla bu sınıf tarafından yerine getirilmiyordu.

Çin’de burjuvazi, modern burjuva toplumunun çerçevesini oluşturması gereken bir ulus devletinin kurulması görevini üstlenemiyordu. Köylü ve işçi kitlelerden duyulan korku, burjuvaziyi kötünün iyisi olarak gördükleri Japonlarla ya da başka emperyalistlerle ittifaka itiyordu. Peki, Çin’de burjuvazinin üstlenemediği hatta karşısında savaştığı bu görevleri “birilerinin” üstlenmesi ve proletaryanın programının parçası olan sanayide ve toprakta kamu mülkiyeti, dış ticaret tekeli ve herkese çalışma hakkı ile emek gücü piyasasının etkinliğini yitirmesi temelinde gerçekleştirmiş olmasını nasıl açıklarız? Bu birileri bir milyonluk köylü ordusu ise; buna karşılık harekete 1925-1927’de olduğu gibi şehirliler bir işçi ayaklanmasının aynı düzeyde eşlik etmemiş ise; o zaman proletarya hegemonyası olmadığını mı söylememiz gerekir? Eğer bir proleter devrimi için devrime katılan kitleler içinde işçi olanların sayıca ağırlıklı olmasını ya da parti dışında işçi örgütlerinin inisiyatif sahibi olmasını beklersek o zaman sürekli devrim kuramının az gelişmiş ve köylülüğün sayıca ezici bir çoğunluğa sahip olduğu ülkeler için geçersiz olacağını söylememiz gerekir. Halbuki Trotskiy bunun tersini iddia etmektedir. Ve biz de iddia ediyoruz ki Çin Devrimi bu iddiayı doğrulamaktadır.

Sürekli Devrim için Trotskiy’in formüle ettiği tezler üzerinden ilerleyelim.

Gecikmiş bir burjuva gelişimi yaşayan ülkeler açısından özellikle de yarı-sömürge ve sömürge ülkeler açısından sürekli devrim teorisinin anlamı şudur: demokrasi ve ulusal kurtuluş görevlerinin tam ve gerçek çözümü, ancak boyunduruk altındaki ulusun ve en önemlisi de köylü kitlelerinin önderi olarak proletaryanın diktatörlüğü ile mümkündür.²⁹

19. yüzyıl reformlarından 1911’e, oradan Çan Kay-Şek’e kadar sürekli gelgitlerle debelenen Çin’de demokrasi sorunu, Monarşi’nin geri dönüşsüz biçimde lağvedilmesi, toprak reformu ve ağalığın tasfiyesi anlamında -elbette

28 V. I. Lenin, “They Who Want to Liquidate Us”, *Collected Works*, Cilt 17, Progress Publishers, Moskova, 1955, s.79.

29 Lev Troçki, a.g.e., s. 157.

ki burjuva parlamenter demokrasi safsatası anlamında değil- ancak Üçüncü Çin Devrimi’yle çözüme kavuşmuştur. Ulusun birleşmesi, emperyalizmin kovulması ve yarı-sömürgeliğin sona erdirilmesi anlamında da yine gerçek çözüm ancak 1949’dan sonra mümkün olmuştur. Dolayısıyla ya Çin’de proletarya diktatörlüğü (yozlaşmış işçi devleti biçiminde) bu görevleri çözmüştür ya da proletarya diktatörlüğü olmayan başka bir sınıf diktatörlüğü de (bu bir burjuva diktatörlüğünden başka ne olabilir?) söz konusu sorunları çözme kabiliyetine sahiptir.

Sadece tarım sorunu değil, ama ulusal sorun da, geri ülkelerde nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylülüğe demokratik devrimde olağanüstü bir yer ayırır. Proletaryanın köylülükle ittifakı olmadan, demokratik devrimin görevlerinin çözülmesi, hatta ciddi bir biçimde ortaya konulması bile olanaksızdır. Ama bu iki sınıfın ittifakı da ancak liberal-burjuvazinin etkisine karşı uzlaşmaz bir mücadele yoluyla gerçekleşebilir.³⁰

Çin nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturan köylülük demokratik devrimde üstüne düşen yeri almıştır ve proletarya ile Çin’deki burjuvazinin hem partisinin hem de ordusunun imha edilmesine (bir mücadelede daha uzlaşmaz bir sonuç düşünülebilir mi?) yönelen bir ittifak kurulmuştur.

Proletarya ve köylülüğün ittifakının gerçekleşmesi, Komünist Partisi içinde örgütlenmiş proleter öncüsünün politik önderliği altında mümkündür ancak.³¹

Proleter öncüsünün yanlış bir programatik ve politik yönelişe sahip olmasının yaratacağı sonuçları ayrıca ele almak üzere, Çin’de yaşanan devrimin ÇKP önderliğindeki köylü ordusunun burjuvaziye yenilgiye uğratarak başarıya ulaşmış olduğu açıktır.

Küçük burjuvazinin üst kesimleri, bütün kritik durumlarda, özellikle de savaş ve devrim durumlarında, büyük burjuvaziyle birlikte hareket ederler; buna karşılık alt kesimler de proletaryanın yanında saf tutarlar; böylece arada kalan kesim de bu iki uç arasında bir seçim yapma durumunda kalır. Kerenskizmler Bolşevik iktidar arasında, Kuomintang’la proletarya diktatörlüğü arasında bir ara aşama, yani bir işçi ve köylü diktatörlüğü yoktur olamaz.³²

Üçüncü Çin Devrimi açısından da sürekli devrim teorisini doğrular bi-

30 A.g.e., s. 158.

31 A.y.

32 A.g.e., s. 159.

çimde böyle bir ara aşama olmamıştır.

İktidarın proletaryanın eline geçmesi devrimi tamamlamaz, onu başlatır sadece. Sosyalist inşa, ulusal ve uluslararası ölçekte sınıf mücadelesi temeli üzerinde mümkündür ancak... İster demokratik devrimini dün tamamlamış bir geri ülkede olsun ister ardında uzun bir demokrasi ve parlamentarizm dönemi bulunan eski bir kapitalist ülkede, genel olarak sosyalist devrimin süreklilik niteliği burada yatar... Sosyalist devrim ulusal arenada başlar, uluslararası arenada gelişir ve dünya arenasında tamamlanır.³³

Çin Devrimi, Ekim Devrimi'yle ulusal arenada başlayan devrimin uluslararası arenada gelişmesinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Devrimin uluslararası sürekliliği Çin Devrimi'nde ezici bir çoğunluğu oluşturan köylülük üzerinde nasıl proletarya hegemonyası kurulduğunun anahtarını vermektedir bize. Üç Çin devrimini bütünlüğü içinde düşünelim. Çin köylüsü toprak reformu, demokrasi ve ulusal kurtuluş için mücadelesinde sürekli kendine izleyecek bir önderlik aramıştır. Köylülüğün alt katmanları komünizme meylederken, üst katmanlar KMT'yi izlemiştir. Ancak Çin köylüsünün gözünde proletaryayı bir alternatif olarak yükselten sadece İkinci Çin Devrimi'ndeki Kanton Komünü ya da genel grevler değildir. Ulusun birliğini, toprak sorununu çözüme kavuşturmuş, geri Rusya'ya kamu mülkiyeti ve planlama temelinde büyük bir atılım yaptırmış olan Ekim Devrimi proletaryanın muazzam bir mevzisi ve aynı zamanda Çin ulusunun karşısında inandırıcı bir alternatif olarak durmaktadır. Bu alternatif köylü kitlesi için ÇKP'nin politik öncülüğünde cisimleşmiştir. Bunun önemini anlamak için, bir an bugüne bakıp ulusal hareketlerin sosyalist eğilimlerinin ne kadar azaldığını, ister milliyetçilik, ister İslamcılık adı altında olsun nasıl burjuva hegemonyası altına girdiğini, bu hegemonyanın milliyetçi, İslamcı vb. partilerde cisimleştiğini ve sıkça emperyalist ülkelerden medet umulduğunu hatırlamak yeterli olacaktır.

Tüm bu başlıklar alt alta sıralandığında Çin devrimi için bir süreç olarak sürekli devrim teorisinin/programının hayata geçmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun tespit edilmesinin önemi, sadece teorik anlamda doğru bir tanımlama yapmak değildir. 1949 Devrimi, bugün emperyalizmin sürekli savaşı stratejisiyle saldırgan bir tutum içinde olduğu coğrafyamızda tüm sıcaklığıyla gündeme taşınan ulusal sorunların tam çözümünün ancak proletarya diktatörlüğü ile mümkün olduğu gerçeğinin devasa bir örneği olarak karşımızda durmaktadır.

33 A.y.

Stalinizm ve Maoizmin Çin Devrimi’ndeki rolü

Burada durursak gerçekliğin yalnızca bir kısmını ifade etmiş oluruz. Çin Devrimi’nin tarihsel gelişimini anlatırken, hem Stalinist bürokrasinin devrimi frenleyici, hatta sabote edici tutumunu ortaya koyduk hem de ÇKP’nin tutarsız ve pragmatik politik yönelişlerini bağlamı geldikçe ele aldık. Bu tür oportünist -yeri geldiğinde karşı-devrimci- politikaların Çin Devrimi’nde nasıl rol oynadığının üzerinde durmak gerekiyor.

Maoizmin, Stalinizm’in bir türevi olduğu açıktır. SBKP ve ÇKP’nin ikisi de esas olarak Stalinizmin en belirgin göstergesi olan milliyetçilik illetine kapılmıştır. SBKP’nin milliyetçiliği iktidarı proletaryadan gasp eden bürokratik kastın çıkarlarından ileri gelmektedir. Devrim öncesi ÇKP için milliyetçilik, ulusal kurtuluşu sosyal kurtuluş davasından kopartma eğilimi olarak belirirken, iktidardaki ÇKP’nin milliyetçiliği SBKP’ninkine benzer biçimde şekillenmiştir. SBKP, Çin Devrimi’ne Rusya’nın gözlüğü ile bakmış ve bakış açısı esas olarak dış politika ve güvenlik temelinde olmuştur. Bu çerçevede sonu belirsiz bir devrimci süreci destekleyerek güneydoğusunda nüfuzunu yitirme riski almak yerine kazanan ata oynamayı seçmiş ve ÇKP iktidarı bilfiil alıncaya kadar Çin’de muhatap olarak karşı-devrimci KMT’yi görmüştür. Tüm mali ve askeri desteğini KMT’ye yapmıştır. Komünistlerin politik ve örgütsel bağımsızlığını yok ederek KMT’ye yedeklemek için tüm olanaklarını kullanmıştır. Yani ÇKP, SBKP’ye rağmen Çin Devrimi’ni başarıya ulaştırmıştır diyebiliriz. “Çin Devrimi Stalin’in iradesine karşı zafer kazandı.”³⁴ Bu sözler bizzat Mao Zedung tarafından 1958 yılında Çengtu Konferansı’nda söylenmiştir.

Ne zaman ki ÇKP iktidarı almıştır, SBKP o zaman devreye girerek Çin’in inşasında öncelikli rol almaya soyunmuştur. Bu rol alışı da karşılıksız yapmamış, Çin’de yerleşik olan ulusal hassasiyetleri örselemiş ve işçi devletleri arası dayanışma ve işbirliği yerine rekabet ve düşmanlığın gelişmesinde sorumluluk sahibi olmuştur.

ÇKP’nin milliyetçiliği, KMT ile sınıf savaşını askıya alacak biçimde bir ittifaka girişmeyi hatta örgütsel tabiyeti, parti içinde politik olarak meşru kılmıştır. Bu milliyetçi çizgi birçok kez ulusal kurtuluşu, sosyal kurtuluş hedefinden kopartmış ve ulusun üzerinde proletarya hegemonyasını kurmak görevini arka plana atmıştır. Bu çerçevede burjuvazinin temsilcisi KMT’den, ABD emperyalizmine kadar ittifak yelpazesi alabildiğine geniş tutulmuştur. Bu ilişkilerin kopması ve düşmanlığa dönüşmesinin daha çok

34 Mao Zedung, *Yayınlanmamış Yazılar 1956-1971*, May Yayınları, s. 54.

burjuvazi ve emperyalizm cephesinin ihanet ve saldırılarıyla gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla burjuva demokratik sınırlar içinde formüle edilmiş bir ulusal kurtuluş programı olan Maoist “Yeni Demokrasi” stratejisi sınıf savaşımının doğası gereği, karşı-devrim cephesi birleşip saldırdıkça sürekli boşa düşmüştür.

Sürekli Devrim kuramının öngördüğü gibi ulusal kurtuluşun tam anlamda gerçekleşmesi için proletarya diktatörlüğü yönünde güçlü bir tarihsel eğilim olması ÇKP’yi sonunda iktidarı almaya zorlamıştır. Aynı tarihsel eğilim, ÇKP iktidarına, ekonomik gücünü kullanarak sürekli tehdit yaratan burjuvazinin mülksüzleştirilmesi yönünde de etkili olmuştur. Ancak ÇKP’nin iktidarı ele geçişi salt bir tarihsel eğilimin ürünü olarak da görülemez. ÇKP politik ve örgütsel bağımsızlığını önce Çin milliyetçi burjuvazisinden daha sonra da Stalinizmden koparak elde etmiştir. Bu bağımsızlıktır ki ÇKP’nin iktidarı ele geçirmesini ve sosyalizme yönelmesini mümkün kılmıştır.

Leninizmin en önemli ayırıcı özelliklerinden biri proleter devrimi için partinin önemine yaptığı vurgudur. Leninist partinin devrimci karakteri ÇKP’de mevcuttur. ÇKP tüm siyasal pratiği ile disiplinli, profesyonel devrimcilerden oluşan bir savaş örgütü olduğunu göstermiştir. Ama Leninist partinin öteki özelliklerini ÇKP’de görmek mümkün değildir. Leninist partinin temel ilkelelerinden demokratik merkezîyetçilik açısından bakıldığında merkezîyetçiliğin demokrasinin yanında belirgin biçimde öne çıktığını söyleyebiliriz. Bu, eğer sadece iç savaş koşullarıyla ilgili olsaydı Leninizm’in ilkelerine ters düşmezdi. Ne var ki ÇKP tarihi Trotskist sol muhalefetin bürokratik yöntemlerle tasfiyesinin tarihidir. Çinli Trotskistler’in tasfiyesi sadece bir hizbin parti dışına atılması değildir. Trotskistlerin tasfiyesi Çin devriminin merkezînin şehirlerden kırlara kaymasıyla ve partinin köylü karakterinin perçinlenmesiyle diyalektik bir bütünlük içinde gerçekleşmiştir. İşte ÇKP’nin sosyal ve siyasal yönelimindeki bu sapma devrimden sonra kurulan işçi iktidarının yozlaşmış bir karakter taşımasında belirleyici olmuştur. Nihayet Leninist parti enternasyonalist bir partidir ve enternasyonalizm asla proletaryanın öncü partisinin ikincil ya da vazgeçilebilir bir özelliği olarak görülemez.

Bu çerçevede ÇKP’nin Leninist partinin bir savaş örgütü olma özelliğini taşıdığını ancak demokratik merkezîyetçilik, işçi demokrasisine bağlılık ve enternasyonalizm konularında Leninizmle tamamen çeliştiğini söylemek mümkündür. ÇKP, Leninist olduğu ölçüde (aynı anlama gelmek üzere Stalinizmden koptuğu ölçüde) Çinli işçi ve yoksul köylü yığınlarının devrimini zafere ulaştırmıştır. Bu durum Trotskiy’in çeşitli eserlerinde Stalinizm’in karşı-devrimci karakterine yaptığı vurgularla tutarlıdır.

Kurulan proletarya diktatörlüğü burjuvaziyi mülksüzleştirmiş ve ka-

pitalizmi ilga etmiştir. Buna karşılık ÇKP’nin bürokratik karakteri işçi demokrasisini oluşmasına fırsat vermeden boğmuş, devrimin ulusal ölçekteki sürekliliğini bürokrasinin çıkarlarına terk ederek durdurmuştur. Devrimin uluslararası sürekliliği ise ÇKP’nin milliyetçi yönelişine kurban gitmiştir.

Sonuç

Üçüncü Çin Devrimi, Çin’in önündeki kadim tarihsel ve sosyal sorunların proletarya diktatörlüğü ile çözüldüğü bir sürekli devrim sürecini ifade etmektedir. Ancak bu süreç zafere ulaşmadan kesintiye uğramıştır. SBKP’nin baştan sona Çin Devrimi’ne Rus milliyetçiliğinin gözlüğüyle yaklaşması, ÇKP’nin de buna Çin milliyetçiliği ile karşılık vermesi devrimin sürekliliğini ciddi kesintilere uğratmıştır. SSCB cephesinden gerçek bir Enternasyonalist dayanışma olmaması Çin’de üretici güçlerin gelişimini mevcut potansiyelin çok gerisinde kalınmasına yol açmıştır. ÇKP’nin milliyetçiliği ulusal kalkınmayı Sosyalizm hedefinin önüne taşımış ve bu doğrultuda kalkınma alternatifi olarak 1970’li yıllarda piyasa reformlarının gündeme gelmesinin zemin oluşturmuştur. Her iki bürokrasi de devrimin sürekliliği ve zaferi önünde bir engel olarak yükselmiştir. Bürokrasinin Çin’de baştan hakim ve ayrıcalıklı kast olarak örgütlenmesi elbette ki kader değildi. Ancak bu, özelde Mao’nun sınıf işbirliğini öngören ve işçi sınıfına güvensizliği içeren politikasının, genelde ise işçi devletinin temel taşları olan sınıfın öz örgütlerini yaratan İkinci Çin Devrimi’nin yenilgisinin bir sonucudur ki bu yenilginin baş sorumlusu da yine Sovyet bürokrasisinin dayattığı politikalar olduğunu görmüş bulunuyoruz.

1917 Ekim Devrimi dünyanın en geniş topraklara sahip ülkesinde emperyalist kapitalizme vurulmuş büyük bir darbe olmuştu. Ekim devriminin açtığı proleter devrimler çağının ikinci büyük zaferi 1949 Ekim’inde Çinli işçi ve köylüler tarafından kazanıldı ve emperyalist kapitalizme bu sefer dünyanın en kalabalık ülkesinde darbe vuruldu. Bugün emperyalist kapitalizme karşı savaşımlar için yeni “Ekimler” yaratmak gerektiği çok açık. Bir devrimci Marksist her şeyden önce Çin deneyimine bu gözle bakmalıdır. Çin’in geçtiği tarihsel süreçte, ulusal ve uluslararası alanda örgütlenmiş ve Enternasyonalist sürekli devrim programıyla donanmış devrimci bir proletarya partisi ve enternasyonalin olmayışının yarattığı dramatik sonuçlar da ortadadır. Dünya devrimi hedefinden kopartılmış, ulusal sosyalizm ütopyalarının ne Rusya’ya ne de Çin’e hayrının dokunmadığı bugün açıkça görülmektedir.

Kitap Eleştirisi

Nesimi'nin nasibi

Evren Asena

*Türkiye Komünist Partisi'nde
Anılar ve Değerlendirmeler
1909-1949*

Abidin Nesimi
Nöbetçi Yayınevi, 2009

I

Karamsar bir tesbitle başlayalım: Türkiye sosyalist hareketi Abidin Nesimi'nin mirasıyla hesaplaşabilecek ve olanaklı olduğu ölçüde onu içerebilecek olgunluğa *henüz* erişememiştir. Pekala velut sayılabilecek, felsefi damarı hayli gelişkin, iktisadın marksist eleştirisini kendine has bir şekilde matematikselleştirmeye çalışmış, en önemlisi yaşamı boyunca orijinal kalabilmiş ve böylelikle Türk düşüncesinin kendini ancak 'tercüme bürosu' memurluğuyla tarif edebilen bilindik patikasının dışında bir doğrultu takip edebilmiş bir marksistin bunca zaman süresince makaleleri derlenmemiş, kitaplarının yeni baskıları yapılmamış, eski basımları da muhtemelen okunmamış, bu kitap ve makalelerde savunulan görüşler üzerinde hiçbir tartışma yürütülmemiştir. Bir yanlış anlamaya meydan vermemek için hemen belirtelim: Nesimi ile potansiyel okuru arasındaki bu 'kavuşmazlık' durumunun nedenleri sosyalist hareketin kendi noksanlıklarıyla sınırlı değildir. Fazlasıyla hakettiği teveccühün şu ana dek kendisinden esirgenmiş olmasında, Nesimi'nin kendisini ortaya koyuş tarzının da sorumlu olduğunu baştan teslim etmek gerekiyor. Ne demek istediğimizi açmaya çalışacağız. Ancak ön-

celikle Nesimi'yi yeterince tanıma olanağı bulamamış olanlar için birkaç şey söylemek lazım.

Abidin Nesimi 1911-1991 yılları arasında Türkiye'de yaşamış bir marksist düşündürdür. Çağdaş pek çok sosyalist düşünürden farklı olarak örgütlü bir mücadele içinde yer almamıştır¹. Öte yandan örgütlü mücadeleyi küçümseyen ya da hor gören steril aydınlarla bir benzerliği olduğundan da söz edilemez. Tam tersine, Nesimi, ömrü müddetince siyasi bir harekete angaje olmaya çalışmış, varolan hareketlilikler kendisini tatmin etmediğindeyse bizzat kendisi yeni örgütlenmelere ön ayak olmaya gayret etmiştir. Nesimi'nin yaşamı boyunca devam ettirdiği siyasi çabalarının görmezden gelinmesi nisbeten anlaşılır bir husustur. Türkiye, kendisini parlamenter yordamlara sınırlayan ve leninist yönünün çok uzağındaki bir sosyalist siyasal çabanın serpilip boy atabileceği ülkelerden değildir; ne şimdi ne de Nesimi'nin kendi döneminde. Dolayısıyla, bir yandan marksist söylemin içinden konuşan ama bir yandan da İslami tefekkürün kavramsal zenginliğini marksizme içermeye gayretindeki bir sosyalistin yaşadığı dönemde düpedüz 'meccub' muamelesi görmüş olabileceği tahmin edilebilir. Ama bir düşünürün düşünsel verimini onun siyasi yöneliminin kantarında tartmaya çalışmak isabetli bir ölçüm yöntemi olamaz. Öyle kuramcılar vardır ki, kuramsal üretimlerinin niteliğine nisbetle siyasal seçim ya da faaliyetlerinde gösterdikleri 'cücelik' dudak uçuklatır. **Abidin Nesimi'nin asıl mirası kuramsaldır.** Sosyalist hareketin kıymetini şu ana dek yeterince teslim edemediği nokta, işte Nesimi'nin mirasının bu boyutu, yani kuramsal boyutudur. Bu kuramsal miras irili ufaklı bir düzine kitaba ve bir o kadarını daha oluşturabilecekken dergi ve gazete köşelerinde unutulmaya terk edilmiş makalelere dağılmış durumdadır. Ve nereden bakılırsa bakılsın, cesamet ve niteliği Abidin Nesimi'nin Türkiye'nin sosyalist bir düşünürü olarak şimdiye dek kendisinden esirgenmiş yeri almasına el verir seviyededir.

Buradaamacımız *Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949* isimli yapıtı yakın zamanda Nöbetçi Yayınevi² tarafından ilk basımından 30 yıl sonra tekrar yayımlanan Abidin Nesimi'nin mükellef bir portresini vermek ve onu Türkçenin düşünce haritasındaki koordinatlarına oturtmak değil ne yazık ki. Bunun için biraz daha sabretmek ve kadri bilinmemiş bu düşünürün temel koyucu yapıtlarının yeniden okurlarına kavuşmasını beklemek daha doğru. En başta *Türkiye'de Sosyalizmin Teorik Sorunları*'nın

1 Gerçi Nesimi birkaç ay süresince, TİP-öncesi dönemde kurulu bulunan ve şimdi artık unutulmuş Alaattin Tiritöglü'nün *Sosyalist Partisine* üye olmuştur. Bu kadar kısa sürmüş örgütlü bir faaliyetin ihmal edilmesinde bir sakınca olmasa gerek.

2 Aynı yayınevi bir süre önce de Abidin Nesimi'nin bir diğer hatıra kitabı olan *Yılların İçinden*'in yeni basımını yayımlamıştı.

belki, ama *Marksçı Açıdan Kapitalizmin Analizi*'nin de, en önemlileri *Doğa ve Bilim*'de yayımlanmış ama henüz biraraya getirilmemiş makalelerinin de. Nesimi'nin önce Türkçe'nin, sonra da dünya ve Türkiye sosyalist hareketinin bir parçası olarak işgal ettiği önem ancak onun Marksist ve kuramcı kişiliğinin ön planda olduğu bu eserlerin tartışılmasından sonra mümkün olabilecek. Kendisini hiç tanımayan okura şu an için bütün söyleyebileceğimiz, Abidin Nesimi'nin **çok özel** bir Hegel yorumunu Türkiye koşullarında **da** yeniden üretmeye çalışmış **sistematik** bir marksist olduğudur. Biraz daha kapsamlı bir tanımlama için, Hüseyin Draman tarafından kaleme alınmış ve bahis konusu edeceğimiz yapıtın başında yer alan kısa ama yoğun tanıtım yazısına bakılabilir.

Abidin Nesimi'nin kuramsal mirasının gerek kendi döneminin gerekse de günümüzün sosyalist hareketlerince temellük edilememesinin sadece sosyalist hareketin günahı olarak görülemeyeceğinden bahsetmiştik. Bunun en başta gelen nedeni Nesimi'nin okurunun işini kolaylaştıran bir yazar olmamasıdır. Hatta bazı açılardan zor bir yazar olduğu dahi söylenebilir. Bununla Nesimi'nin çetrefil, zor kavranılır bir üsluba sahip olduğunu kast etmiyoruz hiçbir şekilde. Aksine, Abidin Nesimi'nin üslubu, kuramsal üretimden alabildiğine soyut kavramların bitimsiz cümleler eşliğinde yinelenmesini anlayan okuru şaşırtacak derecede sade ve doğrudandır (Zaten sadelik entelektüel bir fazilet değil midir?). Nesimi'nin okuruna çıkardığı güçlük başka yerdedir. Bir yandan herkesçe paylaşıldığını varsaydığı geniş bilgi birikimi, diğer yandansa ağırlığı hemen hep ele aldığı konuları farklı bakış açılarından sistematize etmeye vermesi, kendisi kadar donanımlı olmayan okurunu bir tür boşluk doldurma göreviyle başbaşa bırakabilmektedir. Yani, meramından çok fazlasını söyleme ihtiyacındaki çenesi düşük kimi yazarların tersine, Nesimi söyleyebileceklerinin çok azını söylemekte, söylemediklerinin tahminini okurunun ferasetine bırakmaktadır. Nesimi'nin, okuru zorlayabilecek bir diğer yanı, en iddialı ve bilinmedik tezleri neredeyse iki cümle arasına sıkıştırılan ve böylelikle önemlerinin azımsanmasına yol açabilen üslubudur. Bu üslup, en önemsiz ve basmakalıp iddiaları bile sanki pek özgünlermiş gibi vurgulamaya düşkün olan hakim yazım tarzına hayli uzaktır. Aforizma yoğunluğundaki kimi tasvir ve tariflerin hakkını verebilmek için sadece dikkatli bir okuma kafi gelmeyebilir. Nesimi özgün her düşünür gibi *duraksayarak* okunmalıdır.

Ancak Nesimi'nin acemi okura en çetin gözükecek tarafı hiç kuşkusuz onun Hegelci kavrayış çerçevesidir. Nesimi, nesnesinin bir tür *Geist* analizini yapmaya çalışmaktadır. Yani, pek çok çözümlenmesinde insanların fikirleri nasıl şekillendirdiklerinden ziyade, fikirlerin insanlarda nasıl *realize* olduğunu inceleme gayretindedir. Klasik Alman Felsefesi'nin Marksizmi de etkilemiş

bu tarzına aşına olmayan okurlar, sözgelimi “Müdafaa-i Hukuk komünist partisi hareketi” gibi bir terkiple karşılaştıklarında, bununla neyin kast edildiğini anlamakta güçlük çekeceklerdir. Bu gibi garipsetici tamlamalarla Nesimi'nin kast ettiği Müdafaa-i Hukuk hareketinin bir komünist partisi hareketi olduğu değil, komünist partisi hareketinin, ama bir *Geist* olarak komünist partisi hareketinin, kendisini Müdafaa-i Hukuk hareketinde ne ölçüde tecelli ettirdiği yani *realize* ettiği.

Abidin Nesimi ile sosyalist okur arasındaki ‘kavuşmazlık’ meselesinin Nesimi'den kaynaklı olası nedenlerine böylelikle değinmiş oluyoruz. Ama bütün bu serinkanlı değerlendirmeler bize meselenin diğer yanını unutturmamalı. ‘Suçun büyüğü’ elbette Nesimi'ye değil, elinin altındaki zenginlikleri değerlendirme bilinç ve becerisinden uzak sosyalist okura aittir. Türkiye'nin, maalesef sosyalistlere de sirayet etmiş bilimsel ve felsefi fukaralığı Nesimi'nin sistematikleştirme becerisine ayak uydurmaya el veremeyince, Nesimi'nin nasibine de Hikmet Kıvılcımlı'nın, Yılmaz Öner'in, Cemil Meriç'in ve daha başkalarının yanına, Türkiye'nin ‘tekinsiz düşünürler galerisine’ sürgün edilmekten başka yol kalmamıştır.

Bir düşünürün, bir felsefecinin, bir kuramcının yapıtını değerlendirebilmek için en isabetli başlama noktasının o kişiye ait anı yazımları olmadığı ileri sürülebilir. Ancak Nesimi'nin anıları ilk bakışta haklı gözükken bu yargıyı nüanslandırmayı gerektirecek özgünlükler içerir. Yani, ilgili okur Nesimi'nin düşünce evreni hakkında bilgi edinmeye pekala onun yeni basımları yapılmış olan iki hatıratını, yani *Yılların İçinden*'i ve *Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*'u okuyarak da başlayabilir. İkinci hatıratın muhtevasına kısmen de olsa bu yazının son bölümünde değineceğiz. Ama öncelikle bu anı ve değerlendirme kitabını kendi benzerleri arasında orijinal kılan bazı özelliklerinden söz etmek gerekiyor.

II

Öncelikle yapıtın adıyla ilgili bir aydınlatma gerekiyor. Nesimi'nin anılarına uygun gördüğü ismin *Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949* olması, kendisi hakkında bilgi sahibi olmayan okuru yanıltabilecek niteliktedir. Daha önce de değindiğimiz gibi, Abidin Nesimi yaşamının hiçbir döneminde Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) mensubu olmamıştır. Böyle bir niyete bir dönem sahip olmuş bile olsa, kendi dönemindeki TKP hiziplerini “*tutarsız*” bulduğu için örgütlü bir mücadeleye mesafeli durmuştur. Peki bu durumda neden anılarına böyle bir isim seçmiştir?

Nesimi'nin anıları kuşkusuz Türkiye Komünist Partisi'ne **dairdir**, ancak bu anıların tümü Nesimi'nin kendi anı ve gözlemleri değildir. Nesimi, kendisi Türkiye Komünist Partisi'ne mensup olmamakla birlikte parti üyesi ya da sempatizanı çok sayıda insanı tanımış, onlarla konuşmuş, bazılarıyla arkadaşlık etmiş, bazılarıyla arkadaş kalmış ve kendisine anlatılanları belleğinde tutmaya çalışmıştır. Bu açıdan kendisinin TKP'nin bir *gözlemcisi* olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bu söylenenlerden Nesimi'nin kendisine aktarılan herşeyi, hatırlayabildiği kadarıyla kağıda geçirmekle iktifa ettiği zannedilmesin. Farklı kişilerin anıları birbiriyle karşılaştırılmış, aralarında uyumsuzluklar var ise, bu uyumsuzlukların olası nedenleri üzerine kafa yorulmuş, nihayet aktarılanlar konusunda Nesimi'nin ulaştığı sonuçların özeti niteliğinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu yazım tarzının, anı yazımına halen hakim olan tarzdan çok farklı olduğunu hatırlatalım. Belki bu konuyu, yani kendisine aktarılan anıları nasıl tertip ettiğini yazarın kendisinden dinlemek daha doğru:

...Adı geçenlerin önemli bir bölümüyle tanışmam olmuştur. Onlardan pek çok şey duymuşumdur. Duyduklarımı doğrulamaya çalışmışımdır. Duyduklarımın bazılarına evet bazılarına hayır demişimdir. Bu yapıtta bunların hepsini anlatacak ve değerlendirmelerini yapacağım. ...Yaşayan kişilere hiç değinmedim. Ancak ölmüş kişilerin anılarında halen yaşayan kişilerin adı geçiyorsa o zaman şöyle bir yol tuttum. Bu anılarda, hayatta olan kişinin T.C.K. karşısında durumunu sarsacak, ya da şeref ve haysiyetini kıracak yönler varsa, o zaman o yaşayan kişinin adını anmadım. Ama olayları olduğu gibi verdim.³

Aktardığımız bölümde sarf edildiği söylenen dikkatin, her anı derlemesinde karşılaşılmayacak türden bir özenin habercisi olduğunu söylemekte bir mahzur olmasa gerek. Denilebilir ki, bu anılar, anı yazımında bilimselliğin ne olduğu ve kişinin kendi geçmişini bilimsel biçimde ele almasının nasıl mümkün olabileceği konusunda eşsiz bir zenginlik içermektedirler. O halde bir alıntı daha yapalım ve anı yazımının nasıl bilimsel kılınabileceğini biraz daha somutlaştıralım:

Şükrü Kaya'nın sosyalist bir parti kurmaktan vazgeçmesi üzerine bu partinin kurucuları arasında yer almayı düşünen Alaattin Tiritöglü Esat Adil Müstecabi'ye başvurdu. Esat Adil'in bana anlattığına göre Esat Adil, Tiritöglü'nun başvurusunu geri çevirdi. Tiritöglü kendisiyle çeşitli görüşmelerimizden hiçbirinde bana, Esat Adil'in partisine girmek için başvurduğunu söylemedi.

³ Bu ve bundan sonraki küçük karakterle basılı metinlerin yanı sıra italik ve tırnak içinde yazılı tüm alıntılar adı geçen kitaptandır.

Ancak hepsi bu kadar da değil. Nesimi'den yapacağımız üçüncü bir alıntıda söylenenler, deyim yerindeyse, anı yazarken dikkate alınması gerekli hususlar bakımından çıtayı çok fazla kişinin aşmaya gönüllü ve yeterli olamayacağı bir noktaya çekiyor:

...Yasalarımız III.Enternasyonalin Türkiye seksiyonunu yasadışı saymaktadır. Bu yasadışılık yüzünden III. Enternasyonel'in çalışmaları da illegaldir. İlegal çalışmalarla ilgili belgelerin ele geçirilmesi bizler için olanaksızdır. Ele geçirilenler varsa da yayınlanması savcılığa ihbar niteliği taşıyacağından ahlaka aykırıdır. Ancak ceza hukukumuzda otuz yıl mutlak zaman aşımıdır. Yıl 1979 olduğuna göre 1949 yılına kadar olan gerçekler açıklanabilir.

Nesimi'nin anı yazımında takip etmeyi gerekli bulduğu yöntemin, bundan sonra anılarını kaleme almayı düşünen sosyalistler tarafından ihmal edilmemesini dileyelim. Zira en azından şu ana değin bu türden bir özenin gösterildiğine tanık olmadık. Sosyalistler anı yazımının da tıpkı başka şeyler gibi sorumluluk ve bilimsellik gerektiren bir uğraş olduğunun çok da farkında görünmüyorlar. Hikmet Kıvılcımlı'dan anılarını yazması istendiğinde, kendisinin "ben polise belge mi bırakacağım, delirmedim" demesi, bu anekdot doğru olsun ya da olmasın, önemli bir hakikate işaret eder. Yerleşik düzenle mücadele içindeki bir insanın anılarını kaleme alması ve sonrasında da okuyabilecek herkesin istifadesine sunması önce **sorunsallaştırılması**, sonra da **gereçlendirilmesi** gereken bir eylemdir. Abidin Nesimi'nin kitabının önsözünde sayfalar boyunca yaptığı tam da budur ve örnek alınmasında fayda vardır.

Nesimi'yi henüz tanımayan okuru hayli şaşırtabilecek bir diğer nokta yazarın çevresinin genişliğidir. Burada genişlikle kast ettiğimiz kalabalıklıktan ziyade çeşitliliktir. Nesimi'nin tanıdıkları ve dostları siyasal yelpazenin **bütününe** yayılmış durumdadır. Siyasal yelpazenin bütününe yayılmış bir tanışıklık çevresinin Nesimi'nin yaşadığı dönemde bugün olduğu denli gariipsenmediğinin kanıtları doğrudan Nesimi'nin kitabında bulunabilir. Sözgelimi Nazım Hikmet'in Dr. Fuat Sabit'le, yani eski bir Teşkilat-ı Mahsusacı da olan, Ermeni katliamının önde gelen bu simasıyla uzun yıllar devam etmiş dostluğu buna örnek verilebilir. Türkiye'deki sosyalist hareketlere ilişkin eksiksiz bir tarih yazımının salt bu hareketlere mensup failerin anılarına değil, yaşamlarını bu hareketlerin kovuşturulmasına hasretmiş emniyet ve yargı görevlilerinin anılarına da dayanması yolundaki temennisi de Nesimi'nin sık rastlanmadık genişlikteki görüşüne bir örnektir.

Bu alt bölümü sonlandırmadan evvel Nesimi'nin yazılarının (ve anılarının)

edebi niteliğine dair de bir-iki şey söylemek yerinde olacak. Şüphesiz ‘edebi’ derken bununla romanesk bir anlatım biçimini kast etmiyoruz. Aksine, Nesimi’nin üslubu fazlasıyla soğukkanlı ve mesafelidir. Yine de, tanıdıklarını üç-beş cümlede resmediverdiği portrelerinden bir Beşir Fuad lezzeti alanlar çıkabilecektir.

III

Şu ana dek söylediklerimiz *Türkiye Komünist Partisi’nde ‘de Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*’un sıradan bir anı kitabı olmadığına okuru ikna etmiştir umarız. Nesimi, her ne kadar yapıtının “*Türkiye’de sosyalizmin tarihi değil, yitip gitmesi doğru olmayacak malzemeleri*” olduğunu söylüyor olsa da, benzer malzemeyi içeren kaynakların sınırlılığı dikkate alındığında, bunun haddinden fazla alçakgönüllü bir tesbit olduğu düşünülebilir. Yapıtın dağınık biçimde içerdiği pek çok tezi tartışmak şöyle dursun, salt sergilemek bile bir kitap tanıtım yazısının sınırlarını fazlasıyla zorlamak olur şüphesiz. Yine de potansiyel okuru tahrik edebilecek bir iki noktaya değinmemek olmaz. Özellikle Türkiye’de sosyalist hareketin doğuş ve gelişim yıllarına ilişkin seçtiğimiz ve aşağıda sıraladığımız tezlerin kimisi Nesimi’nin hatıralarında açık olarak dile getirilmiştir, kimisi ise ima düzeyinde bırakılmıştır. Dolayısıyla bu tezlerin en azından bazılarının Nesimi’nin kastını fazlasıyla zorlayan aşırı yorumlar oldukları iddia edilirse eğer, bu ithamları kabul edebileceğimizi baştan söyleyelim.

- 1- Türkiye sosyalist hareketi bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde doğmamıştır. Türkiye Komünist Partisi’nin ileride Şefik Hüsnü fraksiyonunu oluşturacak kesiminin fikirleri, genellikle eğitim için buldukları harp dönemi Batı Avrupa’sında şekillenmiştir⁴. Mustafa Suphi ve yakın çevresinin görüşleri üzerindeyse Kafkas komünist hareketinin yönelimi tayin edici olmuştur (İştirakiyyun geleneği çok farklıdır, ancak Abidin Nesimi bu geleneğe hiç değinmediğinden biz de değinmeyeceğiz). Bu iki gelenek farklı atmosferlerde şekillendiklerinden, müstakbel Türk Sosyalist Devrimi’nin çapı, yayılımı ve muhtevasına ilişkin görüş ve ufukları da birbirinden farklı olmuştur.

4 Öte yandan Şefik Hüsnü çevresindeki grubun da hepten homojen olmadığını belirtmek gerek. Bunların bir kısmı Türkiye Komünist Hareketi’nin teşekkülünü Komintern’in bir seksiyonu olma perspektifinden kavrarlarken, diğer bir kısmı (müstakbel) Türk ulusal devletine özgü bir oluşum olarak kurgulamışlardır. Şefik Hüsnü ilk grubun, Sadreddin Celal Antel ikinci grubun tipik örnekleridir.

- 2- *“Görülüyor ki Çarlık Rusyasındaki Türk-Müslümanlar arasındaki sosyalist hareket ya Rus sosyal demokrat hareketi içinde bir gelişme göstermiştir ya da bütün Rusya’yı kapsayan Müslüman Birliği içinde bir gelişme göstermiştir. Hiçbir zaman bir Azerbaycan, bir Türkistan, bir Kırım vb. bir sosyalist ya da komünist hareket göstermemişlerdir.”* Şöyle de söyleyebiliriz: Sosyalist bir kuruluş tasavvurunun Anadolu’ya daraltılması nisbeten daha yakın tarihli bir hadisedir. Türkiye sosyalist hareketinin ilk dönem kurguları ulus devletiyle, yani aslen tek bir ulusun devletiyle sınırlanmamış olmasına karşın, izleyen yıllar bu çıkış vizyonunun izini dahi bırakmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu, sosyalist hareketin Kafkasya ve Anadolu’da doğup gelişmesinden daha yakın tarihli bir hadisedir. Bu durumda Türkiye sosyalist hareketine göre Türkiye Cumhuriyeti’nin ‘daha dünkü çocuk’ olarak görülmesi icap ederken, fiiliyatta hiç de öyle olmamış, Türkiye sosyalist hareketinin siyasi üslubu ve siyaset etme kalıpları sanki kendisi Türkiye Cumhuriyeti’nin çocuğuymuşçasına geliştirilmiştir. Halbuki Türkiye sosyalist hareketi Türkiye Cumhuriyeti’nin ‘içinde’ değil, ‘dışında’dır. Şu halde iki soruya yanıt vermek gerekiyor. Öncelikle nasıl olmuştur da sosyalizmin ya da komünizmin Türkler arasında yayılması mesela Almanlar arasında yayılmasından farklı olarak, daha baştan ulus aşırı bir yönelime sahip olmuştur. İkincisiyse, nasıl olmuştur da bu yönelim terk edilmiştir?
- 3- *“Bolşevik hareketi Çarlık Rusyası sınırlarına özgü değil, evrensel bir nitelik taşıması halinde Türk-İslam komünizmi bolşeviklerin lehinedir. Çünkü bu hareket KuzeyAfrika’daki, Çin’deki, Hindistan’daki müslümanların İngiltere’ye karşı ayaklanmasını sağlayacaktır.”* Yani, dünya devrimini asal öncelik kabul eden ve Kominterni bu önceliğin hizmetine koşan bir perspektif açısından, Rusya ve Orta Asya komünistlerinin ulusal devletlere bölünmeleri tercih edilesi bir durum değildir.
- 4- *“Buna karşılık Bolşevik Devrimi evrensel bir devrim olma niteliğini yitirir ve çarlık sınırları içinde bir hareket olarak kalırsa bu takdirde islam komünizmi yalnız İngiltere’ye karşı değil, aynı zamanda çarlığa karşı bir hareket niteliği kazanır”* Böylece yukarıda sorduğumuz iki sorudan ikincisinin cevabı da belirmeye başlıyor. Şüphesiz Nesimi’den yapılan bu son alıntıdaki “çarlığa karşı bir hareket niteliği kazanır” yan cümlesinin “kendisini çarlık sınırlarına sınırlayan bir sosyalizme karşı bir hareket niteliği kazanır” şeklinde okunması gerekiyor. Şu halde Bolşevik Devrimi’nin kendisini Komintern’de somutlaştıran enternasyonal boyutu ile devrimin beklendiği ölçüde hızlı yayılamamasının sonucu olarak ulusalcılığa yozlaşmaya başlamış parti aygıtı arasında bir çelişki doğuyor. Yozlaşmaya

başlamış ve kendisine soluk alma alanları yaratmak üzere emperyalistlerle uzlaşma arayışlarına girişmiş Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin kısa vadeli çıkarı TBMM hükümetini tanıyan ve onun iradesine teslim olacak, kurgusunu Anadolu ile sınırlamayı kabul etmiş bir komünist hareketle uyum içindedir. “...Osmanlı ve Turan komünist partileri hareketi hem İngiltere'nin hem de Sovyetler Birliği'nin aleyhine olan hareketlerdir. Bu bakımdan hem İngiltere hem de Sovyetler Birliği bu harekete karşıydı. Anadolu Türklerine özgü bir komünist partisi hareketi hem İngiltere'nin hem de Sovyetler'in çıkarına bir hareketti”.

- 5- “Bolşevik Partisi İngilizlerle anlaştıktan sonra III. Enternasyonal ve onun emrindeki Türkiye Komünist Partisi'ni ihmal etti. Müdafaa-i Hukukçularla iyi ilişkiler kurdu.” Nesimi'ye göre, İngiltere ile Sovyetler birliği arasında 16 Mart 1921⁵ tarihinde akdedilen anlaşma salt Komintern'in geleceği açısından değil, Türk sosyalistleri açısından da tayin edici önemdedir. Gerçekten de, önder kadrosu 1921 başında hunharca katledilen Türkiye Komünist Partisi'nin, Komintern'in aynı yılın yaz aylarında gerçekleşen III.Kongresi'nde adının bile anılmaması, Türkiye komünistlerine bir başsağlığı mesajının bile çok görülmesi, en yumuşak deyimle hazindir. Yine Nesimi'ye göre, İngiliz-Sovyet anlaşması sonucu Enternasyonal'in kazandığı yeni yönelim (dünya devriminin çıkarları açısından düpedüz tasfiye anlamına gelen bu yönelim) ancak 1928'de konsolide olacaktır. “Zinoviev-Radek grubu 1928'de III.Enternasyonalden tümüyle tasfiye edildiler. III.Enternasyonal Stalin grubunun emrine girdi. Bu tarihten sonra III.Enternasyonal dünya devrimini gerçekleştirme yöntemini terk etti. Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulmasına çalıştı.” Komintern'in, Nesimi'ye göre 1920-21'de başlayan tasfiyesinin nisbeten uzun bir döneme yayılmasının ve bu dönem süresince enternasyonal ve ulusalcı eğilimlerin birarada varolmasının bazı sonuçları olacaktır. Mesela:

5 Abidin Nesimi'nin anılarında Anglo-Sovyet Ticaret Anlaşması'nın tarihi 16 Mart 1921 olarak değil, 3 Mart 1920 olarak verilmektedir (hem de birden fazla yerde). Bu doğru değildir. Nesimi'nin neden böyle bir yanlışlık yaptığını bilmiyoruz. Gerçi Türkiye solunun bu anlaşmaya dair metinleri, anlaşmayı adeta 'bir anda' gerçekleşmiş gibi tasvir ederler. Anlaşmanın gerçekleşme ihtimali, Ocak 1920'de Lloyd George'un SSCB'ye yönelik abluhanın gevşetilebileceğinin işaretini vermesiyle belirmiştir. Görüşmeler 1920 yılının Mayıs ayı sonlarında başlamış, akdedilmesi takip eden yılın Mart ayını bulmuştur. Sonuç olarak, SSCB'nin emperyalist kampa taviz verebileceğini, anlaşmanın imzalanma tarihinden neredeyse 10 ay önce hissettirmeye başladığından söz edilebilirse de, 3 Mart 1920 hiçbir surette tayin edici bir tarih gibi gözükmemektedir. Nesimi tarihleri karıştırmış olmalı. Zaten şekle değil, muhtevaya yoğunlaşmış hangi 'tekinsiz düşünür'ün benzer savruklukları yoktur ki?

6- "...*Stalincilik, 1928'den önceki Türkiye Komünist Partisi mensuplarını ve K.U.T.V'de okuyanları her zaman kuşku ile karşılamış, onları Zinoviev-Radek'çi saymıştır.*" Bunun şöyle bir önemi vardır: K.U.T.V.'de eğitim görenlerin azımsanmayacak bölümü Türktür. Zira savaş esirlerinin Türkiye'ye dönebilme yollarından biri K.U.T.V'de okuyarak profesyonel devrimci olmaları ve Komintern'e hizmet etmek üzere memleketlerine geri gönderilmeleridir. Bu yüzden komünizmle hiçbir ilgisi olmayan birçok savaş esiri, K.U.T.V'de eğitimlerini tamamlayıp Türkiye'ye dönmelerinin ardından emniyete muhbirlik yapmaya başlamışlardır. Komintern'in doğrudan Türkiye Komünist Partisi'ne talimatlarını iletmekle görevlendirdiği Altındiş Faik "*Türkiye topraklarına ayak basar basmaz, emniyet örgütüne başvurmuştur*" Burada Kominternin TKP nezdindeki en önemli elemanından söz ediyoruz.

Diğer yandan K.U.T.V.'de eğitim gören Türklerin hatırı sayılır diğer bir bölümüyse, Türkiye Komünist Partisi'nin Anadolu'dan yolladığı militanlardır. "*III.Enternasyonal'in Türkiye Temsilciliğinin illegal en önemli eylemi K.U.T.V.'ye okumak ya da profesyonel devrimci olmak üzere öğrenci yollamaktır.*" Bu şu anlama geliyor: Parti, kurduğu ilişkilerin kadrolaştırılmasını büyük ölçüde Moskova'ya havale etmiştir. Parti kadrolarının temel eğitimlerini başka bir ülkede almalarının, bu eğitimin muhtemel içeriğininse farklı ülkelere mensup devrimcilerin ortak paydalarına hitap etmekle sınırlanmış bir eğitim olma zorunluluğunun ilginç sonuçları olmuş olabilir. Mesela Marksizmin Türkiye'de yerelleştirilme dinamikleri, bu yerelleştirmeyi gerçekleştirmeye namzet kadroların siyasal ve ideolojik eğitimlerini farklı bir iklimde almış olmalarından olumsuz etkilenmiş, hatta bazen yerelleştirilme gerekliliği düpedüz gözden kaçmış olabilir.

7- "*Hasan Ali Ediz'in bana anlattığına göre Şevket Süreyya Aydemir, K.U.T.V'ye öğrenci yollama, bulma konusunda çok çaba harcamıştır. Bu suretle profesyonel devrimci kadroda etkin olmayı tasarlamıştır.*" Şevket Süreyya, TKP'nin muhalif fraksiyonunun lideridir. Şu halde, kadro eğitimi parti yönetimine muhalif bir fraksiyonun elindedir. Bunun sonuçları Kominternin tasfiye sürecine girmesiyle (ve dolayısıyla sekisyonlara yapılan maddi desteklerin azaltılmasıyla) ortaya çıkacaktı. "*Profesyonel devrimcilerin ödenekleri Şefik Hüsnü eliyle ödenmektedir. III. Enternasyonal profesyonel devrimcilerin ödeneklerini kısınca Şefik Hüsnü de onlara ödeneklerini ödeyemedi. Profesyonel devrimciler bu durumu III: Enternasyonal'in değil, Şefik Hüsnü'nün tasarrufu saydılar. Şefik Hüsnü'ye cephe aldılar.*" Önce Şevket Süreyya'nın, onun

Kemalistleşmesinden sonraysa Nazım Hikmet'in çevresinde kümelenmiş olan muhalefet grubunun amacı böylece belli olmaktadır: "...Şefik Hüsnü grubunu iktidardan düşürmek, III.Enternasyonal'in Türkiye temsilciliğini ele geçirmek, III.Enternasyonal'in ödeneklerine el koymak , profesyonel devrimcilere ödeneklerini sağlamak." Bu amaca ulaşabilmek için önce Şevket Süreyya, sonrasındaysa Nazım Hikmet etrafında kümelenmiş muhalefet grubu, Kominternce tanınan yönetici gruptan daha yüksek performans sergilemek, eylem ve örgütlenme çabalarını gerçekte olduğundan daha abartılı şekilde takdim etmek durumundaydılar.

- 8- Usta bir örgütçü olduğu pek çoklarıncı teslim edilen Şefik Hüsnü, partinin muhalefet grubunun girişimleri karşısında boş duracak değildi. İhtirashlı bir yaradılışa sahip olduğu söylenen Şefik Hüsnü'nün Anadolu'da kurulacak sosyalist bir idarenin önderi olabileceğini düşünmesi çok muhtemeldir (Hüsnü'nün 1928'e dek süren ilk aktif siyasi döneminde, bunun bugün olduğu ölçüde olanak dışı gözükmeyebileceğini de eklemek lazım). Kendisine rakip olabileceklerini düşündüğü pek çok figürü, mesela bir dönem *Aydınlık* dergisinin bürosuna sık sık uğrayan ve K.U.T.V'ye gitme arzusunu Şefik Hüsnü'ye de açmış olan Abdullah Cevdet'i bilinçli olarak partinin dışında tutmaya çalışmıştır. Dahası "*Nazım Hikmet ve arkadaşlarını Stalin'e karşı olarak göstermiştir.*" Zira Hüsnü'nün Komintern Türkiye seksiyonunun liderliğini elinde tutabilmesinin en garantili yolu "*...Türkiye'de kendisinden üstün Stalinist bir kişinin olmadığını göstermesidir.*" İşte Nazım Hikmet çevresindeki muhalefet grubunun "Troçkist polis muhalefeti" türünden akıllara zarar bir iftirayla karalanmaya çabalanmasının 'esbab-ı mucibesi' budur.⁶
- 9- Komintern, Şefik Hüsnü'ye gösterdiği teveccühü hiçbir zaman muhalefet grubuna göstermemiştir. Bunun tek nedeni, Şefik Hüsnü'nün Türkiye'nin en Stalinci insanının kendisi olduğuna Moskova'yı inandırabilmekte

6 Türkiye Komünist Partisi içindeki bütün çatışmaların bir takım ulvi nedenleri olduğuna inanmak isteyenleri hayal kırıklığına uğratmak pahasına da olsa bunları dile getirmek gerekiyor. Bir dönem Atilla İlhan'ın yaptığı şekilde, karşılarına çıkan her TKP hizipleşmesinde "iyi"lerle "kötü"lerin mücadelesini gören yaklaşımların son örneği *Marksist Tutum* dergisinin Ağustos sayısında yer aldı (Proleter Sınıf Temelinden Yoksunluk, Mehmet Sinan, *Marksist Tutum*, Ağustos 2009). Yazar, TKP muhalefet grubunu "işçi muhalefeti" sanmakla kalmıyor, Şefik Hüsnü liderliğinin Komintern nezdinde revaç bulmuş olmasını onun "Kemalist iktidarla yakınlaşma" çizgisine bağlıyor. Gerçek elbette çok farklı. Asıl "Kemalist iktidarla yakınlaşma" şaibesi altında olanlar, daha yakın zamanda liderlerini (Şevket Süreyya) o iktidara 'kadro' olarak verenlerdir. Sonuç olarak, yazının konumuzla ilgili bölümünün, yazarın varolmasını dilediği bir saflaşmanın olmayacak bir zamana ve zemine transfer edilmesinden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Yazar muhtemelen bu yolla TKP tarihinin bir bölümünü kendi geleneğine içirme arayışı ve arzusu içinde. Ne diyebiliriz ki? Ancak şunu: Çok ayıp. Bu, bir *marksist* için doğru bir *tutum* değildir.

sergilediği beceri değildir. Muhalefet grubunun ağırlıklı kesiminin K.U.T.V.'de okuyanlardan oluştuğunu ve eğitimlerini Komintern'in dünya devrimine halen bağlı olduğu döneminde aldıklarını unutmamak gerekir. Böylece Komintern'in dünya devriminin bir aracı mı olduğu, yoksa SSCB'nin dış politikasına payandalık mı edeceği şeklindeki devasa tartışmanın Türkiye'ye parasal (profesyonel devrimcilerin ödenekleri) ve sınıfsal (Şevket Süreyya grubunun K.U.T.V'e gönderdiği militanların ağırlıklı yoksullardan müteşekkil olması) mülahazalarla lekelenmiş biçimde yansımalarının koşulları oluşmuş olmaktadır.

- 10- Bütün bunların üzerine, deyim yerindeyse tüy diken bir faktör de, parti- nin neredeyse kuruluş gününden itibaren polisin kısmi ya da tam deneti- minde faaliyet gösteriyor olmasıdır. Parti üzerindeki polis nüfuzunun salt emniyet teşkilatının ustalığına yorulamayacağına, hepsi olmasa da bir çoğu Türkiye'ye dönmenin K.U.T.V'de okumak dışında daha kolay bir yolunu bulamamış savaş esirlerinden profesyonel devrimci kadro imal etmenin nahoş sonuçlarına daha önce değinmiştik. Şimdi bunlara, mu- halefet grubunun pek çok mensubunun profesyonel devrimcilik dışında bir mesleğe sahip olmamasını, ödenekleri Komintern tarafından kısınlınca da kendilerini amiyane tabirle sokakta bulduklarını ekleyelim: “ *...Bu durumda profesyonel devrimciler kendi olanaklarıyla sosyalist savaşımı sürdürmek zorunluluğunda kaldılar. Bu olanaktan yoksun olanlar ise, devrimcilikten uzaklaştılar. Kendi ekmeklerini sağlamak yoluna girdi- ler.*” Yani en azından bunların bir kısmı, Nesimi'nin deyişiyle “*profes- yonel polis*” oldular. Şu hale bakın: Parti tepesinde Altındış Faik, parti tabanında lumpen proletarya! TKP'nin neden yıllar boyunca parti için- deki gizli polisler dair hezeyanların pençesi altında kıvranmış olduğu şaşırtıcı olmasa gerek. Parti içindeki polis nüfuzunun tek bir örneğini verelim. Parti içi fraksiyonların mücadelesinden neredeyse günü gününe haberdar olan Emniyet Teşkilatı, partinin hakim fraksiyonunun üyele- rini kovuşturduğu bir operasyonda, aynı gerekçelerle pekala kendisi de kovuşturulabilecek Nazım Hikmet'e dokunmamakta, böylelikle operas- yonun Nazım Hikmet'in muhbirliği sonucu gerçekleştirildiği izlenimini vererek partiyi bölmeye çalışmaktadır! ⁷

- 11- “*...Ne TKP'de ne de Komintern'de bir üye kayıt defteri yoktur*” Üçüncü Enternasyonalin resmi seksiyonuna üye olanların listesi Komintern

⁷ Bu tüyler ürpertici olay Nazım Hikmet tarafından *Benerci Kendini Nasıl Öldürdü?* başlığıyla şirleştirilmiştir. Yeri gelmişken, Abidin Nesimi'nin tamamen bu şiire ve Türkiye Komünist Partisi içindeki mücadelede taşıdığı anlama hasrettiği bir incelemesi olduğunu da belirtelim: *Nazım Hikmet mi Benerci mi?* Yücel Yayınları, İstanbul, 1977.

Genel Sekreterliğinde mevcut değildir. Bu durumda kimin hakikaten resmi TKP'nin mensubu olduğunu bilme olanağı ortadan kalkmaktadır. Partinin merkezi yönetimi kendi çizgileriyle tam uyuşmayanları partiden uzaklaştırırsa bile (ki örneği çoktur), uzaklaştırılanlar yakın bir tarihte resmi temsilciliğin Komintern tarafından kendilerine devredilebileceği beklentisiyle faaliyetlerine devam etmektedirler. Dahası kimin parti üyesi olduğunun bilinmediği, 'ben parti üyesiyim' diyen herkesin pekala gerçekten parti üyesi olabileceği bir başboşluk, Emniyet Teşkilatı için devasa bir provokasyon ortamı sunmaktadır. Kimin gerçekten kendi iradesiyle 'takımı yeniden toplamaya' giriştiği, kiminse bu girişiminde 'bir tanıdık'tan esinlendiği, bilindiği üzere bitmek bilmeyen bir tartışmadır.

Sonuç olarak Abidin Nesimi'nin Türkiye Komünist Partisi'nin gelişimini ve iç çatışmalarını değerlendirdiği hatıralarının, aynı konuyu işleyen başka bir çok hatıra derlemesinden farklı olarak, Komintern ile TKP'nin ilişkilerine gereken önemi verdiğini söyleyebiliriz. Gerçekten de Komintern'in tasfiye ve dünya devrimi hedefini araçsallaştırma tarihi bilinmeden TKP içindeki bölünme ve saflaşmaları tam anlamıyla kavramak mümkün değildir. Bütün bu söylenenlerden TKP'nin hiçbir zaman işçi sınıfı içinde kökleşmemiş, ihanet ve paranoyanın hüküm sürdüğü, fetret devri neredeyse doğumuyla eşzamanlı bir hareket olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak vücut bulduğu dönem ve coğrafyanın, kendisi denli zayıf ve cılız bir örgüt için bile muazzam kaldıraçlar barındırdığının unutulmaması haddinden fazla acımasız değerlendirmeleri seyreltecektir. Hiç unutmamakta fayda var: **TKP dünyanın ilk bir-iki bolşevik partisinden biridir.** Geçirdiği evrim, karşısına çıkmış olanaklar, atlattığı badireler, bölünmeleri ve çatışmaları, bütün bunlar naftalinlenip tavanarasına kaldırılacak ve artık ancak akademik araştırmacıların ilgisini davet edecek küflü mevzular değildir. Marksist tarih kavrayışının ilk *mottosudur*: Tarih tekerrür eder. Geçmişte ortaya çıkmış hiçbir davranış kalıbı, hiçbir yenilgi, hiçbir zafer ortadan yok olmaz. Fırsatını bulduğu an yeni bir kılıkta arz-ı endam etmek üzere maddenin sıcak bağrında bekleyişe geçer. Tarih tekerrür eder, ama değişken tarihsel şartlar altında tekerrür eder. TKP Türkiye sosyalist hareketinin gerçek çocukluğudur. Çocukluk hatalarına tekrar tekrar düşmemek, yani bu hataları tekerrür ettirmemek, öncelikle onları anlamayı gerektirir. Abidin Nesimi'nin hatıratı TKP'yi yargılamadan önce anlamayı gerekli bulanlar için özel bir yerde durmaya devam edecek.

Abidin Nesimi tekrar aramızda. Nasibi bu sefer bol olsun!

Kitap Eleştirisi

İsmiyle uyuşmayan bir kitap

Mehmet İnanç Turan

Marx'ı Anlamak

Denis Collin

çev.: Işık Ergüden

Versus Kitap Yayınları, 2008

Okuyucu bir kitabı satın alırken çoğu kez kitabın ismine ve kitabın arka kapağındaki tanıtım yazısına bakar. Versus Yayınevi tarafından çevrilmiş Denis Collin'in *Marx'ı Anlamak* adlı kitabının arka kapağında şöyle yazıyor:

“Tarihin Sonu”nun ilan edildiği, toplumsal çatışmanın eskidiği gerekçesiyle bilinçli olarak göz ardı edildiği bu dönemde Marx bizi “toplum”un bağrındaki radikal antagonizmayı deşifre etmeye davet etmektedir. İşgünü süresinden mali sermayenin gelişiminden doğan mülkiyet biçimlerine dek uzanan Marxçı siyasal iktisat eleştirisi bütün güncelliğini korumaktadır. “Tarihsel Marksizm”in trajik yenilgisinin ardından, insanın özgürleşmesi düşüncesinin yeniden-yapımı için en verimli güzergâhlar da yine Marx okumalarından doğacaktır.

Denis Collin'in bizi davet ettiği okuma son derece incelikli ve düşündürücü, gelecekteki toplumsal mücadelelere ışık tutucu nitelikte.¹

¹ Denis Collin, *Marx'ı Anlamak*, çev. Işık Ergüden, Versus Kitap, 2008, Arka kapak.

Devrimci Marksizm

Bu sunuş bir gerçeği dile getiriyor: Yıkılmış “Sovyet Marksizmi”ne karşı, Marx’a dayanan gerçek bir Marksizmin var olduğunu. Ve Marx’tan yola çıkarak onun öğrenilmesini öğütlüyor. Doğal olarak Marx’ı (Marksizmi) anlatan bir kitabın heyecanını ve umudunu yaratıyor. Ve siz büyük iştahla kitabı alıp okumaya başlıyorsunuz.

Kitabın girişinde bir not var:

Bu eser Fransız Kültür Bakanlığı – Ulusal Kitap Merkezi’nin katkılarıyla yayımlanmıştır.²

Bu not, Marksizmi Marx’a uygun anlatacak Denis Collin’in kitabını daha ilginç kılıyor.

Hemen kitabın önsözünü bir çırpıda okuyorsunuz ve hayallerinize ilk darbeyi alıyorsunuz. Önsöz’de şöyle fikirler var:

- Marx’ta sınıf mücadelesi teorisi yoktur.
- Marx’ta gerçek bir devlet teorisi yoktur.
- Engels, Marx’ın düşüncelerini tamamlanmış gibi sunarak Marksizmi (Marx’ı) daraltmıştır.
- Marx, felsefe yapmanın yeni bir biçimini kullanır; ama bu felsefe boş bir felsefedir.
- Marx, hem Hegelci, hem anti-Hegelcidir. Hem materyalisttir, hem materyalizmi eleştirir. Hem ekonomi politiği eleştirir, hem de sonucu ekonomi politikçidir. Hem devletçi, hem anti-devletçidir.

Denis Collin’in kendi sözleriyle şöyle:

Esasen Marx’ın eseri tamamlanmamıştır; göreçeğimiz gibi bu eserde ne sınıf mücadelesi teorisi, ne gerçek bir devlet teorisi bulunur, oysa ki Kapital yazarının niyeti, siyasal iktisat eleştirisini buraya kadar vardırmaktı. Engels’e yönelik bir eleştiri getirilecekse, bu eleştiri, dostunun düşüncesine ihanet eden kötü bir materyalist olması değil, sürekli yeni sorgulamalar ortaya atan bir düşünceyi tamamlanmış olarak sunmasıdır.

(...)

² A.g.y., Giriş bölümü.

Marx –Etienne Balibar’ın söylediği gibi– felsefe yapmanın yeni bir tarzını başlatsa da, yine de bu felsefe boş bir felsefedir.

(...)

Marx hem Hegelci hem anti-Hegelcidir, hem materyalisttir hem de materyalizmi eleştirmektedir, hem siyasal iktisadı eleştirmektedir hem de sonuncu klasik iktisatçıdır, hem devlet-karşıtı hem de devletçidir.³

Demek ki, Denis Collin’e göre Marksizm bir çorba. İçinde ne ararsan var. Uzlaşmaz görüşleri uzlaştıran bir Marx betimlemesi yapıldığı zaman, kendi içinde tutarlılığı olan bir sistemden, bir dünya görüşünden bahsedilebilir mi?

Denis Collin bize Marx’ı böyle sunarak Marx’ın inandırıcılığını ortadan kaldırıyor. Eğer Marksizm gerçekten ”çelişik görüşler yumağı” ise, onun temel tezleri yoksa, anlaşılması gereken bir Marksizm de, Marx da olamaz.

Marx’ın, Engels’in görüşleri olgunlaşmış haliyle birden ortaya çıkmamıştır. Bütün bilimsel görüşler, bebeklik-çocukluk-gençlik-olgunluk döneminden geçerler. Marksizm de böyle bir gelişim yaşamıştır.

Marx ve Engels başlangıçta genç Hegelcidir. Sonra Hegel’i aşarak Feuerbach’a ulaşırlar. Sonra onu da aşarak Marksizme. Marksizmin eleştirmenleri bilinçli bir tutumla Marx ve Engels’in gençlik yapıtlarıyla, olgunluk yapıtlarını karşılaştırarak çelişki bulmaya çalışırlar. Şüphesiz ki, çelişkiler vardır; olmak zorundadır. Zaten Marx ve Engels’in kendisi bu çelişkileri ortaya sermekten korkmazlar.

Sözgelimi Marx ve Engels, ekonomi politiğin bilimsel eleştirisine ulaşınca kadar “emeğin değeri” ile “emek-gücünün değeri” arasında ayırım yapamamışlardır. Marksizmi eleştirmek isteyenler bu çelişkiden yararlanabilir. Ama Engels’in kendisi bu çelişkiyi (yanlışı) açıkça ortaya koyar ve şöyle yazar:

Kırklarda, Marx, ekonomi politiğin eleştirisini henüz tamamlamamıştı. Bu, ancak ellilerin sonuna doğru gerçekleşti. Onun için, Ekonomi Poliitiğin Eleştirisine Katkı’nın birinci kısmından (1859) önce yayınlanan yazıları, birçok bakımdan, 1859’dan sonra yazdıklarından farklıdır. Bundan önceki yazılarında öyle deyimler, hatta başlıbaşına öyle tümceler vardır ki, sonraki yapıtları açısından talihsiz, hatta yanlış görünürler.⁴

3 A.g.y., s. 6, 7.

4 Friedrich Engels’in 1891 tarihli Sunuş yazısı, Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye/Ücret, Fiyat ve Kâr*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979, s.16.

Devrimci Marksizm

Marksizmi güçlü kılan onun temelinde yatan yöntemdir ve bu da diyalektik eleştiridir. Bu eleştiri sayesinde Alman idealist felsefesi ve tarih görüşü, ütöpik sosyalizm, ekonomi politik aşılabilmiştir. Marksizm aynı şekilde kendine karşı da eleştireldir. Her seferinde kendini aşarak ilerleyen bir dünya görüşüdür Marksizm.

Denis Collin gibi Marksizm eleştirmenlerinin ortak tutumu, Marx-Engels-Lenin arasındaki uyumu bozmak üzerine kuruludur. Engels'i, Marx'ı, Lenin'i çarpıştırarak Marksizmi güvenilmez bir dünya görüşü haline getirmek ortak amaçtır. Eleştirmenlerinin yöntemlerinde farklılık vardır sadece.

Denis Collin, Engels'i eleştiriyor. Niçin? Engels, Marx'ın düşüncesini bitmiş, tamamlanmış bir dünya görüşü olarak sunmuş(!) Peki, nerede yapmış bunu? Engels ne zaman "Marksizm tamamlanmıştır," diye yazmış? Tek bir kanıt yok! Aksine Engels, Marksizmi bir dogma olarak görmez. Lenin, Engels'in tutumunu şöyle anlatır:

Engels, kendisi ve ünlü dostu hakkında şöyle derdi: Bizim doktrinimiz bir dogma değil, bir eylem kılavuzudur. Bu klasik formül marksizmin sık sık gözden uzak tutulan bir yönünü etkili ve çarpıcı bir biçimde vurgular. Engels'in sözüne kulak asmadığımız takdirde, Marksizmi şekilsiz ve kırık dökük bir mumya haline sokmuş, canlı ruhunu boşaltmış, teorik temellerini yıkmış oluruz. Oysa, Marksizmin teorik temelleri diyalektik ve her şeyi kapsamına alan çelişkilerle dolu bir hareket anlamında tarih teorisidir. Bunu gözden uzak tuttuğumuz takdirde, Marksizmin çağın pratik sorunlarıyla, o her yeni dönemde değişebilen güncel sorunlarıyla ilişkilerini koparmış, en azından gevşetmiş oluruz.⁵

Peki, böyle konuşan Lenin'i de bir sebep bularak eleştirmek gerekmez mi? Denis Collin, Lenin'in, Marksizm savunusunda haklı olmadığını düşünür. Lenin'in haklı olduğu tek nokta, "somut şartların somut tahliline" önem vermesidir. Denis Collin der ki:

Marksizm ve Marx'ın düşüncesi konusunda kesinlikle haklı olmayan Lenin, Marksizmin yaşayan ruhunun (biz "Marx'ın düşüncesi" diye anlayalım) "somut durumların somut tahlili" olduğunu ileri sürerken çok doğru bir şey söylemektedir.⁶

5 V.I.Lenin, *Karl Marx ve Doktrini*, çev. Şiar Yalçın, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1995, s.121.

6 Denis Collin, a.g.y., s .222.

Böylece ince bir eleştiriyile Lenin'in, Marx'ı anlamadığını öğrenmiş oluruz.

Marx'a eleştiriler

Denis Collin'in, Marx'a yönelttiği eleştiriler akademik kürsülerin bilgiç profesörlerinin basmakalıp eleştirileridir. Bunlar Marksizmin özüyle değil, kelimelerle uğraşırlar. Ayrıca birbirlerinden kopya çekerler.

Ne kadar ilginçtir ki, siyaset bilimi profesörü Jon Elster'in *Marx'ı Anlamak* kitabı Denis Collin'in kitabıyla paralellik taşıyor ve birçok yerde Marksizmi aynı noktadan eleştiriyor. İşte Elster'den örnekler:

Marx, diyalektiğe açıkça atıf yaptığında, bu çoğu zaman o kadar genel, hatta yavandır ki, daha spesifik analizler bakımından hangi içermeleri taşıdığını görmek zordur!

Marx'ın uyumlu bir materyalist görüşü yoktu ve, olsaydı bile, bunun tarihsel materyalizm ile herhangi bir ilginç bağlantısı olmazdı.

Sonuç olarak, Marx, kapitalist bir toplumdaki devletin kapitalist bir devlet olması gerektiğini asla kanıtlayamadı.⁷

Biz tekrar Denis Collin'e dönelim. Onun Marksizmi nasıl anladığını kısaca aktaralım.

Denis Collin'e göre, Marx, kapitalizmden sonra gelecek yeni toplumun (komünizmin) üretim ilişkilerinin öncüllerinin kapitalist toplum içinde ortaya çıkacağını söylemiş. Denis Collin diyor ki:

Marx'a göre, yakın bir gelecekte toplumsal devrimin yeni bir evresi açılacaktır. Nasıl ki kapitalist sistem eski üretim tarzlarının yerine adım adım geçip onları yok ettiyse, aynı şekilde, kendisi de, öncülleri kapitalist ilişkilerin içinde zaten gelişmiş olan yeni toplumsal üretim ilişkilerine yerini bırakmalıdır.⁸

Burada Marksizmin bir yanlış anlaşılmasıyla karşı karşıyayız. Üretim ilişkileri nedir? İnsanların maddi hayatlarının üretiminde kurdukları bütün

⁷ Jon Elster, *Marx'ı Anlamak*, çev. Semih Lim, Liberte Yayınları, 2004, s. 36, 55, 421.

⁸ Denis Collin, a.g.y., s.190.

Devrimci Marksizm

ilişkilerdir. Bu ilişkiler en başta üretim araçlarına kimin sahip olduğunu, ikincisi bölüşümün nasıl olduğunu kapsar. Marx'ın dediği gibi:

Üretim ilişkileri ile temelde özdeş olan bölüşüm ilişkileri, üretim ilişkilerinin öteki yüzünü oluşturur.⁹

Komünist (sosyalist) üretim ilişkileri, kapitalizmin bağrında gelişmez. Feodalizmin içinde kapitalizmin üretim ilişkilerinin geliştiği gibi, kapitalizmin içinde komünist üretim ilişkileri gelişmez. Burjuva devrimlerle sosyalist devrimlerin amacını ayıran fark budur. Sosyalist devrimler devleti ele geçirip parçalayarak sosyalist üretim ilişkilerini planlı biçimde yeniden kurar.

Kapitalist üretim ilişkileri yabancılaşmış toplumun (tarihöncesinin) üretim ilişkileridir; birbirine yabancılaşmış insanların (sınıfların) iradelerine rağmen bilinçsizce kurulur. Oysa sosyalist (komünist) üretim ilişkileri yabancılaşmamış topluma ait ilişkilerdir; planlı işbirliğiyle, iradeyle kurulur ve tarihsonrasına aittir.

Peki, kapitalizmde yeşeren komünist öncüller nedir? Bunlar maddi araçlar ve embriyonik maddi koşullardır. Toplumsal üretici güçlerdeki gelişmeyi kapitalizm bilinçsizce sağlar. Marx'ın deyişiyle bu durum sermayenin hem görevi, hem de mazeretidir. Kapitalizm ancak komünist üretim tarzının maddi gereklerini hazırlar. Marx'ın söylediği şudur:

Toplumsal emeğin üretici güçlerindeki gelişme, sermayenin tarihsel işlevi ve varoluş nedenidir. İşte bu şekildedir ki, o, farkında olmadan, daha yüksek bir üretim tarzının maddî gereksinmelerini yaratır.¹⁰

Demek ki, Denis Collin, Marx'ı yanlış anlamış.

Denis Collin iddia eder ki, Marx, “işçi sınıfı”, “proletarya” deyimlerini kavramsal düzeyde açıklamaz ve bu deyimleri ender kullanır. Bu nedenle proletaryanın belirgin bir tanımı yoktur. Dolayısıyla “sınıf bilincinden” bahsetmek de anlamsızdır. Denis Collin şöyle yazar:

Gençlik yazıları bir yana bırakılır ve Kapital'den yola çıkılırsa, durum iyice aşikârlaşır: “İşçi sınıfı” ve “proletarya” deyimlerine oldukça ender rastlanır,

9 Karl Marx, *Kapital*, Cilt 3, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997, s. 770.

10 Karl Marx, *Kapital*, Cilt 3, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997, s. 229.

üstelik asla açıkça kavramsal bir kullanım görülmez. Marx emekten, emekçilerden, işçilerden söz eder, ama işçi sınıfından ya da çalışan sınıftan pek az söz eder! Şunu iyi anlayalım: Marx “işçi sınıfı” deyimini kullanır (Kapital’in 1. kitabında yaklaşık kırk kez) ama hiçbir belirgin kavramsal kullanım görülmez.

Ne var ki, proletaryanın belirgin bir tanımı olmadığından, proleterin ne olduğunun ancak çerçevesini çizebiliriz.

Böylece, Marksistlerin genellikle savunduğu gibi, bir sınıfın ancak sınıf bilinci varsa sınıf olduğu düşünülebilir. Ne var ki bu sorun başlı başına çok muğlaktır.¹¹

Yukarıdaki satırlar kendi içinde çelişki taşır. Engels’in *Komünizmin İlkeleri*’nde proletaryayı tanımladığını her Marksist bilir. Engels *Komünizmin İlkeleri*’nde, ”Proletarya nedir?” diye sorar ve yanıtlar:

Yanıt: Proletarya, toplumun, geçim araçlarını herhangi bir sermayeden elde edilen kârdan değil, tamamıyla ve yalnızca kendi emeğinin satışından sağlayan; sevinci ve üzüntüsü, yaşaması ve ölmesi, tüm varlığı emek talebine, dolayısıyla işlerin iyi gittiği dönemler ile kötü gittiği dönemlerin birbirlerinin yerini almasına, sınırsız rekabetten doğan dalgalanmalara dayanan sınıftır. Proletarya, yani proleterler sınıfı, tek sözcükle, 19. yüzyılın çalışan sınıfıdır.¹²

Ayrıca Engels *Komünist Manifesto*’nun 1888 tarihli İngilizce baskısına düştüğü dipnotta şöyle yazar:

Burjuvazi denince toplumsal üretim araçlarının sahipleri olup ücretli emeği sömüren modern sermayeciler sınıfı, proletarya denince kendi üretim araçlarına sahip olmadıklarından emek güçlerini satmaya muhtaç olan modern ücretli işçiler sınıfı anlaşılır. (Engels’in 1888 tarihli İngilizce baskıya notu.)¹³

Denis Collin’e, Marx’ın yazdığı mektuplarda birçok yerde “işçi sınıfı” veya “proletarya” deyimini örnek gösterilebilir. Ama bu gereksiz olacaktır. Marx ile Engels’i, Lenin’i bölmek isteyen bir Marksist eleştirmen için bu örnekler yeterli olmaz.

Denis Collin’in niyeti üzüm yemek değil, bağcıyı dövmektir. Bırakalım Engels’i, Lenin’i, Marx’ın *Felsefenin Sefaleti*’nde yazdığı şu satırlar sınıf bi-

11 Denis Collin, a.g.y. , s. 226, 228, 215.

12 Karl Marx - Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar, Cilt 1*, çev. Muzaffer Ardos, Sevim Belli, Ahmet Kardam, Kenan Somer, Sol Yayınları, 1976, s. 98.

13 Karl Marx - Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 2008, s. 22.

lininin formülü değil midir?

Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirtmiş bulunduğumuz bu savaşım içinde, bu yığın birleşir, ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır.¹⁴

Denis Collin, *Felsefenin Sefaleti*'nin, Marx'ın gençlik yapıtı olduğunu söyleyerek itiraz edebilir. Denis Collin de bilir ki, sınıf bilinci gelişmeden siyasal hareket gelişmez. Marx'ın, F. Bolte'ye 1871'de yazdığı şu satırlara ne demeli?

Doğal olarak işçi sınıfının siyasal hareketinin kesin amacı, siyasal iktidarın ele geçirilmesidir ve elbette ki, bunun için daha önceden belli bir gelişim düzeyine ulaşmış, bizzat iktisadî savaşımında oluşmuş ve büyümüş bir işçi sınıfı örgütü gerekir.

Ama öte yandan, işçi sınıfının, sınıf olarak, egemen sınıflara karşı çıktığı ve dıştan gelme bir baskı ile onları geriletmeye çalıştığı her hareket, siyasal bir harekettir. Örneğin, tek tek bireyler olan kapitalistlerden bir tek fabrikada ya da bir tek sanayi kolunda, grevler yoluyla vb. çalışma süresinin (işgününün) kısaltılmasını koparmaya çalışmak, salt iktisadî bir harekettir; buna karşılık, 8 saatlik yasayı vb. amaçlayan bir hareket, siyasal bir harekettir.¹⁵

Denis Collin, Marksizmi belirsizliklerle dolu bir dünya görüşü olarak göstermek ister. Bu nedenle şöyle yazar:

Gerçekten de, Marx'ın metinleri büyük bir tamamlanmamışlık durumundadır ve *Kapital*'in II. ve III. kitaplarının yapısı son derece sorunludur.¹⁶

Marksizmi böyle gören bir araştırmacı Marksizmi gerçeğine uygun olarak anlatabilir mi?

Denis Collin'in içsel çelişkisi, hem Marksizmin ucunun açık olmasını istemesi, hem de Marksizmi geliştiren Lenin'e saldırmasıdır.

14 Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 1979, s.184.

15 Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye/Ücret, Fiyat ve Kâr*, a.g.y., s.162.

16 Denis Collin, a.g.y., s. 229.

“Sınıf bilinci” kavramı Marx’ta yoktur. Marksistlerin sonradan uydurdukları bir imalattır. “İşçi sınıf bilinci” ya da ”proletarya bilinci” gibi referanslar da yoktur. Bunlar Lenin’in, Troçki’nin ya da onların takipçilerinin kaleminde yaygınlık kazanmış ifadelerdir. Daha ender olarak da Engels’in geç dönem metinlerinde yer alırlar.¹⁷

Denis Collin’e göre Marksizmin bir devlet teorisi yoktur. Yazar diyor ki:

Marksistler için can sıkıcı sonuç, Marx’ta adına yakışır bir devlet teorisi olmamasıdır! Dolayısıyla Marksist devlet teorisi, genellikle koşulların dayattığı politik metinlerden yola çıkarak tasarlanmış bir kurgudan ibarettir.¹⁸

Bu eleştiriye yanıt olarak Marx-Engels’in *Alman İdeolojisi*’nde devlet üzerine yazdıkları, ya da Engels’in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*’nde söyledikleri, veya Lenin’in *Devlet ve Devrim*’de yazdıkları aktarılabilir. Ama bunlar Denis Collin için yeterli değildir. Çünkü Marksist devlet teorisinin özünü sorunu vardır Denis Collin’in.

Marksizmin “olmayan” devlet teorisini Collin eleştirmekten geri durmaz. Şöyle yazar:

Dört önemli eleştiri yöneltilebilir:

1. Marksist teoriyi alttan alta destekleyen işlevselci devlet anlayışı, devlet örgütlerinin çeşitliliğini ve toplumsal mücadelelere indirgenemeyen politik mücadelelerin şiddetini anlamayı engelleyen tembel bir anlayıştır.
2. Devletin, egemen sınıfların tahakkümüne indirgenmesi ya totolojiktir ya da yanlış.
3. Devlet, hatta burjuva devleti, bütün toplumun ortak çıkarlarını da dikate alır.
4. Toplumsal üretim ilişkileri alanında doğan sınıf çelişkileri karşısında

¹⁷ A.g.y., s. 215-216.

¹⁸ A.g.y., s. 250.

politik mücadelenin belli bir özerkliği vardır.¹⁹

Collin'in varmak istediği yer neresidir? Bu yeri şu sözlerinden çıkarıyoruz:

Devlet, toplumsal ve politik çatışmaların bir kozu olarak kalır, güç ilişkilerinin billurlaşmasıdır, ama aynı zamanda, çeşitli veçheleriyle, toplumdaki bütün sınıfların ortak çıkarlarının savunucusudur, çünkü bu türden ortak çıkarlar, hoş gitse de gitmese de mevcuttur.²⁰

Demek ki, Denis Collin'in derdi başkadır. Marksizm, devlet teorisini bir sınıfın egemenliği üzerinde oturtur. Her devlet bir sınıf egemenliğidir, Marksizme göre. İşte, Collin'in kabul etmediği de budur. Collin burada Marksizm eleştirmenliğinden, burjuvazinin ideolojik görüş alanına geçer. Marksizmin karşısına, burjuva ideolojisinin devlet teorisini koyar. Devlet, toplumdaki tüm sınıfların çıkarını dile getirir(!)

Collin'in anti-Marksizmi de böylece açığa çıkar.

Collin'e, Marksizmin devlet teorisini yetersiz bulması veya yok sayması yetmez. Proletaryanın egemenliğini simgeleyen, devrim sonrası kurulacak proletarya diktatörlüğüne de saldırması gerekmez mi?

Proletarya diktatörlüğü günümüzde kesin olarak kullanım dışı kalmış bir ifadedir. Marksistlerin çoğu tarafından bile terk edilmiştir.

(...)

Marx'ın proletarya diktatörlüğünden ne anladığını bilmek kolay değildir.²¹

Bu yazının amacı Collin ile polemik yapmak, onun bütün görüşlerini eleştirmek değil. Bunun için "Marksizmi Anlamayanlar" diye bir kitap yazmak gerekir. Amacımız Collin'in yazdıklarının anti-Marksizm cephesine girdiğini göstermektir; Collin'i Marksizm safında göstermek isteyenlere bunun tersini göstermektir.

Proletarya diktatörlüğü sorununa dönersek, Marx'ın söyledikleri çok açıktır. Marx, kapitalizm ile komünizm arasındaki geçiş dönemi için zorunlu bir devlet olan proletarya diktatörlüğünü, proletaryanın egemen sınıf olarak

¹⁹ A.g.y., s. 264.

²⁰ A.g.y., 2008, s. 272-273.

²¹ A.g.y., s. 277-278.

örgütlenmesi ile özdeş tutar. Burjuvazinin devrimle yıkılması, proletaryanın iktidara gelmesi = İşte, proletarya diktatörlüğü!

Proletarya diktatörlüğünden vazgeçenler Marksizmden vazgeçer. Marx ölümüne kadar bu temel ilkedden vazgeçmemiştir. Collin açıkça şöyle yazar:

Proletarya diktatörlüğü ifadesinin anlamını büyük ölçüde yitirdiğini belirtelim. 1848-1852 yıllarında olduğu gibi, toplumsal dönüşüm sürecinin ister istemez şiddete dayalı niteliğine bağlı devrimci bir strateji söz konusu olmayacaktır.²²

Collin'in bu sözleri onun Marksizm anlayışının yanlışlığını belgeler.

Collin'in kendisi proletarya diktatörlüğünü gereksiz bulduğu yetmezmiş gibi, Marksizmin proletarya diktatörlüğü ile sosyalizm (komünizmin birinci aşaması) arasındaki ilişkiyi bozar. Collin'e göre, komünizmin birinci aşamasında proletarya diktatörlüğünün olacağını Marx söylemiştir. Oysa bu yorum "Stalinci Marksizmin" yorumudur. Marx'la ilgisi yoktur. Önce Collin'in ne yazdığına bakalım:

Marx kapitalist toplumun komünist topluma dönüşümünü iki evrede düşünür. Kelimenin gerçek anlamıyla komünist toplumdan önce, der *Gotha Programının Eleştirisi*, bir geçiş evresi araya girer ("komünist toplumun birinci evresi").

Demek ki proletarya diktatörlüğü, komünizmin birinci evresinde toplumsal çelişkilerin sürmesinden kaynaklanan bir zorunluluktur; bu çelişkiler Marx'a göre yetersiz üretim düzeyinden kaynaklanır.²³

Demek ki, Collin'e göre: Komünizmin birinci aşaması (Lenin'in sosyalizm dediği dönem) = Proletarya diktatörlüğü. Aynen Stalin'in formüle ettiği gibi, proletarya diktatörlüğü olan bir sosyalizmi savunur Collin.

Marx hiçbir yerde komünizmin birinci aşaması ile proletarya diktatörlüğünü eşitlemez. Proletarya diktatörlüğü, geçiş toplumuna aittir, sosyalizme değil! Komünizmin birinci aşaması geçiş toplumundan sonradır ve komünizmin içindedir.

İşte, Collin'in anladığı Marksizm bu kadardır ve Stalin'in revizyonuyla uyuşur.

22 A.g.y., s. 282-283.

23 A.g.y., s. 280, 282.

Collin, geçiş toplumu ile komünizmin ilk aşamasını karıştırdığı için, komünizmin ilk aşamasında meta üretiminin varlığını sürdürdüğünü savunur. Tıpkı Stalin gibi! Collin komünizmin ilk aşaması için şöyle yazar:

Bu toplumda meta değişiminin ilkeleri hâlâ geçerlidir. Kapitalistler artık var olmadığından ve çalışabilecek durumdaki bütün bireyler emekçi olduğundan artık kapitalist bir toplum değildir, ama emek ürünleri hâlâ meta biçimindedir: Eşdeğerlerin değişimi hâlâ geçerlidir. Komünist toplumun birinci evresi eşitliği elbette gerçekleştirir.²⁴

Oysa Marx, Gotha Programı eleştirisinde komünizmin ilk aşamasını anlattığı bölümde meta üretiminin (değişimin = mübadelenin) olmadığını çok açık olarak söyler:

Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan komünal bir sosyal düzen içinde, üreticiler ürünlerini değişmezler.²⁵

Demek ki, Collin'in sosyalizm konusunda anlattığı Marksizm, gerçek Marksizm değil, Stalinizmin sosyalizm teorisidir.

Collin, 1989-1991 yıllarında “bürokratik sosyalizm”in yıkılışını gerçek Marksizmin yıkılışı olarak görür.

Dolayısıyla, Marx'ın komünizminin kesin olarak geçerliliğini yitirdiği düşünülebilir. Gerçekten de, tarihsel komünizmin krizi, aynı zamanda Marx'ın komünizminin de krizidir. 1989-1991 büyük altüst oluşu sırasında SSCB'de ve Doğu Avrupa ülkelerinde işçi sınıfının sağır edici sessizliği, hatta “normal” bir kapitalizmin yeniden-inşaasına rızası, Costanzo Preve'nin dediği gibi, “bu son iki yüzyılın dünya tarihinin en önemli olaylarından, daha doğrusu olay-olmayan'larından biridir.”²⁶

24 A.g.y., 2008, s. 280.

25 Karl Marx - Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. M. Kabagil, Sol Yayınları, 1969, s. 30.

26 Denis Collin, a.g.y., s. 300.

Uzunca anlatmaya değmez. Yıkılan şey, sosyalizm değil, Stalin'in temellerini attığı bir geçiş toplumdur. Hem de dejenere olmuş bir işçi devletidir. Marksizmin teorisi tersinden kendini doğrulamıştır. Sosyalizm dünya çapında kurulabilir ancak.²⁷

Peki, Collin'in, Marx-Marksizm konusunda vardığı sonuç nedir? Kendisinden aktaralım:

“Her şeyden kuşku duy!”: Marx'ın sloganı budur ve tarihin cilvesidir ki, bunu söyleyen adam bir dogma üreticisine dönüşmüştür.

Oysa tarihsel komünizm, yirminci yüzyılın komünizmi ölmüştür. Ve kimse onu diriltmeyi düşünmez, kendilerine hâlâ komünist diyen parti ve hükümetler bile.

Marx'ın teorisinin bilimsel çekirdeği, görmüş olduğumuz gibi, tamamen çürütülebilirdir.

(...)

Görmüş olduğumuz gibi, Marx'ın teorisinin ideolojik yanı, yani işçi sınıfının tarihsel rolü fikri geçersiz kalmıştır.²⁸

Böylece anlamış oluyoruz ki, Collin'in anlattığı Marksizm, onun anlamadığı devrimci Marksizmin karşı ucudur.

Collin anti-Marksisttir ve yazdığı kitabın ismini şöyle değiştirmek gerekir: *Marx'ı Anlamamak!*

27 Geniş bilgi için: Mehmet İnanç Turan, *Yaşanmamış Sosyalizm*, Yordam Kitap, 2008.

28 Denis Collin, a.g.y., s. 295, 296, 303.

Kitap Eleştirisi

Çöken duvarın altından çıkma kılavuzu

Can Iğın

Yaşanmamış Sosyalizm

M. İnanç Turan

Yordam Kitap, 2009

2009 yılı Berlin Duvarı'nın çöküşünün 20. yılıydı. Duvarın çöktüğü yıl 1989, aynı zamanda, bütün Doğu Avrupa ülkelerinde kendilerine sosyalist adını takan rejimlerin devrildiği yıldır. Sonra 1991'de sıra 20. yüzyılın sosyalizm deneyiminin en gelişkin laboratuvarı olan Sovyetler Birliği'ne geldi. Onu 1992'de Arnavutluk izledi. Yugoslavya'nın çöküşü ve dağılması daha sancılı oldu, emperyalizmin askeri yöntemler de dahil müdahalesini gerektirdi. Bugün hâlâ "Komünist" adını taşıyan bir partinin yönetimindeki Çin'de ise kapitalizme geri dönüş daha az sarsıntıyla ve (henüz) siyasi rejim altüst olmaksızın gerçekleşiyor. Bugün geçmişte "sosyalist" olarak anılan ülkelere geri kalanları, Küba hariç tutulursa, ciddiye bile almak mümkün değil. Bir zamanlar "dünyanın üçte birinde" geçerli olduğu söylenen sosyalizm, şimdi tek bir adanın sınırları içine sıkışmış durumda.

Genç kuşaklar, sosyalizmin tarihini özel olarak araştıranlar hariç, 1989 öncesinde söylenenler ile 1989'dan sonra yaşananların ne kadar bü-

yük bir çelişki oluşturduğunu anlayamazlar. Sovyetler Birliği'nde geçerli "sosyalizm"e iman etmiş olanlar için bu ülke "sosyalizmin anavatanı" idi, onun "Komünist" Partisi ise dünya sosyalizminin öncü gücü. Maoocular ise Sovyet "sosyal emperyalizm"ine karşı hakiki sosyalizmi Çin'in yaşattığı konusunda çok iddialıydılar. Bugünün gençlerinin kulaklarını tırmalayabilir ama dünya ve Türkiye solunda "Enver Hocacılar" bile vardı. 20. yüzyıl boyunca çeşitli ülkelerde yaşanan nice devrimin ürünü olan sosyalizm, bunlara göre, küçük köylü Arnavutluk toplumunda öncüsünü buluyordu! Sonra bu hakiki sosyalizmlerin her biri iskambilden yapılmış birer şato gibi çöktü!

Marksizmin gerçek temsilcisi olduğunu söyleyen bu ekollerin dünyadaki ve Türkiye'deki teorisyenleri şimdi kendilerini hayretle seyreden izleyicilerine... aynı hayret dolu bakışlarla bakıyor! Berlin Duvarı'nın çöküşünden 20 yıl sonra, bu dünya tarihsel gelişme konusunda Stalinist solun dile getirdiği, incir çekirdeğini dolduracak tek bir teorik açıklama yok!

Tabii, bu durumda kusuru Marksizme, çoğu zaman da (Marx'a dil uzatmak daha zor olduğu için) Leninizme yükleyen yükleyene. Kendine "Marksist" diyenler yaşanan deneyim konusunda sessizliğe gömülürse, bilgisayar diliyle "default" çözüm, elbette çöken rejimlerin büyük bir ikiyüzlülükle sahip çıktıkları Marksizmin yerden yere vurulması olacaktır. İster "sivil toplumcu" deyin, ister "sol liberal", liberal demokrat teori bugün dünyada ve Türkiye'de solun hakim teorisi haline geldiyse, bunun sorumluluğu, duvarın çöküşünden sonra bile eski dogmalarını sorgulamayan Stalinist sola aittir.

Ama şimdi dev bir ironi ile karşı karşıyayız. Son bir yıldır, dünya kapitalizminin tarihinin en büyük krizlerinden birine boylu boyuna gömülmesi, tam da "duvarın çöküşü"nü 20. yılı olan 2009 yılında burjuvazinin mutemet yayın organlarında bile şu cümleyi tekrar tekrar okumamıza yol açtı: Marx haklı çıktı! Hiç olmazsa soru kipinde. Ama Marx aynı zamanda "sosyalizmin çöküşü" ile birlikte bütünüyle yanlışlanmamış mıydı? Büyük düşünürün kendisinin *Kapital*'de artı-değerin sırrını ortaya koymaya girişirken söylediği gibi "*Hic Rhodus, hic salta!*" Yani sokak diliyle söyleyecek olursak, çıkabilirseniz işin içinden çıkın bakalım. İnsanlık, yüzlerce yıldır yapılan sosyal teori çalışmalarından sonra, 21. yüzyılın başında kendini pusulasız mı buldu?

Elbette hayır. Marx'ın kurduğu sosyal teori hem kapitalizmin ortadan kalkış dinamiklerini hem de sosyalizmin onun yerine yükselişinin mantığını bütünsel bir tutarlılık içinde ortaya koymuştur. Ama genç kuşak buna inanmıyor, çünkü **sosyalist solun büyük bölümü duvarın altında kalmıştır**. Marx'ın teorisini inandırıcı biçimde savunabilmek için önce duvarın altından çıkmayı bilmek gerekir. Mehmet İnanç Turan'ın *Yaşanmamış Sosyalizm* kitabı işte bunun için çok önemli.

Turan, 150 küsur sayfalık kısa, özlü, kolay okunabilen bir kitapta, yukarıdaki paradoksun (“Marx hem haklı çıktı, hem haksız” paradoksunun) üstesinden gelmenin temellerini ortaya koyuyor. 20. yüzyıl boyunca sosyalist inşa konusunda en ileri gitmiş olan Sovyetler Birliği sosyalist değildi. Sovyetler Birliği’nin inanmış savunucularının onyıllar boyunca tarihin zafer kazanan ilk ve en büyük sosyalist devriminin ve dünya politikasında bir süpergüç haline gelen bir devletin ağırlığından yararlanarak bütün dünyaya yaydığı düşünceler, Stalin’in bürokrasinin hakimiyetini kurduğu dönemden itibaren, Marksizmden tam bir kopuşu temsil eder. Sovyetler Birliği’nde ve “sosyalist” olarak anılan öteki ülkelerde yaşanan deneyimin çöküşünü Marksist teorinin iflası olarak yorumlamak, Marksizmin programı hakkında hiçbir şey bilmemekle veya onu görmezlikten gelmekle eşanlamlıdır. Turan bu temel tezi, başta Marx, Engels ve Lenin olmak üzere klasik çağın devrimci Marksist teorisyenlerinden doğrudan alıntılarla kanıtlıyor.

Kitabın büyük bölümü, Sovyetler Birliği’ndeki bürokratik diktatörlüğün özürçülerinin (apolojistlerinin) Marksist teoriyi nasıl tahrif ettiğine ayrılmış. Son elli sayfada ise, bu teorik tahrifatın hangi tarihsel gelişmelerin ürünü olduğu açıklanıyor. Özellikle 1930’lu yıllar üzerinde odaklaşan Turan, Sovyetler Birliği’nin çöküşünün taşlarının o dönemde örülmeye başladığını, çöküşten sadece Gorbaçov’un sorumlu tutulmasının bütünüyle yanlış olacağını ortaya koyuyor. Bu bölümün daha kapsamlı ve derinlemesine yazılması daha yararlı olurdu, ama okuyucu burada sosyalist toplumun neredeyse ideal biçimi olarak sunulan bürokratik diktatörlüğün ne tür bir süreç içinde kurulduğunun ve yaşadığının ipuçlarını bulacaktır.

Turan’ın kitabında ortaya çıkan tablo, solda yaygın olarak kabul gören anlayıştan bütünüyle farklı. İnsanlığın bugün dünyayı yangın yerine çeviren büyük krizle birlikte yeniden bir kavşağa geldiği düşünülürse, geçmişte kapitalizmin karşısına dikilebilmiş tek alternatif olan sosyalizmin başına neler geldiğini anlamak herkes açısından yakıcı bir önem taşıyor.

Yeni kuşakların vicdanlı insanların son yıllarda en çok kulak verdikleri şiar “Başka bir dünya mümkün” oldu. Bu şiarın kasıtlı biçimde belirsizlik taşıdığı ortada. Mümkün olan, nasıl bir dünya? Turan’ın kitabı bu dünyanın, görünüşün bütün aldaticılığına ve burjuvazinin bütün propagandasına rağmen, hâlâ sosyalizm olabileceğini düşünmeye cüret etmek için vazgeçilmez bir okuma. Çünkü, Nazım’a nazire ile söylersek, en güzel dünya, henüz yaşanmamış olan sosyalizmdir.

Geçmişten Geleceğe Sosyalizm Dizisi 3

Yaşanmamış Sosyalizm

M. İnanç Turan

Yordam Kitap

Dietzgen'in yazısını sunarken

Neyi bilebileceğimiz sorusu daima gündemdedir. Gündemde tutanların şu ya da bu derecede *bilim karşıtlığıyla* malul oldukları aşikar olsa gerek. İddia odur ki, bilim ufkumuzu ne denli genişletirse genişletsin, daima nüfuz edemeyeceği bir alan arta kalacaktır. Niçin bu türden, bilgilenmemize kapalı bir alanı varsaymak zorunda olduğumuz sorusuna verilecek yanıtlar farklılaşabilirse de, nihayetinde tümü dinsel-mistik-spiritüel bir açıklama çerçevesine ihtiyaç duymakta ortaklaşır. Bu türden bilim ve ilerleme karşıtı görüşlerin kimi zaman bilim insanlarıncı da dile getiriliyor olması yanıltıcı olmamalıdır. Bilimle iştiğal, dinsel-mistik-spiritüel akımlar karşısında donanım sağlayabilir, ancak bağışıklık sağlamaz. Dini söylemlerin bilimsel düzlemde, bilimsel söylemlerinse dini düzlemde yeniden üretilmeleri nadir değildir. Bir söylemin bilimsel mi yoksa dinsel olduğu ne denli eleştiriyi davet eder olduğuna bakılarak kolayca anlaşılabilir. Bilimsel söylem daima kendisine yönelik eleştiriyi cesaretlendirici bir üsluba sahip olmasıyla dinsel söylemlerden kolaylıkla ayırt edilir. Bilindiği gibi dinsel-mistik-spiritüel söylemler 'kestirip atmayan' üsluplardan haz etmezler. Kimi eğilimlerin geleceği nasıl biçimlendirebilecekleri üzerine kafa yormak başka şeydir, ki bilimsel söylemin de yaptığı budur; geleceğin nasıl olacağını bugünden biliyormuşçasına bir üslup tutturmak başka. Bu anlamda, bilgimize şu an kapalı olmakla kalmayıp, ileride de kapalı kalmaya devam edecek bir alan bulunduğunu vazedenden düşüncüyü dinsel söylemin bir örneği olarak görmekte bir mahzur yoktur.

Bir yerlerde asla bilinmeyecek bir şeyler bulunduğu düşüncesine en sık felsefeciler ve ilahiyatçılar arasında rast gelinir. Elbette biliminsanları da, bilim değil felsefe ve ilahiyat yaptıkları ölçüde bu düşünceyi paylaşabilirler. En bilindik örneklerden biri insanlarla şempanzelerin karşılaştırılmasına dayanır. Buna göre, nasıl ki şempanzeler kendi zihinlerinin nasıl işlediği konusuna kendi yordamlarıyla çözüm getiremezlerse, insanlar da kendi zihinleri karşısında benzer bir yetersizlikle malul olmak durumundadırlar. İnsan zihninin nasıl işlediğini asla bilemeyiz, bunu ancak insan ötesi zihinsel kapasitelere sahip varsayımsal bir zihin anlayabilir.

Marksizmin konuya yaklaşımı bir cümlede ifade edilebilir: **Bilip bilemeyeceğimizi düşündüğümüz her şeyi bilebiliriz; gerçekten bilemeyeceğimiz şeyleri ise, bilemeyeceğimizi de bilemeyiz.** Bilemeyeceğimizi düşündüğümüz her şey daha o anda, salt onu bilemeyeceğimizi düşünmemizle birlikte, bilinebilirlik alanına düşmüştür.

Devrimci Marksizm'in bu sayısında yayımlıyor olduğumuz, Klasik Marksizmin parlak bir temsilcisi olan Dietzgen'in "Bilişin sınırları" başlıklı denemesi, her ne kadar polemik amacıyla kaleme alınmış da olsa, Marksizmin epistemolojik pozisyonunun yalın bir sergilemesi olarak görülebilir. Okur, Dietzgen'in dinsel-mistik-spiritüel görüşler karşısındaki us yürütmesinin ne denli berrak olduğunu teslim edecektir umundayız. Güncelliğinden *en ufak bir kırıntı bile* yitirmemiş olan bu deneme, bir yandan hiçbir zaman bilinmeyecek şeylerden dem vuran, diğer yandansa daha bir cümle önce bilinmeyeceklerini söylemiş olduğu şeylerin nitelikleri üzerine ahkam kesen, Dietzgen'in deyimiyle ikiyüzlü yaklaşımların mükemmel bir teşhididir.

Bilişin sınırları¹

Joseph Dietzgen

Yukarıda belirtilen konuya değinen, uzman birince kaleme alındığı açıkça belli isimsiz bir mektup yakın zamanda *Vorwärts*'e ulaştırılmış. Mektup, Felsefe ve Sosyal-Demokrasinin iki ayrı şey olduklarını, bu yüzden birisinin Sosyal-Demokrat Felsefeyi benimsemeden de partimizin üyesi olabileceğini yansız bir üslupla göstermeye çalışıyor. Böylelikle de, felsefi tartışmaların merkez yayın organı tarafından parti meselesi haline getirilmesinin yanlış olduğu sonucuna ulaşıyor.

Vorwärts'in editörü benim makalelerime de değinen mektubu bana iletme nezaketini gösterdi. Mektubun müellifi her ne kadar kendi itirazının kamusal bir tartışmaya dönüşmesini istemediğini, çünkü gazete üzerinden yürüyen tartışmaların konuyu derinlemesine inceleme fırsatı vermediğini açıklıkla dile getirmiş de olsa; itirazda bulduklarının hem kendisi, hem de benim için önemli bir konunun, üstelik tahrik ettiği ilginin çapına bakılırsa neredeyse içinde bulunduğumuz tüm dönem için büyük önem taşıdığı sonucuna ulaşılabilir bir konunun aydınlatılması amacıyla kullanılmasını yakışsız

1 İlk defa 1877 yılında *Vorwärts*'de yayımlanan bu makale 1906 yılında Charles Kerr&Co., tarafından Chicago'da yayımlanan *Joseph Dietzgen, Philosophical Essays*'de "Limits of Cognition" başlığıyla yer almıştır. Makale <http://www.marxists.org/archive/dietzgen/1877/limits-cognition.htm> sitesinden çevrilmiştir.

bulmayacağını umuyorum. Derinlemesine inceleme sorununa gelince; bana öyle geliyor ki bu konuda hacimli kitapların gazete makalelerine bir üstünlüğü yok. Tam tersine son dönemlerin bitmez tükenmez laf salataları yüzünden kamuoyunun büyük bir kısmı bu tür konuları tartışacak hevesi tümenden yitirmiş durumda.

İlk olarak, Felsefe ve Sosyal-Demokrasinin hiçbir ortak yanı olmayan iki ayrı şey olduğu düşüncesine itiraz etmek durumundayım. Evet, doğrudur; bir kişi hem partinin etkin bir üyesi olabilir, hem de aynı zamanda “eleştirel bir filozof” hatta Hıristiyan bile olabilir. İnsan ruhu en olmadık çelişkilerin ortasında bile uzlaşıl bulabilecek derecede tuhaftır. Üstelik, yalnızca felsefi ve dini konularda değil, ekonomik konular sözkonusu olduğunda bile zındıklığa önemli ölçülerde izin verilebilir. Pratik sözkonusu olduğunda son derece tahammüllü olmak durumundayız; elbette hiçbir Sosyal-demokrat, bir parti üyesini birörnekliğin deli gömleğine sıkıştırılmayı düşünmeyecektir. Ancak teorik birörneklik, işte o kendini bilimsel araştırmaya vermek isteyen herkeste aranmak durumundadır. Teorik birörneklik, sistematik türdeşlik; bunlar bilimin hem isterleridir, hem de varlıkları doğrudan bilimin yararınadır. Sosyal-Demokrasinin bilimselliğine ve bilimin de sosyal-demokratik iradenin ta kendisi olduğuna meçhul muarızımın da katılacağını umut ediyorum. Elbette köleleşmiş insanlığı özgürleştirmek gibi sosyalist özlemlere yakınlığı fazla olmayan pek çok bilimsel disiplin vardır. Ancak felsefi soru – dünyanın ‘üzerinde’ ya da ‘ötesinde’, kendisini kavramanın bizim için olanaksız olduğu metafizik bir şeyin bulunup bulunmadığı sorusu – yani “Bilişin Sınırları” (*limits of cognition*) açısından özel önem taşıyan bu soru halkın köleleştirilmesiyle yakından ilgilidir.

Sosyal-Demokrasi ebedi kanunlar, kalıcı kurumlar ya da değişmez biçimler vaz etmeye çalışmaz; insanlığın genel anlamda kurtuluşu için çabalar. Bu hedefe ulaşmanın gerekli aracı zihinsel aydınlanmadır. Biliş vasıtasının geçici olanların ötesinde bir çözüme imkan tanıyıp tanımadığı, yani bilimsel araştırmaların bizi doğru, son tahlilde ve olabileceği en yüksek şekilde doğru fikirlerle mi donattıkları; yoksa bize kendilerinin üzerindeki bir Kavranılamaz Olanın (*Inconceivable*) olsa olsa cılız ikamelerini mi verdikleri- işte Biliş Kuramının bu sorusu düpedüz sosyalist bir problemdir.

Şu ana dek halkı sömürerek hüküm sürmüş bütün güçler kendilerini haklı göstermek için ulvi kadere, Tanrının inayetine, mukaddes merhemlere, metafizik tütsülere başvurdular. Zaman zaman aydınlanmadan, dini özgürlüklerden, politik ilerlemeden ve eleştirel felsefeden dem vuruyor da olsalar, şu an varolandan “daha üstün”, kavranılamaz, metafizik, hatta sadece “daha ahlaki” bir dünya yoksa; halkı sustada, egemen sınıfları ise zenginlik içinde tutan

yularların kopmaya yazgılı olduğunu gayet iyi bilmekteydiler.

Ama bir yanlış anlaşılmaya da meydan vermeyelim. Sosyal-Demokrasi ahlaki bir dünyaya karşı değildir. Biz de dünyayı ahlaki bakımdan düzenlemeyi arzu ederiz, ancak bu düzenleme aşağıdaki çoğunluk tarafından gerçekleştirilmelidir, yoksa tepedeki azınlık tarafından değil. Yani dünyayı düzenlemeyi *biz* arzu ederiz. Bunun için de ne vehimlere ihtiyacımız vardır ne de “bilişin sınırlarına” . Tam tersine, Sosyal-Demokrasi şu zıvanadan çıkmış dünyaya bireysel müdrikenin (*intellect*) bilimin anlaşılmaz sorunları karşısında ne denli zayıf bir araç olduğunu hatırlatmayı görev bilir; bu yüzden bireyin eylemi belli sınırlar içinde kalmaya mahkumdur. Ama diğer yandan bir tür olarak insanın sahip olduğu biliş yetisi doğanın kendisinin önüne koyduğu sorunlar denli sınırsız, olanaklarla dolu ve dipsiz bucaksızdır. Zihnin yetersizliği doktrini, insanın kavrayış yetisinin sınırlı olduğu doktrini dini zırvahın son sığınağıdır. Sosyal-Demokratik bir program zemininde işçi sınıfının bizzat işçiler tarafından özgürleştirilmesi için çabalayanlar, kendilerini saçmasapan beklentilerden, felsefi pösteki sayımından ve spekülasyondan bütünüyle kurtarmalıdır.

Öte bir dünya bugün bilim çevrelerinde iflas etmiş bir kavramdır; artık yalnızca “bilişin sınırları” ile uğraşan kısmı hayatta kalmıştır, ve bu türden sınırların varlığı varsayıldığı müddetçe, geride daima daha üstün ve sınırsız bir biliş ve böylelikle Kavranılamaz Olan kalacak; gözleri bu türden bir hayaletle perdelenmiş olanlar da hiçbir zaman insan enerjisi ve sorumluluğunu düzgün biçimde değerlendiremeyeceklerdir.

Bugünün gayri-ahlaki dünyasını köktenci biçimde dönüştürebilmek, insan zihninin sahip olduğu biliş yetisinin sınırsız olduğunun bilincinde olmayı gerektirir. Daha ‘üstün’ bir biliş ihtimalinden bahis açan tüm lafları, midesi olduğu halde ne susayan ne de acıkan şu aziz bedenleriyle aynı kategoriye koymalıyız. Eğer bizim bildiğimizden farklı türde bir biliş mümkünse, o zaman et ve kan da; un ve su gibi gözükebilir, un ve su tadında olabilir, yapıları un ve su gibi düzenlenmiş olabilir. Bu takdirde hepimiz Katolik olmalı ve kurtuluşumuzu aktif çalışmada değil ibadette aramalıyız; tabii Sosyal-Demokrasiyi de bir yana bırakarak.

Meçhul yoldaşımız farklı kanıda. Hem bir taraftan sınırlı insan bilışı hilafına kavranılamaz birşeylerin varolduğu düşüncesini savunmaya çalışıyor, hem de kendi varsaydığı sınırların içinde kalmak istemiyor gibi. Halbuki, hakikaten kavranılamaz bir şey olduğu kanısında olanlar ondan uzak durmak ve onu daha fazla kurcalamamak zorundalar – zira bunu yapmazlarsa doğaüstü olanı doğal biçimde, kavranılamaz olanı da henüz kavranmamış olan şeklinde muamele ediyor olurlar. Ancak muarızımız bu tür bir denklik kurmanın ancak

“dışsal” bir denklik olduğu, dikkat çektiğimiz çelişkinin olsa olsa yüzeyde bulunduğu ve insan zihninin Kavranılamaz Olanın varlığına gösterdiği bir direnç yüzünden onu sadece henüz kavranılamamış olan olarak tarif ettiği kanısında.

Eğer bunu kabul etse, yani birşeylerin hakikaten kavranılamaz olduğunu kabul etse; bu kavranılamazlık mühürlenmiş bir kitap denli kapalılık teşkil edeceğinden araştırmaya yönelik her türlü müşevvik ortadan kalkacak ve bilim imkansız hale gelecek.

Buradan insanın iki tür zihne sahip olduğu sonucu çıkarılıyor: birisi kavranılamaz bir şeyleri, diğeryse onları araştırmaya gerektiren iki tür zihne. Buna karşı ben, kavranılamaz olanın bir bilim konusu olmadığını, bilimsel araştırmanın kavranılabilirlikler alanınınsa zannedildiğinden daha geniş olduğunu öğrenme zamanının artık geldiği kanısındayım.

Bu -diyor muarızımız-, insan bilişinin sınırları üzerine kadim tartışmanın bir tekrarı olacak; yazarınızın (*Vorwärts*) konuyu ele alış biçimine hiç te yakın olmadığım bir tartışma.

Şöyle bir bakalım -diye devam ediyor-, bakalım Felsefe profesörlerimiz bu problemi böylesine kolayca kestirip atacak denli iyi incelemişler mi ?

Bilişin sınırlarına ilişkin ilk inceleme Kant’a aittir. Ancak o ‘Anlayış Kategorileri’nin ötesine geçemedi ve **Pratik Us**’unda benimsediği bazı hipotezler sistemine çelişkili bazı nitelikler vardı. Ancak tam da sisteminin bu niteliği, her ne kadar formel bilişin sınırları öncesinde keskin biçimde tanımlamış olsa bile daha ileri gitmeyi zorunlu kılmaktaydı. Bu Kavranılamaz Olanı kavramaya çalışmaktan, yani düşüncenin kendi iç çelişkisini çözmeye çalışmaktan başka neydi ki?

Fichte çözüme kalkışmıştı vs.

Sonra Hegel geldi ve Kavranılamaz Olana doğru çok daha büyük bir adım attı.... Dünya-aklını anlamak için sadece kendi aklımızı anlamanın gerekli olduğunu gösterdi. Bu da, açık olsa gerek, Kavranılamaz Olanı kayda değer ölçüde yakınımıza getirmiş oldu. Eğer bu üç filozofun Kavranılamaz Olanı kavramaya çalışarak bilimsel anlayışımızı ne denli ilerletmiş olduğunu görürsek, resmi Felsefeyi mahkum ederek ona ‘çekil’ notası vermekte sakınlı davranmamız gerekir.

Sosyal-demokratik felsefenin cevabı şöyle olacaktır: Bir kere, geçmişin

filozoflarını tarihsel olarak gerçekleştirmek zorunda oldukları yüzünden reddetmek düşünülemez. Tam tersine, Kant'ın, Fichte'nin ve Hegel'in Kavranılamaz Olanı kavranılır olana dönüştürmekte kullandıkları öncüllerden hareket ederek, beraberindeki resmi filozoflarla birlikte tüm metafiziğe artık 'çekilin' notası verme zamanının geldiğini savunur – tabii bu büyük ilerlemenin öneminin farkında olmayan ve henüz kavranılmamış olan her şeyi Kavranılamaz Olan diye tercüme etmekten yılmamış bütün düşünörlere de. *Saf Aklın Eleştirisi, Bilim Tarihi, Mantık* ya da biliş kuramı o denli ilerlemişlerdir ki, artık sosyal-demokrasinin *bilmek* denilince ne anlaşılması gerektiği konusunda berrak bir kavrayışı vardır; bu nedenle de doğanın bilgisinin 'üzerine' bir şeyler yerleştirmeye çalışan bu bilgiç papazları istihzayla karşılayabiliriz.

Kant'ın "formel düşüncenin sınırlarını yeterince keskin biçimde tanımladığı" söyleniyor. Bu bizim var gücümüzle muhalefet ettiğimiz bir noktadır – öyle ki bu nokta Sosyal-Demokratik felsefeyi resmi felsefeden ayırır. Kant formel bilişin sınırlarını yeterince keskin biçimde tanımlamamıştır, çünkü meşhur 'kendinde şey' iyle başka, üstün, insan-ötesi bir zihne inanış için kapıyı açık bırakmıştır. Oysa formel biliş doğanın bilgisinin ta kendisidir! Başka türlü bir bilişin hasretini çeken filozoflar bize bunun nerede bulunacağı ve neyden meydana geldiği konusunda birşeyler söylemeliler.

Hıristiyanlar 'bedenin zayıflığı' hakkında nasıl konuşurlarsa onlar da hakiki biliş hakkında öyle konuşurlar. Onlara göre hakiki dünya yalnızca bir 'görünüş'tür, özü ise bir gizemdir. Bu bayatlamış cümle bilimin diğer alanlarında kredisini kaybetmiş olsa bile, biliş kuramında sahtekarlık sürdürölmeye devam edilmektedir. Kimse doğal tenekeden başka tür bir tenekeyle karşılaşmayacaktır; bilgi neden farklılık arz etsin? Eğer fenomenler doğal bilimler için yeterli iseler neden zihnin fenomenolojisi için de yeterli olmasınlar? Şu "Bilişin Sınırları"nın arkasında daima üstün ve sınırlanmamış metafizik bir zihnin gölgesi kol gezer, resmi felsefenin arkadaysa din adamının gölgesi ve her ikisinin arkasında da şu Kavranılamaz Olanın gölgesi.

Hegel'in "dünyanın zihnini anlamak için yalnızca kendi zihnimizi anlamamız gerektiğini" söylemesine gelince; tamamıyla hemfikiriz. Sosyal-Demokrasinin bütün yaptığı bu ifadenin mistik yapısını ortadan kaldırmaktır: biz tek bir zihin tanırız, bu da dünyanın zihnidir.

Ama nedir şu Kavranılamaz Olan" diye soruyor mektubun meçhul müellifi *Vorwärts*'e. "Onu her kavrama çabamız bizi ona biraz daha yaklaştırıyorsa, gün geldiğinde onun da Kavranılabilir Olan haline geleceğini söylemek zorunda değil miyiz? O zaman yazarınızın söylediği gerçekleşmiş olacaktır- belki tam olarak onun istediği gibi değil, ama resmi felsefenin istediği gibi. Resmi felsefenin buna da yanıtı vardır ve şöyledir: *Mutlak bir sükunet halinde bulunan*

'Varlık', hiçbir biçimde düşüncenin mutlak hareketine ayrıştırılamaz. Bu laf, demekte muarızımız, hem bilişin sınırlarını, hem de böylelikle Kavranılamaz Olanı tarif ediyor. O zaman onun varlığını inkar etmemiz ve ondan uzak durmamız gerektiği sonucu mu çıkar buradan? Elbette hayır. Ona bilimsel bakımdan her yaklaşma, her kavrama, hatta onu bir sorun olarak her tanımlama çabası bizi o karanlık noktaya biraz daha yaklaştırarak ona ışığını düşürür, ama bize asla onun açık bir görüşünü vermez. Bu nesneyi takip etmek, yalnızca olgularla işgören ve fenomenleri açıklayan doğal bilimlerden farklı olarak felsefenin işidir.

Fenomenler! Tabii, tabii!

Yani Felsefenin nesnesi, şu Kavranılamaz Olan, bugün yarın belki birkaç tüy koparabileceğimiz, ancak hiçbir zaman derisine dek soyamayacağımız ve bizim için kavranılamaz kalacak bir kuş türüdür. Geçmişteki filozofların kopardıkları tüyleri iyice incelersek bunun ne tür bir kuş olduğunu görebiliriz: bu insan zihnidir. Ve burada diyalektik materyalistleri idealistlerden ayıran can alıcı bir noktaya gelmiş oluruz: bizim için zihin bir doğa fenomenidir, onlara göre ise doğa bir zihin fenomenidir. Keşke hepsi bu kadarla kalsaydı! Ama hayır, arkada daima zihne bir "kendilik", daha soylu bir köken yakıştırmaya çalışan, başka her şeyi ise yavanlığa indirgemek isteyen sinsi niyetler fink atmaktadır.

Böylece sadece zihin, bilinç ya da algının değil, 'son tahlilde' her şeyin kavranılamaz olduğu düşüncesini kabul etmeye davet ediliriz.

"Atomları kavramaktan aciziz, hem atomlardan hareketle en ufak bilinç olayını bile açıklama olanağımız yok" diyor Lange *Materyalizmin Tarihinde*. Bir başkası da "maddenin doğası mutlak biçimde kavranılamaz" demekte. Ama yine de doğalarının ne olduğunu araştırmaya devam ediyormuşuz, çünkü nedenselliğe ihtiyacımız varmış, ya da zaman zaman söylenegeldiği gibi "araştırma yapma dürtümüz" varmış; bu bakış açıları da elbette Kavranılamaz Olandan tüy koparmaya pek yardımcı olmuyor.

Buna karşı biz şunu söylüyoruz: Bir ihtimal olarak kavranılmaya izin veren bir şey kavranılamaz değildir. Her kim ki kavramak istediğinin kavranılamaz olduğunu iddia eder, ciddiye alınmamalıdır. Nasıl ki gözlerim sadece görünebilir olanı seçebilir, nasıl ki kulaklarım sadece duyulabilir olanı işitebilir, kavrama yetim de sadece kavranılabilir olanı kavrayabilir. Sosyal-Demokratik felsefe bütün varolanların mükemmelen kavranılabilir olduğunu gösterir, ama doğal anlamda Kavranılamaz Olanı reddetmez. Aynısı gözümüze doğal anlamda görünmez şeyler için de geçerlidir; biz sadece Kavranılamaz Olanı daha üst bir boyutta kavranılabilir kılan "felsefi" ikiyüzlülüğe karşı çıkarız. Bu konuda son derece dürüstüz; bilindik insan bilişinin ötesinde daha üstün ya da

başka biliş tanımıyoruz, anlayışımızın herkesin anlayış dediği şey olduğunu biliyoruz, ve dörtköşeli çemberler ne kadar mümkünse, bizimkinden temelde farklı bir anlayışın da ancak o derecede mümkün olabileceğine inanıyoruz. Müdrikeyi isimleri değiştirilmeksizin doğaları değiştirilemeyecek bilindik şeylerin yanına koyuyoruz.

Sosyal-Demokratik felsefe resmi felsefeyle şu konuda anlaşır: “Varlık hiçbir biçimde düşünceye ayrıştırılamaz” – tek bir parçası bile ayrıştırılamaz. Ama zaten biz düşünmeye varlığı ayrıştırma çabası olarak değil, onu düzenleme, sınıflama, kurallarını açıklama ve kanunlarını bulma çabası olarak bakarız – yani “Doğanın Bilgisi” denilen şeye ulaşma çabası olarak. Sınıflanabildiği sürece her şey kavranılabilir ve düşünceye indirgenemediği sürece her şey kavranılamazdır. Kavranılamaz olanı düşünceye indirgeyemeyiz, indirgememeliyiz ve zaten indirgeme gibi bir niyetimiz de olmamalı. Ama pekala tersini yapabiliriz – yani düşünceyi varlığa indirgeyebiliriz, böylece düşünme yetisini varoluşun pek çok kipinden birisi olarak sınıflayabiliriz.

Muarızım Kant’ın, Fichte’nin ve Hegel’in Kavranılamaz Olanın kıyısına dek geldiklerinden bahsediyor. Ama bu filozofların kavradıklarında “formel biliş”in kavranılabilir kısmının ötesinde hiç de kavranılamaz bir yan bulunmamaktaydı. Biz yalnızca biraz daha ileri gidiyor ve müdrikeyi bütünüyle formel bir araç olarak kavriyoruz. Bize göre bilim homojen bir tür, felsefe ve doğanın bilgisi ise bunun çeşitlemeleridir – her ikisi de “verili olguları” gözlemler ya da “fenomenleri” açıklarlar. Biz idrak yetisinin madde kadar ampirik olduğu kanısındayız. Düşünce ve varlık, özne ve nesne deneyim alanında varolurlar. Bu doğal nesnelere birini mutlak atalet halinde, diğerini ise mutlak hareket halinde tanımlamak, bilimin her şeyi harekete indirgediği bir dönemde kabul edilmezdir. Yoldaşımızın Kavranılamaz Olan hakkında söyledikleri – yani her bilimsel girişimin bizi karanlık bir noktaya bir adım daha yaklaştırdığı ancak hiçbir zaman onun açık bir görüşüne sahip olamayacağımız fikri – de doğru, ancak bu doğa biliminin kendine nesne edindiği henüz kavranılmamış her şey için doğru. Doğanın bilgisinin kendisine özgü sınırsız hedefleri vardır, mistik sınırlar olmadığına bile, o karanlık noktaya giderek yaklaşır ama hiçbir zaman onu tüm açıklığında göremeyiz. Bu da yalnızca tıpkı bilim gibi, doğanın da sınırlarının olmadığı anlamına gelir.

Yine de, araştırma güdüsünün insana içkin olduğu düşünülduğünde, bu güdüyü akılcı biçimde kullanma yolunun onu anlamaktan geçtiği inkar edilemez hale gelir. Araştırmaya yönelik akılcı güdü varoluşun sistematik bir düzenlemesini koşullar, yani varoluşun yasalarını keşfetmeyi. Eğer varoluşun ötesine geçme eğilimi gösterirse, bu aynı zamanda kendisinin ve bütün doğanın

ötesine geçme eğilimini sergilemesi anlamına gelecektir. Bu durumda felsefe haddini aşar ve dinden yadigar fantezilerin içine düşer. Felsefe ve din her tür kavranabilirliğin “son nedenlerini” ıskalamak zorundadır, yani ampirik olanı, olguları. Düşüncelerimiz duyu-verileri üzerine, deneyimler üzerine temellenmek zorundadır. Bundan farklı olarak, olguları zihin ya da mantık üzerinde temellendirmeye çalışanlar bunu ancak formel olarak gerçekleştirebilirler. Taşın neden düştüğünün ya da ısının neden genişliğinin nihai nedeni olgulardır. Yerçekimi kanunu ya da genişleme kanunu soyutlamalar ya da formel nedenlerdir. Sadece Varlık düşünceye ayrıştırılamamakla kalmaz, felsefenin bunu gerçekleştirme özlemi bile saf-ideolojik bir zorlamadır.

İnsan nasıl her şeyi bilmek isteme dürtüsüne sahipse, aynı şekilde her şeyi görme dürtüsüne de sahiptir. Saydam olduğunu söyleyebileceğimiz bir cam pano düşünelim. Aslında hiç de saydam değildir. Özgül ağırlığı ya da ne kadar katı olduğu görülemez, sesi iletebilme niteliği ancak işitilebilir vs. Aynısı bilgi organı için geçerlidir: Bilebileceğimiz her şeyi tam olarak bilme yeteneğindeyiz; bunun üzerinde bilemeyeceğimiz bir şeyler olsa bile Varlığın düşünceye ayrıştırılamayan bu kısmının hasretini çekmek ancak fantastik bir hayalcinin işi olabilir. Eğer herhangi bir nesne hakkında mutlak anlamda her şeyi bilebilmiş olsak, bilgimiz her şeyi içine alacağından her şey, nesne ise hiçbir şey olurdu. Bilgi var olurdu ve bilinecek bir şey de kalmamış olurdu! Tıpkı ışığın varolması ama görülebilecek bir şeyin olmaması gibi! O zaman her şey hiçbir şeyin olmadığı zamanlardaki gibi olurdu – “ve dünya şekilsizdi ve boştu”².

2 Eski Ahit, Genesis (çev.)

